HOLLÓS ERVIN / LAJTAI VERA

KÖZTÁRSASÁG TÉR 1956

KOSSUTH

Hollós Ervin / Lajtai Vera

KÖZTÁRSASÁG TÉR 1956

Kossuth Könyvkiadó · 1974

A szerzők köszönetet mondanak
mindazoknak, akik segítséget nyújtottak
e könyv elkészítésében

© HOLLÓS ERVIN / LAJTAI VERA, 1974 / ISBN 963 09 0246 X

A Budapesti Pártbizottság védelmében elesettek emlékére

A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Pártbizottságának székházán márványtábla örökíti meg az elesettek emlékét. E márványtáblát 1957. október 30-án helyezték el a pártbizottság épületén:

ÖRÖK EMLÉKÜL

a párthoz, a néphez hű harcosoknak,
akik életüket áldozták a proletárhatalomért.

1956. október 30-án az ellenforradalmi erők
– a magyar nép ellenségei –
galád támadást intéztek
a Budapesti Pártbizottság ellen.
A proletárhatalom védelmében
a harcok során e helyen hősi halált haltak:

Mező Imre
Asztalos János
Szabó Lajos
Schulz László
Albert György
Bata Ferenc
Elek László
Frank Ferenc
Gajdán Imre
Gyurgyovics Sándor
Katona Gyula
Kálmán István
Kállai Éva
Papp József
Lakatos Péter
Várkonyi György
Kárpáti István
Kókai László
Kuba János
Kucsera Zoltán
Nagy János
Szabó Ferenc
Szanyi Nagy István
Szepesi Róbert
Vaszil József

Budapest, 1957. október 30.

Előszó

Hollós Ervin és Lajtai Vera könyve ma is időszerű kérdésekre keresi a választ: Mi történt 1956. október 30-án Budapesten a Köztársaság téren? Kik a felelősek az ott történtekért és tágabb értelemben az ellenforradalom terrorjáért? Mező Imre, Kállai Éva, Asztalos János, Papp József, Szabó Lajos és még húsz mártírhalált halt hős neve olvasható a Budapesti Pártbizottság székházának falán elhelyezett márványtáblán: „Örök emlékül a párthoz, a néphez hű harcosoknak . . ."

Új nemzedék nőtt fel hazánkban, melynek számára mindaz, ami 1956 októberében történt, ma már történelem, múltba tűnő esemény, amelyről olvashatnak, tanulhatnak, vagy szüleik, idősebb ismerőseik emlékezéseiből valamit érzékelhetnek. Ezek a véres napok történelemmé szelídültek. Emlékezésünk torzító prizmáján át visszatekintve már-már hajlamosok vagyunk feledni 1956 októberét, s új, nem létező színárnyalatokat keverni az egykori napok véres, fekete valóságába.

Ez a könyv kíméletlenül arra kényszerít, hogy emlékezzünk, ismét átéljük és ma is olyannak lássuk az 1956-os magyarországi ellenforradalmat, s azon belül a budapesti pártház ellen intézett támadást, amilyen az a valóságban volt.

Aki ma megáll a Köztársaság téren, bemegy a pártházba, nyomát sem leli annak, ami itt 1956. október 30-án történt. Kinézve a pártszékház ablakán, a fás, ligetes tér megszokott, békés hangulatú képe rajzolódik elénk. Egyedül a pártház előtt álló szobor, a halálra sebzett, már-már összecsukló, de hatalmas öklét végső erőfeszítésében is magasra tartó munkás alakja emlékeztet ama október utolsó előtti napjára.

A könyv lapjain újra megelevenednek, elénk állnak, megszólalnak, vallanak az események egykori cselekvői. Bemegyünk Mező Imre szobájába, halljuk beszélgetéseit, majd dühös vitáit Nagy Imrével és néhány közvetlen munkatársával. Átéljük a pártház védőinek reményeit és kétségeit, találkozunk a védelmet közvet-

lenül irányító huszonhárom éves Várkonyi Györggyel, a halált is kihívóan fiatalos bátorsággal vállaló katonával. Megtudjuk, kik kezdeményeztek, és ami ugyancsak nem érdektelen: mit gondoltak az egyik és mit a másik oldalon. Arcok villannak, események peregnek, s közben emberi értelemmel úgyszólván felfoghatatlan szadizmussal találkozunk, majd váratlanul is felbukkanó hősök – igen, azok! – sokaságával ismerkedünk meg.

A túlélők s a szemtanúk sorra megidéztetnek. A „Life" riportere, a disszidens magyar írók, a környező bérházak lakói mind, mind szóhoz jutnak, elmondják véleményüket, s éppen ezáltal, ebből a sokrétűségből világlik ki élesen, egyértelműen, hogy hol: a pártház védői avagy támadói oldalán volt-e az igazság?

Egyetlen tanút hadd idézzek. Fiatal katona, Elek László édesanyja vetette papírra e sorokat: „Sírás fojtogatja torkomat. Szemeim előtt elveszett gyermekem arcát látom. Nem tudom megérteni, elviselni a halált. Életünk csak most lett volna szép. Tudom, hogy az én fiam Budapesten, a Köztársaság téren teljesített szolgálatot. Ott vesztette el gyermekem az életét. Testére nemzetiszínű zászlót tettek, és a Népköztársaság címerét égették bele halott fiamba. Hallgassanak meg egyszer bennünket, egyszerű munkásasszonyokat, azokat, akiknek gyermekei ott haltak meg a téren. Mi vagyunk hivatottak arra, hogy ebben az ügyben igazságot mondjunk. Tudom jól, fiam vérével fizetett a szabadságért. Sorkatonából halála után alhadnagy lett. Két kormánykitüntetést kapott drága fiam. És mégis, szemeim előtt szüntelenül elveszett gyermekem arcát látom. Nem tudom elviselni a halálát."

Elek Lászlót és bajtársait a tankágyúkkal lőtt, feldúlt pártszékház melletti falnál – az 1956. október 30-án hősi halált halt magyar kommunárok falánál – sortűzzel végezték ki az ellenforradalmárok. Az igazságnak, a történelmi hűségnek, de nekik személy szerint is tartozunk ezzel a könyvvel, emlékük méltó megőrzésével. A téren meghalt pártmunkásoknak, tiszteknek és közlegényeknek, az önkéntes segítőknek, a bátran helytállóknak adózunk vele. Azoknak, akik az ellenforradalom legdrámaibb óráiban is tudták, hol a helyük, mit kell tenniük, és erejük, bátorságuk is volt ahhoz, hogy ezt megtegyék. Ne feledjük, hogy a legdrágábbal, életük feláldozásával tettek hitet, bizonyságot szo-

cialista társadalmunk s ezzel együtt az emberi tisztesség mellett.

A mai olvasó könnyen megütközhet azon, hogy az országban átmenetileg már-már felülkerekedő ellenforradalom számára miért volt annyira fontos a Budapesti Pártbizottság elfoglalása. Az ellenforradalmi hírverés – hogy megfelelő erőket tudjon mozgósítani a támadáshoz – itthon és külföldön hatalmas erődítményről, álcázott laktanyáról, valóságos várrendszerről beszélt. S bizonyos szempontból ez igaz volt. Az a félszáznál alig több katona, néhány tucat pártmunkás és kisegítő személyzet, amely akkor a Köztársaság téri pártházban védte a szocializmust építő Magyarországot, a párt, a munkásosztály hatalmát, igazi, valóságos erődként tornyosult az ellenforradalom útjába. Az ellenforradalmárokat, de nem kevésbé a kommunistákat, a haladó erőket is megtanította a történelmi tapasztalat: akié a főváros, azé az ország. Így volt ez lényegében már hazánk korábbi történetében is, a Tanácsköztársaság idején, 1945 után pedig még inkább. A Budapesti Pártbizottság még ekkor is, a mindjobban kibontakozó, az egész városban, sőt az országban dühödten tobzódó ellenforradalmi terror közepette is, a főváros szíve maradt. Változatlanul több százezer kommunistának, a budapesti munkásságnak a forradalmi központját, a lakosság jó részének reménységét jelentette. Nem véletlen, hogy az ostrom előtti estén Kádár János is megkereste a budapesti kommunistákat; nemcsak bátorítani, helytállásra buzdítani, de mint maga mondta később, erőt meríteni is jött ide, ahol se árulás, se revizionista ingadozás nem gyengítette a kommunisták sorait.

Ne szépítsük a valót: az ellenforradalom szervezett erőinek átgondolt taktikája, a tájékozatlanság, a féktelen és alattomos ellenforradalmi propaganda, a dogmatizmus s a revizionisták árulása, a korábban piedesztálra emelt vezetők egy részének törpesége sokakat megtévesztett, némelyeket a kommunisták közül is. Ahogy mondani szokták: összekeveredtek a frontok. Álltak az ellenkező oldalon olyanok is, akiknek pedig hitük, gondolkodásuk szerint közöttünk lett volna a helye. De nem kevesen voltak olyanok, akik ekkor is tisztán láttak, akik központi utasítás nélkül is kommunistákként, szocializmust építő hazájukhoz hű állampolgárok-

ként cselekedtek. Már folyt a harc, a környező házak ablakaiból tüzeltek a golyószórók, és a pártbizottságon még mindig csöngtek a telefonok. Ifjúkommunisták és veteránok, a második világháború partizánjai, egykori vöröskatonák, párttagok és pártonkívüliek, munkások, értelmiségiek kérdezték szakadatlanul: honnan szerezhetnének fegyvert, hogyan segíthetnének megvédeni a pártot, a munkáshatalmat. Nem rajtuk múlott, hogy ezt nem tehették.

Október 30-án az ellenforradalom újabb előretörésének lehettünk tanúi; a népköztársasághoz hű emberekkel való tömeges leszámolás bontakozott ki. Ám sokan éppen akkor döbbentek rá, mit takarnak a „forradalmi", a „hazafias" jelszavak, mit védenek, mit és kit támadnak a „hős felkelők". Ismeres, hogy az MSZMP Központi Bizottsága az ellenforradalom főbb okai között elsőként említi a régi vezetés szektás, dogmatikus politikáját, valamint a párton belüli revizionista irányzatot és árulást. Igaz: az ellenforradalomnak ezeket a hibákat is kihasználva, fölnagyítva sikerült félrevezetnie a tömegek egy részét. A körmönfont és bosszút lihegő kommunistaellenes kampánnyal sokakat megtévesztettek, maguk mellé állítottak, de végső soron mégis elszámították magukat. Lebecsülték a kommunisták, a párt, a munkásosztály erejét, a szocializmus hajszálgyökereit, amelyeket ez a rendszer a tömegek tudatába és szívébe eresztett. És mindenekelőtt nem számoltak a szocialista világrendszer egységével, a nemzetközi szolidaritással, a magyar–szovjet fegyverbarátsággal, amely együttvéve végül is döntőnek, a magyar ellenforradalom előkészítésében segédkező, azt támogató nemzetközi imperializmusnál sokkal erősebbnek bizonyult.

Október 30-a ebben a harcban határkő volt. Sokak számára ekkor és itt vált igazán világossá, hogy mit akar az október 23-án kirobbant ellenforradalom, hogy a hazug jelszavakkal valójában a kapitalizmus restaurációját, a letűnt társadalmi rendszer visszaállítását leplezi. Az ellenforradalom megmutatta igazi arcát, és ez egyben riadót jelentett a szocializmus tudatos hívei és mindazok számára, akik nemcsak az 1945 óta elért történelmi eredményekre, hanem a szocialista Magyarországra is igent mondtak.

Az ellenforradalom sok esetben nemcsak a tömegeket, de a

kommunistákat is megosztotta, különböző csoportok és nézetek ütköztek egymással. A harcok során azonban nem frakciók, „árnyalatok" álltak egymással szemben, hanem a szocialista rendszer hívei és ellenségei. Így .a mártírok a szocialista társadalmi rendszerért, a magyar dolgozó népért áldozták életüket. Nekik állít emléket ez a könyv.

KATONA IMRE,
az MSZMP Budapesti Bizottsága
első titkára

Október 30-a, reggel tíz óra tíz perc

1956. október 30-án reggel, pontosan tíz óra tíz perckor minden iranybol, a Koztarsaság ter fai mogul, a Varosi Színhaz (ma: Erkel Szinhaz) es a kornyezo hazak ablakaibol és tetejerol ossztuz zudult a Budapesti Partbizottsag szekhazara.[1]

Az elozo napok késo delutani szurkuletében és esti sotétjében a parthaz kornyéken mar kisebb-nagyobb fegyveres csoportok jelentek meg.[2] Oktober 30-án viszont az orség parancsnokának már reggel kilenc ora korul fegyveresek gyulekezését jelentették ... igazoltatni akartak az orseget.[3]

Roviddel 9 ora utan egy ujabb kisebb, részben fegyveres csoport – kozottuk néhany nemzetiszinű karszalagos nemzetor – jelent meg a fobejaratnal. Korulnéztek, a kapuban álló rendőrtól megkerdeztek, kik tartozkodnak a hazban. – A Budapesti Pártbizottsag munkatársai – volt a válasz.[4] Ezután korulvettek egy, éppen a haz ele érkezett teherautót, s az iránt érdeklődtek, mit hozott es kiknek. A kocsi kíséroi megmondtak, hogy a pártház szemelyzetének elelmiszert hoztak; errol a „kíváncsiskodók" különben sajat szemukkel is meggyozódhettek.[5]

Alig tíz perc mulva egy rendor érkezett két civillel, s a kapuban allo rendort felszólította, hogy igazolja magát, és adja at a fegyverét.[6] A kapuor ezt megtagadta. Az elócsarnokban tartóz-

[1] Budapesti Partbizottsag Archivuma (roviditve. BPA). B 21/1957/a. Csikesz Jozsefne, Kelemen Lajos, Kertesz Istvan, Mehes Lajos, Nagy Maria es Nemes Dezso visszaemlekezesei. (A tovabbiakban kulon helymegjeloles nelkul idezett visszaemlekezesek mind ugyanilyen szam alatt talalhatok.)

[2] Konczol Sandor visszaemlekezese.

[3] Tompa Karoly jelentese *Pentek Gyula:* Beszelő kovek Budapest munkasmozgalmi emlekeibol. Kiadja a KISZ Budapesti Bizottsaga es Budapest Fővaros Tanacsa. Budapest, 1960. 117. old. (Itt a nev tevesen Tompa Istvan), Zsoter Janos visszaemlekezese

[4] Radnai Gyorgy visszaemlekezese.

[5] Kertesz Istvan visszaemlekezese

[6] Radnai Gyorgy visszaemlekezese.

kodó őrség egyik tagja jelentette az eseményeket Várkonyi Györgynek, az őrség parancsnokának. Várkonyi – miközben a kapuban folyt a vita – határozott parancsot adott az „igazoltatás visszautasítására, a fegyverek megtartására, az igazoltató személyek eltanácsolására".[7]

Rövidesen két karszalagos civil állított be, s név szerint Várkonyi Györgyöt kereste. Az előcsarnokban tartózkodó karhatalmista, Göbölyös László, beszélt velük, majd fölment az első emeletre, hogy Várkonyi hadnagynak bejelentse „látogatóit". Amikor azonban Várkonyi Göbölyössel és Zsótér Jánossal együtt lement, a két karszalagos már nem volt az előcsarnokban.

Az ablakokból, különösen a második és a harmadik emeletről ekkor már világosan lehetett látni, hogy a pártház körül a téren tömegesen gyülekeznek a fegyveresek, s hogy „felkelők" jelennek meg az Erkel Színház tetőteraszán, és az épületben tüzelőállásokat létesítenek. Majd a színház épülete mögül és a szomszéd utcákból jönnek a „felkelők", akiknek egy része a téren levő fák mellett foglal állást.[8] Jól látták mindezt az ablakokból figyelő karhatalmisták is.[9]

Várkonyi az addig történteket jelentette Mező Imrének, a Budapesti Pártbizottság titkárának. Mező világosan látta: közvetlenül küszöbön áll a támadás. De mint az elmúlt napokban annyiszor, ismét azt kérte: ne hagyják magukat provokálni, s tekintettel a tűzszünetre, kerüljenek minden fegyveres összecsapást.

Itt hangsúlyozzuk azt a rendkívül fontos tényt, hogy a kormány és a „felkelők" között október 28-án egy órától tűzszünet volt, amihez az adott helyzetben olyan elképzelések és remények fűződtek, hogy segítségével véget lehet vetni a fegyveres harcnak. Az ellenforradalmárok viszont a tűzszünetet arra használták fel, hogy még erőteljesebb akciókkal törjenek a hatalomra. A közvélemény, az emberek előtt igazolni akarták, hogy a tűzszünetet a „szabadságharcosok" betartották, de nem úgy a Budapesti Pártbizottság, amely fegyveres harcot kezdeményezett. Ez magyarázza Mező Imre és a többiek óvatosságát 30-án reggel.

[7] Könczöl Sándor visszaemlékezése.

[8] Nemes Dezső visszaemlékezése.

[9] Molnár Jenő és Cs. Szabó István visszaemlékezése.

Ezután – még mindig jóval tíz óra előtt – harminc-negyven civil, néhány rendőr, katona, tűzoltó és BSZKRT-alkalmazott megindult egyenesen a pártház felé. Ezzel egy időben a bejáratnál szolgálatot teljesítő rendőr megpillantott egy másik, még nagyobb, de fegyveres csoportot is, amely a Luther utca és a Köztársaság tér sarka felől közeledett. Az előbbi társaságból egy rendőr és egy tűzoltó előresietett, s a bejáratot őrző rendőrnek pergőtűzszerűen kérdéseket tett fel: – Kik vagytok? Kik vannak a pártházban? Kik vannak itt szolgálatban? – Közben a többiek egyre közelebb nyomultak, néhányan a kabátjuk alól hirtelen géppisztolyt rántottak elő, nekiestek a kapuőrnek, elvették a pisztolyát, s közölték vele: most még a Kenyérmező utca irányában elmehet. A rendőr, mivel látta, hogy túlerővel áll szemben, távozott, s visszatért a Mosonyi úti rendőrlaktanyába.[10]

A most már nyíltan fegyverrel hadonászó társaság ezután betört a portásszobába, ahol éjjeli szolgálata után két rendőr pihent. Felverték, fegyvert fogtak rájuk, s kituszkolták őket az előcsarnokba. Itt derékszíjukat a pisztolytáskájukkal együtt levágták, majd tovább lökdösték őket kifelé, hevesen vitatkozva, mit is csináljanak velük. A rendőrök, támadóik tanakodását kihasználva, elmenekültek a Kenyérmező utca felé.

Ekkorra a Luther utca és a tér sarka felől közeledő nagyobb fegyveres csoport is a pártház elé ért, behatolt az őrség nélkül maradt bejáraton, és elözönlötte az előcsarnokot. Mindez rendkívül gyorsan történt. S abban, hogy ilyen módon be tudtak hatolni, minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy az őrséget előzőleg többször és nyomatékosan figyelmeztették, ne kezdeményezzen fegyveres harcot és ne hagyja magát összeütközésbe beugratni. A társaság egyik része körbefogta és váratlanul lefegyverezte az ott-tartózkodó hét karhatalmistát. Majd kihurcolták őket a térre a színház elé, s a karhatalmisták ott álló két tehergépkocsija előtt, arccal a pártház irányában sorba állították őket, rájuk parancsolva, hogy tartsák fel a kezüket.

A csoport nagyobbik része előretartott fegyverrel megindult felfelé a lépcsőn.[11] Közben az első emelet hátsó folyosóiról előre-

[10] Budapesti Katonai Bíróság. B. V. 066/1957. sz.

[11] *Lengyel Zoltán:* Harc a budapesti pártház védelméért. Belügyi Szemle, 1970. 4. sz. 109. old.

rohant Csalai József, Göbölyös László és Várkonyi György. Várkonyi a lépcsőről támadókat felszólította az épület elhagyására, s mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, intett Göbölyösnek, aki kézigránátot dobott a támadók elé,[12] majd mindhárman fegyverrel a kezükben, lerohantak a lépcsőn. A támadók visszafordultak, és igyekeztek kijutni a kapun. Közben a földszinti oldalfolyosóról előfutott Gyurgyovics Sándor és Urbán Károly karhatalmista; ők is részt vettek a támadók visszaszorításában. Végül is az épületből kifelé igyekvő támadók közül nyolcan-tízen az előcsarnokban rekedtek, köztük egy sebesült és a velük jött két rendőr. Ezután a karhatalmisták megerősítették a főkapu védelmét, az elfogottakat lefegyverezték, a sebesültet pedig elsősegélyben részesítették.

Mező Imre kihallgatta az egyik ott rekedt támadót. Megtudta tőle, hogy azért akartak betörni a pártházba, mert azt mondták nekik, hogy ott több száz fegyveres ártatlan fiatalokat tart fogságban, s ezeket akarták kiszabadítani. A kihallgatott személy a VIII. kerületi rendőrkapitányságon kapta nemzetőr-igazolványát, egy piros-fehér-zöld csíkos kartonlapot, rajta Budapest rendőrkapitányának aláírásával. A „nemzetőrt" ezután elvezették a földszintre, a társai közé (az ostrom megindulásakor valamennyien a kazánházba menekültek). Mező a mindössze néhány percig tartó kihallgatás után így szólt Várkonyihoz: – Ezek most már egészen biztosan meg akarnak támadni bennünket –, s elrendelte, hogy a védelem készüljön fel a támadás visszaverésére.[13]

Ezalatt az előcsarnokban elfogott, kihurcolt és a színháznál, a pártházzal szemben sorba állított hét karhatalmistát megmotozták. További fegyvereket kerestek náluk, s elvették igazolványaikat. A motozás után mindnyájukat arccal a párt székháza felé felsorakoztatták, s néhány ellenforradalmár többször a székház felé kiáltott: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! – Ám válaszra sem várva, valaki hirtelen kézigránátot vágott a hét karhatalmista közé. Ezek egyike, Zsótér János, idejében észrevette, s felkiáltott: – Vigyázz, gránát! –, mire mindnyájan szétfutottak. Őreik utánuk lövöldöztek és kézigránátokat dobáltak feléjük. Zsótér mintegy harminc-negyven mé-

[12] Göbölyös László visszaemlékezése.
[13] Ugyanott.

terre jutott, amikor jobb karját gránátszilánk érte. Elvágódott, s halottnak tettette magát. Órákig feküdt így, majd közvetlen közelében ismét robbanást hallott, s bal karjába is éles, szúró fájdalom hasított. Valószínűleg megmozdult; ezt észrevették, s újabb gránátot dobtak feléje. Az ismét megsebesült és erősen vérző Zsótér segítségért kiáltozott. A színház mellett álló mentőautóktól visszakiabáltak, hogy kússzon hozzájuk, mert ők a lövöldözéstől nem tudják megközelíteni. Zsótér erejét megfeszítve odakúszott. Elsősegélyben részesítették, majd később egy teherautóval beszállították az Üllői úti Sebészeti Klinikára.[14]

Orczi Károly ugyancsak a sorban állt; ő is látta a repülő kézigránátot, és hallotta a figyelmeztető kiáltást. Előbb az egyik gépkocsi mögé vetette magát, majd a tőle mintegy tizenöt méterre álló fa mögött keresett fedezéket. Egy utánadobott kézigránát szilánkja azonban mindkét lábát megsebesítette. Négyszer is megkísérelte, hogy biztosabb fedezék mögé kerüljön, de mindannyiszor lőttek rá. Míg végre sikerült biztonságosabb helyre kúsznia, három golyót kapott: egyet a karjába, egyet a bal combjába és egyet a lapockájába. Fél három után elveszítette eszméletét, s csak arra tért magához, hogy egy fehér köpenyes nő segítségével hordágyra teszik; a Koltói Anna Kórházba szállították.[15]

Ugyanabban a pillanatban, amikor a kiáltás elhangzott a pártház felé: – Adjátok meg magatokat! Ha nem, a foglyokat kivégezzük! — a Köztársaság tér fái közül, a színház és a környező házak tetejéről és ablakaiból fegyveres össztűz zúdult a székházra.[16] Minden oldalról megkezdődött az ostrom.

Mező Imre, a Budapesti Pártbizottság titkára, ezután tűzparancsot adott.

Miért csak most? Miért cselekedett így a pártház őrsége, s miért értettek ezzel egyet az ott levő pártmunkások? Talán nem tudták, mi a fegyveresek célja? Ez nem valószínű, hiszen az események minden kétséget kizártak. Jól látták a fegyverrel, golyó-

[14] Zsótér János visszaemlékezése.

[15] Orczi Károly visszaemlékezése; *Lengyel Zoltán:* Harc a budapesti pártház védelméért. Belügyi Szemle, 1970. 4. sz. 109. old.

[16] Csikesz Józsefné, Könczöl Sándor és Vörös Sándor visszaemlékezései; Budapesti Katonai Bíróság B. V. 066/1957. sz.; *Lengyel Zoltán:* Harc a budapesti pártház védelméért. Belügyi Szemle, 1970. 4. sz.

szórókkal, géppisztolyokkal, gránátokkal felszerelt csoportokat, a pártház bekerítését. Az emeletekről könnyen tűz alá vehették volna legalább azokat, akik nem fedezték magukat foglyokkal. Nem ez történt. A támadók nagy része visszavonulhatott csak azért, mert a székházban levők még ebben a pillanatban is tartották magukat a kormány és a „felkelők" közötti fegyverszünethez. El akarták kerülni a fegyveres harcot, hogy ne nehezítsék, ne akadályozzák a kormányt a „kibontakozásban". Csak akkor lőttek, amikor már nem lehetett mást tenni.

A Köztársaság téri pártház ostromának nemcsak a magyarországi, de a nemzetközi osztályharc szempontjából is rendkívüli jelentősége van. Minden mozzanatának megvan a maga fontossága, de több oknál fogva a legfontosabbak közé tartozik a kezdete.

Az október 30-a után megjelenő lapok többsége azt írta, hogy a támadás a pártházból indult. A „Népszava" 1956. október 31-i száma idillikus képet fest az előző nap reggeli Köztársaság téri helyzetről: „Zöldellő pázsit, a lágyan ringó faágak, az Erkel Színház lépcsőin játszó gyerekek mind a békét, nyugalmat mutatják." Egy szó sincs készülő, felvonuló, támadásra induló fegyveres lázadókról. „Folyik a mindennapi élet." És ebben a nyugodt képben, ahol játszadoznak a gyerekek, zöldell a pázsit, és lágyan ringó faágak hirdetik az őszt, egyszerre csak „A Budapesti Pártbizottság épülete előtt teherautó fékez. A ponyva alól hízott sertések vége lóg ki. Megkezdődik a lerakodás. A sarki közért előtt hosszú sor áll. A tekintetek kérdően néznek a hússal telt kocsira. A munka hamar befejeződik, s a kocsi üresen folytatja útját.

Fegyveres csoport közeleg. A sorbanállók elmesélik a gyanús látottakat. Egy állítólag üres pártbizottság részére egy kocsi hús? Felette hihetetlen. A fegyveresek a ház átkutatásához látnak. Bentről lövés dörren. Tűzharc alakul ki. A sarki sorbanállók gyorsan eltűnnek a kapu alatt. Erősítés érkezik. A harc órákon át tart. Végül a túlerő győz. Néhány percre elcsendesedik minden, majd az ablakokon keresztül súlyos papírkötegek repülnek az úttestre. Káderlapok. Felgyújtják. A harcnak igen sok áldozata van."[17]

[17] Népszava, 1956. október 31.

Valóban lírai hangulat uralkodott Budapesten? Valóban egy élelmiszert szállító teherautó váltotta ki a támadást? Véletlenül arra járkáló fegyveresek csupán át akarták kutatni a pártbizottság „állítólag üres" épületét, de bentről lövés dörrent?

„Mint ismeretes, fegyveres harcokban a »szabadságharcosok« megtörték a volt pártházban rekedtek ellenállását, és a járókelőkre lövöldözők közül tizenegyen elestek a küzdelmekben. Világos azonban, hogy nem csupán ők tartózkodtak a székházban, hanem jóval többen. Ugyanis a pártház elfoglalása után nagy mennyiségű félig kész palacsintát találtak a konyhában, úgyszintén igen sok, száznál jóval több személy részére elegendő fasírozottat is készítettek ott. Az ÁVH-sok azonban szőrén-szálán eltűntek."[18]

A Köztársaság téren tehát állítólag október 30-án „délelőttig csend és nyugalom volt, de ... három teherautó ÁVH-s érkezett a pártház elé, bevonultak a pártházba, elfoglalták az ablakokat, és minden indokolás nélkül lőttek a térre. A téren járó, nagyobbrészt munkásemberek meglepődve, majd felháborodva először a Mosonyi utcai, majd később a kőbányai rendőrséghez fordultak. Mind a két rendőrség kivonult, és fedezékek mögül lőni kezdték a pártházat." Majd „előkerült azonban egy magyar páncélos, amelyik felállt a pártházzal szemben, és ezzel a pártház sorsa eldőlt.

A harc nem volt rövid, de nemsokára benyomultunk a pártházba. Elfogtuk az ÁVH-sok parancsnokát, egy ÁVH-s ezredest, akinél különböző igazolványok és tizenkétezer forint volt. Nem menekült el. Ezenkívül még két foglyunk van."[19] Az egykorú pesti (s nyomukban a vidéki) sajtócikkek számtalan ellentmondást, hazugságot tartalmaztak. A következő oldalakon próbáljuk meg azt áttekinteni, mit írtak a pártház ostromának kezdetéről nyugaton.

A Köztársaság téri pártház megtámadása során történtekkel az ellenforradalomról később megjelent számos nyugati könyv, tanulmány, cikk csak igen kevéssé foglalkozik. Szemmel láthatóan el akarják kerülni elemzését, értékelését, és mint valami kellemetlen jelenséget vagy jelentéktelen, komolyabb szerepet nem

[18] Magyar Függetlenség, 1956. november 2.
[19] Egyetemi Ifjúság, 1956. október 31.

játszó epizódot próbálják feltüntetni. Vajon miért? Úgy tűnik, mintha el akarnának menekülni arról a helyről, ahol az ellenforradalmi események lényege különösen egyértelműen megnyilvánult. A maguk szempontjából logikusan járnak el, hiszen a tizenhárom nap jelentőségét e nap nélkül valóban nem lehet felmérni.

A szóban forgó művek írói, ha nem is értenek mindenben egyet, többségük abban megegyezik, hogy a Budapesti Pártbizottság kezdeményezte a harcot. Épületéből október 30-án reggel kilőttek, fegyveresen megtámadták a járókelőket, s ezzel magukra zúdították a téren és a környéken tartózkodók haragját. Provokálták a lakosságot azzal is, hogy míg Budapest lakossága „éhezett", a székházban „dúslakodtak".

Mikes György például egészen meglepő képet fest az ostrom kirobbanásáról: „Október 30-án szabadságharcosok hatoltak be a párt Köztársaság téri (azelőtt Tisza Kálmán tér) székházába. Nagyszámú foglyot szabadítottak ki a pincékből, azután pedig felmentek a harmadik emeletre, ahol magas rangú ÁVH-s tisztek éppen ebéden vettek részt. Nők is voltak közöttük. Összesen mintegy százhúszan ültek az asztal körül."

Mikes nagyvonalú, nem részletezi, hogyan „hatoltak be" a „szabadságharcosok", milyen módon „mentek fel", miért evett közben nyugodtan a sok „magas rangú ÁVH-s tiszt"; arról azonban többé-kevésbé „pontosan" beszámol, hogy százhúszan voltak. Ekkor – miért nem előbb? – „az ÁVH-sok ellenálltak, heves harcra került sor, amelyben tizennyolc szabadságharcos esett el, körülbelül negyven ÁVH-st öltek meg, és további hatvanat elfogtak". „Valamennyinél – folytatja a szerző – sok pénzt és ékszert találtak." Majd „a hatvan elfogott ÁVH-st levitték a térre, az ékszereket és a bankjegyeket a ruhájukhoz gombostűzték, és mind a hatvan embert felakasztották a tér fáira és lámpaoszlopaira."[20]

Látjuk, Mikes, bár elismétli a rengeteg pénz és ékszer akkor közszájon forgó legendáját, a téren történt brutalitásokat nem tagadja, viszont éppen az ostrom oly fontos kezdetéről meglepően primitív történetet talál ki.

[20] *George Mikes:* The Hungarian Revolution. (A magyar forradalom.) Andre Deutsch. London, 1957. 118–119. old.

Urbán György 1957-ben megjelent könyvében szintén elismétli, hogy „október 30-án reggel kilenc órakor hosszú sor állt a pártközpont közelében levő közért előtt. A fővárosban élelmiszerhiány volt, és a háziasszonyoknak órákon át kellett sorba állniuk. Nem sokkal kilenc óra után egy hússal megrakott teherautó érkezett a párt épülete elé, és éppen amikor befejeződött a kirakodás, egy csoport felfegyverzett szabadságharcos jött arra őrjáratban. A sorban álló emberek elmondták nekik, mit láttak. A pártépületről azt gondolták, hogy üres; akkor vajon miért volt szükség értékes húsra a lerombolt házban?" (Az nem világos, miért „rombolta le" Urbán a pártházat 30-án reggel már kilenc órakor.) Mindenesetre így folytatja, az egyik fegyveres járőrt idézve: „Huszonnégyen voltunk, az épületen belül két egyenruhás férfival találkoztunk. – Mi történt fiúk? – kérdezte az idősebb. Mi azt mondtuk neki, hogy minden rendben van, de minthogy mindketten új ruhát viseltek, csoportvezetőnk megkérte őket, mutassák meg személyazonossági igazolványukat. E szerint az idősebbik fűtő volt. Gyanússá vált számunkra. A fal felé fordítottuk, és megkértük a másikat, a fiatal egyenruhás férfit, mutassa meg személyazonossági igazolványát. Azt mondta, nincs neki. Ebben a pillanatban négy kézigránát összekötözve lehullott a szűk lépcsőházban. Véletlenül nem robbantak föl, de ez elég volt ahhoz, hogy a harc megkezdődjék." „. . . a járőr kirohant az épületből, a szomszédos háztömböket elfoglaló szabadságharcosok tűz alá vették az épületet."[21]

Itt is önkéntelenül felvetődik – sok más egyéb között – néhány kérdés: hogyan kerültek ilyen váratlanul a szomszédos háztömbökbe „szabadságharcosok"? Hogyan tudták ilyen gyorsan tűz alá venni az épületet? Még ágyúval is! Urbán ezekre nem válaszol, hanem megismétli az ostrom kezdetéről szóló egyik leghazugabb variánst, mégpedig azt, hogy „A pártház, hasonlóan a legtöbb kommunista rendőrségi épülethez, föld alatti folyosórendszerrel volt ellátva", s ebben szabadságharcosok százait tartották fogva. (Emlékezzünk, mit írt Mikes: „Nagyszámú foglyot szabadítottak ki a pincékből . . .") Továbbá e folyosókon kereszt-

[21] *George Urban:* The Nineteen Days. (Tizenkilenc nap.) Heinemann. London–Melbourne–Toronto, 1957. 198–200. old.

tül . . . „az ÁVH-sok a tér egyik pontján váratlanul felbukkantak, és tüzet nyitottak a várakozó tömegre".

Urbán hosszan részletezi a föld alatti folyosórendszer utáni kutatást, de arról nem ír, hogy ha az őrség innen felbukkanva lövöldözött, akkor miért kellett ezt a sok ember által látott „titkos" lejáratot, mint később még kitérünk rá, egy minden vonatkozásában hazug, lármás kampány közepette öt napon át keresgélni? Azért, mert nem is létezett, hiszen nem volt hova vezetnie! Vagy talán azért, hogy mindenáron bebizonyíthassák: a Köztársaság téri ostrom azzal kezdődött, hogy a polgári lakosságot támadás érte, mégpedig orvul, tehát ezt joggal követte a véres megtorlás.

Méray Tibor 1959-ben megismétli a már leírtakat az élelmiszert szállító teherautóról, mint az ostrom megindulásának okáról. A kezdetet viszont egy rövid mondattal „nagyvonalúan" ködbe burkolja: „s miután sok fegyveres lázadó volt a környéken, a nép ezt azok tudomására hozta. A lázadók a pártépület kapuja felé nyomultak."[22] Arról megint nincs szó, honnan, hogyan, kik, miért szervezték meg a sok fegyveresnek a térre tódulását. 1966-ban, az ellenforradalom tizedik évfordulóján megjelent könyvében Méray az ostrom közvetlen előzményeit még inkább kiszínezi. De azután meglepő pontossággal folytatja: „a környéket körülzárják, a felkelők elfoglalják az épülettel szemben levő színházat. Tíz óra tíz perckor megkezdődik a szabályszerű ostrom."[23]

Egy ugyanebben az évben Párizsban megjelent könyv is az élelmiszert szállító teherautó históriáját ismétli meg.[24]

Gosztonyi Péter ugyancsak ír a kezdetről. Az ő változata a következő: A pártház kapujánál „öt-hat fegyveres fiatal" jelenik meg – „minden támadó szándék nélkül". Megállapítja előzőleg, hogy akkorra a támadást a pártházban levők már provokálták, mégpedig azzal, hogy az előző napokban a téren járkáló jámbor fegyvereseket igazoltatták és néhányukat őrizetbe vették. Szóval a provokált fegyveresek akarnak visszaütni, vagyis támadni?

[22] *Méray Tibor:* Thirteen Days That Shook the Kremlin. (Tizenhárom nap, amely megrázkódtatta a Kremlt.) Frederyk A. Praeger. New York 1959. 153. old.

[23] *Méray Tibor:* Budapest (23 octobre 1956.) Robert Laffont. Párizs, 1966. 269–270. old.

[24] *Vincent Brugère-Trélat:* Budapest. Editions de la Table Ronde. Párizs, 1966. 212–213. old.

Vagy a provokáció nem igaz, vagy a jámbor szándék! Arról azután Gosztonyi végképp nem vesz tudomást, hogy „a beszélgetők" – nem féltucatnyian – lefegyverezték a külső őrséget, foglyul ejtették a hét sorkatonát, s fölfelé nyomulva a lépcsőn, már megkezdték belülről a székház elfoglalását, amikor védekezésből elrepült az a bizonyos kézigránát. Mégpedig elkésve, hiszen a behatolásnak súlyos, halálos áldozatai lettek. Az a fegyveres csoport, amely Gosztonyi szerint minden támadó szándék nélkül ment be a pártházba, s mégis kézigránátot dobtak és tüzeltek rájuk, nem hét és nyolc óra között ment be – ahogyan ő állítja –, hanem tíz óra előtt néhány perccel, már a támadás nyitányaként. Ezt cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy lefegyverezték és foglyul ejtették a behatolók egy csoportját. A támadás kezdetének időpontját Gosztonyi a valóságnak megfelelően írja le, viszont adós marad a közvetlen előzmények leírásával. Azaz: az első lövés perdöntő tényén ő is átsiklik. „Az első lövést akkor a pártházból vagy a pártházra adták le, nem állapítható meg, s az előzmények után e kérdés vizsgálata feleslegesnek is látszik."[25] Valóban felesleges vizsgálni, hogy ki lőtt először? Akkor nyilván azt is felesleges megvizsgálni, ki lőtt először a rádió elleni rohamnál, 25-én a Parlament előtt, a Központi Vezetőség székházára, vagy a többi állami középület és pártbizottság elleni szervezett támadásnál.

Miért tartja ezt Gosztonyi feleslegesnek, illetve miért nem veszi át azt a verziót, hogy a székházból lőttek először, mégpedig ártatlan járókelőkre? Talán csak nem azért, mert 1966-ban ez már tarthatatlanná vált? De miért nem írja akkor meg az igazat?

És miért jár el hasonlóan Molnár Miklós? Könyvében a többi között elsősorban dulakodásokról, összecsapásokról, kisebb csetepatékról ír, amelyek „csak arra szolgáltak, hogy növeljék a tömeg gyanakvását és sejtéseit, amelyet még inkább felizgattak az arra vonatkozó híresztelések, hogy az épületben olyan pincék léteznek, amelyek állítólag tele vannak foglyokkal". Így azután „október 30-án a pártház előtt tartózkodó csoportok viselkedése egyre feszültebbé, kiélezettebbé vált. Végül is az incidens az ál-

[25] *Gosztonyi Péter:* Az ÁVH és a magyar forradalom. Tanulmányok a magyar forradalomról. (Szerkesztette: Borbándi Gyula és Molnár József.) Auróra-könyvek. München, 1966. 82–83. old.

lando tamadasokban es rohamokban erte el csucspontjat" [26] „Incidens' – mint a Budapesti Partbizottsag szekhaza megostromlasanak vegso kivalto oka!

Nehany nyugati szerzo a tamadas okat abban latja, hogy Mező Imre oktober 30 an ket hadseregtabornokkal targyalt Meray Tibor is emliti a mar idezett konyveben, hogy Mezo Imre „akkor reggel a Honvedelmi Miniszterium egyik kuldottsegevel targyalt az iranyban, hogy egy fegyveres munkasmiliciat szervezzenek, amely a gyarakat megvedene es a kormanyt tamogatna A kuldottseget Asztalos es Papp ezredesek vezettek" [27]

Mezo Imre valoban targyalt a Honvedelmi Miniszterium kuldottsegevel, de nem 30-an reggel, hanem 28-an De miert irjak azt, hogy 30-an reggel? Azert, hogy mindenaron azt bizonyithassak a tamadast kozvetlenul azelőtt a parthaz provokalta. A nyugati szerzok tobbsege azt akarja elhitetni, hogy a tamadas minden szervezett elozmeny nelkul, spontan robbant ki Ha nem volt lovoldozes, akkor elelmiszerrel megrakott teherauto volt, ha az sem, akkor ket tabornok .. De mindez keves magyarazatnak, es mar akkor is keves volt Nagyobb, meggyozobb „ok" kellett, es ezt meg is talaltak, illetve kitalaltak Megpedig azt, hogy a Budapesti Partbizottsag tulajdonkeppen kaszarnya, katonai eroditmeny! Majd pedig eljutottak ahhoz a meg nagyobb hazugsaghoz, hogy a Budapesti Partbizottsag voltakepp egy olyan belugyi objektum, ahol tobb emelet melysegben titkos bortonok vannak. Ennek a legendanak fokent utobb lett nagy szerepe, de beletartozott az ostrom szeles koru pszichologiai politikai elokeszitesebe is, ez is bizonyitja az elozetes keszulodes tenyet Sok masra is jo volt ez a valtozat Ha ugyanis a parthaz tobb szaz felfegyverzett katona laktanyaja, akkor konnyebben el lehet hitetni az emberekkel, hogy innen megtamadtak a szomszedos hazak bekes lakoit, tovabba, hogy az epuletben, illetve a pincebortonokben es a ter alatti alagutakban tobb szaz foglyot őriznek

Szep szammal akadtak, akik akkor mindezt elhittek A nyu-

[26] *Molnar Miklos Victorie d une defaite* (Egy vereseg győzelme) Fayard Paris 1968 186 old

[27] *David, Pryce Jones* The Hungarian Revolution (A magyar forradalom) Ernest Benn Ltd London 1969 90–91 old , *Meray Tibor* Thirteen Days That Shook the Kremlin 154 old

gaton megjelent könyvek közül is nem kevés állítja, hogy október 30-án a Köztársaság téren egy kaszárnyát, egy belügyi erődítményt rohamoztak meg. Kovács Imre az ellenforradalomról szólva például ezt írja: „a felkelők megostromolják a biztonsági rendőrség főhadiszállásait Budapesten, felgyújtják a pártházakat Budán".[28] Elismeri tehát, hogy pártházakat gyújtogattak, azaz támadtak meg, de csak Budán. Miért éppen csak ott került volna erre sor?

Abban, hogy mi az igazság a pártház megtámadásával kapcsolatban, nem lényegtelen, hogy mit mondott Mező Imre. Dersi Tamás újságíró beszélt erről vele, amikor a Péterfy Sándor utcai Kórházban felkereste 1956. október 31-én délután.

Hosszas keresgélés után egy ápolónő segítségével találta meg Mező Imrét. Dersi bemutatkozott, és elmondta, hogy meg szeretné tudni tőle, mi történt valójában a Köztársaság téren. Mező Imre nyolc-tíz percig halkan, de összefüggően, érthetően és tisztán elmondta a Köztársaság téri székházban történteket. Dersi egy kicsit Mező Imréhez hajolt, és erősen koncentrált, hogy mindent megjegyezzen, mert nem akart a kórteremben, az ágyon ülve jegyzeteket készíteni. Mező Imre a következőket mondotta: „Ők senkit sem provokáltak, nem lőttek ki a pártházból. Ott csupán pártmunkások és katonák voltak, együttvéve is igen kevesen." Ezért „több esetben fordultak – ő személyesen is – segítségért Nagy Imre titkárságára, közölve, hogy lövik a pártházat. Amikor ő személyesen kérte Nagy Imrét a telefonhoz, Nagy Imre azt üzente vissza, hogy nem ér rá". Dersi szerint a rövid, tízperces beszélgetés alatt Mező többször is hangoztatta: „Ők nem provokáltak senkit, és sehonnan sem kaptak segítséget."[29]

Mielőtt azonban rátérnénk az ostromot ténylegesen „provokáló" okra, vizsgáljuk meg, mi volt az igazság azzal a bizonyos élelmiszert szállító teherautóval kapcsolatban! A pártbizottság munkatársai és az őrök valóban olyan jól és bőségesen el voltak látva élelemmel, hogy ez okot adhatott a lakosság felháborodására a pártházban folyó „dőzsölés", „dúskálás" miatt?

[28] Facts about Hungary. (Tények Magyarországról.) (Összeállította: Kovács Imre.) The Hungarian Committee. New York, 1966. 82. old.

[29] Dersi Tamás tanúvallomásából. Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróság Tb. 46/1960. 5. sz.

A gazdasági osztály október 24-én számba vette, mennyi élelem áll rendelkezésre. Hónap vége lévén, nem volt sok – az erősítésül érkezett mintegy ötven karhatalmista semmi élelmet nem hozott magával –, így tehát még a büfében található élelmet is a konyha raktárába vitték. „De a pártházban tartózkodókat mindezzel is csak néhány napig, s csupán igen gyengén tudták ellátni." „Naponta kétszer kaptunk enni. A konyhaszemélyzet egy része dolgozott, több mint száz embernek főztek." „Nem voltunk ellátva: feltörtük a közértnek a pártbizottság épületében levő büféjét, és az ott talált élelmiszert – ami igen kevés volt – kezelésbe vettük. Az épületben tartózkodók napokig ebből éltek. Nagyon szűkösek voltak az adagok. Például vacsorára egy darab öt dekagrammos májkonzerv jutott két személynek, hozzá egy bögre plantatea. A büfében talált élelemből a tartósabbakat, szalonnát, kolbászt, de még a nugátszeleteket is elsősorban az épület védelmére kirendelt katonáknak adtuk, hogy az ellátás miatt köztük ne legyen elégedetlenség. Ezzel mindenki egyetértett. Megjegyzem, az események megmutatták, hogy ezek a katonák olyan elvtársak voltak, akiknél az ellátáshiány nem okozott volna fegyelmezetlenséget, de döntésünket mégis helyesnek tartom."[30] 29-én, tehát közvetlenül a támadást megelőző nap estéjén, a vacsora sárgaborsóleves, egy szelet kenyér és egy darabka nugátszelet volt.

A székházból az ostrom után sok mindent elhordtak: bútorokat, szőnyegeket, függönyöket, lámpákat, irodai felszerelést, még ágyneműt is. Keresték a nagy mennyiségű élelmet, de nem találták, mert nem volt.

Egyébként említsünk meg egy apró epizódot; lehet, hogy egyik forrása volt a pártház bőséges ellátásáról szőtt legendáknak. Október 26-án a szemközt levő színházból áttelefonált az ügyeletes tűzoltó a gazdasági osztályra. Elmondta, hogy nem tudott időben hazamenni, s most már nem is akar, nehogy valami baj történjen a színházban, sőt beteg feleségét is odahívta magához. Kérte, küldjenek nekik naponta valami élelmet. Kertész István, a gazdasági osztály vezetője, először gyanúsnak találta a dolgot. Végül megállapodtak abban, hogy a tűzoltó a színház egyik kijáratán

[30] Kertész István visszaemlékezése; *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. Élet és Irodalom, 1957. május 24.; Kovács János visszaemlékezése.

át a megadott időpontban induljon el, Kertész pedig, mivel provokációtól tartott, három fegyveres elvtárs kíséretében ment a kezében ételhordót tartó öreg tűzoltó elé. Október 29-ig a tűzoltó minden délben átment a színházból a pártbizottságra az ételhordóval, hogy elvigye az ebédet: levest, kevés főzeléket és egy szelet kenyeret.[31]

Mi volt hát az igazság azzal a sokat emlegetett teherautóval? Az egyre szűkösebb helyzetben a gazdasági osztály vezetője 29-én a X. kerületi Pártbizottsághoz fordult segítségért: próbáljanak vásárolni valamit a kerületi konzervgyártól. A X. kerületi Pártbizottság, mely már több támadást sikeresen visszavert, s jól tartotta magát, másnap, 30-án küldött is egy szerény szállítmányt: kenyeret, konzervet és húst.[32]

A kocsi kilenc óra után néhány perccel érkezett meg, s Kertész István három munkatársával lement, hogy a karhatalmistákkal együtt behordják az élelmet. Amikorra leértek, a téren már gyülekeztek a fegyveres csoportok. A Fővárosi Gázművek Köztársaság téri központja felől néhány férfi egy BSZKRT-alkalmazott vezetésével éppen a bejárathoz ért. Kertész megkérdezte tőlük, mit kívánnak, ők azonban felelet helyett az őrséggel kezdtek hangoskodni.

A pártház főbejáratánál kilenc óra után őrt álló Bozsó Imre sorkatona hallotta, amint civilek a tehergépkocsi vezetőjétől megkérdezték, kik vannak bent a pártházban, majd föl is kiabáltak az emeletre: – Kik vannak itt és mit csinálnak?[33] A helyzetet látva Kertész felment a második emeletre, hogy tájékoztassa Mezőt arról, amit a téren tapasztalt. Mező – szokásához híven – igyekezett megnyugtatni: – Nem kell megijedni, minden rendben lesz. – Kertész ekkor megkérte Mező Imrét és a szobában tartózkodó Kelemen Lajost, nézzenek ki az ablakon. Kiderült, hogy a fegyveres gyülekezés már sokkal nagyobb méretű, mint amekkorának a teherautó mellől látni lehetett.[34]

Kertész, miután távozott Mezőtől, épp akkor ért a lépcsőház-

[31] Kertész István visszaemlékezése.
[32] Ugyanott.
[33] Bozsó Imre visszaemlékezése.
[34] Kertész István visszaemlékezése.

ba, amikor a betoró fegyveresek a lépcsőt rohamozták. Sietve felment a negyedik emeletre, és a gazdasági osztály munkatársaival egyutt osszecsomagolta az iratokat és az elsejei fizetésekre szant százezer forintot. De óvatosságból nem zárták a páncélszekrénybe az egészet, hanem megosztva egy iratszekrénybe tettek belole.[35] Az ellenforradalmárok azután ennek a pénznek egy részét gyűrték kotegszámra az elfogottak és a legyilkoltak zsebeibe és szájába, azt a látszatot keltve, hogy ekkora fizetésuk volt, szemben a dolgozók kicsiny átlagfizetésével. Így került nem egy sorkatona és pártmunkás zsebébe sok ezer forint. Egyébként a páncelszekrényben elhelyezett pénz sorsára még visszatérunk.

Kertész tehát nem láthatta a további eseményeket, ám az épületben tartózkodók kozul jó néhányan megfigyelhették az ellenseges felvonulást és az épület bekerítését.

Méhes Lajos és Kelemen Lajos pártmunkások második emeleti szobájukból látták, hogy egy, a Csatornázási Művek dolgozóinak egyenruhájat viseló géppisztolyos férfi, a székház ablakait kémlelve, néhány tarsaval megindul a lerakodó teherautóhoz. Megfigyelték azt is, hogy ezzel egy időben a Légszesz utcában teherautokról fegyveresek ugrálnak le és fedezékbe húzódnak a teren, más fegyveres csoportok pedig a Luther utca sarkáról vonulnak a színházba. Fél tíz előtt észrevették, hogy a Koztársaság teren, a Gazművek elott is nagyobb fegyveres csoport gyülekezik, egy másik nagyobb fegyveres társaság pedig benyomul a színházba, majd tagjai hamarosan feltűnnek az épulet tetején.[36]

Bozsó Imre és Voros János is látták, amint a fegyveresek megszallják a kornyéket, a színházat és a tetejét, sőt azt is, amint a ter fai mogott géppisztolyokkal, golyószórókkal mind többen tüzeloállást foglalnak el.[37]

Holicza István és Kálmán István az első emelet egyik szobájából figyelték meg, amint a fegyveresek felszedik a kovezetet, tuzelóallast épitenek ki, golyószórókat helyeznek el a tér fái kozott.[38]

[35] Ugyanott

[36] Kelemen Lajos és Mehes Lajos visszaemlekezései

[37] Bozso Imre es Voros Sandor visszaemlekezesei, *Lengyel Zoltán*. Harc a budapesti parthaz vedelmeert Belugyi Szemle, 1970 4 sz 109 old

[38] Holicza Istvan visszaemlekezese

„Reggel kilenc óra után a felkelő lovészcsoportok elhelyezkedtek az Erkel Színház tetején és ablakaiban, amelyekből a pártházat tűz alatt tarthatták, ugyancsak állást foglaltak a szomszédos lakóházak tetején és lakásaiban; sokan a tér fái mögött találtak fedezéket."[39]

Az „Esti Budapest" pártházban levő szerkesztőségének a térre nyíló ablakaiból is láttak a színház tetején a géppuskaállást, s hogy a téren már elrendeződtek a támadó láncok. Szántó Miklós, aki szintén ebben a szobában tartózkodott, miután látta a helyzetet, átment Mező Imréhez, és itt tanúja volt annak, hogy Várkonyi izgatottan kérdezte Mezőt: „– Lőjünk?

– Várjunk – mondta Mező. – Hátha tárgyalni akarnak. A kapu maradjon nyitva."[40]

Szilágyi Gyorgy a második emeleti ablakból figyelte, hogy egy fegyveres, bricsesznadrágos lány óvatosan, lopakodva a színház előtti fa mogé bújik, majd őt követve, a fák védelme alatt, egyre tobb fegyveres nyomul előre, és tüzelőállásba helyezkednek.[41]

Kelemen és Méhes a második emeleti ablakból azt is látták, amint a foglyul ejtett hét karhatalmistát átvitték a téren a színház elé, és szembeállították őket a pártházzal.

Majd hirtelen megkezdődött a tüzelés a székházra.[42]

Korulbelül ennyit láttak a pártházból. Természetesen nem láttak mindent, s nem tudtak mindarról, ami a városban történt. Mi sem tértünk ki minden részletre. De gondoljuk, ennyi is elég, hogy igazolja a folvonulás tervszerűségét, szervezettségét, a pártbizottság székházának korültekintő bekerítését.

A pártbizottságon levők is éppen elegct láttak ahhoz, hogy biztosak legyenek benne: támadás készül.

Előző napi értesüléseik alapján is visszavonulhattak volna már korán reggel, elhagyhatták, kiüríthették, feladhatták volna az

[39] *Lovas Márton:* Mi történt Budapesten oktober 23-tól november 4-ig Kossuth Konyvkiadó, 1957 71. old.

[40] *Szantó Miklós:* Koztársasag tér, 1956 Szabadság, te szulj nekem rendet! (Összeallitotta és szerkesztette Nagy Eta és Petrak Katalin) Kossuth Konyvkiado, 1970 233 old.

[41] Szilagyi Gyorgy visszaemlékezése.

[42] Kelemen Lajos es Mehes Lajos visszaemlekezései.

épületet, elkerülhették volna az egyenlőtlen harcot és következményeit. De a Köztársaság tér 26. számú ház nem egy volt a sok közül, hanem a Budapesti Pártbizottság székháza. Otthagyni, harc nélkül átengedni annyit jelentett volna, mint feladni az ellenforradalom visszaszorítására, további előretörésének megakadályozására tett kísérleteket.

A harc vállalása logikusan következett a pártbizottság vezetőinek és a székházban levő többi kommunistának a magatartásából. Ismerték az utcán, a közintézményekben, az üzemekben rohamosan előretörő, a kapitalista restaurációt célul kitűző erőket. Tudták, milyen harcok dúlnak az üzemekben, a kerületi pártbizottságok székházaiért, a tanácsokért, a rendőrkapitányságokért, a legfontosabb közintézményekért – a hatalomért. Nem akarták átengedni a terepet harc nélkül, nem akartak visszavonulni, mert érezték és megértették magatartásuk rendkívüli politikai súlyát.

Mező Imre fontosnak tartotta, hogy ha csak néhány percre is, de még egyszer beszéljen a pártmunkásokkal és a karhatalmistákkal. Ezért összehívta mindazokat, akik elérhetők voltak, akiket nélkülözni tudtak az őrségnél. Azzal kezdte: „Aki akar, még elmehet". Mert „mind sűrűbben kapjuk a jelzéseket, hogy környékünkön fegyveresek gyülekeznek. A gyülekezők nyilvánvaló törekvése, nem is titkolt szándéka, hogy a pártbizottságot megtámadják. Mi nem fogjuk kezdeni a tüzet. Nem lövünk rájuk. Ha bejönnek, hogy tárgyaljanak velünk, megpróbálunk tárgyalni. De ha be akarnak hatolni a Budapesti Pártbizottság székházába, azt nem fogjuk megengedni. Lehet, hogy mindannyian itt fogunk elvérezni. Ezt a házat nem adjuk föl. Ezt nem adhatjuk föl, ez a pártbizottság székháza, ezt nekünk meg kell védeni. Ha valaki úgy gondolja, hogy inkább elmegy, az most még elmehet. Egyébként mindenkinek megvan a beosztása, mindenki el kell hogy foglalja a számára kijelölt helyet. Ha harcra kerül a sor, mindenki fegyelmezetten, bátran kell hogy viselkedjék." Elmondta azt is, hogy erősítést kért a kormánytól, és ígéretet kapott a segítségre. A tanácskozás egyöntetűen úgy döntött: „az erősítés megérkezéséig a pártházat megvédjük".[43]

[43] Csikesz Józsefné és Méhes Lajos visszaemlékezései.

Ezután mindenki elfoglalta a helyét. A felszólítás után nagyon kevesen hagyták el a pártbizottság székházát. Volt egy elvtársnő, aki már reggel nagyon rossz idegállapotban jött be, és ezt mondta Csikesz Józsefnénak: „Érthetetlen ez az egész. A városban lüktet az élet, csak a Köztársaság tér olyan, mintha egy sziget lenne. Mi értelme, hogy itt maradjunk? Nem tudjuk megvédeni a házat, nem kapunk segítséget." A többiek azt mondták neki, ha akar, elmehet, de pánikot ne keltsen, főleg pedig ne magyarázgassa, hogy nincs értelme itt maradni és a székházat védeni. Csikeszné kijelentette: „Mi nem megyünk el, ha ő úgy látja, nincs értelme itt maradni, nyugodtan menjen el."[44] Ennek az elvtársnőnek is még sikerült elhagynia a házat.

Lovas Márton, 30-án reggel a székház felé tartva, a Köztársaság tér és a Bezerédi utca sarkán egy fiatal, szakállas, géppisztolyos felkelőt vett észre, aki többedmagával állt ott. Lovas megnézte az óráját: még nem volt kilenc óra. Amikor beérkezett az épületbe, megtudta, hogy a felkelők a Köztársaság teret és a színház környékét megszállták, s Mező Imre megbeszélésre hívta össze a székházban levőket.[45]

Dezső Józsefet és néhány munkatársát megbízták azzal, hogy a Köztársaság téren levő Fővárosi Gázművektől, ahol megfelelő kapcsolatokkal rendelkeztek, hozzanak néhány tucat kitöltött, aláírt és lepecsételt munkáltatói igazolványt, amelyeket az illegalitásra való felkészülés érdekében szétosztottak a munkatársak között. Az igazolványok azonban nem bizonyultak elegendőnek; visszaküldtek tehát néhány elvtársat a Fővárosi Gázművekhez, ők azonban már nem tudtak visszatérni, mert közben megkezdődött az ostrom.[46]

Ezalatt az épületben tartózkodók, látva az ostrom előkészületeit, jelentést tettek a pártközpontnak, a kormánynak, a főkapitányságnak, és védelmet kértek. Ígéretekct kaptak, hogy segítség érkezik.[47]

[44] Csikesz Józsefné, Kelemen Lajos, Méhes Lajos visszaemlékezései.

[45] *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. 5. old.

[46] Kelemen Lajos visszaemlékezése.

[47] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. I. köt. Budapest, 1957. 16. old.

Egyébként a legfantasztikusabb hírek keringtek arról, hogy mekkora katonai erők védik a Budapesti Pártbizottság székházát. A legképtelenebb számokat dobták be a köztudatba. Így az október 30-án reggel, a Bérkocsis utca felől közeledő fegyveres csoport azt híresztelte, hogy hatszázan vannak a Köztársaság téren, akik „nem akarják letenni a fegyvert, kilövöldöznek a békés polgárokra". Hívták az utcán levő fiatalokat: – Gyertek, segítsetek![48]

A nyugaton megjelent könyvek nem beszélnek ilyen nagy számokról, de szintén erősen túloznak. Fejtő például kétszáz katonáról ír.[49] S még azok is, akik a valóságnak megfelelően írnak a védők számáról – mint például Gosztonyi, aki azt írja, hogy október 23-án délután Tompa Károly hadnagy és Várkonyi György hadnagy parancsnoksága alatt két szakasz érkezett a pártház biztosítására, vagyis a két parancsnok „46 ember felett rendelkezett" –, legalább azt hangsúlyozzák, hogy „Fegyverekben nem volt hiány". Gosztonyi különben önmagának is ellentmondva megemlíti, hogy a pártházban levők „egy szombathelyi egység révén még egy golyószórót" is szereztek.[50] Nyilvánvaló, ha olyan jól fel lettek volna fegyverkezve, nem kérték volna el a szombathelyiek egyetlen golyószóróját. A fegyverhez jól értő védők létszáma negyven-ötven fő volt, s ezt a támadás vezetői elég pontosan tudták is. De lássuk, mi volt a helyzet a fegyverekkel.

A pártbizottság politikai munkatársainak és vezetőinek nem volt fegyverük, tőlük a Budapesti Rendőrkapitányság — különös módon – éppen október 23-a előtt visszavonta önvédelmi fegyvereiket.[51] 23-án a pártbizottság munkatársai elhatározták, hogy a „Honvédelmi Szövetség kis céllövő puskáit az ott-tartózkodók között szétosztják".[52] Ez kilenc darab úgynevezett leventepuska volt, némi tölténnyel! Komolyabb fegyverekkel és katonai felszereléssel nem rendelkeztek. 23-án, mikor látták, hogy az

[48] Népszabadság, 1956. november 21.

[49] *François Fejtő:* Behind the Rape of Hungary. (Magyarország elrablása.) David McKay Co. Inc. New York, 1957. 210. old.

[50] *Gosztonyi Péter:* Az ÁVH és a magyar forradalom. 77. old.

[51] Kovács János visszaemlékezése.

[52] Kelemen Lajos visszaemlékezése.

események tovább gyűrűznek, s úgy döntöttek, hogy benn maradnak az épületben, a légoltalmi pincéből hoztak föl takarót és lepedőket, majd a Kenyérmező utca felőli részen rögtönöztek ideiglenes hálóhelyiségeket.[53]

Mivel a Budapesti Pártbizottságot a kerületi és az üzemi pártszervezetek is valósággal ostromolták fegyverekért, a pártbizottság elsősorban a Budapesti Rendőrkapitánysághoz fordult, hogy gondoskodjék a kerületi és üzemi pártbizottságok munkatársai részére önvédelmi fegyverekről. „Csak később derült ki, hogy a fegyverek miért nem jutottak el a rendeltetési helyükre."[54] A pártbizottság már október 25-én és 26-án is javasolta a Központi Vezetőségnek, hogy helyeztessen a hatáskörébe egy zászlóaljnyi katonaságot; ezzel az erővel, valamint a kerületekben gyülekező kommunisták és munkások felfegyverzésével részt akart venni a főváros utcáinak és fontosabb központjainak megtisztításában az ellenforradalmi csoportoktól. Ám hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a pártbizottság sem a zászlóaljat, sem a kerületi pártszervezetek számára a fegyvereket nem kapja meg. Ez természetesen igen leverően, demoralizálóan hatott.[55]

Hiába sürgettek megfelelő intézkedéseket a támadás elhárítására, a tűzszünet biztosítására, a kormányszervek – beleértve a fegyveres erők irányítóit is – ígértek ugyan segítséget és megfelelő intézkedéseket –, de ezek elmaradtak.[56] „Ígérték a HM-ből – emlékezik vissza Nemes Dezső –, hogy fél óra múlva jön a segítség." De eltelt egy fél óra, majd egy óra is, és segítség nem érkezett. Nemes Dezső újból érdeklődött a HM-ben, s azt a választ kapta, hogy „küldtünk egy repülőgépet". „Megütköztem ezen a válaszon, és megkérdeztem, miért repülőgépet küldtek, mit érünk vele. A válasz az volt, hogy felderítse a teret. Ez a felderítés rajtunk mit sem segített."[57] De ez már később, az ostrom idején volt.

A fegyverszerzési akciók közül azonban néhány sikerrel járt.

[53] Kovács János visszaemlékezése.
[54] Nagy Mária visszaemlékezése.
[55] Kelemen Lajos visszaemlékezése.
[56] *Lovas Márton:* Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig. 71. old.
[57] Nemes Dezső visszaemlékezése.

Kovács János, a pártbizottság osztályvezetője például megbízta munkatársát, Szilágyi Györgyöt, hogy személyes ismeretségei révén a Zrínyi Akadémiáról szerezzen fegyvereket. Kaptak is, de néhány kerületi pártbizottságnak is juttattak belőle.[58]

Egyes szerzők a pártbizottság székházát azon az alapon minősítik kaszárnyává, hogy ott tulajdonképpeni pártmunka ezekben a napokban nem folyt. Így már idézett tanulmányában Gosztonyi is ezt állítja. Ha ugyanis a pártbizottságon nem pártmunka folyik – írja –, hanem katonák szállják meg „az egész épületet, felkészültek egy esetleges támadásra", mindezek következtében tehát, hogy a pártházat katonailag így megerősítették, nem érhette őket váratlanul a támadás. Továbbá: „nyilvánvaló", hogy a biztonsági alakulatok kezdeményezték a lövöldözést, hiszen ahol a felkelőket nem provokálták . . . „orvul tüzet nyitva a tüntetőkre, ott általában október 30-ig nem bántottak senkit a felkelők".[59]

Gosztonyi úgy tünteti fel a dolgot, mintha a Budapesti Pártbizottság élete és székházának védelme valamiféle légüres térben folyt volna, mintha nem egy fegyveres ellenforradalmi lázadás kellős közepén levő intézményről lett volna szó. Mintha nem támadták volna meg ezekben a napokban fegyverrel középületek, kerületi párthelyiségek egész sorát! Itt csak arra utalunk, hogy október 24-től Budapesten egyre több és több pártintézményt, kerületi pártbizottságot és körzeti párthelyiséget támadtak meg. Teljesen indokolt és jogos volt tehát a budapesti pártház védelme, s ehhez szervesen hozzátartozott környékének, a térnek a felderítése és lehetőség szerinti megtisztítása.

Nem azért támadták meg a Budapesti Pártbizottságot, mert az ott levő kétszakasznyi karhatalmista négy-öt alkalommal igazoltatott embereket, leszerelt kisebb-nagyobb fegyveres csoportokat. Annál kevésbé, mert e csoportok megjelenése részben már a támadás előkészítő része volt; 28-a után mind sűrűbben kísérelték meg földeríteni a pártházat, és megállapítani, milyen erők védik.

A Budapesti Pártbizottságot azért támadták meg, mert ellen-

[58] Szilágyi György visszaemlékezése.

[59] *Gosztonyi Péter:* Az ÁVH és a magyar forradalom. 80–81. old.

forradalom volt. A Budapesti Pártbizottság, éppúgy mint a hadsereg jelentős része és mindazok, akik még reménykedtek valamilyen politikai megoldásban, be akarta tartani a kormány által 28-án meghirdetett tűzszünetet. Nem akarta azonban betartani az előrehömpölygő ellenforradalom. A pártbizottság a törvényes rend védelmezéséért harcolt. Jogos és törvényes lett volna harca akkor is, ha igen jól el van látva fegyverrel és élelemmel, és ha nem ötven, hanem ötszáz karhatalmista védi a székházat. Nem azért szállunk vitába a nagy mennyiségű élelmiszerre, a fegyverekre, a nagyszámú karhatalmistára és katonaságra vagy egyéb kérdésekre vonatkozó revizionista, polgári vagy kifejezetten ellenforradalmi állításokkal, mintha igaznak bizonyulásuk esetén indokoltnak ismernénk el a pártbizottság elleni támadást. Ha az említett könyvekre hivatkozunk, amelyek a legkülönbözőbb érveket, ürügyeket kutatják, keresik a pártbizottság elleni támadás igazolására, ezt csak azért tesszük, hogy kimutassuk eszmefuttatásuk alaptalanságát. Mint ahogy alaptalanok és minden igazságot nélkülözők voltak az 1956. október 30-a után Magyarországon megjelent újságokban napvilágot látott hasonló híresztelések is.

Hiszen a súlyos hiba éppen az volt, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő katonai alakulat, nem volt elég élelmiszer, nem volt elég erő az aktív támadáshoz az ellenforradalmárok ellen. Miután már 23-án a tüntetés a népi demokratikus rendszer elleni ellenforradalmi fegyveres felkelésbe ment át, a párt Központi Vezetősége a 24-re virradó éjjel jogosan állapította meg: „Aki fegyverrel támad, fegyverrel kell megsemmisíteni." Az idézetekkel csupán azt próbáltuk érzékeltetni, hogy az ellenforradalom, amely már 23-a előtt és után is bőven élt a provokáció eszközeivel, a Budapesti Pártbizottság elleni ostromban is igénybe vette ezt a fegyvert.

Térjünk vissza most röviden Gosztonyi Péter könyvéhez, annak is egyik legképtelenebb állításához: „. . . .a nemzetőrség támadása – s itt nagyon fontos –, nem az MDP Budapesti Pártbizottság székházának, hanem kizárólag az ott befészkelt és a forradalmat többször is provokáló ÁVH-nak szólt . . ."[60]

[60] Ugyanott, 84. old.

Mi volt a Köztársaság téri pártház 1956 októberében? Próbáljuk meg érzékeltetni azt a harcot, amit e pártbizottság folytatott az ellenforradalom napjaiban. Elevenítsük fel, ha csak vázlatosan is, az október 23-a és 30-a közötti hét zaklatott, nyugtalan, visszavonulásokkal, vereségekkel, súlyos harcokkal és hősi helytállással terhes napjait!

A Budapesti Pártbizottság életéből. 1956. október 23—30.

A pártbizottság élete, harca ezekben a napokban természetszerűleg összefonódott az ellenforradalmi felkelés leverésére, a támadásba lendült ellenforradalmárok elszigetelésére irányuló kísérletekkel, erőfeszítésekkel. Ezek arra irányultak, hogy politikailag szétválasszák az összekuszált frontokat, leválasszák a népköztársaság tudatos és szervezett ellenségeinek oldaláról a hozzájuk csapódott dolgozókat, a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből kikerült embereket, különösen a fiatalokat. A dokumentumok, a visszaemlékezések egyértelműen bizonyítják azt a küzdelmet, amelyet a Budapesti Pártbizottság is folytatott a fentiek érdekében. A kerületi pártbizottságok az üzemi, a vállalati, a minisztériumi pártszervezetekkel közösen a legkülönfélébb módszerekkel próbálkoztak. Figyelmet fordítottak azokra a pártbizottságokra, amelyekhez sok üzem tartozott, és közvetlenül is kapcsolatba léptek igen sok üzemi pártszervezettel. A Budapesti Pártbizottság vezetői, munkatársai fenntartották az érintkezést a kerületi, az üzemi, a hivatali pártszervezetekkel, az egyetemekkel, munkásokkal, értelmiségi csoportokkal, ifjúsági szervezetekkel. Rendkívüli erőfeszítéseket tettek, hogy a Központi Vezetőségnek az első időben hozott helytálló és helyes határozatait a pártszervezetek végrehajtsák.

A pártbizottság munkájának középpontjában az események valós értékelésének védelme és megindokolása állt. Intézkedései, a személyes kapcsolatok, a telefonok, az újságok, röpiratok, felhívások kiadása – mind azt a helyes törekvést mutatták, hogy megértessék a pártbizottságokkal, a pártszervezetekkel, a munkástömegekkel, az ifjúság különböző rétegeivel, főleg az egyetemistákkal: ellenforradalom robbant ki Magyarországon.

Nincs módunk és nem is feladatunk e könyv keretében az ellenforradalom kibontakozásának és az ellene folyó harc történetének megírása vagy akár csak felvázolása. De azt mindenképpen érzékeltetni szeretnénk, hogy a Budapesti Pártbizottság erő-

feszítéseinek, harcának, tevékenységének középpontjában az ellenforradalom elleni politikai, szervezeti és fegyveres harc állt. A rohamos ütemben kibontakozó események közepette az első napokban a Budapesti Pártbizottság – túlzás nélkül állíthatjuk – nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a pártbizottságok és az üzemek vezetése, az üzemi munkások egy része a népköztársaság védelmében, az ellenforradalom ellen kiállt. Igaz, súlyos belső politikai harcoktól és nézeteltérésektől megosztva, de ez az egészséges erő október 23-a és 28-a között kibontakozóban volt, megmutatta létét és erejét.

Csak vázlatosan van módunk felsorolni és érzékeltetni, hogy a Budapesti Pártbizottság a kerületekben és a legfontosabb üzemekben milyen akciókat serkentett és támogatott. Segítséget nyújtott Budapest legnagyobb üzemének, a Csepel Vas- és Fémműveknek, hogy az ellenforradalmi csoportok betörését meg tudják akadályozni; ez az első napokban sikerült is. A Csepel Vas- és Fémművek pártbizottsága 24-én az üzem vezetőségével közösen felhívást adott ki, amelyben az üzemek dolgozóihoz fordult, hogy október 25-én jelenjenek meg a termelés tovább folytatása érdekében.[1] Hasonló felhívást adott ki a MÁV Budapesti Igazgatósága is.

A Vörös Csillag Traktorgyárban a zavart keltőket el tudták szigetelni. A Láng Gépgyárban a munkások őrséget szerveztek az üzem védelmére. Hasonlóképpen a Ganz Vagon- és Gépgyárban is őrséget szerveztek azzal a céllal, hogy a gyárat megvédjék az ellenforradalmi támadásokkal szemben. A gyári munkásőrség nyilatkozatot adott ki, amelyben leszögezte: „Mélységesen elítéljük azokat az ellenforradalmárokat, akik a munkáshatalmat akarják fegyveresen megdönteni." Továbbá: „Készen állunk gyárunk és épülő szocialista társadalmunk védelmére."

Amikor a katonai alakulatok a Rádió Bródy Sándor utcai épületét visszafoglalták az ellenforradalmároktól, ezt a tényt ismertették a pártbizottságokkal és az üzemekkel. Az IKARUS-ban és az Elektronikus Mérőműszerek Gyárában sikerült a munkásokkal megértetni, hogy az ellenforradalommal szemben a gyárat, a kerületet védeni kell. A Csepel Autógyár munkásai táv-

[1] A felhívás a Kossuth rádióban 24-én 22 órakor hangzott el.

iratot küldtek a Központi Vezetőséghez és a kormányhoz, amelyben elítélték az ellenforradalom támadását.[2]

Hasonló megmozdulásokra került sor más üzemekben is, amelyeket a Budapesti Pártbizottság a kerületi pártbizottságokkal együtt szervezett. A Ganz Hajógyárban háromórás ostrom után a pártbizottság tagjai és a munkások kiverték a felfegyverzett ellenforradalmárokat az üzemből. Megvédték dolgozói a Dunaviát és az Egyesült Izzót is az ellenforradalmi támadásoktól. Éjjel-nappal őrséget álltak a MÁV Északi Járműjavítóban. A III. kerületi Óbudai Hajógyárban benttartózkodó dolgozók szintén elítélték „az ellenforradalmi erők vezette támadást népi demokráciánk ellen". A Budapesti Pártbizottság a naponta váltakozó helyzetben megpróbálta a kerületi pártbizottságok, üzemi párthelyiségek, közintézmények védelmét biztosítani.

Október 24-én hajnalban a Budapesti Pártbizottság és a Fővárosi Tanács közös felhívással fordult Budapest dolgozóihoz és lakosságához: akadályozzák meg az ellenforradalmi támadóknak azt a törekvését, hogy támaszpontokat építsenek ki maguknak a házakban, a lakónegyedekben. „A Budapesti Pártbizottság és a Fővárosi Tanács felhívja a lakosságot, hogy saját érdekében igyekezzék megakadályozni ezeknek az elemeknek a házakba való bejutását. Javasolja a lakóbizottságoknak, hogy szervezzenek lakóőrségeket, és akadályozzák meg, hogy a fegyveres elemek a lakóházakban elrejtőzzenek." A felhívást 25-én a Rádióban többször is beolvasták.

A Központi Vezetőség és a kormány többször felszólította a támadókat, a harcban álló ellenforradalmi csoportokat is, hogy tegyék le a fegyvert. E felhívások kifejezték azt a törekvést, hogy visszalépésre bírják a támadó ellenforradalmárok befolyása alá került dolgozókat, fiatalokat. Az első napokban még sikerült elérni bizonyos eredményt egyes egyetemeken is. Például

[2] „Mi, a Csepel Autógyárban levő dolgozók jelentjük, hogy nálunk sikerült a rendet és a fegyelmet megőrizni, bent levő dolgozóink mélyen elítélik a történteket... Felhívjuk vállalatunkon kívül levő dolgozóinkat, hogy hasonlóképpen őrizzék meg nyugalmukat, hogy a rend helyreálltával a munkát újból fel lehessen venni, annál is inkább, mert a napi termelés mellett mi is részt akarunk venni a Budapesten keletkezett károk mielőbbi helyreállításában. Egyúttal mi is felhívjuk a megtévedt dolgozókat, hogy tegyék le a fegyvert, ne harcoljanak a munkáshatalom ellen. A Csepel Autógyár dolgozói."

a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Veres Pálné utcai diákotthonában levő több mint kétszáz diák állást foglalt az ellenforradalmi támadás ellen.

Még 25-én is sikerült jó néhány üzemben visszaverni az ellenforradalmi támadást. Így a többi között az Április 4. Gépgyárban, a Chinoinban, a Beloiannisz Gyárban munkásokból és műszakiakból alakult gyárőrség megvédte az üzemet az „ellenforradalmi kísérletektől". Több helyen a telefonközpontokat is megvédték.

Ugyanakkor az ellenforradalmároknak sikerült elfoglalniuk a „Szabad Nép" székházát, ahol azután az egyik legjelentősebb ellenforradalmi alakulat ütött tanyát. Hamarosan nyilvánvalóvá vált a Budapesti Pártbizottság előtt is, hol vannak az ellenforradalmi csoportok centrumai.

A pártbizottság a Fővárosi Tanáccsal karöltve intézkedett, hogy Budapesten a közművek, a közlekedés, a gázszolgáltatás, az élelmiszer-ellátás működjön. Jelentékeny erőfeszítéseket tettek, hogy az ellenforradalmi támadás következtében mindinkább terjedő válságnak gátat vessenek. Ezekben a napokban a fővárosi kenyérgyárak teljes kapacitással dolgoztak. Teherautókkal szállították a kerületekbe a kenyeret. Biztosították, hogy a Nagyvásártelepen az élet a rendes kerékvágásba lendüljön vissza, és a Budapestre felhozott zöldség- és főzelékfélék, a gyümölcs és a burgonya a lakosság rendelkezésére álljon. 25-én a közértek ötven százaléka, a külső kerületekben nyolcvan-kilencven százaléka kinyitott. A Budapesti Pamutipar pártbizottsága jelentette, hogy a munkások negyven százaléka bent van az üzemben és dolgozik. Szorgalmazták, hogy a Fővárosi Villamosvasút igazgatósága biztosítsa a közlekedést. El is érték, hogy 25-én reggel megindultak a fogaskerekű, a HÉV és a villamosok a Váci úton, az újpesti vonalakon és egy sor más útvonalon.

Október 26-án a Budapesti Pártbizottság újabb felhívással fordult Budapest dolgozóihoz. Ebben leszögezte, hogy a „rendszer ellenségei eddig ki tudták használni a múlt bűneit, a dolgozók jogos, hosszú ideig ki nem elégített követeléseit. Sok becsületes hazafit megtévesztettek." Majd a munkásokhoz fordult: „Minden becsületes munkást, minden hazáját szerető fiatalt, minden kommunistát pártmunkára hívunk, álljatok be a meg-

alakult munkásőrségbe. Alakítsatok öntevékenyen minden üzemben és háztömbben rendfenntartó bizottságot. Kövessetek el mindent a további vérontás elkerülésére." A Budapesti Pártbizottság felhívása 26-án este nyolc óra negyvenöt perckor elhangzott a Rádióban, majd többször is megismételték.

Október 27-én a VII., a VIII. és a XIII. kerületben a pártbizottság, több munkáscsoport, katonai és rendőri alakulat részvételével, közreműködött fegyveres ellenforradalmárok lefegyverzésében, a rend és a fegyelem helyreállításában.

A tények e korántsem teljes felsorolásával csupán érzékeltetni kívántuk általában azt a sokirányú politikai, katonai és szervezőmunkát, amelyet ebben a rendkívüli helyzetben a Budapesti Pártbizottság végzett. A következőkben a pártbizottság életét, konkrét tevékenységét követjük nyomon, a 30-át megelőző hét folyamán.

Nézzük meg mindenekelőtt, kik tartózkodtak a Budapesti Pártbizottság épületében a támadás napján. Először is azok, akiknek ott volt a munkahelyük: Csikesz Józsefné, Mező Imre és Nagy Mária, a pártbizottság titkárai; Chajesz Ida és Ferencffi Gyuláné (ma Morvai Mihályné) a titkárságon; Ackermann János, Bugyi Pál, Dezső József, Erős Józsefné, Kállai Éva, Kelemen Pál, Keleti Ernő, Ketler Pál, Méhes Lajos, Nagy Károlyné, Prieszol Olga, Szilágyi György és Tapolcsányi László a párt- és tömegszervezetek osztályának munkatársai; Molnár László, Radnai György, Szatmári Miklós, Tóth Ágnes és Wiesner János az agitációs és propagandaosztály, Balla Ferenc, Kocka György és Vándor Béla az ipari és közlekedési osztály, Baranyai Ferenc, Kornidesz Mihály, Kurucz Imre, Ladányi Sándor és Lovas Márton a kulturális és köznevelési osztály munkatársai; Kertész István, a gazdasági és ügykezelési osztály vezetője és beosztottai: Bartik András, Guzsella János, Krska Gyula, Kuhári Ferenc, Pusztai János, Solt Imréné, Tóth Ibolya, Várnai Vilmosné; a telefonközpontban Kajdi Lajosné és Rózsi Zoltánné; a technikai dolgozók közül Fazekas Lászlóné, Filó Józsefné és Faragó (tudakozó); Lenkó hadnagy és Ulicska (őrség); Volosin levélelosztó; Szemkő Ferenc telefonműszerész; Schulz László fodrász; Nagy Gyula szakács; Nagy Jakabné, Cseh Jánosné, Fischoff Györgyné, Kurunczi Jánosné, Varga Jenőné és Weiss Jenőné konyhai

dolgozók; Galyas Jolán és Szróg Imréné takarítónők; Forgó József fűtő; Ispán Antalné és Pechlov Györgyné gondnok; Ispán Antal, időnként a lánya és a veje is; Argyelán János és Fejfer gépkocsivezetők. Argyelánt a támadás előtt fél órával az osztály vezetője megbízatással elküldte, s mire visszatért, már folyt az ostrom.

A munkatársakon kívül a házban tartózkodott Nemes Dezső, a pártfőiskola igazgatója, Kelemen Lajos és Bassa Endre, a Központi Vezetőség munkatársai, továbbá a Honvédelmi Minisztériumból Asztalos János, Papp József és Tóth Lajos ezredes, Surányi Jenő és Szabó Lajos alezredes, Kovács László, Orbán István és Vágó János őrnagy, Szmokai Imre százados. Október 30-án sokan voltak a pártbizottságon olyanok is, akik azért mentek be, hogy segítsenek az ott dolgozóknak. Így Kalászi Antal a SZOT-tól, Lakatos Péter a pártfőiskoláról, továbbá Gaál Lajos, Kelemen Ágnes, Lakatos Péterné, Poór Antal, Takács Kálmán, Szántó Miklós és Vadász Frigyes. A pártbizottság, illetve a DISZ-bizottság csatlakozó épületében volt még Kovács Antal, a Budapesti DISZ-bizottság titkára, Hollós Ervin, a DISZ KV titkára, továbbá Ambrusné, Boros Éva, Kiss Mihály, Nagy Gábor, Petrovics Ilona, Tábor István, Tóth József, Uszokai Sándor, Vagyóczky Béla, Várnai Ferenc és Vásárhelyi József DISZ-vezetők.[3] A felsoroltakon kívül gyerekek is tartózkodtak bent; néhány dolgozó – főleg asszonyok – magukkal hozták kisgyermeküket is.

Ezen a napon több ember volt a székházban, mint az előző két-három napban. Sokan azok közül, akik korábban másutt voltak elfoglalva vagy egyéb feladatokat kellett ellátniuk, visszatértek a pártbizottság székházába, mivel úgy gondolták, hogy e nap valamiféle kibontakozás kezdete, a fegyverszünet után a megnyugvás napja, s a pártmunka is normálisabb körülmények között folytatódhat. Mások pedig éppen azért mentek oda, mert úgy gondolták, hogy még csak most lesz igazán szükség rájuk. Általában 23-tól 30-ig igen sokan jelentkeztek az üzemekből, hogy segítsenek; úgy gondolták, leginkább a Budapesti Pártbizottságon van meg a lehetősége annak, hogy valamit tegyenek. Ren-

[3] A Budapesti Pártbizottság Archívuma (BPA).

getegen érdeklődtek telefonon, van-e rájuk szükség, sokkal többen, mint ahányukról a párttörténet valaha is tudni fog.[4] Nem készült róluk lista. A Budapesti Pártbizottság bizonyos értelemben centrum lett; sok pártmunkás látta az ellenforradalom növekvő veszélyét, a pártvezetőség és a kormány nagy részének nyilvánvaló fejetlenségét és tehetetlenségét, s egyre inkább a Köztársaság téri pártház felé tekintett.

Mivel foglalkozott a pártbizottság október 23-a és 30-a között?

Már a jelenlevők összetétele is utal e pártintézményben folyó munka jellegére, az adott helyzet követelte eltéréssel. A pártbizottságon 28-án estig nyolc-, azután négyórás ügyeleti rendszert vezettek be. Az ügyeletet felváltva hárman vezették: Kelemen Lajos, Kovács János és Méhes Lajos. Bármiféle intézkedés csak valamelyikük személyes hozzájárulásával történhetett, még az épületet védő karhatalmisták parancsnokai is csak tőlük fogadhattak el utasítást. Később, miután a pártbizottság előzőleg eltávozott titkárai visszaérkeztek, az ügyelet vezetését Csikesz Józsefné, Mező Imre és Nagy Mária vette át, Kelemen, Kovács és Méhes pedig helyettesítette őket.[5]

Október 23-án délután Mező Imre összehívta munkatársait. Mintegy negyvenen voltak jelen. Néhányuknak az volt a véleménye, hogy helyes, ha kimennek a tüntetésre, ha „mi, kommunisták igyekszünk lecsillapítani a tömeget és megakadályozni, hogy rendbontás történjék."[6]

A tüntetésen, főként pedig az utána tapasztaltak alapján szinte egyöntetűen arra a véleményre jutottak, hogy Budapesten ellenforradalom van. Mező a maga nyugodt modorában próbálta megnyugtatni őket: „Nem kell megijedni, meg fogjuk oldani a helyzetet." A pártbizottság vezetői, a titkárok és a munkatársak csaknem valamennyien még a tüntetés vége előtt visszatértek a székházba. Mindenki megkapta megbízatását, s elindult a számára kijelölt helyre.[7]

Az ellenforradalmi erők tényleges nagyságát egyelőre nem is-

[4] Vékony Lajos visszaemlékezése.
[5] Kovács János visszaemlékezése.
[6] *Komját Irén:* Mező Imre. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 183–184. old.
[7] Kertész István és Nagy Mária visszaemlékezései.

merték a pártbizottságon. Csak később a jelentésekből, valamint a kiküldött munkatársak személyes tapasztalataiból formálhattak viszonylag áttekinthető képet arról, mi is történik valójában Budapesten.[8]

23-án este a Budapesti Pártbizottságra hívták a kerületi párttitkárokat, egyrészt azért, hogy tájékoztassák őket, másrészt, hogy segítségükkel mozgósítsák és behívják a kommunistákat a kerületi pártbizottságokra, az üzemi pártszervezeteket pedig felkészítsék a várható eseményekre. Felhívták a figyelmet arra, hogy politikai harcra, mégpedig igen komplikált és nehéz küzdelemre kell számítani. Kelemen Lajos, Méhes Lajos és Vékony Lajos javaslatára elhatározták, hogy mozgósítják a régi kommunistákat is. Ekkor már egyöntetű volt a vélemény: „fegyvert kell adni a megbízható munkások kezébe". Egyes kerületekben, mint például a XIX.-ben, már kezdtek is fegyvereket beszerezni.[9]

23-án késő este összehívták az MDP Központi Vezetőségét. Ennek ülésén a Budapesti Pártbizottság titkárai is részt vettek. Távollétük idejére Kovács Jánost, a Végrehajtó Bizottság tagját bízták meg a pártbizottság vezetésével.[10]

Amikor hírek érkeztek a tüntetés továbbgyűrűzéséről, a Budapest különböző pontjain történt összecsapásokról és különösen a Rádió megrohamozásáról, a titkárság úgy döntött, hogy a székházat katonai erővel is biztosítani kell. Ennek megszervezésével Kovács Jánost és Kertész Istvánt bízták meg. Ők tárgyaltak a karhatalom parancsnokságával, és intézkedtek, hogy a karhatalmisták számára a DISZ Budapesti Bizottságának székházában az első emeleti tanácstermet kiürítsék. A kaput ekkor három rendőr őrizte.[11]

A belső karhatalom központjából két teherautón Várkonyi György hadnagy parancsnoksága alatt meg is érkezett két szakasz – két tiszt, hat tiszthelyettes és negyven államvédelmi sorkatona —, hogy a pártház védelmében őrszolgálatot teljesítsen. A legénység a katonai szolgálat befejezése előtt állt, többségének novemberben kellett volna leszerelnie.

[8] Nagy Mária visszaemlékezése.
[9] Kovács János visszaemlékezése.
[10] Ugyanott.
[11] Kertész István visszaemlékezése.

A teherautók nem fértek be a kapun. A színház elé állították őket, a karhatalmisták pedig bevonultak a pártbizottság épületébe. Várkonyi és helyettese, Tompa, jelentkezett a pártbizottság titkáránál, Nagy Máriánál, majd a pártbizottság néhány munkatársával megtekintették az épületet. A szemle mintegy másfél–két órán át tartott, de azt már az elején megállapították, hogy védelmi szempontból az épület fekvése igen rossz: be van ékelődve a Rákóczi út, a Luther és Kenyérmező utca bérházai közé, s ezeken keresztül könnyűszerrel megközelíthető. Ezután a kapuhoz, az első és a negyedik emeletre, a lépcsőházba és a Köztársaság térre néző ebédlőbe karhatalmistákat vezényeltek. Várkonyi és Tompa körbejárta az épületet; minden csoportnak meghatározták a pontos figyelési körzetet és a lőirányokat. Szigorúan úgy rendelkeztek, hogy fegyverüket csak parancsra használhatják. Az őrszolgálatot Tompa szervezte meg; a két szakaszból az egyik mindig pihenőn volt, a másik pedig az őrhelyén.

A pártház védelmével megbízott karhatalmistákat igen kevés fegyverrel és munícióval látták el. Az összesen negyvennyolc tagú őrségnek mindössze két pisztolya, hat géppisztolya és negyven puskája volt.

Este tíz órakor Várkonyit felhívta a parancsnoksága, s fokozott éberségre intette, mivel civil fegyveresek megtámadták a Rádiót. Az épületet védelmező katonák és karhatalmisták csak azután kaptak tűzparancsot, miután halottaik és súlyos sebesültjeik voltak. Ezért éjfél körül Orbán ezredes, Várkonyi felettese, parancsot adott telefonon: ha tüzelnek a pártbizottságra, ha fegyveresen megtámadják, abban az esetben vissza kell lőni. Ezek után Tompa a katonák között kiosztotta a tartalék lőszert. Várkonyi és Tompa ezen az éjszakán nem aludt; járták az őrhelyeket, beszélgettek a katonákkal, érezték, hogy a katonáknak szükségük van rájuk.

A pártbizottságon tartózkodó pártmunkások többségének ekkor még az volt a véleménye, hogy a helyzeten a párt és a kormányzat úrrá lesz. Nyugtalanságuk azonban egyre fokozódott; mind több hír érkezett a Rádiónál folyó tűzharcról, valamint arról, hogy megtámadnak fegyverraktárakat, üzemeket, laktanyákat.

A kerületi pártbizottságokról az éjszaka folyamán egymás-

után jelentkeztek telefonon, és érdeklődtek a Központi Vezetőség döntése felől, valamint arról, hogy milyen intézkedések történnek a kibontakozó ellenforradalommal szemben. De nagyon sokan mások is jelentkeztek: üzemekből, hivatalokból, szövetkezetektől pártfunkcionáriusok, egyszerű párttagok, dolgozók, tömegszervezeti vezetők, régi kommunisták. Útmutatást vártak és határozott cselekvést sürgettek. Egész este és éjjel szóltak a telefonok. Igen sokan otthonról telefonáltak: tudja-e a Budapesti Pártbizottság, mi folyik az utcákon?[12]

A kerületekben megkezdődött a gyülekezés. A legtöbb kerületi pártbizottság titkára jelentette, hogy „igen sok párttag keresi fel a pártbizottságokat, fegyvert kérnek, intézkedéseket várnak". De fegyvert csak igen keveset vagy semmit sem tudtak adni. Néhány helyen aktívaülést tartottak, és bár erősen érezhető volt a politikai és eszmei zűrzavar, egy dolog világos volt: a pártot és a népköztársaságot fegyverrel is meg kell védeni.[13]

24-én reggel a pártbizottságnak csaknem minden munkatársa benn volt a székházban. A Központi Vezetőség üléséről visszatérő Mező Imre tájékoztatta őket: a Központi Vezetőség megállapította, hogy fegyveres ellenforradalom robbant ki, ezt fegyverrel le kell verni, s e célból mozgósítani kell a fegyveres erőket és a pártszervezeteket. Mező Imre utasította a legexponáltabb kerületi pártbizottságok titkárait, hogy szervezzék meg pártbizottságuk fegyveres védelmét. Feladatukká tette, hogy a kerületekben és az üzemekben észlelt jelenségekről telefonon tájékoztassák a Budapesti Pártbizottságot, s mindenekelőtt segítsék a kommunisták és a megbízható munkások mozgósítását az ellenséges fellépések, támadások leszerelésére és visszaverésére.

A Budapesti Pártbizottság a kerületi pártbizottságokkal karöltve azon munkálkodott, hogy az üzemi szervezetek próbálják megakadályozni a sztrájk kibontakozását. Szorgalmazták, hogy minél többen menjenek a munkahelyükre, s akik bemennek, azok dolgozzanak. Amikor a kormány kijárási tilalmat rendelt el, azon voltak, hogy a kommunisták hatékonyan járjanak el a kijárási tilalom betartásának érdekében. A Budapesti Pártbizottság mun-

[12] Csikesz Józsefné visszaemlékezése.
[13] Kelemen Lajos és Szilágyi György visszaemlékezései.

katársait beosztották a legfontosabb kerületekbe, üzemekbe azzal, hogy ezen célok megvalósítását segítsék.

A Budapesti Pártbizottság tehát nem sündisznóállásokat kívánt kiépíteni, nemcsak a pártbizottsági székházak védelmét akarta megszervezni, hanem „megkísérelte, hogy az üzemekben munkásbázisokat teremtsen. Munkatársainak egy része e célból ment a nagyüzemekbe. Erre egyébként a Központi Vezetőségtől már 24-én utasítást is kaptak, s ezt a következő két-három napon megerősítették. De „az események, sajnos, azt igazolták, hogy nem ismertük a városban uralkodó helyzetet eléggé. A kiküldöttek nagyon általános eligazítást kaptak, nagyon általános volt a helyzetismeretük."[14]

Várkonyi 24-én jelentette a pártbizottságra visszatért Mezőnek, milyen erőkkel rendelkeznek, és hogyan osztották el azokat. Tompa Károly szóvá tette, hogy igen kevés a fegyver és a lőszer. Mező hozzáértő, szakszerű kérdéseket tett fel. Felhívta Várkonyi és Tompa figyelmét arra, hogy a pártház és a DISZ budapesti székháza között egy közvetlen átjáró van; erről Várkonyiék nem tudtak, így most az átjárót is biztosították. Mező Imre kérésére a Honvédelmi Minisztériumból ötven darab puska, három láda lőszer és két láda kézigránát érkezett. E fegyverek túlnyomó többségét a székházban tartózkodó „pártfunkcionáriusok között osztották szét. Mivel sokan nem tudtak bánni a puskával, ezeket napközben és este Kálmán szakaszvezető és Holicza tizedes tanította.[15] A pártbizottság a kerületekben gyülekező kommunistáknak is igyekezett fegyvert szerezni, de már 24-én nem egy kerületi pártbizottságon felháborodva szabotázsról beszéltek, mert az ígért fegyverek nem érkeztek meg.[16]

24-én, ha még csak szórványosan is, de már megkezdődött a kerületi pártházak megtámadása. A XVIII. kerületből, majd rövidesen a XIX. kerületből is telefonáltak, hogy tömeg vette körbe a pártbizottság székházát, s a tábla levételét követelte. Ezt a fegyveres összetűzés elkerülése érdekében meg is tették. 25-én már a II. kerületben és Csepelen is kisebb-nagyobb csoportok

[14] Kelemen Lajos és Chajesz Ida visszaemlékezései.

[15] *Lengyel Zoltán:* Harc a budapesti pártház védelméért. Belügyi Szemle, 4. sz. 107. old.; Kovács János visszaemlékezése.

[16] Kovács János visszaemlékezése.

gyülekeztek a pártbizottság körül ellenséges, támadó szándékkal. Ahogyan az ellenforradalom előretört és hullámai ott csapkodtak a pártbizottságok körül, mindinkább a fegyverek szerzése lett a fő gond.[17] A kerületi pártbizottságok egyre erőteljesebben követelték, hogy küldjenek nekik fegyvert, hogy megvédhessék magukat. A VII. kerület, Újpest és Csepel katonai erősítést, harckocsikat és fegyvert kért. A Budapesti Pártbizottság minden kérést a Központi Vezetőséghez továbbított. „A vezetés mindent megígért. Biztattak, hogy lesz fegyver, és a tankok is nemsokára megérkeznek Újpestre, Csepelre." A kerületi pártbizottságok egyre kevésbé hittek ezekben az ígéretekben. „Mi is úgy ígértünk, ahogy nekünk ígértek."[18]

A katonai alakulatok az ország különböző városaiban, a stratégiailag fontos helyeken voltak, és harcoltak. Jelentékeny részük részt is vett az ellenforradalom elleni harcban. Újpesten például egy ilyen kiküldött katonai egység szét is szórta az ellenforradalmárokat. De egy-két nap múlva visszahívták vagy elvezényelték őket. Ez jó néhány kerületben – Csepelen, a Széna téren – és több városban így történt. Vontatottan vagy egyáltalán nem történt meg a megbízható munkások, dolgozók, fiatalok, de mindenekelőtt a kommunisták felfegyverzése, harcba hívása.

A Budapesti Pártbizottság katonaruhákat tudott szerezni a kerületeknek, de fegyvert nem. 25-én a X. kerületi bizottság jelentette: a kerületi börtönt megtámadták, a rendőrség és az ottani őrség helytáll, de kevés a fegyverük. A X. kerületi pártbizottság is szüntelenül ostromolta a felső vezetést fegyverért. „Fegyvert, fegyvert – mindenhonnan ezt kértek tőlünk reggeltől estig minden vonalon. És mi beszéltünk, problémáztunk."[19]

Október 25-ig a Timót utcai fegyverraktárat, ismételten a LAMPART fegyvergyárat és egész sor kerületi pártbizottságot megtámadtak, és egy részüket el is foglalták. Csikesz Józsefné és Nagy Mária 25-én fél kettőkor mindenről beszámolt a Politikai Bizottságnak. Elmondták, hogy a párthoz és a népköztársasághoz hű kommunisták bementek a pártbizottságokra, fegy-

[17] Chajesz Ida visszaemlékezése.
[18] Kovács János visszaemlékezése.
[19] Ugyanott; Kelemen Lajos visszaemlékezése.

vert kérnek a Budapesti Pártbizottságtól, együtt vannak, várják, hogy cselekedhessenek. Mivel azonban segítséget nem kapnak, igen sokan már elhagyták a kerületi székházakat, és mind nagyobb a bizalmatlanság a Budapesti Pártbizottsággal szemben is. De fegyvert csak néhány kerület, például a III., a VII., a X. és a XIII. tudott szerezni.[20]

A X. kerületi pártbizottság hatszáz kommunistát szerelt fel a kerületi pénzügyőr-laktanyából származó fegyverekkel. Ez a hatszáz felfegyverzett kommunista, katonai egységekkel karöltve, Kőbánya utcáin egészen október 30-án estig fenntartotta a rendet, és megvédte a kerületi pártbizottság székházát a támadások ellen. Néhányan a kerületi kiegészítő parancsnokságoknál jutottak felszereléshez. De amikor azután a kiegészítő parancsnokságokat is megtámadták, ez az amúgy is sovány forrás is kiapadt.[21]

Amikor elkezdődött az úgynevezett „forradalmi bizottságok, bizottmányok, üzemi tanácsok" választása, a Budapesti Pártbizottság vezetői úgy döntöttek, hogy ebbe be kell kapcsolódni, és meg kell próbálni a kommunisták s a velük egyetértők befolyásának biztosítását. Ezt fontosnak tartották azért is, mert már az első jelekből nyilvánvaló volt, hogy az újonnan választott intézményekben sok becsületes ember is részt vesz. A „bizottmányokat, bizottságokat, tanácsokat" harci terepnek tekintették, ahol megpróbálták elősegíteni a reakciós ellenforradalmi befolyás visszaszorítását, elszigetelését. Ilyen elgondolás alapján adtak tanácsot, útmutatást és küldtek ki elvtársakat a kerületi pártbizottságokra. Jó néhány kerületben a pártbizottságok már öntevékenyen megkezdték e feladatok megvalósítását. A bizottságokba bevonták a volt koalíciós pártok helyileg ismertebb egykori vezetői közül azokat, akik kifejezték a kommunistákkal való együttműködési készségüket. A kerületi pártbizottságok azonban hamarosan jelentették, hogy részben ezek közül, részben ismeretlen szélsőséges emberek új választásokat kezdeményeznek a kommunisták és a velük együttműködők kiszorítására, s hogy a „forradalmi bizottságok" egyre inkább ellenforradalmi hatalmi szer-

[20] Csikesz Józsefné visszaemlékezése; Biszku Béla visszaemlékezéséből. *Komját Irén:* Mező Imre. 185. old.

[21] Kelemen Lajos és Kovács János visszaemlékezései.

vezetekké kezdenek válni.[22] Később, a nemzetőrség megszervezésekor, a Budapesti Pártbizottság ide is megpróbált a népköztársasághoz hű párttagokat és munkásokat beküldeni. De tapasztalnia kellett, hogy a terepet ott is hamarosan az ellenforradalmárok uralják.

Az első két napon mind a Budapesti Pártbizottságon, mind a kerületekben egyre az állandóan ülésező Központi Vezetőségtől vártak megoldást. Innen azonban, mint már utaltunk rá, érdemleges segítség nem érkezett. Mert az első napokban, a helyes központi vezetőségi határozat ellenére, a legfelsőbb vezetésben levő szektások nem merték, a revizionisták nem akarták mozgósítani a párt- és a munkástömegeket. Sőt a revizionisták zöme az ellenforradalmi erőkre próbált támaszkodni, velük akart kiegyezni. A Központi Vezetőség és a kormányban levő forradalmi erők fokozatosan elszigetelődtek. A Budapesti Pártbizottság székházában levők is egyre inkább azt tapasztalták, hogy a Központi Vezetőség és a kormány nem tud úrrá lenni a helyzeten, nem tudja pontosan áttekinteni az országban, de még a városban uralkodó állapotokat sem.[23]

A későbbiekben világos lett, hogy nem egyszerűen erről volt szó. Nem a tehetetlenség és a helyzet nem ismerése volt a legnagyobb akadálya annak, hogy a Budapesti Pártbizottság sem a szükséges politikai útmutatást, sem a kellő katonai erőt nem tudta megkapni. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy a kritikus napokban a Központi Vezetőségben még bent levő, de a „baloldali" hibákért felelős vezetők magatartására, cselekedeteire is rendkívül erőteljesen hatottak az elkövetett hibák. Ezek az emberek valósággal megbénultak, mert a hibák és különösen a törvénysértések eredményeként elvesztették politikai és erkölcsi alapjukat ahhoz, hogy a népköztársaság rendjének védelmében határozottan és szilárdan kiálljanak, bátran mozgósítsák a párt- és a munkástömegeket, azokat, akik minden elkövetett hiba és belső harc ellenére jól látták, hogy mi történik: hogy a 23-i tüntetés és az azt követő fegyveres támadás ellenforradalmat jelent.

A hibákért felelős vezetők részben nem tudtak, részben nem

[22] Chajesz Ida és Kovács János visszaemlékezései.
[23] Kovács János visszaemlékezése.

mertek támaszkodni a tömegekre, akiknek számára pedig nélkülözhetetlen volt a határozott forradalmi vezetés.

A vezetés megosztottsága, meghasonlása, főként azonban a vezetésen belüli árulás volt tehát az ok. Ezért nem mozgósították a még mozgósítható erőket, ezért záporoztak az ellentétes intézkedések, ezért segítették elő, hogy a harcolni kész és a már harcoló katonai, rendőri, belügyi osztagok és egységek nagy része elszigetelődjön, demoralizálódjon, széthulljon.

A támadás egyre inkább a párt ellen bontakozott ki, s ezt a kerületi pártbizottságok többsége jól megértette. Igaz, volt megingás a párttagok és természetesen a pártfunkcionáriusok és párttitkárok között is, de a 23-át megelőző politikai bizonytalanság nagyrészt eloszlott; a kommunisták előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer létéről van szó, amelyet minden korábbi megrázkódtatás ellenére sajátjuknak éreztek, és meg akartak védeni. „De mert fegyvert nem vagy csak elvétve tudtak szerezni, a korábbi politikai bizonytalanság és tanácstalanság súlyos csalódottság formájában lassanként visszatért."[24] Az üzemi pártszervezetek mind súlyosabb helyzetbe kerültek. Érthetetlenségével és megmagyarázhatatlanságával politikailag és erkölcsileg egyaránt hallatlan romboló hatást gyakorolt az a tény, hogy azok, akik védeni akarják a pártházakat, üzemeket, kevés fegyverhez jutottak, a támadók – köztük lumpenproletárok, vagányok, megrögzött reakciósok – kezében viszont óráról órára több van. A korábbi dogmatikus politika és a revizionista előretörés következtében súlyosan, végletesen és végzetesen összekeveredtek a frontok.

Nem kevesen azok közül, akiket a korábbi években megbízhatatlannak tartottak, jelentkeztek a kerületekben és a Budapesti Pártbizottságon. Feladatot és fegyvert kértek. Voltak különös esetek is. A XIX. kerületben valósággal két központ alakult ki. Mindegyik a munkáshatalmat kívánta védeni, de nem bíztak egymásban.[25]

A VII. kerületi pártbizottságot nagyobb létszámú fegyveres csoport támadta meg. Egy ideig tartották magukat, sőt vissza is verték a támadókat, amíg ezek újabb erősítést kaptak. 29-én

[24] Ugyanott.
[25] Ugyanott.

már nyilvánvalóvá vált, hogy a pártbizottság erői többé nem elegendők a fegyveres támadók visszaszorítására. A New York-házból és a Lucullus-étteremből tűz alá vették az épületet. Erről azonnal értesítették a Budapesti Pártbizottságot. Az ostromolt pártháznak a Budapesti Pártbizottság ígért is segítséget, de ígéretét nem tudta betartani.[26]

Folyt az erőgyűjtés a VIII. kerületi pártbizottságon is mindaddig, amíg többszöri kísérlet után e pártbizottságot is el nem foglalták az ellenforradalmi csoportok.[27] A III., VI., IX., X. és XIII. kerületi pártbizottságok is gyűjtötték az erőt; fegyvert szereztek, s napokon keresztül próbáltak hatni a kerületükben kialakult eseményekre. Igen sok pártfunkcionárius és párttag személyes agitációval, életének kockáztatásával nem egy megmozdulás közepette fellépett, és jó néhány esetben sikerrel. Ez történt például egyik alkalommal a XIII. kerületi pártbizottság előtt is. Nagyobb tömeg próbálta elfoglalni az épületet, arra hivatkozva, hogy ott „fiatalokat tartanak fogva". A pártbizottság egyik vezetője, Kónyi Gyula kiment a tömeg közé, és bátor kiállásával el tudta szigetelni az ellenforradalmárokat. A kerületekben és az üzemekben sok elvtárs – felsorolásukra, sajnos, nincs módunk – kitűnt szilárdságával és bátorságával. Személyes kiállásával különösen nagy hatást gyakorolt környezetére a III. kerületben Molnár Ernő, a IV. kerületben Andrásfi Gyula, a VIII. kerületben Bakó Ágnes, a X. kerületben Kerti Henrik elvtárs, akik hasonló akciókat vezettek.

24-én a XIX. kerületben a tüntetők először csak azt követelték, hogy vegyék le a pártbizottság falán levő táblát, de 25-én már el is foglalták az épületet.

Ugyancsak 24-én a XIV. kerületben a vörös csillag levételét követelték. Jellemző volt, hogy a pártbizottságok elleni támadás során először csak kisebb csoportok tűntek fel kevés fegyverrel, és – ez a lényeges – valamilyen részletkövetelléssel álltak elő. Később azután már nagyobb tömeg, több fegyveres jelent meg, és a pártbizottságok elfoglalására törekedtek.

A XVIII. kerületi pártbizottság székházát 25-én elfoglalták,

[26] Radnai György és Kovács János visszaemlékezései.
[27] Chajesz Ida visszaemlékezése.

felgyújtották a gépkocsikat, elégették az iratokat. A támadás során a pártbizottság egyik munkatársa tüdőlövést kapott. A kerületben olyan súlyos helyzet alakult ki, hogy a pártbizottság vezetése szétesett.

Október 25-e után sűrűsödtek és fokozódtak a kerületi pártbizottságok elleni támadások. Most már megostromolták a II., a XX. és XXI. kerületi pártbizottságot is.[28]

Október 24-én a Központi Vezetőség a fegyveres védelem megszervezésére Katonai Bizottságot hívott életre. Ennek tagja lett Mező Imre is. A Honvédelmi Minisztériumban tábornokok egy csoportjával tárgyalt a Budapesti Pártbizottság és a kerületek felfegyverzéséről. Visszaérkezve, 25-én elmondta munkatársainak tapasztalatait, s ezek rendkívül lehangolóak voltak.[29]

Vékony Lajos október 29-én az újpesti és a palotai pártszervezetek helyzetét vizsgálta meg. „Mindenütt voltak elvtársak, akik tartották a frontot, mind a kerületekben, mind az üzemekben, sőt még a körzetekben is. Gyakorlatilag azonban a pártra a szétesettség és a káosz volt a jellemző."[30]

Lássuk, mi történt ezalatt a Köztársaság téren?

24-én reggel már megjelent ott néhány fegyveres csoport. Ezek azonban még nem próbálkoztak támadással. Délelőtt újabb három fegyveres közelítette meg a pártházat; őrizetbe vették őket, s fegyvereiket – egy légpuskát meg egy hadipuskát – elkobozták.[31]

Az első komolyabb kísérletre este került sor. Egy második emeleti ablakból észrevették, hogy hat-nyolc civil fától fáig szökell, és a karhatalmisták színház előtt parkoló teherautóihoz kúszik. Értesítették Várkonyi Györgyöt, aki három karhatalmistával ebből az ablakból szemügyre vette a helyzetet. Közölte, hogy tüzelni csak az ő kifejezett parancsára lehet. Egyben utasította a kapuban álló néhány katonát, hogy álljanak készen, és jeladására fogják el a támadókat. Így is történt; amikor azok elérték a teherautókat és beszálltak, sőt beindították a motorokat, s a

[28] Kovács János visszaemlékezése.

[29] *Komját Irén:* Mező Imre. 186. old.; Méhes Lajos visszaemlékezése.

[30] Vékony Lajos visszaemlékezése.

[31] Berta Somogyi Lajos, Bozsó Imre, K. Farkas József, Kádi Imre visszaemlékezései.

gépkocsik lámpái kigyulladtak, Várkonyi parancsára az egyik karhatalmista a géppisztolyából rövid sorozatot adott le. Ez volt a jel; a kapuban álló katonák kiszaladtak, a támadók közül néhányat elfogtak és bekísérték a székházba, majd innen a Mosonyi utcai rendőrlaktanyába. Egy támadó megsebesült, hozzá telefonon orvost hívtak. A Koltói Anna Kórházból dr. Szokoli Dimitrov, a kórház párttitkára jött át és részesítette elsősegélyben. Ettől kezdve rendszeressé lett a kapcsolat a pártház és Dimitrov elvtárs között. A „Szabad Nép" székháza előtt folyó harc során felrobbantott szovjet harckocsi két súlyosan sebesült katonáját 26-án a pártházba hozták; őket is Dimitrov doktor látta el, aki ettől fogva ottmaradt a pártbizottság épületében.[32] Példás odaadással, önfeláldozóan vett részt a székház védelmében, a sebesültek ellátásában.

Az október 24-i esti akciót többen is leírják visszaemlékezéseikben. „Egy bizonyos idő után azt láttuk, hogy a gépkocsikat el akarják lopni. Mivel felszólításunk eredménytelen volt, a golyószórókezelő leadott egy sorozatot a vezetőfülkére; egy férfi súlyos sebesüléssel a fülkében maradt." A golyószórós egyes szemtanúk szerint Elekes karhatalmista, az egyik teherautó vezetője volt, aki ekkor a pártházba volt beosztva.[33]

Látva, hogy a fővárosban egyre több helyen robbannak ki harcok, hogy fegyveres gócok és alakulatok szerveződnek és készülnek támadásra, s a Köztársaság téren is szaporodnak a provokációk, 25-től kezdve a pártbizottság mintegy negyven munkatársa kapcsolódott be az őrségbe. Bár ezek az elvtársak idejük nagy részében a kerületeket és az üzemeket járták, amikor bent tartózkodtak, felváltva puskát fogtak, és őrt álltak a számukra kijelölt második és harmadik emeleten.

A karhatalmisták és a pártmunkások között ezekben a nehéz napokban páratlan elvtársi, emberi kapcsolatok alakultak ki. Sokat beszélgettek, megismerték egymás gondját-baját. Várkonyi Györgyöt szinte mindenki megszerette. Szemmel látható volt a hivatásszeretete; nagy fegyelmet tartott, a karhatalmisták mégis igen ragaszkodtak hozzá. De megszerették a pártmunkások is,

[32] Kertész István és Nagy Mária visszaemlékezései.

[33] Kovács János, Kelemen Lajos és Szilágyi György visszaemlékezései; *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. Élet és Irodalom, 1957. május 24.

fölfigyeltek értelmére, önálló gondolkodására, sőt még e napokban is nemegyszer megnyilvánuló egészséges humorára. „A legnagyobb benyomást a katonák közül a mosolygó arcú, víg kedélyű Várkonyi György hadnagy tette rám" – írta Lovas Márton.[34]

25-én késő este a Budapestre fölvezényelt szombathelyi karhatalmi alakulat tartóztatott fel egy csoport fegyveresét a téren. Néhányat közülük elfogtak, s bevittek a pártházba. Egyikük megsebesült; őt azonnal elsősegélyben részesítették, majd rögtön átvitték a Koltói Anna Kórházba. Kettőt átszállítottak a Szamuely karhatalmi laktanyába. A szombathelyi alakulat két-három óra után a pártházból parancsra eltávozott. Tompa Károly kérésére otthagytak egy golyószórót a hozzávaló lőszerrel.[35]

Ezen az éjjelen különösen a VII., a VIII. és a IX. kerületben terjedt a lázadás. Fegyveres alakulatok szerveződtek. Ekkor a Központi Vezetőség utasítására a Honvédelmi Minisztérium még intézkedett a védelem megerősítéséről; 26-án délelőtt három szovjet harckocsi érkezett a Budapesti Pártbizottság elé. A harckocsik oly módon helyezkedtek el, hogy a pártházat és egymást is fedezni, védeni tudják.[36]

Mező Imre október 24-én és 25-én csupán néhány órát töltött a pártbizottságon. Véglegesen 26-án este tért vissza a pártközpontból. Ez megkönnyebbülést és biztonságérzetet keltett a házban tartózkodókban. Alig ért föl a szobájába, munkatársai körülvették, és elhalmozták kérdésekkel a Központi Vezetőség további terveire vonatkozólag. Mező elmondta, hogy előző nap megtámadták a Központi Vezetőség székházát, de a támadókat a honvédek visszaverték.

Mező Imre és a pártbizottság titkárai a székházban tartózkodó elvtársakkal több alkalommal is megpróbálták áttekinteni a helyzetet, ami nem volt könnyű. Abban mégis megállapodtak, hogy az egyik legfontosabb feladat a kerületi pártbizottságok megerősítése, és ahol kell, azok talpra állítása. Az volt az elgondolás,

[34] Ugyanott.

[35] Ugyanott.

[36] A három szovjet harckocsi parancsnoka, V. Ny. Kutikov kapitány, zárkózott, de nagyon határozott, keménykötésű katona volt. Rendszeres kapcsolatot tartott Mező Imrével. Néhány megbeszélésükön részt vettek a titkárság tagjai és néhány osztályvezető. (Kertész István visszaemlékezése.)

hogy cselekvő, harcképes vezető egységekké próbálják formálni őket. Ennek megfelelően állapodtak meg, ki milyen feladatot lát el. Mező Imre megegyezett Szántó Miklóssal: az „Esti Budapest" című újságot ott az épületben kell szerkeszteni, hogy legyen egy olyan lap, amely biztosan a Budapesti Pártbizottságé, s amelyre támaszkodni lehet a mozgalom irányításában és a kommunisták helyes tájékoztatásában. Vadász Frigyes, a lap egyik szerkesztője és néhány munkatársa már 27-én délután ott volt a székházban, és 28-án este nyomdába is került az „Esti Budapest". A példányokat 29-én vitték ki, elsősorban azokba a kerületekbe, ahol a pártbizottságok még tartották magukat. Előfordult, hogy a példányok kijutottak az utcára, de az újságárusoknál felgyújtották őket. Az adott helyzetben mégis igen sokat jelentett, hogy a Budapesti Pártbizottság jelentkezett: él, dolgozik, megjelent az újságja. Mezőnek jó véleménye volt a lapról, és azt tanácsolta, hogy minél gyorsabban el kell készíteni az új számot.[37] Néhány elvtárs feladata röpiratok fogalmazása lett, mások az előállítást és terjesztést vállalták.

A „Szabad Nép"-től értesítés jött, hogy a lapot nem tudják kijuttatni az árusokhoz. Dózsa Tihamér vezetésével Nagy László, Tapolcsányi László és mások a Központi Vezetőség lapjának terjesztését is megszervezték. Ez nem volt könnyű feladat, és napról napra nehezebbé vált. Egy idő után már csak páncélautókkal lehetett szétküldeni az újságot, és szállítói nemegyszer kerültek tűzharcba.

A pártközpont megbízásából 26-án olyan önként jelentkezőket kerestek, akik jól ismerik a budapesti nyomdákat és segíteni tudják biztosításukban vagy elfoglalásukban a katonai erőket. Ekkor ugyanis a különböző ellenforradalmi szervezetek és a fegyveres felkelők már tíz- és százezerszámra adtak ki ellenséges hangulatot szító röpiratokat, brosúrákat, plakátokat és újságokat. A Budapesti Pártbizottság munkatársai közül jó néhányan jelentkeztek, hogy részt vesznek az akcióban. Egész éjjel várták, hogy induljanak, az akció azonban elmaradt, a tervezett katonai egységeket nem indították el.[38]

[37] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 225–229. old.

[38] Méhes Lajos visszaemlékezése.

Mező Imre 27-én éjszaka összehívta a titkárság tagjait és az osztályvezetőket. Elmondta nekik, hogy a Központi Vezetőség Katonai Bizottságának határozata alapján a kormány október 28-án hajnali öt órakor összehangolt katonai akciót tervez a nyolc-tíz legerősebb fegyveres ellenforradalmi góc ellen. Magyar katonai és karhatalmi, továbbá szovjet katonai alakulatokkal bekerítik és felszámolják a Corvin közi, a Baross, a Széna, a Móricz Zsigmond körtéri stb. csoportokat. Ám hamarosan kiderült, hogy Nagy Imre megtorpedózta az akciót. Felhívta a Katonai Bizottság vezetőjét, és kijelentette, amennyiben erre sor kerül, lemond miniszterelnöki tisztségéről. Fél órával a támadás kitűzött időpontja előtt Nagy a Honvédelmi Minisztériumot is felhívta, és közölte: – Ellenzem a vérontást, ha megtámadják a Corvint, akkor lemondok! – A Corvin közi csoportot tehát Nagy Imre közbelépése mentette meg.[39] Mivel ebben az időben a pártvezetés még mindenekfelett politikai megoldást keresett, s úgy látta, hogy ennek kulcsa Nagy Imre kezében van, engedett neki. Az ellenforradalmi gócok feje fölül elhárult a veszély, sőt október 28-án az ellenforradalmi lázadást népi forradalomnak minősítette a miniszterelnök. Mindezzel az ellenséges erők politikai, erkölcsi támogatást kaptak, és felbátorodva még erőteljesebb támadásokat indítottak a közintézmények és a pártbizottságok ellen. Ugyanaznap este azt is elhatározták, hogy elfoglalják a Budapesti Pártbizottság székházát. A pártbizottságon már október 26-án észrevették néhányan, hogy lehallgatják a telefont. Történt valami más is: a pártbizottság K-telefonja valamilyen módon összekapcsolódott – vagyis érintkezett — a Budapesti Főkapitányság K-telefonjával. Így teljesen véletlenül felfigyeltek olyan beszélgetésekre, amelyeket először nem is értettek, akik hallották. Ám az eseményekkel párhuzamosan világossá vált, hogy miről van szó.[40]

Másnap ezen a vonalon elhangzott egy beszélgetés arról, hogy Nagy Imrének „ebből az egész aljas dologból ki kell lépnie – ezzel kell tüntetnie a világ előtt, hogy nem ért egyet azzal, hogy fegyveres harc folyjék a nemzeti felkelők ellen". A beszélgetők

[39] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 79. old.
[40] Kovács János visszaemlékezése.

szerint Nagy Imre ugyan „a moszkoviták foglya", de napokon belül eldől, valójában az-e, azaz „hazafi", vagy pedig maga is „moszkovita". E telefonbeszélgetésekben azokat a pártbizottságokat, amelyek visszaverték a felkelők támadásait, úgy emlegették, mint amelyek a „védtelen tömegre lövetnek". Sőt azt is kifogásolták, „hogy a X. kerületi pártbizottság fölfegyverkezett azzal a szándékkal, hogy leverjék a forradalmat". Gyakran esett szó arról, hogy „a kommunisták állig fel vannak fegyverkezve, miközben a forradalmároknak, a nemzeti felkelésnek nincsenek megfelelő mennyiségben fegyverei".

A Budapesti Pártbizottság csak e beszélgetésekből tudta meg, hogy nemzetőrséget akarnak szervezni, mégpedig úgy, hogy „többsége egyetemi ifjúságból adódna, de helyet kell hogy kapjanak benne a nemzeti forradalom felkelői is"; „természetesen a meglevő fegyveres testületeket teljesen át kell szervezni, a belső karhatalmat pedig fel kell oszlatni, és erről meg kell győzni Nagy Imrét is".[41] Mindezek a telefonbeszélgetések 28-a előtt zajlottak le, amikor mind a kormány, mind a Központi Vezetőség hivatalos álláspontja az volt, hogy ellenforradalom van, amelyet le kell verni!

24-e és 27-e között a Budapesti Pártbizottságnak még jó volt a kapcsolata a közeli Mosonyi utcai rendőrlaktanyával. Az egyik őrnagy 26-án még közölte, hogy ott háromszázötven-négyszáz felfegyverzett rendőr van, a pártbizottság rendelkezzék velük, mert „a főkapitány nem ad utasítást a számunkra".[42] Ám ahogy teltek-múltak a napok, a véletlenül lehallgatott telefonbeszélgetések mellett más, egyre sokasodó jelek is a Budapesti Rendőrfőkapitányságon egyesek árulására mutattak.

A Budapesti Rendőrfőkapitányság parancsa értelmében jó néhány kapitányság nem adott segítséget a megtámadott pártbizottságoknak; a III. és az V. kerületi pártbizottság jelentette, hogy a kerületben levő rendőrség nem hajtja végre a kormány statáriumrendeletét.

Mező Imre megbízta Kovács Antalt, hogy kérjen magyarázatot a budapesti rendőrfőkapitánytól, és tegye szóvá, hogy a Buda-

[41] Kovács Antal visszaemlékezése.
[42] Csikesz Józsefné visszaemlékezése.

pesti Pártbizottság a kerületi pártbizottságok jelentései és saját tapasztalatai alapján azt látja: a rendőrség nem lép fel a kijárási tilalom idején az utcán tartózkodó fegyveres felkelők ellen. A főkapitány válasza ez volt: – A rendőröknek először meg kell tudniuk, kikkel állnak szemben. – Sem Kovács Antalnak, sem Mező Imrének nem sikerült meggyőznie a rendőrfőkapitányt, hogy „statárium és kijárási tilalom idején a rendőrség nem harcolhat ilyen eszközökkel, mert ennek csak az az eredménye, hogy a rendőrség egyes osztagait lefegyverzik, és ezek átállnak a felkelőkhöz". Ezután megkérdezték a belügyminisztert, mire kapott parancsot a budapesti főkapitány: arra-e, hogy tárgyaljon a felkelőkkel, vagy pedig hogy fegyveresen szerezzen érvényt a statáriumnak és a kijárási tilalomnak. A belügyminiszter határozott választ adott: a rendőrség azt a parancsot kapta, hogy kijárási tilalom idején a fegyveres csoportokkal szemben fegyvert kell használni.[43]

Még 25-én jelentkeztek a Budapesti Pártbizottság vezetőinél az egykori görög partizánhadsereg Budapesten tartózkodó vezetői közül néhányan, és elmondották, hogy mintegy nyolcszáz–ezer volt görög partizán rendelkezésre áll. Kérték, fegyverezzék fel őket, és vessék be a pártbizottság és a kerületi székházak védelmébe, a fegyveres ellenforradalmárok elleni harcba. Sűrűn érdeklődtek később is telefonon, hogy mikor harcolhatnak már.[44] A pártbizottság vezetői megpróbáltak fegyvereket szerezni nekik, elsősorban a főkapitányságról, de csak ígéreteket kaptak; a fegyverek soha nem érkeztek meg, sőt a kilátásba helyezett nemzetőr-igazolványok sem. Ezért 28-án Mező Imre megbízta Béres Mártont, menjen el a főkapitányságra, és tájékozódjon a helyzetről. „Csikeszné azt mondta neki: nézzen jól körül, mert valami ott nincs rendben."[45] Közben mind több fegyver jutott a felkelő csoportok kezére. És miközben a megbeszélt kétszáz darab nemzetőr-igazolványt nem küldték át a Budapesti Pártbizottságnak, a 28-án elfogott fegyveres felkelőknél már nemzetőr-igazolványok voltak, sőt a Corvin közieknek is mintegy ezer nemzetőr-igazolványt adtak.

[43] Kovács Antal és Csikesz Józsefné visszaemlékezései.
[44] Kelemen Lajos és Chajesz Ida visszaemlékezései.
[45] Kelemen Lajos és Csikesz Józsefné visszaemlékezései.

A nemzetőrség szervezésének kezdetén hasonló jelzések érkeztek a XIV. kerületből is. A kerületi kapitányságon jól látták, hogy a nemzetőrségbe huligánok, megbízhatatlan emberek akarnak beözönleni, s ezeknek nem akartak fegyvert adni. A rendőrfőkapitány ezért nagyon leszidta őket, mondván, „hogyan lehetnek ilyen bizalmatlanok a magyar ifjúsággal szemben, és igenis adjanak fegyvert azoknak a fiataloknak, akik belépnek a nemzetőrségbe".[46]

A budapesti főkapitány tevékenységével és a revizionisták iránti magatartásával kapcsolatosan a Fehér Könyv a következőket állapítja meg: A főkapitány ... „esküjét megszegve, főkapitányi beosztásával visszaélve, s alárendeltjeit megtévesztve, az illegális központ által kidolgozott feladatokat hajtotta végre. A felkelő népidemokrácia-ellenes erők felfegyverzése, ugyanakkor a szocializmushoz hű fegyveres erők felbomlasztása érdekében a kerületi kapitányságoknak parancsot adott arra, hogy a lázadókkal szemben ne fejtsenek ki ellenállást, ellenkezőleg: adják át nekik fegyvereiket s a rendőrségi épületeket."[47]

Egyszóval mind világosabbá vált: az államhatalom kulcshelyein, a fegyveres testületekben és más fontos társadalmi, politikai intézményekben olyanok jutottak hatalomhoz, akik az ellenforradalmat „nemzeti mozgalomnak" tartják, el akarják ismerni, ki akarnak vele „egyezni", s azokat minősítik reakciósoknak, akik az ellenforradalom ellen harcolnak.

Mező Imre október 28-án a Központi Vezetőségnek a Honvédelmi Minisztériumban tartózkodó Katonai Bizottságához fordult, hogy küldjön megbízható katonatiszteket, akik segítenek megszervezni a munkásmilíciát. Ezek meg is érkeztek, a tervet megvitatták és jóváhagyták. Megállapodtak abban is, hogy még este összehívják a kerületi párttitkárokat, és ismertetik velük a munkásmilícia megszervezésének részletes tervét.

Délelőtt Tóth Lajos ezredes parancsot kapott, hogy szervezzen egy központi törzset, és ezt telepítse a budapesti székházba. A törzs több részlegből állt. A szervezési részleg vezetője Surányi Jenő alezredes volt, beosztottai pedig Szabó Lajos alezredes,

[46] Ugyanott.

[47] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztató Hivatala. Budapest, 1957. 12. old.

Orbán István őrnagy és Szmokai Imre páncélos százados, tolmács. A fegyverellátó részleg vezetője Papp József ezredes lett, mellé egy fiatal tisztet osztottak be. A hadtápellátó részleg vezetője Vágó János őrnagy volt; ő is egy fiatal tisztet kapott segítségül. Tóth Lajos politikai helyettese Asztalos János ezredes volt, azzal a feladattal, hogy a törzsben, de mindenekelőtt a kerületekbe kiküldött tisztek között végezzen politikai munkát. A törzs azt a feladatot kapta, hogy megbízható munkásokból kerületenként „egységeket szervezzen, felfegyverezze, biztosítsa a munkáshatalmat, rendet teremtve a kerületekben, védje és óvja az üzemeket".[48]

Délután három órakor már a teljes törzs ott volt a pártbizottságon. Mező a Kenyérmező utcára néző épületrész első emeletén jelölt ki számukra négy szobát. Megbeszélték a kerületi munkásmilíciák szervezésével kapcsolatos politikai, katonai feladatokat; majd megállapodtak abban, hogy ezeket délután előbb az összehívott kerületi instruktorok, majd a kerületi párttitkárok előtt Tóth Lajos ismerteti. A katonailag pontosan kidolgozott terv a kerületi és az üzemi pártbizottságokra épült. Mindenekelőtt a megbízható munkásokkal, a kommunistákkal és partizánokkal számolt, őket akarták elsősorban fegyverrel ellátni.

Az instruktorokkal délután meg is beszélték a teendőket, s azok ki is mentek a kerületekbe.

Estére beérkeztek a kerületi párttitkárok. Mező határozottan kiállt a munkásmilíciák létrehozása mellett, ezeket tartotta az egyik legfontosabb eszköznek az ellenforradalom elfojtása céljából.[49] Tóth röviden ismertette a szervezési tudnivalókat és a teendőket. Elhatározták, hogy minden kerületben a kiegészítő parancsnokságokon a parancsnokságok, valamint a kerületi pártbizottságok megbízottaiból, továbbá a Budapesti Pártbizottságtól 29-én kiküldendő kiképző és összekötő tisztekből szervező csoportot hoznak létre, amelyek később a felfegyverzett munkásosztagok parancsnokságai lesznek. A tanácskozáson Mező Imre a székházak védelméről szólva elmondotta, hogy a Budapesti Pártbizottság most már tudna némi fegyvert biztosítani, csak le-

[48] Tóth Lajos visszaemlékezése.
[49] Csikesz Józsefné és Chajesz Ida visszaemlékezései.

gyen, akihez eljuttatják. „Valaki ezt mondta: – Tárgyalni vagy lőni? – Feszült idegekkel vártuk a választ. Mező Imre így felelt: – Ha van erő, akkor lőni. Ez ellenforradalom."[50]

A kerületi titkárok az értekezlet után a téren várakozó páncélkocsikkal siettek vissza a kerületekbe, hogy minél előbb hozzáfogjanak a munkásmilíciák létrehozásához.

A megállapodás szerint 28-án éjjel a Honvédelmi Minisztérium kiküldte a kerületi kiegészítő parancsnokságokra az összekötő és kiképző tisztet. Ekkor azonban kiderült, hogy azokat a magas beosztású katonai parancsnokokat, akikre a munkásosztagok szervezése tartozott volna, a Honvédelmi Minisztériumban a felelős tiszt nem tájékoztatta, „ők az egészről nem tudtak semmit. A kerületekben a munkásosztagok szervezése azonban a rendkívül súlyos viszonyok között és ennek ellenére is előrehaladt. Néhány kerületben már másnap száz-háromszáz fős osztagokat alakítottak, sőt a felfegyverzésüket is megkezdték."[51] Mindezt 29-én, amikor a politikai zűrzavar már mélyült.[52]

A már létrehozott fegyveres munkásosztagok elhelyezéséről a kerületi pártbizottságoknak és kiegészítő parancsnokságoknak kellett gondoskodniuk.[53] Megkezdték négy fegyver- és ruhaellátó bázis szervezését; a kerületi szervező bizottságok a Budapesti Pártbizottságon levő törzstől személyesen vagy telefonon meghatározott személy útján és jelszó alapján vehették volna át a felszerelést. Jellemző „apróság": a törzsnek csak egyetlen gépkocsija volt, de ezt is elfogta egy fegyveres csoport, amikor egy fiatal tiszttel elindították az egyik bázishelyre. A tisztnek gyalog

[50] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 230. old.

[51] Csikesz Józsefné és Chajesz Ida visszaemlékezései.

[52] 29-re ugyanis a Központi Vezetőségben, a Belügy- és a Honvédelmi Minisztériumban levő forradalmi erők segítségével több fegyverhez jutott a Budapesti Pártbizottság, s így lehetősége lett volna a párthoz és a rendszerhez hű kommunisták, munkások felfegyverzésére. Ekkorra azonban az ellenforradalmi erők már igen jelentékeny pozíciókat foglaltak el, a kommunisták között pedig elmélyült a tájékozatlanság, a válság. Október 24-én és 28-án még együtt voltak a kerületben és az üzemekben azok az erők, melyekre támaszkodni lehetett volna, akkor viszont, mint fentebb szó volt róla, a pártbizottság nem tudott fegyvereket szerezni.

[53] Csikesz Józsefné és Chajesz Ida visszaemlékezései.

sikerült visszajutnia a székházba. Ezután ismét szereztek egy tehergépkocsit; így néhány kerületbe nagy nehezen kijutott a felszerelés, de előfordult, hogy mire kiért, a munkások már nem akartak katonaruhába öltözni.

„Súlyos hibák történtek a munkásosztály megbízható elemeinek felfegyverzése, a munkásmilíciák létrehozásának megszervezése terén ... Már az első napon meg kellett volna tenni azt, amire, sajnos, csak október 28-án került sor, hogy külön parancsnokságot hozzanak létre a munkásmilíciák megszervezésére és irányítására ... Sajnos, a Budapesti Pártbizottság székházának az ellenforradalmi banditák által történt megtámadása megakadályozta ennek a fontos munkának folytatását."[54]

E nehéz, keserű és zaklatott napok közül kétségtelenül október 28-a volt az egyik legkritikusabb, amikor a kormány elnöke forradalomnak nyilvánította az ellenforradalmat. 28-án és 29-én jelentek meg a Központi Vezetőség lapjában, a „Szabad Nép"-ben az emlékezetes cikkek; 29-én a „Hajnalodik" című vezércikk. Ez betetőzte a káoszt. Kádár János erről a következőket mondta el: „A »Szabad Nép«-ért is folyt a harc, amíg ez a lap is átállt; megszületett az emlékezetes cikk, a »Hajnalodik«, s még jobban megkavarta a frontokat."[55] „Emlékszem arra, hogy 28-án, vasárnap, néhány kiskatona megfogott – írja Kertész István. – Leültettek maguk mellé. Elém tették az újságot, a »Szabad Nép«-et, és azt kérdezték: mondjam meg, ki a hazafi, ki az ellenforradalmár? Mert a cikk szerint ők, akik fegyverrel védik a pártházat – az ellenforradalmárok, és akik kívül vannak és fenyegetik a pártbizottságot – a hazafiak. Valaki azt mondta: »Maga kommunista és vezető, mi sorkatonák vagyunk, parancsra vagyunk itt. Mi van tulajdonképpen? Hiszen a maguk központi lapjában írják azt, hogy a hazafiak nem mi vagyunk«."[56]

Mint Nemes Dezső megállapítja, hallatlan károkat okozott az „a politikai zűrzavar, amit az események értékelését illetően a

[54] *Dr. Horváth Miklós*, a történettudományok kandidátusa: A magyar néphadsereg és az 1956-os ellenforradalom. Budapest, 1957. 94. old. (Kézirat)

[55] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet!

[56] Kertész István visszaemlékezése.

párt központi lapja, a »Szabad Nép« terjesztett, amikor feldicsőítette az ellenforradalmárok által megszervezett fegyveres lázadást, feldicsőítő taktikával akarta az ellenforradalmárok hálójába került becsületes diákokat és dolgozókat megnyerni, azok élére állni."

Ebben a helyzetben az ellenforradalom elleni harc egyik kiemelkedő erőssége valóban a Budapesti Pártbizottság lett. „Bennem az a gondolat merült fel, hogy a párt legjelentősebb szervezetének, a közel háromszázezer tagot számláló budapesti szervezetnek kell megragadnia a kezdeményezést. Csak a budapesti munkásság mozgósítása szoríthatta vissza, számolhatta fel az előretörő ellenforradalmat." A párt és a munkásosztály soraiban, valamint a hatalmi intézményekben kialakult politikai zavart – mondotta Nemes Dezső 29-én a Budapesti Pártbizottság vezetőinek – politikai ellentámadással kell megpróbálni eloszlatni, erre kell épülnie a katonai ellentámadásnak.[57] Meg kellett tehát gyorsítani a kommunisták által vezetett munkásmilíciák szervezését. E célból este hét óra körül a Partizánszövetségből a Budapesti Pártbizottságra érkezett Földes Pál és Rostás István, akik Mező Imrével, Kelemen Lajossal, Csikesz Józsefnéval, Nagy Máriával és Nemes Dezsővel folytatott megbeszélésükön a politikai offenzíva fontos lépéseiről tárgyaltak.

29-én délután még egyszer megkísérelték, hogy a Központi Vezetőségtől határozott intézkedéseket csikarjanak ki. A Mező Imre szobájában összegyűlt vezető munkatársak javaslata az volt, hogy Kádár János vegye át a vezetést, és más elvtársakkal együtt tegyenek intézkedéseket, „mert a huszonnegyedik órában vagyunk".[58] Úgy értékelték, hogy Kádár János személye „a biztosíték arra, hogy az ügyeket rendbe lehet hozni". Felhívták Kádár elvtársat, és tájékoztatták a budapesti helyzetről. „29-én, az esti órákban Kádár János felkereste Mező Imrét a Köztársaság téren. Röviden megbeszélték a teendőket. Ez volt utolsó találkozásuk."[59] „Azért mentem oda – emlékezik vissza később Kádár elvtárs –, hogy megtudjam, mi történik a Budapesti Párt-

[57] Nemes Dezső visszaemlékezése.
[58] Kelemen Lajos visszaemlékezése.
[59] *Komját Irén:* Mező Imre 192. old.

bizottságon, tájékozódni akartam, milyen a Köztársaság téren a helyzet, és persze, a személyi szimpátia is vezetett. Jól ismertem, jó barátom volt Mező Imre, és izgatott a többi ott dolgozó elvtárs sorsa is. Azokban a nehéz napokban nem voltak világosak a frontok. Nem voltak normális viszonyok. Lehet-e mai fogalmaink szerint pártként jellemezni azt az alakulatot? A lényeg az, hogy létrejött egy Központi Bizottság, amely azonban munka- és határozatképtelen volt. Ülésezett éjjel-nappal, napirend nélkül, nem tartottak formális megbeszéléseket valamilyen meghatározott tárgyról."[60]

Kádár János távozása után Mező Imre kiment a munkatársai közé. Mindenki feszülten várta: „... milyen híreket hozott Kádár elvtárs?" Mező Imre szinte csak önmagának mondta: a Központi Vezetőség cselekvésképtelen. „Ülésezik, de nem várhatunk felülről semmit. Magunk vagyunk. Mi azonban legalább tudjuk, mit akarunk. Nincsenek eltérő koncepciók." Elmondta: Kádár elvtárs tájékoztatta őt, hogy élesen fel kíván lépni az ellenforradalom ellen, ezért a Budapesti Pártbizottság gyűjtse össze mindazokat a jelenségeket, atrocitásokat, amelyek bizonyítékként felhasználhatók. Megállapodtak abban is, hogy e témákról az üzemekben gyűléseket kell tartani.[61]

A késő esti órákban Csikesz Józsefné, Kovács János, Méhes Lajos és Nagy Mária megbeszélte, hogy 30-ra és 31-re gyűléseket hívnak össze az üzemekben az ellenforradalmi események megvitatására. Megállapodtak abban is, hogy mely üzemekben, kik legyenek az előadók; mintegy tizenöt elvtársat jelöltek ki erre. Jól tudták, hogy a gyűlések megszervezése igen nehéz lesz, de egyetértettek abban, hogy feltétlenül beszélni kell az üzemi munkásokkal, és fel kell előttük tárni az ellenforradalmi atrocitásokat. Az üzemi gyűlések összehívásáról értesítették Nagy Imrét is. Akkor még remélték, hogy talán Nagy Imre és közvetlen hívei is készek segíteni az ellenforradalmárok elleni harcban. Még nem volt teljesen világos, hogy az ellenforradalom elleni politikai el-

[60] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 236. old.

[61] Ugyanott, 231. old.; Csikesz Józsefné, Chajesz Ida és Méhes Lajos visszaemlékezései.

lentámadás feltétele a Nagy Imréékkel való szakítás és szembefordulás.[62]

Október 29-én azonban tovább tisztázódtak a frontok. A pártház élelmiszerkészlete erősen fogytán volt, Tompa Károly megpróbált hát a karhatalom parancsnokságáról szerezni ennivalót. De azt a választ kapta, hogy az egész karhatalom helyzete rendkívül válságos: „utánpótlást küldeni nem tudnak, a karhatalmat törvényesen feloszlatták".

A Budapesti Pártbizottságnak és székháza védőinek így jutott tudomására, hogy a kormány a karhatalmat feloszlatta. Összehívták a tiszteseket és a karhatalmistákat, és Várkonyi tájékoztatta őket erről. A karhatalmisták megértették: a kormány többé már nem védi őket. Mező Imre külön hangsúlyozta, hogy mivel a kormány a testületüket feloszlatta, törvényesen immár semmi sem kötelezi őket az ottmaradásra. Aki akar, elmehet, senkit sem kívánnak meggyőződése és akarata ellenére ott tartani. De a negyvennyolc karhatalmista közül egyetlenegy sem hagyta el őrhelyét, a Budapesti Pártbizottság székházát.

Ebben a számukra rendkívül veszélyessé vált helyzetben, Mező Imre javaslatára, az őrséget 30-án hajnalban rendőregyenruhával látták el. A karhatalmat akkor oszlatták fel, amikor a budapesti pártházat és más egyéb életfontosságú intézményeket védte, tehát harcban állt. Tagjai teljes joggal fogadták értetlenül, hiszen meggyőződéssel, szívvel-lélekkel, áldozatkészen védték a rendszert és intézményeit. A karhatalmisták 30-ra virradó éjjel a pártház különböző szobáiban, feszült légkörben, erről tárgyaltak, vitatkoztak. Várkonyi és Tompa — Mező Imrével együtt — ezen a hajnalon végigjárták a szobákat, és elbeszélgettek a karhatalmistákkal. Azok kijelentették, hogy tudják, szükség van rájuk, s nem értik, mi történt, de rájuk bízták a Budapesti Pártbizottság védelmét, és ők őrhelyükön maradnak. Az a tény, hogy rendőregyenruhát kaptak és a továbbiakban rendőralakulatként vesznek részt a rend helyreállításában, némiképpen megnyugtatta őket.

Még október 29-én reggel Nagy Imre miniszterelnök követe-

[62] Chajesz Ida, Csikesz Józsefné, Kovács János, Méhes Lajos és Nagy Mária visszaemlékezései.

lésére a szovjet alakulatok megkezdték kivonulásukat Budapestről. A pártbizottság székházát védő páncélos egység is parancsot kapott Budapest elhagyására. Parancsnoka, V. Ny. Kutikov százados, aki jól ismerte a helyzetet, aznap reggel megrendülten kérdezte Mező Imrétől, Csikesz Józsefnétől és Nagy Máriától: tudják-e mit jelent ez? Nem akart elmenni, mert tisztában volt a következményekkel, de ismételten parancsot kapott az elvonulásra, s így délután négy órakor elhagyták őrhelyüket.[63] A három harckocsi közül csak egy érkezett meg Mátyásföldre. A másik kettőt a Rákóczi úton, illetve a Baross téren megtámadták, kilőtték, legénységét legyilkolták, megölték a „Szabad Nép"-nél megsebesült és a harckocsiban szállított két sebesült szovjet katonát is. Kutikov századossal Csikesz Józsefné és Kertész István az ellenforradalom után még hosszú évekig baráti levélváltást folytatott.[64]

A szovjet katonai alakulatok kivonása és a három harckocsi távozása után az első emelet 104-es szobában, ahol karhatalmisták és pártmunkások tartózkodtak, vita támadt. A szovjet csapatok kivonása láttán Várkonyi György hadnagy kijelentette: – Amit Nagy Imre csinál, olyan, mintha egy ellenforradalmár csinálná. – Akkor még többen vitába szálltak vele, sőt lehurrogták.[65]

29-én, a szovjet harckocsik elvonulásának reggelén viszont a pártházhoz érkezett két gépkocsi, mintegy ötven tüzértiszti-iskolás növendékkel. Parancsnokuk jelentette Mező Imrének, hogy ők is részt vesznek a székház védelmében, mégpedig a parancs értelmében a színházban helyezkednek el, hogy arról az oldalról biztosítsák a védőket. Körül is néztek a Köztársaság téren, hogy az esetleg ott található fegyveres csoportokat lefegyverezzék. Elfoglalták a színházat, parancsnokuk összeköttetésbe lépett Várkonyi Györggyel, és megállapodtak abban, hogy támadás esetén ők a tér melyik részét biztosítják.

Még ezen a napon, 29-én, azonban a tisztiiskolások parancsnoka is utasítást kapott a színház és a Köztársaság tér elhagyá-

[63] Nagy Mária visszaemlékezése.
[64] Kertész István visszaemlékezése.
[65] Szilágyi György visszaemlékezése.

sára. Ezt jelentette Várkonyinak, egyben tudomására hozta, hogy a vállalt kötelezettségének ennélfogva nem tud eleget tenni.

Délelőtt egy páncélozott jármű is érkezett egy főhadnagy parancsnoksága alatt, aki szintén jelentkezett Mező Imrénél. A páncélozott jármű a főbejárat előtt állt meg, a főhadnagy és öt beosztottja a járműben tartózkodott. Ám ezt a páncélkocsit 30-án hajnalban szintén elvezényelték a pártháztól. Hogy ki, azt sem Mező Imrének, sem Asztalos Jánosnak, sem Papp Józsefnek nem sikerült megtudnia. Vajon kik és miért vezényelték el a tisztiiskolásokat és a páncélkocsit a pártház ostroma előtti napon a térről? Kétségtelen, hogy egyetlen páncélkocsi nem tudta volna az ostromot visszaverni, de bizonyos segítséget, akár csak pszichológiai bátorítást, jelentett volna; a színháztól elvezényelt ötven tisztiiskolás pedig meg tudta volna nehezíteni a pártház bekerítését. A székházhoz tartozó gépkocsikat, kivéve a karhatalmisták két teherautóját, a budapesti DISZ-bizottság udvarába vitték, és 29-én este belülről eltorlaszolták a bejáratot. (A gépkocsik különben az ostrom során egytől egyig megsemmisültek; a fegyveres támadók felrobbantották, felgyújtották, tankokkal szétlőtték őket.)[66]

Mivel a pártbizottság munkatársainak nagy része 23-a óta egyfolytában munkában állt, a titkárság úgy döntött, hogy kettesével egy-egy napra hazamehetnek egy kicsit, rendbe hozni magukat, megnézni, mi van otthon, megnyugtatni családjukat. 29-én Kovács János és Vékony Lajos, a pártbizottság osztályvezetői mentek el azzal, hogy másnap délben visszatérnek. Vékony azonban előbb megbízatással Újpestre és Rákospalotára ment; mire visszatért volna, már tartott az ostrom. Hasonlóan járt Kovács János is. Csikesz Józsefné és Kertész István 30-án délben ment volna haza.[67]

Nap mint nap egyre több ismeretlen állított be az épületbe valami ürüggyel, és megpróbált körülnézni. Így például egy vadidegen férfi az iránt érdeklődött, hogy „milyen munkát lehet a pártbizottságon végezni". Kihallgatása során kiderült, hogy a Corvin köziek küldték, nézzen körül. Ezt az embert azután elengedték.

[66] Kertész István visszaemlékezése.
[67] Ugyanott.

Kovács Antal később, amikor a Corvin köziek letartóztatták, ott látta az illetőt is fegyveresen a felkelők között.[68] 29-én napközben többen is megfigyelték, hogy egész fiatal, tizenöt–tizenhét éves suhancok bukkannak fel a téren, körülnéznek, majd eltűnnek. Sőt azt is látták, hogy a színház tetejéről a déli óráktól kezdve jelzéseket adnak le. Ezután Várkonyi civilbe öltözött, átment a színházba, és átkutatta a padlást.[69]

29-én délután telefonértesítés jött, hogy Mosonmagyaróvárról és Győrből egy-egy teherautó érkezett a Baross térre, főleg fegyveres diákokkal. Mindenkit igazoltatnak, s akinél párttagsági igazolványt találnak, azt letartóztatják. A telefonáló azt is jelezte: át akarnak menni a Köztársaság térre, hogy megszállják, illetve bekerítsék a pártházat. Mező kiküldött néhány elvtársat a Baross térre; a hír igaznak bizonyult. Mező Imre azonnal fokozta a készenlétet. Késő délután a diákok egy része át is jött a Köztársaság térre, de ezek nem indítottak támadást. Ezzel egyidejűleg, de tőlük függetlenül, a Kenyérmező utca felől fegyveresek szabályszerű csatáriáncban nyomultak a pártház felé. Bár már szürkült, egy első emeleti ablakból Mező, Várkonyi és mások mindent egészen jól láthattak. Az elhárítást ismét Várkonyi vezette. Azonnal megerősítette a kapuban levő őrséget, és utasította az őröket, hogy adott jelre lépjenek akcióba. Amikor a csoport már majdnem elérte a Köztársaság tér sarkát, Várkonyi egy kézigránátot dobott a hátuk mögé. A fegyveresek többsége szétfutott, néhányukat azonban a megerősített kapuőrségnek sikerült elfognia. Kihallgatásuk ismét megerősítette a hírt, hogy a pártház megtámadására készülnek.[70] „Háromszoros gyűrű fogja körülvenni a házat – mondták –; parancsot kaptak, hogy a pártházból élve senki sem menekülhet. Ez a kommunisták utolsó támaszpontja. A szovjet csapatok visszavonultak, már csak a Köztársaság téri pártház veszélyes. Ha ezt elfoglalják, akkor övék a főváros, és akié Budapest, azé az ország."[71]

A felderítést a Baross tériek egyik szakasza hajtotta végre. Az

[68] Kovács Antal visszaemlékezése.

[69] Chajesz Ida, Kovács János és Méhes Lajos visszaemlékezései.

[70] Kertész István visszaemlékezése.

[71] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 232. old.

volt a feladatuk, hogy megállapítsák: miként lehet a Kenyérmező utcából megközelíteni a székházat, melyik házat kell elfoglalni jó támadási kiindulópontnak. Utóbb kiderült, hogy akik a csoportból visszatértek, a Kenyérmező utca és a Köztársaság tér sarkán levő diákotthon elfoglalását javasolták azzal, hogy onnan jól lehet támadni a pártházat.

Este fél kilenckor bejött az épületbe egy tüzérfőhadnagy, és jelentette először Várkonyinak, majd Mezőnek, hogy a színház háta mögött három tehergépkocsi van és egy nagy csoport fegyveres. Várkonyi utasítására K. Farkas és még egy karhatalmista ellenőrizték a hírt, és megállapították, hogy a színház mögött valóban mintegy száz-százhúsz főből álló fegyveres csoport tanyázik, és rendszeresen hat-nyolc fegyveres „felkelő" cirkál a Luther utca, a Rákóczi út és a Kenyérmező utca határolta négyszög környékén.

A készülő támadásról más módon is kapott jelzéseket a pártbizottság. Egy elvtársnő telefonon figyelmeztette a titkárságot, hogy vigyázzanak, mert a pártbizottságot meg akarják támadni. Még az időpontot is megmondta. Mindezt onnan tudja – közölte –, hogy a veje otthon elmondta a készülő támadás tervét és időpontját.[72]

29-én délután egy ismeretlen telefonáló – a nevét nem mondta meg – jóindulatúan figyelmeztette a pártbizottságot: biztosan „tudja, hogy a Kerepesi temetőben tehergépkocsikról ládaszám rakodnak lőszert, amelyet a pártház támadásához akarnak felhasználni".[73]

A helyzetre való tekintettel többekben felmerült: esetleg fel kell készülni az illegális munkára. Illegális központ létesítésére is gondolni kellett, hiszen számoltak a pártbizottság elestének lehetőségével. Elsősorban a titkárok és az osztályvezetők foglalkoztak ezzel. Csikesz Józsefné, Kelemen Lajos és Nagy Mária megbeszélte, hogy ha a pártbizottság elesik, az életben maradottak illegálisan tovább szervezik a pártbizottság munkáját. „Egy későbbi időpontban, amikor a székházból el tudunk menni, fenn fogjuk tartani egymással valamilyen formában a kapcsolatot."

[72] Az MSZMP IV. kerületi intéző bizottsága leveléből. BPA B 21/1957/a.
[73] Chajesz Ida visszaemlékezése.

Vékony Lajos 29-én reggel, mielőtt Újpestre, illetve Palotára indult volna, azt mondta Mező Imrének: – Ki kellene már jelölni az új, illegális pártbizottság helyét is. – Mező egyetértett vele, és megbízta Vékonyt és Kovács Jánost, hogy tegyenek javaslatot. Ők helyileg először a VIII. kerületi pártbizottságra gondoltak, de más javaslatok is születtek; így fölmerült, hogy valamelyik üzembe helyezzék át ideiglenesen a Budapesti Pártbizottság székhelyét: a mátyásföldi IKARUS, a Ganz-MÁVAG vagy a kőbányai KÖVAC jött számításba.[74]

Az ellenséges mozgolódás egyre szaporodóbb és egyre fenyegetőbb jelei láttán Tóth ezredes és Mező Imre 29-én este megbízta Asztalos Jánost és Szabó Lajost, hogy derítsék fel a Köztársaság tér környékét. Tekintettel arra, hogy Asztalos ezredes a közelben lakott, Tóth meghagyta neki, menjen haza, nézze meg a családját.[75] Asztalos és Szabó késő este visszaérkezett, és jelentették, „hogy a környéket felkelők szállták meg, őket az úton feltartóztatták és revolvereiket elvették".[76] Annak ellenére, hogy lefegyverezték őket, sikerült beszélgetésbe elegyedniük a „felkelőkkel". Ezek nyíltan elmondták, hogy a pártbizottság székházának megtámadására készülnek, sőt az egyik csoport parancsnoka még azzal is eldicsekedett, hogy részt vett a jutasi őrmesterképzőn, s most készül arra, hogy katonai tudását hasznosítsa. Közben megjegyezte, hogy három emberét felderítésre küldte, de még nem jöttek vissza, tart tőle, hogy elfogták őket. A jutasi őrmester még arra is megkérte Asztalosékat, hogy nézzenek körül a párthház táján, és a Luther utcán visszafelé jövet, számoljanak be neki, mit láttak.[77] Mindebből és a három nemzetőr vallomásából – akiket valóban elfogtak – Mezőék azt a következtetést vonták le, hogy a támadás 29-én éjszaka vagy legkésőbb 30-án bekövetkezik. Ilyen értelemben tettek jelentést a pártközpontban, a Honvédelmi Minisztérium vezetőinek és a Budapesti Főkapitányságnak.[78]

[74] Kovács János és Vékony Lajos visszaemlékezései.
[75] Tóth Lajos visszaemlékezése.
[76] Nemes Dezső visszaemlékezése.
[77] Ugyanott.
[78] A három felkelő elfogásáról, akiknél nemzetőr-igazolványt találtak, lásd még: Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. köt. 13. old.

Asztalosék jelentésének értékelése során Várkonyi hadnagy azt mondta Mezőnek: „Ki kellene törnünk!" „Nem kezdeményezünk semmiféle harcot, lőni is csak akkor fogunk, ha megtámadnak bennünket" – mondta szigorúan Mező Imre. Ezután újra ellenőrizték a védelmi előkészületeket. Mező megkérte Várkonyit, vizsgálja meg, mindenki a helyén van-e. Éjszakára megerősítették az ügyeletes szolgálatot, az ablakokból egész éjjel figyelték a teret és környékét. Pártmunkások és karhatalmisták együtt voltak beosztva.[79]

E megbeszélés után Mező Imre rosszul lett – nem első ízben. Dimitrov doktor szíverősítő injekciót adott neki. „»Maga beteg, Mező elvtárs« – mondta neki komolyan. »Csak nagyon fáradt vagyok – hangzott a válasz. — Alszom egy-két órát, és amikor felkelek, újra bemutatkozik majd nekem, mert azt hiszi, egy más ember vagyok.« Amikor hajnalban felkelt, mintha letörölték volna róla a gyengeséget."[80] Egyébként 29-ről 30-ra virradó éjjel sok ismeretlen telefonáló hívta föl a pártbizottságot. Azzal fenyegetőztek, hogy másnap reggel támadnak, s akit ott találnak, azzal kíméletlenül leszámolnak. Felajánlották, hogy aki még az éjjel, de legkésőbb reggelig elhagyja a székházat, az „sértetlenül elmehet".[81]

Október 29-re már részletesen kidolgozták a védelmi tervet. Kertész István aznap a padlástól a pincéig az egész házon végigvezette Mező Imrét és Nemes Dezsőt. A szemlében részt vett Várkonyi is. Itt jelölték ki az esetleges visszavonulási útvonalat. A székház mozitermén keresztül egy hátsó udvarba lehetett kijutni, amit egy emelet magasságú fal választott el egy Rákóczi úti bérház udvarától. Mindenesetre ide is létrát állítottak. Különben számoltak azzal, hogy erről az oldalról is lövik majd a pártházat – ez utóbb így is történt –, ezért megbízták Szatmári Miklóst, hogy keressen biztosabb visszavonulási lehetőségeket. Később, noha a Rákóczi úti házból lőttek, néhány elvtársnak mégis itt sikerült kijutnia, de már csak az ostrom befejezése után, amikor

[79] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 232. old.

[80] Ugyanott.

[81] Nagy Mária visszaemlékezése.

a támadók visszavonultak, hogy részt vegyenek a pártház elfoglalásában, illetve a téren történt vérengzésben.[82]

29-én a Budapesti Pártbizottság vezetői az addigi első titkárt, Kovács Istvánt felmentették, és a Központi Vezetőség néhány vezetőjével való konzultáció alapján Köböl József elvtársat bízták meg e funkcióval. „Az előállott helyzetre való tekintettel a Budapesti Pártbizottságon tartózkodó Kovács Istvánnak azt tanácsoltuk, hogy mind a párt, mind személyes érdekeit figyelembe véve jónak látjuk, ha a Budapesti Pártbizottság épületét elhagyja; erre 30-án hajnalban sor került."[83]

Az események egyre gyorsabban peregtek. Egy-két nap alatt jelentékeny erőátcsoportosulások mentek végbe, sőt néhány óra is perdöntőnek bizonyult. 29-re a Budapesti Pártbizottságot elszigetelték, akárcsak a Központi Vezetőségben, a kormányban, a fegyveres testületekben levő embereket, akik hívek maradtak a forradalomhoz. A pártbizottság mégis készült a harcra, próbálta mozgósítani a meglevő erőket. Ugyanis a helyzet sajátos vonása az erőviszonyok tekintetében az volt, hogy a népköztársasághoz, a szocializmushoz hű erők még a legválságosabb időszakban is többségben voltak, de defenzívába szorultak. Az ellenforradalmi restauráció hívei, annak ellenére, hogy kisebbségben voltak, minden irányból támadásba lendültek, és nagy aktivitást fejtettek ki.

29-én a pártbizottság vezető munkatársai felhívást szövegeztek meg, amely fegyverbe szólította a kommunistákat és a munkásokat. A kerületi titkárok azt a feladatot kapták, hogy a megbízható munkásokat tömörítsék és fegyverezzék fel. A rádióhoz is eljuttattak egy felhívást a budapesti munkásokhoz, kommunistákhoz.

Este Csikesz Józsefné telefonált Földes Lászlónak, a Központi Vezetőség Katonai Bizottsága tagjának a Partizánszövetségbe, és erősítést kért a fenyegető támadás visszaveréséhez. Földes megígérte, hogy küldenek százhúsz jól felfegyverzett partizánt.[84] Kovács és Kertész berendezte számukra a kistanácstermet körletnek, a légópincéből takarókat hozattak fel, s a padlóra terítették.

S most, mielőtt a pártházért folytatott tűzharc történetébe fog-

[82] Kertész István és Kelemen Lajos visszaemlékezései.

[83] Kelemen Lajos visszaemlékezése.

[84] Csikesz Józsefné visszaemlékezése.

nánk, mutassuk be előbb Mező Imrét, a Budapesti Pártbizottság titkárát, akinek neve elválaszthatatlanul összeforrt 1956. október 30-cal, a pártbizottság védelmével, a munkáshatalomért folytatott küzdelemmel. „Mező Imrére emlékezni és szólni róla, egyidejűleg szívbe markoló fájdalom és büszkeség mindazok számára, akik közelről ismerik őt. Fáj, hogy nincs már közöttünk, de büszkén gondolunk arra, hogy pártunk, munkásosztályunk, a magyar nép ilyen kiváló harcost, hőst nevelt és adott az igaz ügynek" – írta róla Kádár János elvtárs.[85]

Nem véletlen, hogy Mező Imre akkor ott volt a pártbizottságon, és vezette a budapesti kommunisták harcát. Egész életútja predesztinálta őt erre. „Mező Imre elvtárs, az MDP Budapesti Pártbizottságának titkára, 1905-ben született Ramocsaházán. Édesanyja korán özvegy lett, és a szegény parasztasszony minden munkát elvállalt, hogy tíz gyermekét eltartsa. A nagyobb gyerekek is segítettek a szűkös mindennapit előteremteni."[86]

Mező már mint fiatal gyerek megtanulta, mi az élet. Árult szódavizet a tanyavilágban, dolgozott béresként, cselédként. Innen „verekedte fel" magát szabóinassá, hogy szakmát tanuljon. Felszabadult, segédlevelet szerzett, ám ezekben az években a munkanélküliség miatt tíz- és tízezer munkás, paraszt és kisember volt kénytelen elhagyni az országot, amely még kenyeret sem adott nekik. Mező Imre is közöttük volt. 1927-ben Belgiumba, Antwerpenbe ment. Itt ismerkedett meg a munkásszolidaritással, és itt edződött a harcokban, mozgalmakban a kommunista párt tagjává. 1929-ben belépett a Belga Kommunista Pártba, s egyben az antwerpeni magyar kommunisták csoportjának vezetője lett. Belga, lengyel, francia, német kommunistákkal, forradalmárokkal együtt sztrájkolt, tüntetett, terjesztette a párt lapjait, szervezte a Vörös Segélyt. A munkásmozgalomnak mindig elválaszthatatlan részét alkották a könyvtárak, a munkásújságokat terjesztő szervezetek, kultúrcsoportok. Mező Imre is tagja lett több kultúrgárdának. Itt vált szervezővé, agitátorrá; kifejlődött az a képessége, hogy másokat megértsen, s maga is megértesse magát másokkal. Szorgalmasan olvasott, hihetetlen energiával tanult, gyor-

[85] *Komját Irén:* Mező Imre. 5. old. (Kádár János előszava.)
[86] *Péntek Gyula:* Beszélő kövek. 120. old.

san és könnyen sajátította el a politikai, gazdasági, természet- és társadalomtudományi ismereteket.[87] Megtanult németül, flamandul, majd később franciául és spanyolul is.

Az antwerpeni kikötőben részt vett a magyar hajókon dolgozó matrózok titkos forradalmi szervezetének kiépítésében, melynek segítségével hosszú időn át szállították Magyarországra a tiltott folyóiratokat, újságokat, könyveket. 1933 után e feladat kiszélesült: már nemcsak Horthy Magyarországára, de a fasiszta Németországba is küldték „az anyagot". Ezért a tevékenységéért a belga rendőrség kiutasította Mezőt. Ettől kezdve titokban élt Belgiumban. Barátai és elvtársai úgy emlékeznek rá, mint aki hamar megnyerte a legkülönfélébb társadalmi csoportokhoz tartozó emberek bizalmát és rokonszenvét. Személyi varázsának titka abban rejlett, hogy szerette az embereket, s tudott velük beszélgetni.[88]

1936. július 18-án Spanyolországban kitört a polgárháború. A fasiszta Németország és Olaszország Franco segítségére sietett, a köztársaság védelmére viszont széles körű nemzetközi szolidaritás bontakozott ki: franciák, angolok, skandinávok, kanadaiak, oroszok, németek, magyarok – szinte minden ország antifasisztái megmozdultak; ruhaneműt, gyógyszert gyűjtöttek a köztársaságiaknak, hiszen harcuk, mint a híres jelszó megfogalmazta, „nemcsak a spanyol nép ügye" volt.

Az antwerpeni magyar pártszervezet tagjai is a Spanyol Köztársaság megsegítésére törekedtek. „Mező Imre ihletője és vezetője volt az egész szervezési munkának, majd az első csoporttal ő is elindult Spanyolországba."[89] A belgiumi és a franciaországi magyarokkal együtt a nemzetközi brigádba osztották be. Felesége, aki később érkezett, ápolónő lett. Mező „... 1936 novemberében Madridnál megsebesült. Felgyógyulása után tiszti iskolára küldték, és főhadnagyi ranggal került vissza a harctérre Szalvai Mihály parancsnoksága alá, a jaramai frontszakaszra. Rövid idő múlva – 1937 februárjában – ismét megsebesült, de hamar felgyógyult, és újra beállt a fasiszták ellen harcolók sorába."[90] Két

[87] *T. Szerémi Borbála:* Mező Imre. A szabadság vértanúi. 302–304. old.
[88] *Komját Irén:* Mező Imre. 28–34. old.
[89] Ugyanott, 42. old.
[90] A szabadság vértanúi. 304–305. old.

és fél évet töltött a spanyol frontokon; közben tanulmányozta a spanyol történelmet, Spanyolország gazdaságát és társadalmát, a III. Internacionálé politikáját. 1938-ban ismét tiszti iskolára került. Tagja lett a brigád pártvezetőségének.

Mező a nemzetközi brigád önkénteseivel hagyta el Spanyolországot. Franciaországban velük együtt koncentrációs táborba került. Innen hamarosan sikerült kijutnia. Párizsba ment. Először mint szabó, később mint földmunkás próbált megélni. 1939 szeptemberében a Francia Kommunista Párt felhívására több ezer volt spanyolországi internacionalistával együtt katonai szolgálatra jelentkezett. A Külföldi Önkéntesek Tengerentúli Zászlóaljába került. Ezt 1940. március 7-én Marseille-ben hajózták be, s csak akkor tudták meg, hogy nem a németek ellen vetik be őket, amikor a libanoni Bejrútban partot értek. Rövidesen Ba'albekbe kerültek; itt a legkeményebb kiképzés folyt: napi negyven-ötven kilométer menetgyakorlat ötven-ötvenöt fokos hőségben. Itt lett beteg Mező Imre szíve. Gyalog mentek át Szíriába. Az egységben Mező kommunista szervezetet hozott létre, amelynek ő lett a titkára. Hamarosan kapcsolatot teremtettek a Szíriai Kommunista Párttal.

A francia összeomlás után de Gaulle tábornok felhívással fordult a szíriai hadsereghez is, hogy csatlakozzék a szövetségesekhez. Az illegális pártszervezet ennek érdekében propagandát fejtett ki; ezt a pétainista tisztek felfedezték, s Mezőt más elvtársakkal együtt előbb a rakai internáló táborba szállították, majd vasút- és útépítő munkásszázadba sorolták.

1941 szeptemberében visszavezényelték őket Franciaországba. Az egységet leszerelték. Mező és felesége Normandiában telepedett meg, ahol a mezőgazdaságban dolgoztak. A környéken igen sok spanyol élt; Mező, aki jól tudott spanyolul, részt vett az illegális Spanyol Kommunista Párt szervezésében. Később az illegális francia párt Párizsba szólította. Itt tagja lett annak a háromtagú vezetőségnek, amely Párizsban az ellenállásban részt vevő külföldiek – lengyelek, csehek, románok, németek, magyarok, spanyolok – harcát irányította.[91] Mező Imrét – „Edgardt" –, mint a külföldi kommunistákat egyesítő csoport vezetőjét, a

[91] *Komját Irén:* Mező Imre. 82–90. old.

harc egy bizonyos periódusában megbízták, hogy Párizs északi kerületeiben készítse elő a fegyveres felkelést. A párizsi felkelés 1944. augusztus 17-én kezdődött; egy hétig éjjel-nappal harcoltak.

Párizs fölszabadulása után Mező részt vett a nemzeti ellenállási szervezetek legális mozgalommá szervezésében. Nagy szerepe volt a párizsi Magyar Függetlenségi Mozgalom fellendítésében. Fő feladatává egyre inkább az vált, hogy az ellenállásban részt vett külföldi antifasisztákat visszajuttassa felszabadult hazájukba. Ő maga már 1945 májusában elindult, s kalandos úton június első hetében ért haza.

Itthon öthónapos pártiskolára küldték, utána a Budapesti Pártbizottság instruktora, majd osztályvezetője lett.[92] Mező Imre is, mint a többi pártmunkás azokban az években, igen gyakran került a munkások körében parázs politikai viták, nézeteltérések kellős közepébe. Mi a tennivalójuk a nagyüzemek dolgozóinak, amikor a pénz óráról órára értéktelenedik, nincs vagy alig van ennivaló, de a tőkések és a feketézők jól élnek? Mező mindig igyekezett rávezetni a munkásokat tényleges osztályérdekeik felismerésére. Nem volt könnyű dolga, de gazdag tapasztalatai, meggyőző, világos érvelése átsegítette őt a nehézségeken.

1946–1947-ben Mező Imre ideje nagy részét a kispesti és az angyalföldi üzemekben töltötte, ahol beszélgetett, vitázott, azon volt, hogy elősegítse a kommunisták és a szociáldemokraták összefogását. A régi szociáldemokrata munkásokra is hatással volt vonzó egyénisége, érveinek meggyőző ereje, emberi közvetlensége.

1949-ben képviselő lett; ezt a megbízatását is igen komolyan vette. 1950 júliusában a Budapesti Pártbizottság másodtitkárává választották.

Mind nehezebb feladatok vártak rá. Ő is azok között volt, akik időt, egészséget, energiát nem kímélve lelkesen tanultak, dolgoztak, vitatkoztak, tanítottak – és közben vezetőkké váltak, de már nem százak vagy ezrek, hanem tíz- és százezrek vezetőjévé. Nem kevesen voltak olyanok, akik ebben a folyamatban elveszítették érzéküket az emberek mindennapi problémái iránt. Mező azonban képes volt arra, hogy nagy jelentőségű, országos

[92] Munkásmozgalom-történeti lexikon. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 363. old.

ügyekkel foglalkozva is közel maradjon az egyes emberekhez, megértse őket. Nyilvánvaló, Mező Imre sem volt hibáktól mentes ember, de tény, hogy megvolt a képessége arra, hogy minden körülmények között kommunista munka- és életstílust kövessen. Az ötvenes években – miközben az ország gyarapodott, Budapesten is új üzemek létesültek, és szélesen kibontakozott a kulturális forradalom – egy sor olyan jelenség is mutatkozott, amely a gondolkodó pártmunkásokban nyugtalanságot, belső feszültséget keltett. A szocializmus építésével és nagy eredményeivel ellentétes folyamatok és tendenciák jelentek meg, csökkent a munkások életszínvonala. Mező is azok között volt, akik mindjobban érezték, látták, hogy a szocializmus építésének általános irányvonalán belül valami nincs rendjén.

1953. augusztus 1-én Mező Imrét azon a címen, hogy spanyolországi és belgiumi szereplése „tisztázatlan", hogy múltjának egyes szakaszai „homályosak" stb., leváltották a Budapesti Pártbizottságban betöltött másodtitkári funkciójából. Leváltásának tényleges oka az volt, hogy kifejezésre juttatta kételyeit, „bizonytalanságát", hogy mint a nagyüzemi pártbizottságok problémáival foglalkozó vezető, ismerte és szóvá tette a munkások egyre erősbödő rossz hangulatát, jogos kritikájukat elvitte a pártbizottság értekezleteire. Mind gyakrabban lépett föl igazságtalanul háttérbe szorított, meggyanúsított régi forradalmárok védelmében is. Ezután a SZOT termelési osztályának vezetője lett. Leváltása, kiváltképp pedig annak módszere miatt – indokát ugyanis nem közölték vele – többször fordult levéllel a Politikai Bizottsághoz.[93]

1954-ben ismét a Budapesti Pártbizottság titkára lett. A következő két év sem volt könnyű: a belső harcnak, a konfliktusoknak, a párt meghasonlásának, válsága kibontakozásának, a legkülönbözőbb ellenséges áramlatok, csoportok és szervezetek újjáéledésének szakasza volt. 1956 tavaszán és nyarán Mező „arról igyekezett meggyőzni" a vezetésben levő elvtársakat, „hogy igenis korrigálni kell magát a politikai vonalat", de úgy, hogy ezzel a párt és a munkáshatalom erősödjék.[94] A pártkáderek és a tagság

[93] *Komját Irén:* Mező Imre. 145–147. old.
[94] Ugyanott, 174. old.

túlnyomó többsége is erre törekedett. De a pártvezetésben felerősödtek mind a dogmatikus, szektás, mind a revizionista irányzatok, még jobban rontva a párt és a tömeg amúgy is meglazult kapcsolatát, szabaddá téve az utat az ellenséges erők előtt. Mező Imre látta ezt. S amikor kitört az ellenforradalom, habozás nélkül vállalta a harcot. Erre kötelezte hite, meggyőződése, legfőképpen pedig az, hogy a budapesti kommunisták ismerték, bíztak benne, hozzá fordultak segítségért.

Egész életével teljes joggal vált az ellenforradalommal vívott küzdelem, a kommunista helytállás jelképévé. Ezt fejezik ki Kádár János róla írt sorai. „Több mint húsz évvel ezelőtt, a felszabadulás után, franciaországi emigrációból hazatértekor ismertem meg Mező Imre elvtársat, a Kommunista Párt Köztársaság téri székházában. Ez szinte jelkép számomra; ugyanabban a házban, az ostromló ellenforradalmárokkal szembeni harci posztján láttam őt élve utoljára, 1956. október 29-én estefelé. Utolsó találkozónkon, nagyon súlyos helyzetben, ugyanúgy mint az elsőn, szintén nem könnyű körülmények között új pártmegbízatást, munkát, harci feladatot kért és vállalt magára. A kommunizmusért harcolni, dolgozni; ez volt Mező Imre életének tartalma és célja."[95]

[95] Ugyanott, 5–6. old. (Kádár János előszava.)

Az ellenforradalmárok

Október 30-ra Budapesten, a megyei székhelyeken, a nagyobb városokban a hatalmat mindinkább a különböző bizottságok ragadták magukhoz, s bennük a jobboldal és a szélsőjobboldal képviselői jutottak vezetéshez. Már színre léptek a legkülönbözőbb jobboldali és szélsőjobboldali politikai pártok, illetve javában készültek erre. A következő napokban valósággal rázúdultak a társadalomra, és intenzíven harcba lendültek a politikai hatalomért. Mindezek közepette a legfontosabb tényező az ellenforradalom fegyveres támadásának teljes szélességben való kibontakozása volt, s az egyik kiemelkedő ütközet éppen a Köztársaság téren zajlott le.

Október 30-án, a tűzszünet napján, miközben a szovjet csapatok távoztak a fővárosból, a legnagyobb fegyveres ellenforradalmi csoportok kezdeményezésével megindult a támadás a Budapesti Pártbizottság székháza ellen.[1]

Mielőtt részleteznénk a további eseményeket, tekintsük át, kik irányították a székház megostromlóit, kik voltak a parancsnokok, a szervezők és maguk a résztvevők, kik indultak meg ezen a reggelen, hogy elfoglalják a pártház épületét.

A Corvin köziek parancsnoka a horthysta hadsereg egykori altisztjének a fia. A parancsnokok között oly jelentős szerepet játszó Pongárcz fivérek egy volt horthysta törvényszéki bíró gyermekei. Dr. A. S.-t 1945 után államellenes izgatásért büntetőjogilag többször felelősségre vonták.[2] A felderítés és az elhárítás vezetője, K. I., egykori horthysta főhadnagy, valamikor Héjjas Iván

[1] *Berecz János:* Ellenforradalom tollal és fegyverrel. 1956. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 120. old.

[2] E könyvben közel húsz éve történt eseményekről van szó, s az esetek többségében az ellenforradalomban aktívan részt vevőket a népbíróság vagy a katonai bíróság felelősségre vonta és megbüntette, s az illetők büntetésük letöltése után visszakerültek az életbe. Talán vannak közöttük olyanok is, akik azóta már másképpen látják 1956 októberét, és abban a Köztársaság téri ese-

rongyosgárdájához tartozott. M. J. tüzérparancsnok tizenhatszor, D. G. századparancsnok hétszer volt büntetve. Ezeket Maléter Pál a székház ostromában kifejtett „kiváló parancsnoki tevékenységükért" már másnap magas rangú katonatisztekké nevezte ki. A századparancsnokok többsége hasonló politikai és társadalmi múlttal rendelkezett; például S. J. századparancsnok 1944-ben az SS tagja volt, egyébként 1945 előtt és után összesen tizenhatszor vonták felelősségre különböző bűncselekményekért.[3] Vagy Sz. I., aki már 1919-ben is hírhedtté vált az egyik terrorista különítményben, és kitűnt a dunántúli atrocitásokban. Politikai meggyőződéséhez híven 1944-ben a Gestapo munkatársa lett. H. F. szintén hivatásos altiszt volt a horthysta hadseregben. Nemcsak a Köztársaság téren, de az azt megelőző napok harcaiban is „kitűnt" a támadók közül D. P. segédmunkás; elemében érezte magát, ugyanis 1944-ben a nyilas párt tagja volt. Mindezek nem tagadták meg önmagukat, a székház eleste után a téren vadul támadók és gyilkolók között voltak.[4]

A különböző parancsnoki posztokat tehát elsősorban a szélsőjobboldal exponensei, képviselői töltötték be, akik politikai állásfoglalásukkal és magatartásukkal meghatározzák e csoportok jellegét. Szövetségeseik jelentékeny része az alvilágból került ki: S. L. szakaszparancsnok betörésért és lopásért hatszor volt büntetve. A. Gy., a különleges csoport tagja, nyolcszor volt elítélve. A Corvin köz fogdájának parancsnoka négyszer volt büntetve köztörvényes bűncselekményekért. I. S., a többszörösen büntetett, ismert alvilági figura, csoportja élén már 30-a előtt meggyilkolt egy államvédelmi századost. A téren tevékenykedő S. G.-t 25-én szabadították ki az ellenforradalmárok a kecskeméti börtönből; 27-én már Pesten volt, és a Corvin közben jelentkezett. S. G. jó néhányszor volt már büntetve: először 1952-ben, majd 1953-ban lopás miatt, 1955-ben már betörésért, és így fiatal ember létére

ményeket. Különösen vonatkozik ez az akkori fiatalokra. Célunk a közel két évtizede történt események, és nem annyira személy szerint a támadók bemutatása. Inkább a résztvevők politikai, társadalmi összetételének, rétegződésének érzékelésére törekedtünk. Ezért többségük nevét csak kezdőbetűvel jelezzük.

[3] Pest megyei Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. 002/1957/5. sz.

[4] Budapesti Fővárosi Bíróság Tnb. XXXIII. 9066/1959/6. sz.

„komoly" múlttal rendelkezett, mire a kecskeméti börtönbe került. 30-án részt vett az ostromban, végigkísérte a kivégzéseket, részt vett a székházban a szobák átkutatásában, ahol fegyvereket és iratokat keresett. 30-án este a Baross tériekkel tért vissza, hogy a következő napokban a Hársfa utcaiakkal vegyen részt a „történelem további alakításában".[5]

Mindezek nem kiragadott példák, nem véletlen figurák. Az idősebbek, az úgynevezett Corvin közi különleges csoport vezetői vagy aktív tagjai, azokból a korosztályokból kerültek ki, akik már a Szovjetunió elleni háborúban is részt vettek, és társadalmi helyzetükből, politikai hovatartozásukból kifolyólag a Szovjetunió elleni háborút meggyőződésből saját ügyüknek vallották. Nemcsak hogy át voltak itatva szovjetellenes és antikommunista nézetekkel, de cselekedeteikkel is bizonyították „meggyőződésüket". Többségükben a kétes világhírre szert tett, hirhedt ellenforradalmi különítmények, a hivatásos horthysta tisztikar tagjai voltak, illetve a legkülönbözőbb fasiszta pártok és társadalmi intézmények vezetői vagy tevékeny részesei.

A Corvin közi csoporthoz tartozók közül mintegy nyolcan 30-ig már maguk mögött tudhattak egy sor fegyveres akciót, ütközetet. Közvetlenül 30-a előtt már részt vettek az embervadászatban, a letartóztatásokban, az utcai lincselésekben, tehát joggal tekinthetjük őket olyanoknak, mint akik az események során tanúsított cselekedeteikkel fölzárkóztak azokhoz, akik mögött már jelentős szélsőjobboldali vagy egyenesen fasiszta politikai múlt volt.[6] Ezekben a napokban, az ellenforradalmi harcok közepette, a megtévesztett fiatal szakmunkások, diákok, a rosszul kereső dolgozók soraiból nem kis számban „kinőttek", „kiemelkedtek" olyanok is, akik épp e harcokban váltak szélsőjobboldaliakká, újfasisztákká. Ilyen volt R. J. az orvosi egyetemről, aki a Köztársaság térre egy társaság élén érkezett; amikor látták, hogy folyik a harc a pártház ellen, a támadók segítségére siettek. Csatlakoztak hozzájuk a bölcsészkarról is. Szereztek néhány gépkocsit, és vállalták, hogy fegyvert és élelmet szállítanak; citromot, kekszet, csokoládét osztottak szét a támadók között. Megbízták őket, hogy

[5] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.
[6] Budapesti Fővárosi Bíróság Tnb. XXXIII. 9066/1959/6. sz.

fegyvereket is hozzanak. Mire azonban a lőszerrel, a géppisztolyokkal és a puskákkal visszaérkeztek, a pártházat már elfoglalták. Ezt a csoportot azért említjük, mert bár tagjai egyetemisták voltak, nem rettentették vissza őket a téren történtek, sőt inkább vérszemet kaptak, s másnap már jelen voltak a IX. kerületi pártbizottság székházának végleges elfoglalásánál. November 4-e után bekapcsolódtak egy ellenforradalmi szervezkedésbe. A szervezet Péch Géza vezetésével jött létre, és nem kevesebbre törekedett, mint arra, hogy Budapesten, Fehérvárott, Debrecenben, Szegeden és másutt fegyveres alakulatokat hozzon létre, nyugatról fegyvereket szerezzen, részt vegyen egy új ellenforradalom kirobbantásában. Mindez azt bizonyítja, hogy nem volt véletlen, kik kerültek a térre és sodródtak bele az eseményekbe.[7]

Ugyancsak a Corvin köziekkel harcolt N. J. Részt vett azokon a tárgyalásokon, amelyek 30-a előtt megindultak a Corvin köziek és a kormány vezetője között. Az ő politikai hovatartozását nemcsak az minősíti, amit az ellenforradalom napjaiban tett, hanem az is, amit november 4-e után. Egyik kezdeményezője és vezetője lett egy illegális ellenforradalmi szervezetnek, amely nemcsak a Bécsben működő reakciós emigráns központokkal vette fel a kapcsolatot, de az angol hírszerzőkkel is, akik közvetlenül irányították, ellátták politikai tanácsokkal és fegyverekkel szervezetét. N. J. és társai november 4-e után fegyvereket, híranyagot gyűjtöttek és adtak át az angol követség hírszerzőinek. Változatlan szenvedéllyel próbálták 1957. március 15-re megszervezni az úgynevezett MUK-ot: „márciusban újra kezdjük".[8]

Hasonló a politikai hovatartozása a Corvin közi Sz. L.-nek, aki szintén tevékeny tagja volt az említett ellenforradalmi szervezetnek. Ő származását tekintve azokhoz tartozik, akiket mélyen „megsértettek", hisz szülei földbirtokát a népi demokratikus forradalom vette el.

A Corvin köziek kihallgató csoportjának tagja, I. Gy., részt vett a pártház elfoglalásában, az atrocitásokban, majd csatlakozott az N. J.-ék által kezdeményezett titkos szervezethez. B. J., a IX. kerületi felkelők egyik csoportjának vezetője, már ott volt

[7] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118016/1958/2. sz.
[8] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118016/1958/2. sz.

a rádió ostrománál, 25-én a Parlament előtt, s Csepelen és másutt is harcolt. De „legeredményesebben" a Tompa utcában tevékenykedett, ahol mint a csoport vezetője, rendőrökkel, katonai egységekkel ütközött meg, vezette harcba csoportját. Ők is már 30-a előtt létrehoztak egy úgynevezett operatív részleget azzal a céllal, „hogy baloldali személyeket felkutassanak és elfogjanak". H. L. a Corvin közben és a Péterfy Sándor utcai Kórházban tevékenykedett, 30-án pedig – mint mentőszolgálatos – fegyvereket szállított a Köztársaság térre a Corvin köziek számára.

A felsoroltak a résztvevőknek olyan rétegét jelentik, akik különböző, sokszor igen eltérő okok és tényezők hatására kerültek szembe a népköztársaság államával, s egészen odáig jutottak, hogy fegyvert fordítottak ellene. November 4-e után pedig „külföldi segítséghez" folyamodtak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elleni eredményesebb harc érdekében. Cserében adatokat gyűjtöttek a szovjet alakulatokról, repülőterekről, a Honvédelmi Minisztériumról, az újjászervezett karhatalomról. Ezért soroljuk mindezeket a szélsőjobboldali irányzathoz.[9]

A Práter utcai ellenforradalmárok egyik vezetője P. K. volt. Neki nem volt fasiszta múltja, sőt az ismertek szerint semmiféle politikai múltja sem. Szülei munkások, ő maga gazdasági cseléd volt. Dolgozott nagygazdáknál, középparasztoknál. Budapestre került, s itt mint betanított munkás helyezkedett el. Az első napokban nem vett részt semmiféle megmozdulásban, de 28-án csatlakozott a Práter utcai iskolában működő „felkelőkhöz". 29-én már egy 14–15 főből álló csoportot vezetett. Amikor 30-án reggel parancs jött, hogy menjenek a Köztársaság térre, ő és csoportja egy teherautóval indultak oda. P. K.-hoz hasonló ember a különböző ellenforradalmi csoportokban szép számmal akadt. Elég sokan belesodródtak, belekeveredtek az eseményekbe valamilyen úton-módon. Egy részük véletlenül, más részük valamilyen sérelem – esetenként jogos sérelem – következtében. Ha mégis éppen P. K.-ról szólunk, azért tesszük, mert ő a téren és a 30-át követő napokban is igen aktívan vett részt az eseményekben. Csoportját még 30-án este megbízták, hogy a Nyugati pályaudvar mögött egy katonai kocsiból szereljen ki egy rádió adó-vevő készüléket.

[9] Ugyanott.

Még ezen az éjszakán a Belügyminisztérium Pannónia utcai garázsából több teher- és személygépkocsit elvittek, a garázsban tartózkodó Juhász László elvtársat pedig őrizetbe vették. A kocsik megszerzése után, még az éjszaka folyamán, részt vettek a Kresz Géza utcai rendőrőrs elfoglalásában, ahonnan géppisztolyokat, pisztolyokat és puskákat zsákmányoltak.[10]

31-én a Corvin köziek más csoportjaival, a hírhedtté vált „Tuskólábú" vezetésével Soroksárra mentek, és a Soroksári út 36-ban lakó Tibold István és Tibold Ferenc elvtársak lakásán házkutatást tartottak. Mind a kettőjüket le akarták tartóztatni, de csak Tibold Istvánt találták ott, akit a Corvin közbe szállítottak.

P. K. és csoportja 1-én azt a feladatot kapta, hogy induljon vidékre felderítésre; el is mentek, de még délután visszaérkeztek a fővárosba, és részt vettek a Ferenc körúti razziában. Itt érte őket az az utasítás, hogy azonnal ki kell menniük a XIX. kerületbe. El is indultak, hogy letartóztassák Ecsedi Tibort. Őt azonban nem találták, azért őrizetbe vették helyette Tóth Tibort, mert „párttagsági könyvet" találtak nála. Tóth Tibort minden tiltakozása ellenére a Corvin közbe szállították.[11]

Mindezzel tevékenységük még nem merült ki. November 2-án a parancsnokság utasítására vidéki propagandakörútra indultak. Ennek során mindenütt elhíresztelték, hogy P. K. „és parancsnoksága alatt álló csoportja részt vett a Köztársaság téri harcokban, az ottani nyírásokban".[12]

A Corvin köziekhez csatlakozott IX. kerületi csoportok vezetői között is hasonló múltúakat találunk. A Ráday utcai diákotthonban levő csoport vezetője, V. L., többszörösen büntetett előéletű volt, s az otthonban gyülekező alvilágiak azért tartották megfelelő parancsnoknak, mert már október 25-én minden gátlás nélkül lelőtt egy gépkocsivezetőt, aki felszólítására nem akart megállni.

E. R. SS volt, s hatszor ítélték el különböző bűncselekményekért. A IX. kerületi „felkelők" között vezető szerepet játszott V.

[10] Ugyanott.

[11] A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa Nbf. III. 5255/1957/7. sz.

[12] Ugyanott.

I., akit e kerület „galerijai", a mindenre elszánt alvilágiak jól ismertek, s már 23-a előtt is egyik vezetőjüknek tekintettek.[13]

A Baross téri ellenforradalmárok szociális összetétele is hasonló volt a már ismertetett csoportokéhoz. A Baross tériek parancsnoka, N. L., aki az előkészületeket és az ostromot vezette a Köztársaság téren, s aki részt vett a kivégzések irányításában is, nem rendelkezett fasiszta múlttal, hisz szüleit 1944-ben deportálták és kivégezték. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy szerepe és tevékenysége a Köztársaság téren semmiben sem tért el a legmarkánsabb fasiszta múltra visszatekintőkétől. A század-, a szakasz- és a rajparancsnokok, valamint a felkelők tömege a már ismert összetételt mutatja. A század- és szakaszparancsnokok közül H. I. és A. P. egykor a nyilas párt tagjai voltak. B. O. és T. S. többször ült lopásért, sikkasztásért, betörésért.[14] F. F. és B. L. valamikor az SS-ben szolgált.

A Baross tériek egyik szakaszparancsnokának, K. L.-nak az élettörténetébe nem kell nagyon belemerülni ahhoz, hogy megtudjuk, kivel állunk szemben: 1950-ben lopás miatt, 1952-ben társadalmi tulajdon sérelmére lopással elkövetett bűntett és rablás miatt ítélték el, 1954-ben ismét lopásért, 1955-ben sikkasztásért, 1956-ban közveszélyes munkakerülésért.[15]

Egy másik szakaszparancsnok, H. L., 1938-ban a nyilas párt tagja volt. 1939-ben sikkasztásért, 1941-ben lopásért, 1942-ben sikkasztásért, ugyancsak 1942-ben lopásért, 1943-ban csalásért, 1943 decemberében ismét lopásért, 1944 februárjában csalásért és lopásért, 1946-ban zsarolásért, rendőri felügyeleti szabályok megszegéséért, majd ismét csalásért, 1949-ben sikkasztásért, 1950-ben zsarolásért ítélték el.[16]

T. L. szakaszparancsnok, bár nem ennyiszer, de szintén büntetett előéletű volt. Aktivitásban, cselekedetekben nem maradt el H. L.-től.

A Baross tériekhez tartozó, úgynevezett Thököly úti csoport parancsnoka, K. K. alkalmi munkás, hatszor volt büntetve lopásért, rablásért, hatósági közeg elleni erőszakért. N. J. segédmun-

[13] Budapesti Fővárosi Bíróság B. II. 5652/1957/17. sz.
[14] Budapesti Fővárosi Bíróság B. XIII. 5308/1958/27. sz.
[15] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.
[16] Ugyanott.

kás kilenc esetben volt büntetve csalás és betörés miatt. Cs. S. napszámos rablásért és emberölésért volt büntetve. F. J. közveszélyes munkakerülésért ült. J. J. szintén SS-tag volt, emellett 1945 után többször ítélték el gazdasági bűncselekményekért.[17]

De találunk olyanokat is, akik 1946–1947-ben a demokratikus koalícióval szemben álló ellenzéki pártokhoz tartoztak. Ezek aztán az ellenforradalom kitörése előtt rendkívül érzékenyen és nem kis hozzáértéssel figyelték az eseményeket, sőt részt vettek az események alakításában is. Közéjük tartozott például P. Gy., az egyik zászlóaljparancsnok-helyettes, akiről a Budapesti Fővárosi Bíróság megállapította: „Az ellenforradalom kirobbantása előtt bekerült az akkori ellenforradalmi eszmei áramlatba, élénk figyelemmel kísérte az eseményeket, s ennek eredményeképpen már az ellenforradalom előtt ellenséges érzülettel vett részt a vitákban, az eseményekben." P. Gy. már 24-én és 25-én szervezte a Baross téri felkelőket, részt vett csoportjuk irányításában, ott volt a Köztársaság téren az úgynevezett parancsnoki felderítésen 30-án reggel hat óra után, a támadás óráiban pedig vezette azokat, akik a Kenyérmező utca felől a pártházat ostromolták.[18]

Szólnunk kell még egy kategóriáról, azokról, akik a fegyveresek között és magában a Köztársaság téri harcokban is fontos szerepet játszottak. Ezek a különböző titkos és ellenforradalmi szervezetek tagjai voltak, akik 1955–1956-ban kegyelmi úton vagy büntetés-félbeszakítással szabadlábra kerültek. Részük volt a tüntetés, a felkelés megszervezésében, az akciókban; ott voltak a Baross téren, a Corvin közben és a többi ellenforradalmi központban. Október 25-től a börtönökből erőszakosan kitörtekkel vagy kiszabadítottakkal, 28-tól pedig a kiengedettekkel erősödtek, olyanokkal, akik a legkülönbözőbb ténylegesen működő ellenforradalmi titkos szervezetek vezetői vagy résztvevői voltak.

Az elmondottak alapján érthető, mennyire téves, hamis az az állítás, mintha a pártház ostroma csakis vagy elsősorban az alvilág lázadása lett volna. Kétségtelen, hogy ez a modern „december 10-i társaság",[19] ez a mi „magyar alvilágunk" mindenre el

[17] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XI. 7080/1957/3. sz.

[18] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XI. 9213/1961/4. sz.

[19] A December 10-e Társaság 1849. december 10-én alakult Párizsban; tagjai nagy lármával népszerűsítették az államcsínyre készülő Louis Bonapartét.

volt szánva, s a társadalmi harcokba tevékenyen bekapcsolódó rétege, különösen a kiélezett időpontokban, jelentős szerepet játszott. Szenvedélyes és gyilkos elszántsággal vettek részt az eseményekben, kiváltképpen, amikor sokan voltak, és úgy érezték, hogy a velük szemben levők hátrányba kerültek. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az alvilág túlnyomó többsége mind 1944-ben, mind 1956-ban a legszélsőségesebb fasizmus és ellenforradalmi terror támaszát és egyik rohamosztagát alkotta.

Az alapvető elképzeléseket, stratégiai és taktikai koncepciókat azonban a „politikusok" dolgozták ki, a legnagyobb fegyveres ellenforradalmi csoportok vezetői. A belső reakció éveken keresztül igen sokrétű segítséget kapott a legkülönbözőbb nyugati imperialista hatalmaktól. Ezek kormánykörei, egyes diplomatái, politikai intézményei, hírszerző központjai közvetlenül és közvetve minden lehető úton és módon támogatták, biztatták az országban levő ellenforradalmi, reakciós szervezetecskéket, párttöredékeket, köröket, társaságokat.

A második világháború befejezése után, de különösen 1948–1949-től mindinkább előtérbe került a kommunizmus és a szocialista országok elleni összehangolt harc szükségessége, annak keresése, kutatása, hogyan lehet a szocialista országokon belüli ellenzéki, ellenforradalmi, reakciós erőket aktivizálni, eszmékkel, célkitűzésekkel ellátni.

Bár abban az időben még nem fogalmazták meg világosan, de egyes tanulmányokban és könyvekben gondolatilag és politikailag már körvonalazódott „a felszabadítás kétszakaszos taktikájára" vonatkozó elképzelés. Először talán „A kommunizmus közelgő veresége" című könyvben.[20]

1951. október 12-én Truman elnök az amerikai magyarok szövetségének vezetői előtt tartott beszédében kijelentette, hogy amíg ő az elnök, az Egyesült Államok törekedni fog arra, hogy megkísérelje szabaddá tenni a „csatlós országokat". Robert A. Taft szenátor 1952. júniusi rádióbeszédében kijelentette: „Segítenünk kell a földalatti antikommunistákat abban, hogy ébren tartsák a szabadság reményét népükben, és ha az idő megérett,

[20] *Burnham, James:* The Coming Defeat of Communism. (A kommunizmus közelgő veresége.) The John Day Co. New York, 1950.

ki kell használni a lehetőségeket." Az 1952-es választási kampány idején Eisenhower tábornok – aki akkor bírálta Truman elnök politikáját, mert nem tartotta elég hatékonynak és célravezetőnek – a következőket mondotta: „Ki kell használni minden politikai, gazdasági és pszichológiai taktikát, hogy a kommunizmus által meghódított nemzetek felszabadulási vágya sohase szűnjön meg. Ezért segíteni fogunk minden rab népet, hogy külső feszítőerőt gyakoroljon Moszkva láncaira. A vasfüggöny mögé bezárt országok forrongani fognak az elégedetlenségtől."

A taktika fő vonalát és alapelveit az Egyesült Államok hivatalos vezető személyiségei, a minisztériumi és hírszerzési főnökök adták meg. Ezt vették át a különböző intézmények: a sajtó, a rádió, a könyvkiadás, az emigrációs központok, szervezetek, és ezt juttatták el különböző csatornákon keresztül hazánkba is. „A politikai hadviselés" című könyv részletesen taglalja az újszerű hadviselés fogalmát, feladatait a megváltozott katonai és politikai viszonyok között.[21]

A Szabad Európa Rádió 1954. január végén hozzáfogott annak a tervnek a kidolgozásához, amely több szakaszt irányzott elő. Ezek szerint irreális dolog lett volna arra számítani, hogy a felszabadulást a nyugat által kezdeményezett támadó háború hozza meg. „... minden tényezőt komolyan figyelembe véve rá kell jönnünk, hogy a csatlós államok felszabadulása minden valószínűség szerint csak a külső és belső körülmények szerencsés összjátéka következtében valósulhat meg. Az országon belül ez annyit jelent, hogy összehangolt népi ellenállást kell kifejleszteni ... De külső támogatás nélkül a népi ellenállás a maga elszigeteltségében hamarosan elsorvadna."[22]

A magyar emigráció és a disszidens-világ különböző irányzatai, központjai, lapjai természetesen átvették a rendszer elleni harc kétszakaszos taktikáját 1954 után. Ebben a szellemben írt Nagy Ferenc cikksorozatot a kommunista pártok által vezetett országokról. Kovács Imre 1956. január 4-i cikkében már rész-

[21] *J. Scott:* Political Warfare. A Guide to Completitive Coexistence. (Politikai hadviselés. A versengő együttélés kézikönyve. C. D. Jackson előszavával.) John Day Co. New York, 1954.

[22] *R. T. Holt:* Radio Free Europe. (A Szabad Európa Rádió.) University of Minnesota, Minneapolis, 1958.

letezi a „felszabadulás" ütemét, szakaszait. „A földreformmal kapcsolatosan csak a függőben maradt kártalanítást kell megoldani. Erről majd a szabad választással létrehozott parlament dönt. Gyárosoknak, bankároknak, nagykereskedőknek joguk van ahhoz, amit igazságtalanul elvettek tőlük. Amit a tervgazdálkodás keretében épített az ország, afölött megint csak az érdekelt magyar nép dönt majd. Vissza kell térni az 1946. február 1-én kihirdetett köztársasághoz."[23]

E taktika az ellenforradalmi erők számára többek között azt is jelentette, hogy segítségével tapadjanak a szocializmust építő Magyarország még meg nem oldott társadalmi problémáihoz, valamint, hogy demagóg módon felhasználják a nemzeti függetlenség, a semlegesség, a határrevízió jelszavait, amelyeknek burzsoá felfogása még nagy tömegekre volt hatással.

Érdemes egy pillantást vetni arra, milyen erővel, befolyással rendelkeztek az országban 1948 és 1956 között a szervezett ellenséges pártok, mozgalmak. Az erőviszonyok megállapítása, befolyásuk, erejük, hatókörük pontos felmérése összetett, bonyolult kérdés. De a dokumentumok, az emigráció irodalma, a nyugati hírszerző szervek által kiadott vagy inspirált tanulmányok, könyvek, ezeknek a szervezeteknek a története és nem kis mértékben éppen az ellenforradalomban való szerepük módot ad arra, hogy megközelítő pontossággal meg lehessen állapítani erejüket, befolyásukat. Többségük részt vett az ellenforradalom előkészítésében és az eseményekben. A néhány ezer szervezett résztvevő pedig közvetlenül hatott néhány tízezer emberre. Ez nem kevés, de nem is túl jelentős szám. Veszélyesek azért lehettek, mert olyan helyzet alakult ki, amikor cselekvésük döntővé vált. Kritikus pillanatokban – sok történelmi példa bizonyítja ezt – a szervezett programmal, elgondolással, politikai tapasztalattal rendelkezők fellépése magával sodor nagyobb tömegeket is.

A külső és a belső ellenséges erők szerepe mindenekelőtt abban állt, hogy igyekeztek – különösen a külső ellenséges erők – megismerni és kihasználni azokat a politikai és társadalmi folyamatokat, amelyek nekik kedveztek.

[23] *Kovács Imre:* Menekült Magyarország. Amerikai Magyar Népszava. New York, 1956. január 4.

S mit akartak? Az a megállapítás, hogy Magyarországon a népi demokratikus rend megdöntése érdekében „forradalomra" van szükség, szerepel a Keresztény Front programjában.

A Keresztény Nemzeti Párt dokumentumaiban is megtalálható a „forradalom", a sztrájkjog, a határok rendezésének követelése. Az „Üzenet" című titkos újságban egy sor cikk ebben a szellemben íródott. Talán nem lényegtelen, hogy e párt létrehozói, a cisztercita rend akkori vezetői, 1956 novemberében már elérkezettnek látták az időt arra, hogy a rend több mint negyvenezer holdnyi birtokának visszaszerzése érdekében lépéseket tegyenek.

A Magyar Keresztény Nemzeti Párt vezetői között hírhedt horthysta politikusok voltak. Ez a párt felhívásban követelte a Felvidék, Erdély és a délvidék visszacsatolását: „A nyugati hatalmak, ha a jelenlegi rendszer megváltozik, Erdélyt és a Felvidéket a magyar szent korona országához csatolják." Terveikben erőszakos „forradalmi" akciókkal számoltak. Az enyhülési folyamat, a „békés kibontakozás" 1953–1954-ben került előtérbe; korábban a belső „forradalom" náluk is háborús konfliktussal függött össze.

A szerzetesrendek által irányított mozgalmak különböző ágazataiban más és más hangsúllyal, bizonyos árnyalati különbségekkel, felfogásbeli eltérésekkel, de az előbb említett politikai célkitűzések jelentették a fő irányvonalat, például a „Szociológia", az „Isten országa", a „Szirakúzai csoda", az „Evezz a mélyben" és az „Embertelen" címet viselő tanulmányokban. Megjegyzendő, hogy 1949-ben még az egész titkos szerzetesi mozgalom központi összetartó ereje, a jezsuita rend, a vatikáni központból ilyen információkat kapott: „A politikai helyzet a közeljövőben nem fog változni." 1954-ben viszont már az utasítás így hangzott: „Fokozni kell a munkát. Először a többpártrendszer, a koalíció érdekében, majd ezt továbbfejlesztve, a semleges Magyarországért." „A jó emberek erkölcstelensége" című tanulmányban — amelyet 1954 után sok száz példányban terjesztettek – ezeket a gondolatokat részletesen ki is fejtették.

A Fekete Kereszt nevű, főleg a régi nyilaskeresztéseket tömörítő kisebb szervezet is 1848-ról, új szabadságharcról, új nemzeti küzdelemről írt „Mozgalmi Értesítő"-jében. Ugyanez olvas-

ható az ún. Keresztény Szocialista Magyar Munkásmozgalom „Küzdelem" című titkos újságjában.[24]

A szervezetek többsége a felkelést, a fegyveres harcot 1955–1956-ban is napirenden tartotta, s kombinálta a politikai akciókkal.

Az amerikaiak és a hazai reakciósok által kidolgozott politikai jelszavak, eszmei célkitűzések nem csupán azt mutatják, hogy itt szakértők művéről van szó. 1956 az az időpont, amikor már nem látszik a korábbi tulajdonosok politikai arculata. Elevenen él még bennük veszteségeik tudata, de a tíz év előtti múlt külső jelei már kezdenek lekopni, felveszik új környezetük külső vonásait, ahová ez a mélyreható, az egész társadalom átalakítását jelentő szocialista forradalom mindannyiukat sodorta. A volt kistulajdonosok – sajátos módon – összefonódtak a hatalom és a tulajdon régi birtokosaival.

Az 1953 és 1956 közötti években az emigráció és az országon belüli ellenzéki és ellenséges mozgalmak mindinkább igyekeztek ellentéteik ellenére is egységes antiszocialista frontot alkotni. Bár még ott feszültek közöttük az osztályellentétek – a burzsoázia és a kispolgárság különböző csoportjainak, valamint a feudális arisztokráciának ellenetétes érdekei –, de a kétszakaszos taktika jelentősége ebben a helyzetben az is volt, hogy ezeket az ellentéteket tompította, háttérbe szorította, és a szocialista rendszer elleni közös harcra ösztönözte mind a külső, mind a belső erőket.

Magyarországon a kétszakaszos taktika értelme éppen az volt, hogy az ellenforradalmi erők fel tudjanak vonulni, ezért az első szakaszban hangoztatott jelszavak a valóságos célkitűzéseket takarták. Ez átmenetileg lehetővé tette, hogy az ellenforradalom ne tisztán jelentkezzék, hanem a szociális bajok orvoslásának, a megsértett nemzeti önérzet szószólójának, egy új „forradalomnak" a jelmezében. S ez 1956 októberében, ha csak néhány napra is, sikerült.

S itt lényeges ponthoz jutottunk el. Ismeretes, hogy 1956 ok-

[24] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XVI. 9229/1961/4. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XV. 8059/1958/5. sz.; Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. IV. 00183/1955/13. sz.; Budapesti Katonai Bíróság B. II. 002077/1952/7. sz.

tóbere előtt válságos politikai helyzet alakult ki, mindenekelőtt a pártban. Nem a rendszer volt válságban. Nem a termelőerők fejlődése került kibékíthetetlen ellentmondásba a termelési viszonyokkal. Általában a szocialista társadalomban – és ez vonatkozik 1956-ra is – keletkezett ellentmondások megoldhatók mindenféle robbanás nélkül. Ha volt válság, az a pártvezetés válsága volt. Annak következtében, hogy nem oldották meg idejében a szocializmus építése során keletkezett ellentmondásokat, válságba jutott a vezetés, s ez azután az egész párt válságává vált. A dogmatizmus, egy elképzelt valósághoz való ragaszkodás, és az ezzel szemben jelentkező revizionizmus, mely szintén csupán elképzelésekhez tapad, olyan helyzetet teremt, melyben elodázódik a régóta érlelődő és napirendre került társadalmi kérdések megoldása. Az objektíve létező ellentmondások, melyeket nem oldanak meg időben, nagymértékben megkönnyítik az ellenforradalmi erők előretörését, szövetségi rendszerük kiépítését, s azt a taktikát, amelyről már szóltunk.

A külföldi és a hazai reakciósok, a leleplezett és 1953–1956 között kiengedett tényleges ellenforradalmi szervezetek, pártok, csoportok vezetői és aktivistái együtt készítették elő és hajtották végre az ellenforradalmi lázadást. Később hozzájuk csapódtak a 25-e után különböző börtönökből, rabmunkahelyekről kitörtek vagy kiszabadultak. És végül voltak olyanok is, akiknek sikerült szervezetüket épségben megtartaniuk, akiket nem tudtak 1956 októberéig felfedni és leleplezni. Ilyenek voltak a legkülönbözőbb ellenforradalmi, szélsőjobboldali, fasiszta vagy nacionalista szervezetecskékben, csoportocskákban tömörülők. Hangsúlyoznunk kell, hogy a felsoroltak közül csak bizonyos vezetők és csoportok vettek részt a fegyveres akciókban és a Köztársaság téri ütközetben. Nagy részük inkább a politikai harc szféráiban tevékenykedett. Ilyen volt a valamikor Agrárfront néven működő későbbi Keresztény Front, valamint a különböző titkos klerikális szervezetek által nevelt fiatalok jó néhány tömörülése, mint például a cisztercita, a piarista, a Regnum Marianum.[25]

Meg kell jegyezni, hogy általában a cisztercita, a piarista, a

[25] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa TT. Nb. XIII. 804344/1958/19. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XVI. 9229/1961/4. sz.

jezsuita és más egyházi, valamint szerzetesi titkos mozgalmak vezetőinek többsége és a befolyásuk alatt állók nagy része nem a fegyveres harcra koncentrált; őket mindenekelőtt a különböző pártokban, ifjúsági szervezetekben, mozgalmakban találjuk. Egy részük azonban, éppen az ellenforradalmi szellemű nevelés következtében, tudatosan vállalta a fegyveres harcot is vagy belesodródott abba. A fentieknél jelentékenyebb szerepet töltött be a Szeretet Párt vagy más néven Fehér Partizánok, a Botondhadosztály, a hadapródiskolások szervezetei, a Nemzeti Ellenállási Mozgalom egyes csoportjai és egyes titkos, de tapasztalt ellenforradalmárok által irányított diákcsoportok.[26]

Az ellenforradalmi szervezetek tagjai nyugatról vártak segítséget és támogatást „felszabadításukhoz". Különösen nagy szerepet játszottak körükben a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége által kiképzett és Magyarországra irányított emberek, olyanok, akiket azután törvényesen is felelősségre vontak hírszerző tevékenységükért. Az is bebizonyított tény, hogy a Corvin köziek már ezekben a napokban érintkezésben voltak az angol és az amerikai követség egyes tisztviselőivel. A Kilián-laktanya parancsnoksága az angol követséggel, a Széna tériek a belga és az angol követséggel. Anélkül, hogy részleteznénk minőségüket és mélységüket, e kapcsolatokat igen fontosnak tartjuk, mindenekelőtt a fegyveres csoportok élén állók politikai arculatának megítélése szempontjából. E kapcsolatok nagyrészt burkolt, titkos, de mindinkább nyíltabbá váló együttműködést jelentettek.

Teljesen nyílt volt azonban a Szabad Európa Rádió szerepe. Útmutatásai kifejezetten a fegyveres felkelőkhöz szóltak. Önmagában nem perdöntő, bár lényeges és jellemző, hogy 28-a és 30-a között egyre több angol, amerikai, francia, nyugatnémet, svájci, osztrák stb. újságíró, fotoriporter tűnt föl, és kezdte tömegesen látogatni a „felkelők" székhelyeit, központjait. A teljes kitárulkozás azonban 30-a után következett be. A Szabad Európa Rá-

[26] Budapesti Katonai Bíróság B. I. 007/1961.; Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Elnöki Tanácsa B. törv. eln. 1030/1958/2. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XXXIII. 9069/1959/34. sz.; valamint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 9/1958/4. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XVI. 9223/1961/5. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XVI. 9264/1961. sz.; Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XVI. 9236/1961. sz.

dió nemcsak a harc továbbfolytatására biztatott, hanem azt is megmondta, milyen feltételek alapján tárgyaljanak, kiket kell eltávolítani és milyen pozíciókat kell követelni a kormányban. Október 23-a délutánjától a Szabad Európa Rádió nemcsak stratégiai, de taktikai útmutatásokat is adott. Harcot folytatott azért, hogy az ellenforradalmat népfelkelésnek minősítsék, és egyidejűleg általános támadást hirdetett és szervezett a párt ellen. Miután kibontakozott a párt egésze elleni támadás, máris „a kommunista rendszer" elleni harcra buzdított. Mindehhez segítséget és támogatást ígért olyan hangnemben és olyan módon, amelyből csak azt a következtetést vonhatták le az ellenforradalmárok, hogy a Nyugat beavatkozása és támogatása küszöbön áll, órák kérdése. A fegyveres ellenforradalmi központokban külön részlegeket hoztak létre a Szabad Európa Rádió hallgatására, amelyek pontosan felvették az adásokat. A Szabad Európa Rádió futárokat is küldött, valamint rádió adó-vevő készülékeket a legnagyobb fegyveres csoportok számára, amelyek ugyancsak futárok útján teremtettek összeköttetést a Szabad Európa Rádióval. Ezért minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Szabad Európa Rádió útmutatással, biztatással szolgált a Budapesti Pártbizottság elleni ostromhoz is. Nem változtat ezen az sem, hogy a későbbi értékelésekben megpróbálták letagadni ennek az uszító központnak ilyen irányú szerepét. Sőt éppen azok, akik felelősek voltak a lázadás kirobbantásáért és irányításáért, szemrehányást tettek a lázadóknak, hogy túlságosan siettek. Nem voltak eléggé megfontoltak, és elhamarkodták a dolgokat. De nem volt elég megfontolt a Szabad Európa Rádió sem, és azok sem, akik jóváhagyták adásait, politikai útmutatását.

E korántsem teljes ismertetéssel nem azt akarjuk állítani, hogy mindazok, akik felkészítették a Corvin közieket, a Baross térieket és a többi ellenforradalmi fegyveres csoportot, s akik részt vettek a támadásban, valamennyien szélsőjobboldaliak, fasiszták, horthysta katonatisztek, csendőrök, rongyosgárdisták, egykori nyilasok, SS-ek, pártszolgálatosok vagy az alvilághoz tartozó bűnözők voltak. Ebben az esetben egyszerűbb lett volna leverni az ellenforradalmi lázadást. De nem ilyen egyszerű és magától értetődő volt a dolog. Azokban a napokban az események nem úgy alakultak, hogy egyik oldalon a népköztársasághoz hű em-

berek, a másikon pedig kizárólag csak reakciósok, szélsőjobboldaliak és bűnözők álltak volna. Sokkal összetettebb és valóban rendkívül bonyolult helyzet jött létre, aminek egyik legjellemzőbb és egyben legnagyobb nehézséget okozó jellegzetessége éppen az volt, hogy a szélsőjobboldali irányzatok szorosan összefonódtak a tőlük „balra" álló irányzatokkal, politikai áramlatokkal, pártokkal. Ráadásul a különböző szélsőjobboldali felfogású emberek szervezetileg és társadalmilag szétszóródva, különböző csoportosulásokba tömörülve, üzemekben, szövetkezetekben, hivatalokban éltek és dolgoztak.

A magyar társadalom 1956 őszén már mélyreható átalakulásban volt. Az átalakulás jellegét a szocialista forradalom kibontakozása határozta meg: a bankok és vállalatok államosítása, az iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kibontakozása, a kulturális forradalom, a munkáshatalom kiépítése, a tanácsrendszer életre hívása. Mindez nagy jelentőségű változásokat eredményezett. Ugyanakkor az is tény, hogy a felszabadulás óta mindössze tizenkét év telt el. S ez a tizenkét év, bármilyen nagy jelentőségű és gyökeres változásokat is hozott, de történelmileg mégis igen rövid időszak ilyen nagy horderejű társadalmi változásokhoz. Így természetes, hogy 1956 őszén még sok tekintetben mélyen élt társadalmunkban a félmúlt, a tegnap is.

Nincs módunk e könyvben annak elemzésére, hogy 1956 ősze milyen társadalmi állapotokat talált Magyarországon. Csupán fel szeretnénk hívni az olvasó figyelmét arra, hogy Magyarországon még számottevő befolyással rendelkeztek a politikai és gazdasági hatalmuktól megfosztott osztályok és rétegek, illetőleg e rétegekhez tartozók, akik különböző üzemekben, vállalatoknál, hivatalokban vagy falvakban mint munkások, tisztviselők, alkalmazottak éltek. Nem lebecsülhető számban kerültek közülük állami funkciókba is. Bár a volt uralkodó osztályok gazdasági alapjuktól lényegében meg voltak fosztva, hiszen a szocialista tulajdonviszonyok az iparban, a kereskedelemben, a közlekedésben, sőt a mezőgazdaságban is erősen tért hódítottak, 1956 őszén még tízezrekben mélyen élt a tulajdonosi lét pszichológiája, gondolkodásmódja, törekvése.

Mindössze kilenc év telt el az 1947-es választások óta, amikor

a kifejezetten antikommunista, szocialista- és demokráciaellenes, nacionalista-soviniszta pártok megszerezték a szavazatok harminc százalékát. Kétségtelenül történelmi győzelem volt az, hogy az ország lakosságának több mint hatvan százaléka ugyanakkor a népi demokratikus átalakulásra szavazott. Az is tény, hogy az 1944–1956 között eltelt tizenkét év alatt a volt uralkodó osztályok, a reakciós pártok, az ellenzéki antikommunista csoportok, klerikális irányzatok híveinek jelentős része beletörődött a megváltoztathatatlanba, a népi demokratikus forradalom győzelmébe. Sőt egy részük nemcsak hogy beletörődött és beilleszkedett a rendszerbe, hanem egyenesen a népi demokratikus forradalom mellé állt és azt támogatta.

De az 1956-os októberi–novemberi események tanulságosan mutatják azt a folyamatot, hogy miképpen reorganizálódhatnak a volt uralkodó osztályok egyes csoportjai, hogyan találhatnak egymásra ismét a különböző reakciós, nacionalista, klerikális-fasiszta irányzatok hívei, milyen módon tudják érvényesíteni az államapparátus egyes láncszemeiben és általában a politikai szférában meglevő befolyásukat. Ehhez járult, hogy a szocialista forradalom bizonyos társadalmi rétegek számára mindenképpen fájdalmas átalakulást jelentő folyamatát az elkövetett hibák és torzulások még fájdalmasabbá és nehezebbé tették. Ez azt eredményezte, hogy megmaradt, sőt növekedett azok tábora, akik vad és szenvedélyes gyűlölettel vetették magukat az első alkalmas helyzetben és pillanatban a harcba, és indultak rohamra a szocialista forradalom legjelentősebb vívmánya, a munkáshatalom ellen. Abban, hogy a népi demokratikus forradalom ellenségeinek tábora 1956 őszére megnövekedett, kétségtelenül közrejátszottak mind a szektás, álbaloldali politika következtében elkövetett súlyos hibák, mind pedig az erre szinte „büntetésképpen" megerősödött jobboldali revizionizmus, ami lehetővé tette a rendszer ellenségeinek újraszerveződését, gyülekezését, fölvonulását, végső soron a hatalomhoz való hozzáférkőzését.

A népi demokratikus forradalom 1944–1949 közötti szakaszában a Magyar Kommunista Párt elméletileg alapjában helyesen, politikailag rendkívül rugalmasan, a munkásosztály forradalmi tömegeire támaszkodva olyan szövetségi politikát és rendszert tudott kiépíteni a baloldali szociáldemokratákkal, a Nemzeti Pa-

rasztpárttal és a Kisgazdapárt baloldalával, melynek eredményeképpen a népi demokratikus forradalom ellenségei elszigetelődtek. A munkások, parasztok, értelmiségiek szövetségén alapuló politika egyik legfőbb feltétele volt a szocialista forradalom kibontakozásának, sikereinek, a munkáshatalom létrehozásának. Ezzel szemben 1949–1956 között ellentétes folyamat indult meg: a „baloldali", szektás hibák következményeként meglazult a munkások és a dolgozó parasztok, következésképp az értelmiségiek szövetsége; az eltorzult politika mind több társadalmi csoportot indokolatlanul megsértett, eltaszított, ellenzéki pozícióba szorított.

Ez persze, nem változtatott az egész fejlődési folyamat pozitív jellegén, azon, hogy szocialista forradalom zajlott le, hogy munkáshatalom jött létre, hogy új üzemek épültek, hogy az ipar nagy arányokban indult fejlődésnek, hogy az egyetemek, középiskolák hallgatóinak szociális összetétele mélyrehatóan átalakult, és hogy munkások és dolgozó parasztok tízezrei kerültek vezető posztokra. De az ellentmondások meg nem oldásának, sőt mélyülésének igen súlyos következményei lettek.

Természetes, hogy sokan idejében érzékelték, mégpedig jól érzékelték a pártvezetés és a kormány által az 1956 előtti években elkövetett hibákat. Sőt sok jogos észrevétel és a hibák kijavítására való őszinte törekvés került felszínre a munkások, a fiatalok, a dolgozók részéről. E jogos kritikai észrevételeket lovagolta meg a reakció és a jobboldal. Ez a szituáció elősegítette a szélsőjobboldaliak törekvéseinek érvényesülését, akik nem az elkövetett hibák kijavítását akarták, hanem pontosan az ellenkezőjét: harcba indultak mindaz ellen, ami a népi demokratikus rendszerben pozitív volt, meg akarták semmisíteni magát a szocializmust építő rendszert. Ám ezt a stratégiai törekvésüket a hibák elleni fellépés jelszavával leplezték, minden módon kihasználva a helyzetet szervezeteik reorganizálására, befolyásuk megtartására és növelésére.

A szélsőjobboldal taktikai manőverezése jól kifejezésre jutott a jelszavakban, a hangoztatott célokban még akkor is, amikor a cselekedetek, különösen 23-tól és az azt követő napokban már az események ellenforradalmi jellegét bizonyították. Nemcsak azért és nem is elsősorban azért, mert színre lépett ez a szélső-

jobboldal, hanem mert maga a fegyveres harc a szocializmust építő rendszer intézményei ellen irányult. A jelszavak változása, a harc módszerei már feltárták – ha nem is teljesen és nem is mindenki számára érthetően – a tüntetés és a felkelés ellenforradalmi jellegét. Ennek megértését éppen az tette nehézzé, bonyolulttá és komplikálttá, hogy a szélsőjobboldali és az alvilági figurák fiatalokkal, diákokkal, egyetemistákkal, ifjúmunkásokkal, dolgozó emberekkel keveredtek, olyanokkal, akik valóban az elkövetett hibák ellen léptek fel és sodródtak ennek következtében bele mind mélyebben az eseményekbe, nem látva és nem értve meg azt, hogy semmilyen hiba nem teszi törvényessé a fegyveres harcot közintézmények, pártbizottságok ellen. A különböző fegyveres osztagokban – a már eddig felsoroltakban is — a fasiszta, szélsőjobboldali és lumpenproletár elemeken kívül nagy számban voltak egyetemisták, diákok, munkásfiatalok. Ezeknek egy része ott volt a Köztársaság téren is. Voltak, akik még mindig azt hitték és gondolták, hogy ami ott történik, az is a „forradalomhoz" tartozik. Elhitték azokat a teljesen hazug és hamis vádakat, amelyeket mások jól átgondolva dolgoztak ki és terjesztettek. De ez nem változtatott azon, hogy a fegyveres felkelés vezetése 30-án már teljesen a szélsőjobboldaliak kezében volt.

1956. október 23-án megbillent a magyar társadalom, és az események rendkívül felgyorsultak. A középpontba a hatalomért folytatott harc került. Osztályok ütköztek meg. A csoportokban, fegyveres testületekben, a pártokban, az egyéni sorsokban osztályok szóltak, beszéltek és cselekedtek. Túl gyors volt? 1956 után sokan mondták ezt mintegy szemrehányásképpen azoknak, akik e napokban az események irányítását nagyrészt a kezükben tartották. De a történelem ez alkalommal is bebizonyította, hogy a magyar reakció, a szélsőjobboldal, a fasizmus azt adta, ami a lényege volt. És hogy mi volt a lényege, annak megítélését jelentősen megkönnyítik a Köztársaság téren történtek, az ostrom, a székház elfoglalása, mindaz, ami a házban és a téren lezajlott. Október 30-án a téren álarc nélkül jelent meg az ellenforradalom igazi arca. Ha volt sok véletlen az eseményekben, ha volt sok félreértés, becsapás és önbecsapás, ha különös illúziók keletkeztek, ha volt irracionalizmus, akkor mindez a téren illúzió nél-

kül, becsapás és önbecsapás nélkül, racionálisan úgy jelent meg, ahogy ez a valóságban élt és létezett, álarc nélkül, kosztüm nélkül, az igazi arcában, tényleges egyenruhájában.

Az ostrom tervét az ellenforradalom vezetői közül Maléter Pál, valamint a Corvin közi és a Baross téri fegyveresek parancsnokai október 28-án este dolgozták ki, megállapítva, hogy „a forradalom további sikere érdekében a pártházat fel kell számolni".[27] Siettette őket, hogy megtudták: a székházba 28-án egy katonatiszti csoport érkezett a munkásmilícia szervezésére, s tagjai között olyanok is vannak, akik részt vettek a Központi Vezetőség székháza ellen október 25-én lezajlott támadás visszaverésében.

A fegyveres előkészületek mellett, velük szerves összefüggésben, nagy figyelmet fordítottak a politikai és a lélektani előkészületekre is. Ezt szolgálta az a hírverés, hogy a Budapesti Pártbizottság belbiztonsági kaszárnya, ahol több száz katonát és fegyverest koncentráltak, felszámolására tehát már csak ezért is feltétlenül szükség van. Ezt az álhírt 29-én reggeltől azzal bővítették, hogy az épület alatt több emeletnyi mélységben, sőt állítólag a Köztársaság tér alatt is erődítményrendszer húzódik, s az egész zsúfolva van karhatalmistákkal.

Ugyanaznap délelőtt a Corvin közben már azt is terjesztették, hogy akkori parancsnokuk két testvérét elfogták, s a pártház pincéjébe zárták azzal a fenyegetéssel, hogy ha a Corvin köziek nem teszik le a fegyvert, kivégzik őket. Még aznap nyilvánvalóvá vált, hogy a hír nem igaz. Erre este már azt a legendát terjesztették a Corvin közben, a Baross téren meg a hozzájuk tartozó és kapcsolódó csoportok között, hogy a Köztársaság téri erődítmény alatt több száz „szabadságharcost" tartanak fogva.[28]

29-én délután a Corvin közi és a Baross téri parancsnokság elhatározta, hogy 30-án reggel kisebb fegyveres csoportokat küldenek a VII., a VIII. és a IX. kerületbe megfelelő hangulatkeltés céljából. Így történt, hogy a támadás még meg sem kezdődött, de az Üllői úton, a Baross és a Népszínház utcában, a Rákóczi úton, meg a Ferenc körúton már nyolc-tíz emberből álló

[27] Budapesti Katonai Bíróság B. IV. 432/1958. sz.
[28] Ugyanott.

fegyveres csoportok tűntek fel, s szenvedélyesen ordítozták: „Lövik a népet a Köztársaság téren!" Volt azonban ennek a pszichológiai pergőtűznek egy olyan célja is, hogy rábírják a pártház védőit az elvonulásra. De más módon is próbálkoztak; 29-től a Corvin közből telefonon többször is felszólították a pártbizottságon tartózkodókat, hagyják el a székházat, távozzanak onnan, mert ellenkező esetben „elintézik, kifüstölik" őket.[29] Féltek ugyanis, hogy a támadás nagy veszteségekkel járhat, s attól is tartottak, hogy a védők valahonnan segítséget kapnak.

Mivel manőverük eredménytelennek bizonyult, a támadás szervezői úgy tervezték, hogy hirtelen megrohanással próbálják elfoglalni a székházat. Ezért kísérleteztek az őrség rajtaütésszerű lefegyverzésével. E taktika sikerében annál inkább reménykedhettek, mivel az előző napokban, különösen 28-a és 30-a között, egyre több ilyen rajtaütésük sikerrel járt. Elég sok intézményt, üzemet, hivatalt, kerületi kapitányságot, tanácsot és kerületi pártbizottságot kaparintottak meg ily módon. De felkészültek elsősorban arra, hogy ha ez a taktika itt nem válik be, akkor szabályszerű ostromot kell indítaniuk, mégpedig nagy túlerő összpontosításával. Az akció katonailag szervezetten zajlott le; az épületet tervszerűen bekerítették. Október 30-án reggel nyolc órától – a tervnek megfelelően – az egységek elfoglalták a számukra kijelölt kiindulási körzeteket, megszállták a pártbizottság környékét. A színház bal oldalán, mögötte és a téren a Corvin köziek és a Víg utcaiak helyezkedtek el tüzelőállásban; ők foglalták el a színházat és a Luther utcai MÁV-épületet is, s ők szállták meg a Köztársaság térnek azokat a bérházait, ahonnan kilövés nyílt a pártházra. A Corvin köziek különleges osztaga – mely a letartóztatásokat és a felderítéseket is végezte – a Kun utca felől közelítette meg a teret, majd elhaladva a tűzoltólaktanya előtt, a tér bal oldalán, a fák mögött rendezkedett be. A Baross tériek egy része a pártház háta mögött, a Rákóczi úton, azoknak a bérházaknak a padlásait és tetőit foglalta el, ahonnan célba vehették a székházat, másik részük a színház jobb oldalán, valamint a Légszesz és a Kenyérmező utcában helyezkedett el. A támadás alatt érkező fegyveresek, mint a Dudás vezette ellen-

[29] Ugyanott.

forradalmárok vagy a lőrinciek és más kisebb fegyveres csoportok, többségükben a tér fái és az ott talált fedezékek mögül tüzeltek, mások a színházból és a Rákóczi úti házakból lövöldözőkhöz csatlakoztak.

A támadók egyik legnépesebb csoportja a Corvin köziekből állt; ezek majdnem valamennyien részt vettek az ostromban.[30] Egy kisebb osztaguk 30-án délelőtt a Tolnai Lajos utcai rendőrségi épületet ellenőrizte, ezért már csak a támadás megkezdése után csatlakozott a támadókhoz; az ostrom után ennek az osztagnak a tagjai indultak a kivágott címerű zászlóval a főkapu irányába.[31] Valamennyien jól fel voltak fegyverezve. A Corvin közbe, illetve a Práter utcai iskolába 28-án és 29-én teherautókon géppisztoly-, karabély-, kézigránát- és egyenruha-szállítmányok érkeztek. A fegyverekről külön erre a célra rendszeresített raktárosaik adtak átvételi elismervényt. Az egyik, amely egy 29-én érkezett teherautó-szállítmányról szól, harminc karabélyt, tíz géppisztolyt, tíz pisztolyt és egy láda kézigránátot sorol fel. Ezeket a Práter utcai iskolában befészkelt fegyveresek között osztották ki.[32]

A Corvin köziek egy ágyút is vittek magukkal. Ez október 25-e óta a Kisfaludy utca 38. számú ház előtt állt. Már előbb is többször használták, szovjet és magyar harckocsikat lőttek vele. Az utca lakói közül többen látták, amint kilenc óra felé elvonultak, és az ágyút is vitték.

A Corvin közi parancsnokság elhatározta, hogy a pártház elfoglalásakor megszerzi az iratokat, a kartotékokat abból a célból, hogy majd megalapozottan hajtsák végre a „felelősségre vonást". Ezért az ostrom után nagy nehezen leállította a könyv- és iratégetést, s igen nagy mennyiségű iratanyagot, kartotékot sikerült is megszereznie.[33]

A Corvin köziek 29-én este értesítették a Péterfy Sándor utcai Kórházba befészkelt ellenforradalmárokat, hogy másnapra helyezzenek készenlétbe mentőautókat. Így 30-án reggel kilenc órától délig folyamatosan mintegy harminc-negyven mentőautó ér-

[30] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118016/1958/2. sz.
[31] Budapesti Katonai Bíróság B. IV. 432/1958. sz.
[32] Pest megyei Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. 002/1957/5. sz.
[33] Budapesti Katonai Bíróság B. IV. 432/1958. sz.

kezett a Köztársaság tér környékére ápolónőkkel és orvosokkal, akik a sebesülteket és a halottakat – közöttük nem kevés védőt is – vittek a Péterfy Sándor utcai Kórházba. De ugyanakkor egy előre kidolgozott terv alapján a Péterfy Sándor utcai Kórházban levő ellenforradalmárok egy IFA gyártmányú, kék színű zárt teherautót, melynek hátsó ajtaja volt, mentőautónak álcázva arra használtak, hogy lőszert és géppisztolyokat szállítsanak vele a térre. Miután a harc elhúzódott, ez a „mentőautó" nagy szolgálatot tett a lőszerutánpótlásuk megszervezésében.

A Baross tériek 29-én délelőtt kapták meg az értesítést a Corvin közi parancsnokságtól: a támadást az előző napon egyeztetett időpontban végrehajtják. A parancsot egy bőrruhás, motorkerékpáros fegyveres hozta, és adta át a parancsnoknak. A parancsnok összehívta a vezérkart, ismertette a támadás tervét, majd a házban tartózkodó összes fegyverest az úgynevezett kultúrterembe rendelték, s itt a parancsnok bejelentette: a Corvin köziekkel kötött megállapodás alapján a Köztársaság téri pártházban levőket „ki kell füstölni". A Corvin köziek és a Baross tériek parancsnokai „úgy vannak értesülve, hogy igen sokan vannak a pártházban"[34] – mondotta. Ezután a Baross térieknek is nagyobb mennyiségű nemzetőr-igazolványt osztottak ki; aznap már valamennyiüket ellátták vele. Külön adminisztráció regisztrálta a „szabadságharcosok" adatait és fegyvereik számát. Ekkorra már zászlóalj- és rajszervezetüket is kiépítették. A maguk részéről ők is gondoskodtak a lincshangulat fokozásáról. 29-én délben elfogtak négy „gyanús egyént"; kettő ÁVH-s volt, kettőt pedig lopáson értek. A főparancsnok összehívta a parancsnokságot, és közölte, hogy a Corvin köziekkel való megállapodás alapján mind a négyet kivégzik. A másnapi támadáshoz szükséges terrorhangulat felszítására a szokásostól eltérően nem szállították át őket a Corvin közbe, hanem ebéd után a fogdából a lőtérnek berendezett pincébe kísérték, s ott sortűzzel kivégezték őket. A kivégzésben mintegy tizenöten vettek részt: a főparancsnok, a helyettesei, a század- és a szakaszparancsnokok.

A kivégzés után a szűkebb parancsnokság ismét megbeszélést tartott. A főparancsnok közölte, hogy este és éjszaka felderítést,

[34] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.

reggel pedig a Corvin közi és a Baross téri parancsnokok részvételével terepszemlét tartanak; itt kijelölik az egyes egységek állásait, utána riadót rendelnek el, és a kijelölt parancsnokok a századaikkal, illetve szakaszaikkal elfoglalják a tüzelőállásokat. Végül felhívta a figyelmet az éberségre. Különböző helyekre kirendelt őrségeiket, így a kapuőrséget is, megerősítették; szigorúan meghagyták, hogy csak azok léphetik át a kaput, akik igazolvánnyal rendelkeznek és a jelszót – „B 119" – ismerik. A főparancsnok felszólította a század- és a szakaszparancsnokokat, hogy a másutt „szolgálatban levő fegyvereseket is értesítsék a támadásról". Így a Rottenbiller utcában járőröző, úgynevezett igazoltatási szolgálatot tartó szakaszparancsnokot az utcán érte a zászlóaljparancsnok utasítása, hogy embereivel együtt azonnal vonuljon be a körletbe. Elrendelték az összes fegyveresek riadóztatását; szigorúan megszabták, hogy mindenkinek a körletben kell maradnia, csak a közelben lakók távozhatnak el, legkésőbb reggel hat órára azonban nekik is jelentkezniük kell szolgálatételre. Néhányan a parancsnokok közül is hazamentek.[35]

Meghagyták a propagandacsoportnak is, amely 26-a óta röpiratok és újságok tömegét állította elő, hogy a maga eszközeivel vegyen részt a támadásban. 30-án délután pedig megbízták, hogy most már „meg kell magyarázni Budapest népének és az egész világnak, hogy milyen szörnyű börtönök vannak a pártház alatt a pincében".[36] 31-én már ezrével terjesztették erről szóló röpiratait, főleg Budapesten, de vidéken is.

29-én este a Baross téri parancsnokság utasítására mintegy két szakasz elfoglalta a Szabadság-szállót. A földszinten, főleg a hallban rendezkedtek be. A bejárathoz géppuskát állítottak. 30-án reggel géppuskájukkal együtt több csoportban a Köztársaság térre mentek, és részt vettek a Kenyérmező utca megszállásában, majd az ostromban. Amíg a szállóban tartózkodtak, „Sólyom" volt a jelszavuk.[37]

29-én este és éjjel a Corvin köziek és a Baross tériek közös,

[35] Ugyanott.

[36] Ugyanott.

[37] Egyébként a szállodát november 4-én ismét megszállták, de akkor már az emeleti szobákat is. A személyzet elhagyta az épületet, s amikor november 9-én visszatértek, a százhatvan szobából alig százat találtak használható álla-

de „nem a legfelsőbb parancsnokság részvételével történő" felderítést tartottak, hogy megállapítsák: vannak-e harckocsik a pártház előtt, katonák a színházban, s cirkálnak-e a pártházhoz tartozó őrjáratok. Ennek az éjféli felderítésnek az eredményét a Corvin közi és a Baross téri parancsnokság külön-külön értékelte, majd a 30-án reggeli „főparancsnoki" terepszemlénél ellenőrizte.

Október 30-án reggel hat óra után néhány perccel tehergépkocsin indult el a Baross téri parancsnokság: a főparancsnok, a helyettesei és a századparancsnokok, tizenöt fegyveres kíséretében. A főparancsnok és egyik helyettese a vezetőfülkében foglalt helyet. A kocsi a Fiumei (ma Mező Imre) úton és a Légszesz utcán át ért a térre, itt balra, majd a Kun utca sarkánál jobbra fordult, s teljesen megkerülve a teret, a színház sarkánál állt meg. A kocsiból senki sem szállt ki, vártak. Mintegy tíz perc múlva egy személy- és egy tehergépkocsi fordult ki a Bezerédi utcából a térre, s közvetlenül a Baross tériek kocsija előtt megállt. Ez hozta a Corvin közieket. A két kocsiból összesen mintegy tizenöten szálltak ki. A parancsnokok üdvözölték egymást, majd fegyvereseik fedezete alatt megindultak a színház mögé. Itt megállapodtak a felvonulási tervben, beosztották egységeiket, s megszabták feladataikat. Ez mintegy húsz percet vett igénybe. Utána kocsijaikon valamennyien visszatértek székhelyükre.[38]

A reggeli terepszemlénél állapodtak meg abban, melyikük merről támad majd, s hogy visszatérve mindegyikük riadóztatja fegyvereseit.

K. Farkas József, aki 29-én este kilenc órától 30-án reggel öt óráig teljesített szolgálatot, látta az éjféli felderítés alkalmából befutó kocsikat. Erről azonnal jelentést is tett Várkonyi Györgynek. A hajnali felderítést a pártház őrsége is észlelte.[39]

A szemle után a Baross térre visszaérkezett zászlóaljparancsnok még az indulás előtt beszédet tartott az összehívott fegyvereseknek a készülő támadásról. A többi között elmondotta: „kora reggel kinn voltunk a Köztársaság téren, terepszemlét tartot-

potban. (Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Ligeti Pál szállodai portásnak és Tóth Jánosnénak, a Szabadság-szálló üzletvezetőjének tanúvallomása.)

[38] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.

[39] BPA B. 21/1957/a. K. Farkas József visszaemlékezése.

tunk a Corvin köziekkel együtt. Megállapodtunk abban, hogy a támadást hogyan hajtjuk végre".[40]

Ezután még egyszer pontosan megszabta mindegyik század és szakasz pontos tennivalóját; meghagyta, hogy mindenki vigye a fegyverét és gondoskodjék megfelelő mennyiségű lőszerről. „Vinni kell a golyószórókat, géppuskát, kézigránátot, nagy mennyiségű lőszert; minden felkelőnek hősiesen kell harcolnia, mert a pártház meg van erősítve, de a pártházat és védőit mindenáron, minden eszközzel meg kell semmisíteni."[41]

Hangsúlyozta, hogy a Baross tériek egyik legfontosabb feladata: a támadás első szakaszában megakadályozni, hogy a pártházban levők az épületből a Légszesz vagy a Kenyérmező utca irányába meneküljenek. „A budapesti pártházat el kell foglalni – folytatta –, nem adunk kegyelmet nekik, most leszámolás lesz. A mi zászlóaljunk nem lesz egyedül, ott lesznek a Corvin köziek, a VIII. kerületi kapitányságról és más szabadságharcos egységek is... Biztos tudomásunk van arról – folytatta –, hogy a pártház alatt több emelet mély pincebörtönök vannak, tele politikai rabokkal, ezeket ki kell szabadítani." Majd hosszan ecsetelte a nem létező kazamaták rémségeit. Végül kijelentette: „Mindenki megkapta a parancsot, mindenki tudja, hogy mi a feladata." Beszéde végén megismételte: „a pártházból élve senki nem menekülhet, és ki kell szabadítani a pártház alatt levő börtönpincék foglyait".[42]

Ezután mindenki lőszert, illetve – akinek még nem volt – fegyvert vételezett a raktárból. Elég sok teljesen új fegyvert, karabélyt osztottak ki. A Baross tériek is bőségesen el voltak látva géppisztollyal, lőszerrel, golyószóróval, géppuskával, kézigránáttal.[43]

K. L., a csoport egyik tagja, 30-án reggel fél hatkor érkezett vissza a Baross téri körletbe. Nem tudott semmit a készülő támadásról. A kapuban álló őr értesítette, hogy riadó van és gyűlés lesz. Reggeli után meghallgatta a parancsnok beszédét. Ő is szerzett egy új géppisztolyt. Tehergépkocsin, géppuskával, kézi-

[40] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.
[41] Ugyanott.
[42] Ugyanott.
[43] Ugyanott.

gránátokkal, puskákkal és golyószórókkal felszerelve indultak a térre. K. L. azok között volt, akik a pártház főbejáratával szemben kivégezték az első elfogott védőket; géppisztolyát szorosan a csípőjéhez szorítva, sorozatlövést adott le az előtte négyöt méterre álló karhatalmistákra.[44]

A Baross tér lakói 30-án a kora reggeli órákban arra lettek figyelmesek, hogy a 19. számú ház fegyveresei teherautókon és gyalog, nagy csoportokban elindulnak a Köztársaság tér felé. A házban volt egy italbolt. Raktárkezelője ezekben a napokban nem tartózkodott a munkahelyén, de 30-án reggel bement. Mivel nem ismerték, csak nagy nehezen tudta magát igazolni. Az italboltból nézte azután végig, ahogy az épületből „október 30-án reggel kilenc óra körül teljes szerelvénnyel vonultak el a fegyveresek, majd később a Köztársaság tér felől lövöldözést hallottam. A délelőtt folyamán bent maradtam az italboltban, és láttam, hogy újabb csoportok mennek gyalog és teherkocsival a Köztársaság tér irányába."[45]

Kovács János elvtárs a Rottenbiller utca és a Baross tér sarkán látta őket: „sokan voltak, és majdnem mindenkinél volt géppisztoly".[46]

A Baross tér 4–5. számú ház egyik lakója délután, amikor a lövöldözés elcsitult, másokkal együtt kiment a térre. Még látta, amint a színház bejáratától jobb kéz felől a „felakasztott hullákat köpdösték és rugdalták", s hogy ezt „külföldi újságírók fényképezik". A Baross tér 12. számú ház lakói közül az ostrom után kíváncsiságból szintén többen elmentek a Köztársaság térre, mivel tudták, hogy a Baross tériek is részt vettek a támadásban. Közülük egy szabómester a látottak hatására kislányával együtt rosszul lett.[47]

B. T. 30-án csatlakozott a Baross tériekhez, s rögtön be is osztották az egyik szakaszhoz, majd azon mód útba indították a Köztársaság térre, ahol szintén részt vett a lövöldözésben, majd a pogromban is. Elmondta, hogy amikor délután visszaérkez-

[44] Ugyanott.

[45] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. A Baross tér 19. számú ház italboltja vezetőjének tanúvallomása.

[46] BPA B. 21/1957/a. Kovács János visszaemlékezése.

[47] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.

tek, annyira fáradtak voltak, hogy az asztalra borulva elaludtak. Később, este tíz óra felé, már mintegy nyolcvan-százan voltak benn az épületben. Vacsoráztak; bort és rumos teát kaptak; mindenki hangosan tárgyalta a téren történt eseményeket.[48]

B. L.-né, aki az egység konyháján dolgozott, hallotta, hogy az ostrom után a Baross tér 19-be csoportosan visszatérő fegyveresek egymást túllicitálva tárgyalták a történteket, hogyan sikerült a „pártházban levőket kifüstölni", s „jó néhány kommunistát a tér fáira felakasztani". A konyhán dolgozók nem győzték hallgatni a harci tetteket, a dicsekvést, hogy „a pártházat teljesen lerombolták".[49]

A harci kedv még másnap sem hagyott alább a körletben. Vége-hossza nem volt a történtek apró, részletekbe menő megtárgyalásának, a „hőstetteknek"; különös örömmel ecsetelték az elfogott kommunisták felakasztását és megcsúfolását.

A támadást nemcsak alapos felderítés előzte meg, hanem az alárendelt csoportok jó előre való mozgósítása is. A Víg utcai csoport parancsnokát 29-én este értesítették a Baross térről, hogy a legmegbízhatóbbakkal 30-án reggel szervezetten vegyenek részt a pártház ostromában.

A Víg utcai rendőrkapitányságon október 30-ra a hatalom az előző napokban oda betódult ellenforradalmárok kezébe került. Mintegy százötven-kétszázan voltak, s a közülük legmegbízhatóbbnak tartott nyolcvan-száz főt a kapitányság előtt reggel már fél nyolc és nyolc óra között felsorakoztatták. A legtöbbjüknél géppisztoly, illetőleg karabély és kézigránát volt. Ezek a „legmegbízhatóbbak" már ott voltak a rádió ostrománál, majd részt vettek a VIII. kerületi kapitányság többszöri ostromában, végül egy egyezmény alapján bekerültek a kapitányságra. E társaság gerincét a következő csoportok alkották: tíz-tizenöt igazoltató, akik nemcsak az utcákon razziáztak, hanem már 27-én és 28-án letartóztatásokat hajtottak végre lakásokban; tizenöt-húsz fegyverszerző, akik a Corvin köziekkel szorosan együttműködve fegyvert, lőszert, robbanóanyagot, benzint „szereztek"; nyolc-tíz élelmiszer-ellátó; ők főleg a közértekből és az italboltokból „jutot-

[48] Ugyanott.
[49] Ugyanott, B. L.-né tanúvallomása.

tak" a szükséges élelemhez és italhoz, s e tevékenységük során a Baross tériekkel működtek szorosabban együtt; a felderítők, akik a hozzájuk sodródott rendőrökkel a Baross tériek utasítására megfigyeléseket végeztek, honnan várható esetleges ellentámadás, és akik a támadás elindítói közé tartoztak. A legerősebb és legelszántabb részleg a tíz-tizenöt igazoltatóból álló utcai ellenőrzőcsoport volt.

A Víg utcaiak fél kilenc-kilenc óra között értek a Köztársaság térre. A fák mögé bújtak, a földre hasaltak, s a színházból, a környező bérházak lakásaiból is lövöldöztek a pártházra. Sokan közülük a székház megrohamozásában, az iratok égetésében is részt vettek, sőt az akasztásokban is.[50]

A Baross tériek mozgósították a Thököly út 44. számú házban működő ellenforradalmi alakulatot is. Az alakulat tagjainak többsége a Grassalkovich, a Százház és a Jobbágy utca környéki lumpenproletárokból állt. A Thököly útiak között F. F. volt az egyik leghangosabb, mindenre elszánt alak. 1944-ben a Hunyadi-páncélosoknál, majd a német SS kötelékében harcolt, s az utolsó percig részt vett a háborúban. Mint Hunyadi-páncélos és SS-katona szovjet fogságba került, s 1950-ben jött vissza Magyarországra. Itt internálták. Az internáló táborból többedmagával szökést szervezett; tervükben szerepelt a tábori őrség legyilkolása is. Ezért elítélték nyolc évre.[51] F. F. október 30-ig már jó néhány helyen kivette részét a harcból. Ott volt a rádiónál, és csak azután csatlakozott a Thököly útiakhoz. A csoport helyettes parancsnoka lett. Kitartóan lőtte a székházat, és annak eleste után részt vett az „átfésülésben".

A Thököly útiak tíz-tizenöt fővel érkeztek a pártházhoz, többségük részegen; indulás előtt ugyanis a Baross tér egyik italboltjában leitták magukat. Ők a tér jobb oldalán foglaltak el tüzelőállást; vezetőjük a támadás során meg is sebesült, s a Péterfy Sándor utcai Kórházba került. A rohamban tevékenyen közreműködtek, és csak akkor inogtak meg, amikor meglátták a harckocsikat. Ám velük is az történt, ami a többiekkel: a harckocsik átállása után bátorságuk visszatért.[52]

[50] Budapesti Katonai Bíróság E. V. V. 5/1958. sz.
[51] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XI. 7080/1957. sz.
[52] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XI. 7080/1957. sz.

Az ostromban részt vett a Csengery, a Dob, a Wesselényi és az Alsó erdősor utcában működő csoportok mintegy negyven fegyverese, továbbá a Garay utcai fegyveres csoport; ez utóbbiak körzetét a Verseny utca, a Dózsa György út, a Bethlen Gábor utca és a Gorkij fasor határolta. A támadásban részt vett a Hungária-kávéházban tanyázó, mintegy harmincfőnyi fegyveres is; ezek főleg a Dohány, a Hársfa utcában, meg a Rákóczi úton „tevékenykedtek".[53]

Már folyt az ütközet, amikor tizenegy óra körül megérkezett a híre a Hársfa utcai kapitányságon befészkelt ellenforradalmárokhoz. Riadóztattak mindenkit, akit csak ott találtak, azzal, hogy „a Köztársaság téren folyik a harc, és ebben a harcban ki kell vennünk a részünket". Ők is a Kenyérmező utcai oldalról közelítették meg a házat. A Kenyérmező utcába érve szétszakadoztak, különböző házakba húzódtak be, és csatlakoztak az akkor már harcoló Baross tériekhez.[54]

A Hársfa utcaiak közül jelentős szerepet játszottak a harcban az oroszlányi büntetőmunkahelyről október 25-én külső segítséggel kitörtek.[55]

A Wesselényi utcai „felkelőcsoportnak" két egysége vett részt a Köztársaság téri harcokban. Ezeket 30-án délelőtt mozgósították. Hallották, hogy a városban lövöldözés van, de nem tudták pontosan, hol. A parancsnok tisztázta a helyzetet, s közölte: – A lövöldözés a Köztársaság téren van –, majd utasítást adott, hogy menjenek oda, vegyenek részt a harcban, mert megtámadták a felkelőket. A körletben mozgósítható két raj a Köztársaság teret a Luther utcán keresztül közelítette meg. De már nem sok idő volt a székház elestéig. Kiszivárogtak az utcából, és a színház háta mögött csoportosultak.

A „Wesselényi-zászlóaljból" is megemlíthetünk néhány nevet. Például V. S. is többszörösen büntetett előéletű ember volt. Az ellenforradalom kitörése után volt a Corvin közben, a Práter utcában, részt vett különböző fegyveres összeütközésekben, majd amikor megtudta, hogy barátai, akiket különböző börtönökből

[53] Népszabadság, 1956. november 28.
[54] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.
[55] Ugyanott.

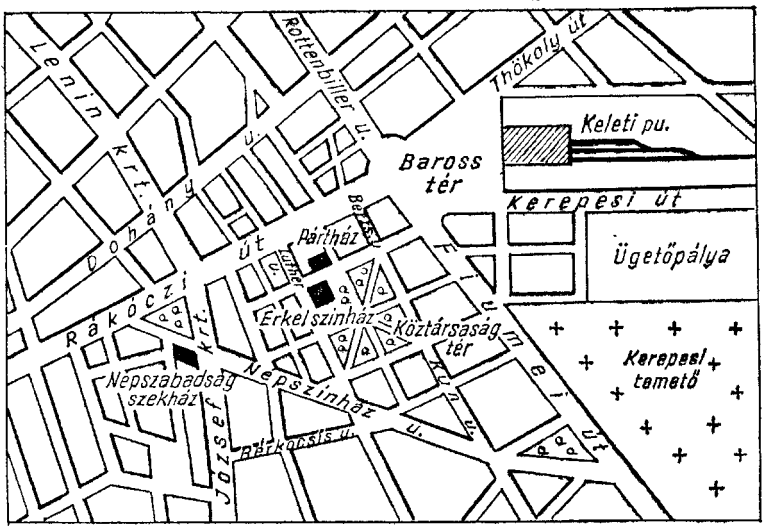

ismert, a „Wesselényi-zászlóaljban" vannak, 29-én azokhoz csatlakozott.[56]

Újpesten az úgynevezett „Forradalmi Bizottság" vezetője 30-án már K. P. volt, nyilas apa fia, s ő maga sem titkolta szélsőjobboldali, sőt fasiszta nézeteit. Miután megtudták, hogy a Köztársaság téren harcok folynak, fegyvereseket küldtek a támadók segítségére. Közöttük volt Cs. K., aki 1956 júliusában került feltételesen szabadlábra. Mint a nyilas párt tagja és SS-katona, több gyilkosságban vett részt, ezért a bíróság életfogytiglan elítélte. Cs. K. kijelentette: „. . . ő tíz évet ült, de most bosszút áll".[57]

A Kenyérmező utca felől támadók még tíz óra előtt elfoglalták az utca és a Köztársaság tér sarkán álló szlovák diákszállót. A diákok már nem tartózkodtak ott, az igazgatóság átirányította őket a Fiumei út 73-ban levő diákotthonba. A diákszálló portása valamivel tíz óra előtt nagy kiabálást hallott a kapu felől. Nem ijedt meg, és mielőtt a fegyveresek még odaértek volna, bezárta a kaput. Döngetni kezdték a bejáratot, s még jobban ordítoztak: – Kinyitni, mert belövünk! – Hamarosan betörték a ka-

[56] Ugyanott.

[57] Budapesti Fővárosi Bíróság Nb. 8017/1958/101. sz.

put, félrelökték a portást, és beözönlöttek. Benyomultak a portáslakásba is, és ismét ordítozni kezdtek: – Maga kicsoda? – A portás megmondta; ezután megszállták az utcai helyiségeket.

A székház eleste után újabb lárma, ordítozás kezdődött, a konyhaajtón keresztül belőttek a portáslakásba, azután feltörték az ajtót – a család az éléskamrába menekült – azzal, hogy „adjátok elő az ÁVH-st". Átkutatták a lakást, majd néhány fegyverest hátrahagyva elvonultak; ezek csak a támadás befejeztével mentek el. Később – aznap és a következő napokban is – újból és újból visszatértek, valamiféle titkos pincelejáratot keresve.[58]

A Köztársaság tér más épületeiben sem volt nyugalom. A Luther utcai 3. szám alatti MÁV Tisztképző Intézetbe 30-án reggel fél tíz körül huszonöt-harminc Corvin közi fegyveres nyomult be, s elfoglalták az emeleti helyiségeket. A harckocsik fedezete mellett ők közelítették meg elsőkként a székházat. Sikerült a főbejárat melletti ablakokat kézigránáttal berobbantaniuk, a védők azonban még visszaverték őket. Ez a ház a támadás egyik góca volt.[59]

Ugyancsak a Corvin köziek egyik szakasza foglalta el a Köztársaság tér 2. számú ház második és harmadik emeletének egyes lakásait. Az egyik lakásban egy zongoratanárnő lakott, aki 30-án reggel az ablakból észrevette, hogy a téren fegyveresek gyülekeznek. Megijedt, és bement a fürdőszobába, mert ezt vélte a legbiztosabb helynek. Később nagy kiabálásra lett figyelmes. Kiment a folyosóra, és rémülten látta, hogy a lépcsőházból fegyveresek jönnek föl az emeletre. A ház egyik lakója irányította őket azokba a lakásokba, ahonnan pontosan célba vehették a pártházat. A tanárnő gyorsan összeszedte holmiját, ágyneműjét, és bement a szomszédjához, hogy együtt menjenek le a pincébe. De öt-hat fegyveres utánament, s az ő lakását is követelték, mivel onnan is jó rálátás nyílt a térre. Először ellenkezett, nem akarta a kulcsot odaadni, de miután megfenyegették, hogy szétlövik az egész lakást, kinyitotta az ajtót. Még látta, hogy a térre nyíló ab-

[58] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Szabó Csabának, a diákszálló igazgatójának és Igaz Józsefnének, a Köztársaság tér 25. szám alatti diákszálló portásának tanúvallomása.

[59] Ugyanott, Barabás Imre gondnok tanúvallomása.

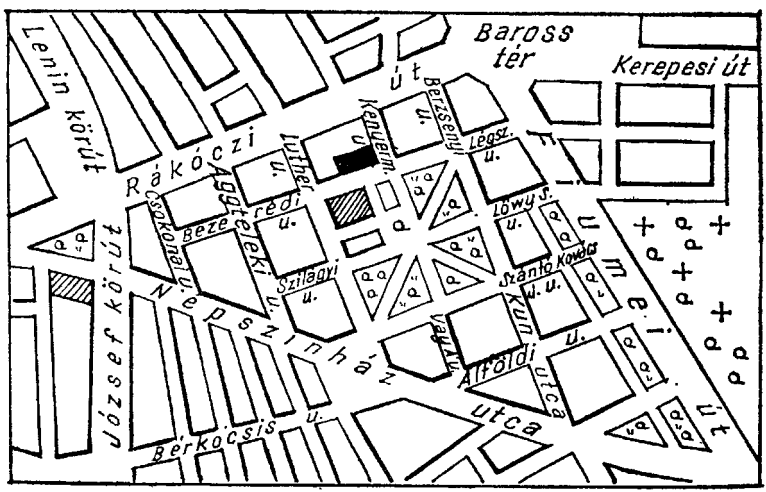

lakba egy géppuskát helyeznek el. Közben megérkezett a nővére, és a szomszédasszonnyal együtt lerohantak a pincébe. Itt voltak fél tíztől háromnegyed háromig. Amikor a fegyveresek eltakarodtak a házból, megkérte lakótársait, hogy kísérjék fel a lakásába. Ablakait pozdorjává lőve találta, az egész lakás csupa por és törmelék volt, mindenütt lőszerhüvelyek, töltények hevertek. Az egész lakás fel volt dúlva, egy csomó holmi hiányzott. Csak másnap mert ismét kinézni az ablakon, s a látvány félelemmel töltötte el: az egyik fán egy holttestet látott, lábánál fogva felakasztva. Nem tudta, mit csináljon; nagyon félt, mert amikor nővére kiment a folyosóra, az egyik szomszéd – volt nyilas párttag – elkezdett ordítozni: – Nézd meg, te rohadt szemét, ki lóg ott! Ti is oda fogtok kerülni. – Egyébként ez a szomszéd a zongoratanárnőt is többször leköpdöste, s durva szidalmak közepette üvöltözte: – Minden zsidó oda fog kerülni![60]

A térről feltekintve néhányan megismerték a zongoratanárnő ablakából lövöldözők egyikét, és fölkiabáltak neki: – Mi van, mit csináltok ott? – Majd az egyik „haver" – már a támadás után –

[60] Ugyanott, Pokorni Jánosné Lóránt Elza zongoratanárnő tanúvallomása.

elújságolta barátainak: – Képzeljétek, a Tibi itt van az egyik házban, a második emeletről ő lőtt a géppuskával! – Mikor véget ért az ostrom és a géppuskás csoport levonult, megkeresték Tibit, és elhívták a színház mögé, ahol bort árultak. Vettek néhány litert, egy pincehelyiségbe lehúzódtak, ott megitták, majd részt vettek az egyik karhatalmista felakasztásában.[61]

A Corvin köziek egy másik része reggel kilenc órakor kapott parancsot „a Köztársaság téri pártház megtámadására". Szintén teherautóval indultak; a Rákóczi út és a Luther utca sarkán leszálltak a gépkocsiról, s részben a színházba, részben a Köztársaság tér házaiba húzódtak az emeletekre, a padlásokra. Megfelelő tüzelőállások elfoglalása után ott voltak a pártház elestéig. Azután részt vettek a székház elfoglalásában, végignézték a kivégzéseket, este pedig visszatértek a Corvin közbe.[62]

Azok a Baross tériek, akik a Légszesz utca felől indították a támadást, tehergépkocsin, mintegy hat láda lőszerrel meg kézigránáttal érkeztek. Az autó a tér sarkán állt meg, a fegyveresek leszálltak, és tüzelőállást foglaltak el a tér sarkán levő kőrakás és a tér fái mögött. Itt vártak, amíg a harc megkezdődött. Többször próbálták megközelíteni a pártházat, de a védők ismételten visszaszorították őket. Ekkor két fegyveresek küldtek a Kenyérmező utcaiakhoz azzal, hogy adjanak össztüzet a pártházra, hogy ennek fedezete alatt meg tudják közelíteni az épületet. De ez sem sikerült. A Baross tériek egy másik egysége elfoglalta a Kenyérmező utcában a pártház szomszédságában levő épület padlását, hogy onnan támadjon, s egyben megakadályozza a pártház védőinek menekülését, ha sikerülne áttörniük a tűzfalat és arra próbálnának kijutni.[63]

Azokat a csoportokat, amelyek nem vettek részt a támadás előkészítésében, a délelőtt folyamán értesítették az ostromról.[64]

A Dohány utcából tizenkét óra felé harmincöt-negyven fegyveres igyekezett a Köztársaság tér irányába. Hangosan tárgyalták: „Gyerünk a Köztársaság térre, mert rálőttek a felkelőkre!" Ugyanebben az időben a Bérkocsis utcában is nagyobb, ötven-

[61] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.
[62] Ugyanott.
[63] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/160/5. sz.
[64] Budapesti Fővárosi Bíróság B. II. 5632/1957/17. sz.

hatvan fegyveresből álló csoport haladt a Népszínház utca felé. A járókelők kérdésére vezetőjük ezt válaszolta: „Megyünk kifüstölni a kommunistákat a Köztársaság téri pártházból!"[65]

F. L. vezetésével a Kilián-laktanyából is odasiettek kilencen. A laktanyában már reggel óta riadó volt, de ők csak tizenkét óra után tudtak indulni. Reggel ugyanis „szétnéztek" először a Tompa utcában, majd a Körúton, itt szereztek egy tehergépkocsit, azzal száguldoztak a városban, s csak délben tértek vissza a laktanyába. Itt érte őket a parancs: „Gyerünk ki a Köztársaság térre!" Puskával, géppisztollyal el voltak látva. F. L.-nek például francia géppisztolya és pisztolya volt. Gépkocsival indultak a Köztársaság térre, s a színház mögött foglaltak tüzelőállást. Ott tudták meg, hogy a Corvin közből, a Práter utcából és a Kilián-laktanyából a többiek már reggel óta a Köztársaság téren vannak.

A „Szabad Nép" székházában berendezkedett Dudás-csoport is csak tizenegy órakor tudta meg, hogy a pártházat ostromolják. Három rajt – mintegy harminc-negyven főt – indítottak géppisztolyokkal, golyószórókkal, puskákkal, kézigránátokkal felfegyverezve a Köztársaság térre. Itt a fák mögött, valamint a Luther és a Kenyérmező utcában szétszóródva kezdtek el lövöldözni. A pártház eleste után részt vettek a lincselésben, majd aznap este, 31-én és november első napjaiban igen szorgalmasan „kutatták" a Köztársaság tér „pincéit", ellenőrizték, illetve biztosították a téren folyó ásatásokat.

Itt megemlítünk egy figyelemreméltó epizódot. Dudás József, amikor a Köztársaság téren folyó harcról értesítették, éppen a „Szabad Nép"-székház nyomdatermében tartózkodott néhány emberével. Lapjuk előállítását ellenőrizték. Ugyanakkor Nagy Imre miniszterelnök is kereste Dudást. Ő a szedőteremből hívta vissza telefonon a miniszterelnököt. Megállapodtak, hogy aznap, 30-án délután Dudás a Parlamentbe megy, a miniszterelnökkel tárgyalni. Közben Dudás fontosnak tartotta, hogy a beszélgetés során bejelentse a következőket: – Most kaptam értesítést. A Köztársaság téren a Budapesti Pártbizottság székházából kilőttek, ártatlan járókelőket megtámadtak, ezért utasítom fegyvereseimet, a

[65] Budapesti Fővárosi Bíróság B. 4008/1957/4. sz.

vezetésem alatt álló Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány szabadságharcosait, hogy számolják föl ezt a gócot és torolják meg ezt az újabb bűncselekményt. – Ezt a néhány mondatát a körülötte állók mind hallották. Miután befejezte a telefonbeszélgetést a miniszterelnökkel, megkérdezték tőle a beszélgetés eredményét. Dudás közölte, hogy még aznap tárgyalni fog a miniszterelnökkel; egyébként ahhoz a bejelentéséhez, hogy szabadságharcosaival megtorolja a Köztársaság téren történteket, a miniszterelnök nem szólt semmit.[66]

Dudás utasítást adott a Szabó János parancsnoksága alatt álló Széna térieknek, s egy részüket sikerült is bevetni a harcba. Szép számmal voltak közöttük olyanok, akiket október 23-a előtt és után a Szabad Európa Rádió vagy a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége küldött hazánkba ellenforradalmi feladatok megoldására. O. L. például a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. B. I. október 28-án érkezett egy közel harminc tagú csoporttal Magyarországra; többségükben ők alkották az úgynevezett operatív csoportot. Ezeknek egy része is részt vett a harcokban. Közöttük volt V. A., egykori idegenlégiós, akit mint hírszerzőt dobtak át 1956-ban Magyarországra, különböző feladatok elvégzésére. C. T. köztörvényes bűncselekményekért és emberölésért többször volt elítélve. H. P.-t kémkedésért ítélték el. L. A. egy 1950-ben létrehozott ellenforradalmi szervezkedés résztvevője volt. F. G., egykori rongyosgárdista, majd nyilas párttag volt, 1945 után szélsőjobboldali mozgalmakban vett részt.[67]

Dudásék november 2-án már arra is elérkezettnek látták az időt, hogy Csepelről három mázsa vörösrezet tehergépkocsin a pénzverdébe szállítsanak abból a célból, hogy Szabadság érdemérmet készítsenek belőle. Ezt a Dudás elnökletével létrejött Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány híveiből azok kapták volna, akik részt vettek a fegyveres felkelésben, elsősorban a Köztársaság téri harcokban. Már a névsort is összeállították.[68]

A Köztársaság téri pártház ostromát néhány nyugaton megjelent könyv szerzője a Dudás-csoport művének tartja. Így Fejtő

[66] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. Kat. f. I. 00115/1956. sz.

[67] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa Tnb. törv. I. 19/1959/1. sz.

[68] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Kat. f. I. 00115/1956. sz.

Ferenc is. „A székházat Dudás József csapatai támadják. Dudás már előzőleg hatalmába kerítette a párt lapjának székházát. A rendfenntartó erők egyesítése előtt – írja – kaotikus helyzet uralkodott Budapesten, ahol a felkelők bizonyos csoportjai, főleg azok, amelyek a Dudás József nevű önjelölt diktátor körül csoportosultak, akartak parancsolni."[69]

„A Budapesti Pártbizottság székháza elleni legsúlyosabb incidens oka a kaotikus helyzetben és főleg abban volt, hogy Dudás József minden hatalmat a maga és csoportja számára akart megszerezni."[70] Ahány mondat, annyi féligazság. A káosz a „rendfenntartó erők egyesítése" után sem szűnt meg; az ostromot nem Dudás kezdeményezte, nem ő indította el, ő „csak" menet közben, a délelőtt folyamán csatlakozott fegyvereseinek kis részével. Dudásékat az ostrom kezdeményezői kihagyták a szervezésből. Miért éppen Dudásról beszélnek, mint a „fő rendzavaróról", mint kalandorról, mint „a forradalomnak kétes és eleven alakjáról?" „Kétségtelenül ő volt sok rendzavarás okozója. Többek között az egyik minisztérium elleni támadásával és a következő napokban az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez intézett üzenetével."[71]

A párt budapesti székháza ellen október 30-án miért indította meg a támadást Paul Zinner szerint is éppen Dudás, aki „magában egyesítette a személyes magnetizmust, a látnoki jelleget és a demagógiára való hajlamot"?

Talán csak nem azért, mert ha a pártház elleni akció is Dudás egyéni akciója volt, akárcsak a Külügyminisztérium elfoglalására tett kísérlete, akkor valóban azt lehet állítani, hogy csak kalandorakcióról volt szó?! Ebből azután logikusan következnék, hogy a Köztársaság téri pártház elfoglalása mellékes eseménye a történteknek. Nincs benne a fő áramban, nem tartozik a legfontosabb események közé, nincs centrumában a küzdelemnek. Sőt akkor a letagadhatatlan és a nyugat számára oly kínos vérengzések is csak egy kalandor felelőtlen, elszigetelt terrorcselek-

[69] *François Fejtő:* Budapest 1956. La Révolution Hongroise. (Budapest, 1956. A magyar forradalom.) Coll. Archives Juillard. Párizs, 1956. 195. old.

[70] *Paul E. Zinner:* Revolution in Hungary. (Forradalom Magyarországon.) Columbia University Press. New York–London, 1962. 290–291. old.

[71] *Miklós Molnár:* Victoire d'une défaite. 187–188. old.

ményei. Mindez csak Dudás kalandorsága, hatalomvágya, összeférhetetlensége miatt történt. Ez beillik abba a koncepcióba, amely szerint a Köztársaság tér véletlen atrocitás, csúnya, de felesleges megmozdulás, és egyedülálló. Majdnem olyan elszigetelt jelenség, mint amennyire elszigetelhető Dudás.

Így a Köztársaság téri pártház ostromát és az azt követő brutalitásokat nem azok a fegyveres csoportok hajtották végre, amelyek már nemcsak hogy részei a nemzetőrségnek, hanem egyenesen derékhadát alkotják. Így a Köztársaság téri pártház ostromát nem a nemzetőrség fő erői tervezték, szervezték és hajtották végre.

De hát ki is volt Dudás József, az ellenforradalom egyik hírhedt figurája?

Dudás volt kommunista, kisgazda, szociáldemokrata, majd 1947-ben részt vett a köztársaságellenes összeesküvésben, s ezért internálták. 1954-ben szabadlábra helyezték, azután munkások között üzemben dolgozott; nem úgy, mint például a Corvin köziek, akik ... „elszánt csirkefogók" – írja Dudásról Zinner.[72] Dudás, mint már említettük, a Széna térieknek is szellemi vezetője, az úgynevezett Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke lett. Valójában e bizottmány tagjai ismeretlenek, nem választotta meg őket senki, működése is homályban van. Annyi tény, hogy a II. kerületi Forradalmi Bizottság létrehozásában, majd átszervezésében és irányításában Dudás híveinek vezető szerepük volt. Dudás József vezette a „Szabad Nép" székházában 25-e után tevékenykedő fegyveres alakulatot, amely először mintegy száz-százötven főt, 28-a után több mint háromszáz főt számlált. Dudás a bizottság nevében „Magyar Függetlenség" címmel önálló lapot adott ki. Fegyveresei, politikai testülete élén önálló, egyénieskedő magatartást tanúsított. Nem ismerte el a Nagy Imre-kormányt, de 30-án tárgyalt Nagy Imrével. Mivel vezető szerepre törekedett, összeütközött a többi fegyveres alakulattal, és bár jelentős erőkkel rendelkezett, azok a nemzetőrség keretében el tudták szigetelni Dudást.

A „Szabad Nép" székházában, valamint a Széna téren levő fegyveresek összetétele annyiban tért el a többiekétől, hogy itt

[72] *Paul E. Zinner:* Revolution in Hungary. 290–291. old.

már kezdetben is a volt politikai foglyok játszották a vezető szerepet, olyanok, akik főleg politikai bűncselekményekért voltak elítélve, túlnyomó többségükben jogosan. Legelszántabb részüket, a „fejvadászokat" (önmagukat nevezték így) P. F. vezette, aki egykor csendőr szakaszvezető volt, majd később a horthysta hadsereg főhadnagya lett. A „fejvadászok" csoportjához tartozott P. M. Z. is, aki az Ébredő Magyarok Egyesületének és a nyilas pártnak volt tagja. Szinte természetes tehát, hogy a Köztársaság téri atrocitások egyik legaktívabb résztvevője volt. Intézkedett, tevékenykedett, egyszóval elemében volt. A mintegy háromszáz fegyveresből százan ellenforradalmi, politikai cselekményekért el voltak ítélve.[73]

Mind a „Szabad Nép" székházában levőkhöz, mind a Széna térickhez 26-tól nyugatról különböző megbízatásokkal hazatérők csatlakoztak.

November 1-én Dudás elküldte egyik emberét Győrbe, mivel elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Dunántúli Nemzeti Tanács ellenkormányként működjön, amellyel ő, mint a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány vezetője, hajlandó együttműködni. November 1-e után Dudáséknak még több önálló akciójuk volt. Arra törekedett például, hogy az ő irányításával tartsanak kongresszust az ország összes „forradalmi bizottságainak" megbízottai. Vagy például november 2-án a Külügyminisztérium elfoglalása. Azzal utasította a II. kerületi Forradalmi Bizottság titkárát erre az akcióra, hogy ott „száz államvédelmista van". Szabó János vezetésével a Széna tériek elfoglalták a Külügyminisztérium épületét. Államvédelmistákat nem találtak, sőt a nemzetőrség főparancsnokának, Király Bélának a személyes közbelépésére hamarosan el is kellett hagyniuk a Külügyminisztériumot. Király Béla néhány órára letartóztatta Dudás Józsefet.

Dudás az említett akciókkal próbálta erősíteni pozícióját. Viharos és változatos politikai pályafutása során szerzett kapcsolatai révén az ellenforradalmi erők bizonyos csoportjait valóban tömöríteni és irányítani tudta.

[73] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Kat. f. I. 00115/1956. sz.

A forradalmárok

Várkonyi és Göbölyös éppen kilépett Mező szobájából, amikor a tér minden oldalán eldördültek a fegyverek. Várkonyi elrendelte a riadót. Az utcai ablakokat azonnal elfoglalták a védők. Ő maga végigszaladt az emeleteken, ellenőrizte e tüzelőállásokat, s hogy mindenki a helyén van-e.

Puskák, géppisztolyok, golyószórók, géppuskák ontották megszakítás nélkül a tüzet a székházra.[1] Az ablakok már az első percekben nagy csörömpöléssel betörtek. A szobákba csapódó golyók eleinte a mennyezetet érték, annak jeléül, hogy még csak a térről, a fák mögül, rögtönzött lövészteknőkből tüzelnek. Alig fél óra múlva azonban a golyók már az ablakokkal szemközti falakat találták, sőt mélyebben csapódtak be, mint az ablakpárkány szintje; most már nemcsak a Kenyérmező utcából és a Köztársaság térről lőttek, hanem a messzebb fekvő házakból és a házak tetejéről is lőtték az épületet.[2]

Mező Imre járta a szobákat. Ha kellett, kúszott egyik ablaktól a másikig, és higgadtan magyarázta a pártmunkásoknak és a karhatalmistáknak: nem hagyjuk magunkat, nem szabad az épülethez közel engedni a fegyvereseket. Nem sok időről van szó, egyik órán belül segítség érkezik, a kormány nem fogja tűrni, hogy a Budapesti Pártbizottságot az ellenforradalmárok elfoglalják. „Még akkor is nyugodtnak láttam őt, amikor már reménytelen volt a helyzet... De ő példásan, higgadtan irányított. Arra is volt ideje, hogy minket bátorítson."[3]

Miután az ostrom megindult, a nők többségét a DISZ-székház

[1] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér, 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 233. old.; *Sólyom József–Zele Ferenc:* Harcban az ellenforradalommal. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1957. 53–54. old.

[2] *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. Élet és Irodalom, 1957. május 24.

[3] Nagy Mária visszaemlékezése.

kazánházába irányították.[4] Később a sebesültek egy részét is ideszállították, s az ostrom végére a védők egy része szintén ide szorult vissza.

A székház vezérkara Mező Imrének a második emeleten levő szobájában tartózkodott, illetve a délelőtt folyamán különböző időkben ott találkoztak. A támadás megindulása után itt volt Mező Imre, Nemes Dezső, Nagy Mária, Csikesz Józsefné, Asztalos János, Papp József és Várkonyi György. Az épületet védő katonatisztek, karhatalmisták és pártmunkások összekovácsoltan, fegyelmezetten vettek részt a küzdelemben.

Az első emelet egyik, részben a térre, részben a Kenyérmező utcára néző sarokszobájában volt Göbölyös és még egy karhatalmista tüzelőállása. Kezdetben Göbölyös még a társa nevét sem ismerte, csupán annyit tudott róla, hogy tatabányai munkásfiú.

A helyiségbe mintegy negyedórával a támadás kezdete után kézigránátot dobtak. Göbölyös megsebesült; bekötözték, majd fölment a harmadik emeletre, az egyik sarokszobába azon a fronton, amelyet nemcsak a szemben levő házból tartottak igen erős tűz alatt, hanem a térről és a Légszesz utcából is. Itt csatlakozott hozzá Kókai László, akit azonban rövid idő múlva egy, a Kenyérmező utca irányából érkezett lövés a fején megsebesített. Göbölyös odaugrott hozzá, ekkor őt is – most már másodszor – lövés érte a bal lapockáján. Mégis sikerült Kókait bevinnie a mosdóhelyiségbe, hogy elsősegélyben részesítsék, majd visszatért a helyére. Jó húsz perc múlva Asztalos János ezredes azzal jött be a szobába, hogy a Kenyérmező utca szemközti házának egyik emeleti ablakából kézigránátokat dobálnak a pártházra, próbálják meg innen megsemmisíteni a támadót. Asztalosnál pisztoly volt, Göbölyösnél géppisztoly. Az akció sikerült.[5]

Farkas Imre karhatalmista a támadás pillanatában az első emeletnek abban a szobájában harcolt, ahol egy ideig Könczöl Sándor tartózkodott. Az ő feladata is az volt, hogy a tér irányából jövő támadást elhárítsa. Innen védte a házat másfél-két órán át, majd a Kenyérmező utcai oldalon harcolt tovább. Ho-

[4] Kertész István visszaemlékezése.

[5] Göbölyös László visszaemlékezése.

licza István, Kálmán István és Lengyel Zoltán ablakokból géppisztollyal próbálta feltartóztatni a támadókat.

Vas Sándor más karhatalmistákkal együtt a telefonközpontot védte az utolsó pillanatig.[6]

Vörös Sándor az első emelet Luther utca felé eső részén, a színházzal szemben foglalt tüzelőállást. Vele volt egy ideig Tompa Károly hadnagy, a védők egyik parancsnoka.

Ifjú Kucsera Zoltán karhatalmista a támadás első órájában az első emelet egyik térre nyíló irodájából harcolt K. Farkassal együtt. Mivel mesterlövész volt, azt a feladatot kapta, hogy a támadók lőszerutánpótlását akadályozza. Kucsera a kijelölt sávban ezt célzott lövésekkel, biztos találatokkal végre is hajtotta. Tizenegy óráig itt küzdött, majd mikor a helyiséget teljesen belőtték, egy másik szobából, szintén célzott lövésekkel védte a székházat.[7]

Várkonyi később K. Farkast is átvezényelte a Kenyérmező utcai oldalra; itt ugyanis igen erős volt a tűz, s ez bizonyult a gyengébb pontnak. K. Farkas, hogy eredményesebben oldja meg feladatát, felváltva hol az egyik, hol a másik szobából tüzelt.

Még egy óra sem telt el az ostrom megindulása óta, és az első emeleti helyiségek már füstben és porban úsztak. A védők egyre hátrányosabb helyzetbe kerültek, mind több irányból és szögből lőtték őket. Egyre több lett a sebesült. Különösen nehéz helyzetbe kerültek azok, akik a homlokzati részen tartózkodtak.

Az első emeleten harcoló Lengyel Zoltán őrvezető és Holicza István tizedes csak kúszva tudta megközelíteni az ablakot, mert a golyók felülről csapódtak be a szobába. Az ellenforradalmárok a még reggel foglyul ejtett karhatalmisták közül az egyik súlyosan sebesültet a székház főbejáratával szemben felállított golyószórójuk mellé fektették, s az ő testével fedezve magukat, teljes erővel lőtték a pártházat. Ezt az első emeletről jól látták a védők. Kálmán a géppisztolyát puskára cserélte, és gondos célzással lelőtte a golyószóró kezelőjét. Ezután egy vöröskeresztes karszalagos férfi állt a golyószóró mellé. Őt is sikerült harckép-

[6] Budapesti Katonai Bíróság B. VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[7] K. Farkas visszaemlékezése.

telenné tenni. Retorzióképpen az ellenforradalmárok közvetlen közelről lelőtték túszukat.

Lengyel háromnegyed tizenegykor a szoba hátsó sarkában levő lőszerért indult, amikor egy becsapódó golyó eltalálta, s könnyebben megsebesült. Holicza bekötözte.[8] Lengyel eddig puskából lőtt, most Holicza át akarta adni neki a géppisztolyát, mert azzal könnyebben lehet lőni. Lengyel nem fogadta el, mondván, nem olyan súlyos a sebe, és különben is, a puskáját már megszokta.

Később Holicza és Lengyel néhány sebesült társukat – karhatalmistákat és pártmunkásokat – segítettek levinni a pincébe, majd visszatértek az első emeletre, és egy ablakmélyedésbe húzódva tüzeltek a támadókra. Ekkor már közvetlenül a fejük fölött kopogtak a golyószóró-lövedékek. Tizenegy órakor egy ágyú is megkezdte a tüzelést, aminek következtében a mellettük levő közfal súlyosan megrongálódott, s egy része rájuk zúdult. Szemüket, szájukat elöntötte a por és a mész. Egymásra néztek, elnevették magukat. – Jó lenne élve maradni és megúszni – mondta Lengyel Zoltán Holiczának.[9]

Az első emelet 104-es szobájának ablakából Várkonyi és Szilágyi tüzelt. Harc közben az egyik karhatalmista behúzódott a szoba mögötti előadóterem ajtajához. Mi tagadás, kissé megriadt a heves tüzeléstől. Várkonyi hadnagy észrevette, és a nevén szólítva megkérdezte: – Maga párttag? – Igen, Várkonyi elvtárs – volt a válasz. – Hát akkor hol a helye? – A kiskatona elpirult, fogta a géppisztolyát, és visszaállt az ablakhoz.[10]

Várkonyi többször elhagyta a szobát, hogy másutt is ellenőrizze, irányítsa a védelmet. Egy alkalommal, amikor ismét éppen a szobában volt, valaki megszólalt a háta mögött: – Gyerekek, nem kell? – Várkonyi és Szilágyi hátrafordult. Akaratlanul is nevetni kezdtek. Schulz, a borbély jelent meg az ajtóban négykézláb, tele tölténytárakat csúsztatva a padlón.[11] Szilágyi akkor látta őt utoljára élve; Schulz László néhány órával később már halott volt.

[8] Lengyel Zoltán visszaemlékezése.
[9] Holicza István visszaemlékezése.
[10] Szilágyi György visszaemlékezése.
[11] Ugyanott.

A második emeleten az oldalszárny egyik irodájából Tóth Lajos, a mellette levőből a többi katonatiszt harcolt. Tóth ezredes és törzse szobáit elég hamar belőtték. Amikor már tarthatatlanná vált a helyzetük, átmentek a jobban védett belső helyiségekbe. Kétórai harc után azonban ezek is tűz alá kerültek. Prieszol Olga részt vett egy, az épületbe betört ellenforradalmár lefegyverzésében, majd a székház elestéig pisztollyal sakkban tartotta.

Nagy Károlyné a Kenyérmező utcai frontot védő karhatalmistáknak segített. A padlón fekve töltötte géppisztolytáraikat, és amikor már fogytán volt a muníció, a folyosókon és a többi szobában szétszóródott lőszert gyűjtögette össze számukra. Csak akkor ment le a pincébe, amikor a belövések következtében az épületnek ez a része védhetetlenné vált.[12]

Takács Kálmán a Rákóczi úti bérház tetejéről támadók visszaszorítására összpontosította figyelmét, erejét. Célzott lövései arra irányultak, hogy az ellenforradalmárok ne tudjanak arról az oldalról áttörni a székház tetejére. Takács Kálmán a „Szabad Nép" munkatársa volt; 30-án reggel ő is abban a reményben ment a Budapesti Pártbizottságra, hogy ott tehet még valamit.[13]

Mit éltek át a pártház védői? Bizonyára voltak olyanok, akik nem tudták, mit vállaltak, amikor bent maradtak a székházban. A különböző korú, eltérő tapasztalatokkal rendelkező emberek másként élték át életüknek talán e legnehezebb óráit. Az egyre fokozódó tűz közepette egyesek feszült idegállapotba kerültek, mások úgy érezték, mintha megállt volna az idő. Voltak, akik tudatosan, fegyelmezetten nyugodtak maradtak. Ezek között volt Szilágyi György is. Néhányszor átélt már veszélyes helyzeteket, de nyugodt tudott maradni, csak utána érezte a feszültséget. Most ideje sem volt saját sorsára gondolni.

A védők között az előző napok és éjszakák bizonytalansága, nyomott hangulata a támadás pillanatában megszűnt. Figyelmüket a harcra összpontosították. Eltökélt szándékuk volt, hogy megvédik a pártbizottság épületét. Az első órában valóban keményen és szilárdan ellenálltak a túlerőnek. A támadók nem tudtak közel férkőzni az épülethez. A Rákóczi út felőli házak

[12] Budapesti Katonai Bíróság B. VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[13] Bassa Endre elvtárs szóbeli közlése alapján.

tetejéről fél tizenkettőkor egy csoport megpróbált átjutni a pártház tetejére, ám a védők tíz-tizenöt perces tűzharcban visszaszorították.[14]

Az idő azonban egyre hosszabbnak tűnt. A támadók folyamatosan újabb és újabb erősítést kaptak, a védőknek megígért segítség viszont egyre késett. Tizenkét órakor a támadóknak sikerült a Kenyérmező utcai oldalon, a négy földszinti ablakon át gyújtópalackokat behajigálni. A szobák kigyulladtak. A védőknek nem volt tűzoltó felszerelésük, az égő szobákat a Kenyérmező utca és a tér sarkán levő szlovák diákotthon ablakaiból különben is igen erős géppisztoly- és golyószórótűz alatt tartották. Azok, akiket erre kijelöltek, mégis mindent elkövettek, hogy eloltsák a lángokat.

Várkonyi még tizenegy óra előtt felhívta a Szamuely-laktanyában levő karhatalmi parancsnokságot. De csak az ügyeletes tisztet találta ott. Jelentette a támadók hozzávetőleges létszámát, s röviden beszámolt a helyzetükről. Közölte, hogy eddig sikerült ugyan tartani a házat, de a helyzet egyre veszélyesebb, az épületet a környező utcákból és házakból mind többen közelítik meg. Kérte, küldjenek segítséget, hogy megtisztítsák a Rákóczi úti házakat, főként pedig a színházat. Az ügyeletes tiszt nem tudott semmi biztatót ígérni. Elmondta, hogy a karhatalom minden egysége harcban áll, ezért csak azt tudja mondani, verjenek vissza minden támadást. Vita támadt köztük. Várkonyi ismételten bizonygatta, hogy a nagy túlerővel szemben nem tudják sokáig tartani a pártházat. Ezután Várkonyi mindenről beszámolt Mezőnek.[15]

Nem tudott segítséget szerezni Mező Imre, Nemes Dezső, Asztalos János, Csikesz Józsefné és mások sem.

Bár tizenegy óra után már a Rákóczi út és a Luther utca felől is igen forróvá vált a helyzet, a legveszélyesebb pont továbbra is a Kenyérmező utcára nyíló front maradt. A diákszálló padlásáról és legfelső emeletéről tűz alatt tartották a pártház szobáit. Mező javaslatára Várkonyi ideküldte erősítésül Göbölyös László,

[14] *Lengyel Zoltán:* Harc a budapesti pártház védelméért. Belügyi Szemle, 1970. 4. sz. 109. old.

[15] *Sólyom József–Zele Ferenc:* Harcban az ellenforradalommal. 53. old.

Vörös Sándor és Könczöl Sándor őrvezetőket, akik géppisztolyaikkal viszonozták a diákszálló felől záporozó lövéseket.

A lőszer azonban egyre fogyott. Fél tizenkettőkor a védők azt a parancsot kapták, hogy csak célzott lövéseket adjanak le, mivel hosszabb harcra lehet számítani. Urbán Károly például csak akkor lőtt, amikor biztos volt abban, hogy lövése talál.[16]

Könczöléknek akkortájt ki is fogyott a lőszerük. Könczöl elindult, hogy szerezzen. A lépcsőházban találkozott Várkonyival, ő a derékszíjából kivett két teli géppisztolytárat, és azzal adta át, hogy nagyon takarékoskodjanak vele. Arra a kérdésre, hogy mikor kapnak segítséget, van-e egyáltalán remény rá, Várkonyi azt felelte, hogy nemsokára talán segítség érkezik.[17] Könczöl a szobába visszatérve megismételte a parancsot, hogy takarékoskodni kell minden golyóval.

A térre néző szobákban mind súlyosabbá vált a helyzet. Az itt védekezők sorozatosan kapták az össztüzeket. Az épület homlokzata már erőteljesen megrongálódott, egyes helyiségekben a mennyezet vakolata teljesen lehullott.

Tizenkét óra körül egy felderítő repülőgép jelent meg a tér felett. A védők felvillanyozódtak: most már nyilván rövidesen megérkezik a segítség! A gép azonban néhány kört írt le, majd eltűnt. És az idő egyre telt. Felhívták a Honvédelmi Minisztériumot, de a következő választ kapták: „A repülőgép azzal ment vissza, hogy a Köztársaság téren nincs nagy tömeg, nem nagy erők támadják a székházat, ezért nem érdemes egységeket küldeni a segítségére." Mező Imre és Nemes Dezső türelmetlenül és határozottan visszautasította ezt. Magának Mező Imrének a Honvédelmi Minisztérium egyik akkori vezetője azt mondta, hogy „küldenek segítséget abban az esetben, ha Mező vállalja a felelősséget, hogy a támadók közé lőhetnek". Mező Tóth Lajos ezredesnek adta át a kagylót, aki igyekezett meggyőzni a HM részéről beszélő tisztet e felfogás abszurditásáról: a Budapesti Pártbizottság adjon utasítást, hogy lőhetnek-e a katonák vagy sem?! Majd ismét Mező Imre vette át a telefont. Közölte, hogy a pártház harcol, védekezik, de ne hárítsák át mások a felelősséget

[16] Urbán Károly visszaemlékezése.

[17] Könczöl Sándor visszaemlékezése.

is a pártbizottságra. A tiszt megígérte, hogy mindezt közli a feljebbvalóival és majd visszahívja a pártbizottságot, de „az a tiszt, aki megígérte, hogy visszatelefonál a válasz ügyében, nem jelentkezett többé".[18] „A titkári szobában Nemes Dezső kezelte a telefont. Sikerült beszélnie a Honvédelmi Minisztériummal, segítséget ígértek."[19]

Mező ezután a minisztérium hadműveleti csoportfőnökségét tárcsázta. Egy alezredes vette fel a kagylót. Mező ismét azonnali intézkedést sürgetett; próbálta megértetni, hogy a Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalása politikailag rendkívül súlyos következményekkel járna, s hogy nemcsak a férfiaknak, hanem az ott levő asszonyoknak és gyermekeknek az élete is veszélyben van, hiszen a támadók ereje, makacssága, heves tüzelése mind azt bizonyítja, hogy mindenképpen, mindenáron le akarnak számolni mindazokkal, akik az épületben vannak. Az alezredes közölte, hogy a csoportfőnökségen csak néhány tiszt található, mert az egész vezérkar a miniszterelnökségre ment.

Asztalos Mezővel együtt ismét végigjárta a szobákat, mint a délelőtt folyamán már jó néhányszor. Néhányan figyelmeztették Mezőt, hogy óvatosabban közlekedjék, mert az utcai szobák már teljesen be vannak lőve. Mező és Asztalos azt tanácsolta a védőknek, ha a támadók közel jönnek, kézigránátokkal verjék vissza őket. Mező segített, tanácsot adott, ha kellett tréfálkozott, ha kellett, keményen utasított. Tizenkét óra már elmúlt, amikor néhányan azt javasolták Mezőnek, hogy szüntessék be a harcot, mert nagyon egyenlőtlen és éppen ezért kilátástalan a küzdelem. Mező látta, hogy idegileg is, fizikailag is nagyon megviseltek már az emberek. „Nem olyan nehéz ez, fiúk – mondta nekik, majd hirtelen rászólt egyikükre: – Te, hogyan tartod a puskát, amikor lősz? – Így – felelte gépiesen és csodálkozva a kérdezett, és a vállához szorította fegyverét. – Miért nem fekszel le a padlóra? Akkor nem kell tartanod." A kissé tréfás, de határozott, nyugodt szavaknak megvolt a hatásuk. A kis csoport visszament a helyére és folytatta a harcot.[20]

[18] Chajesz Ida visszaemlékezése.

[19] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 234. old.

[20] Ugyanott.

Ezután jelentették Mezőnek, hogy a Kenyérmező utcai oldalon levő nyilvántartás helyisége a bedobált benzinespalackoktól és kézigránátoktól kigyulladt. Erősítést küldtek, és a tüzet a pártmunkások és katonák eloltották.[21]

Egy óra előtt Mező ismételten hívta telefonon Nagy Imre miniszterelnököt. Balogh Józsefné, a titkárnője azonban nem tudta kapcsolni, mert tárgyalt. A bíróság előtt 1958-ban Nagy Imre ezzel kapcsolatban a következőket jelentette ki: „Arról, hogy október 30-án a Köztársaság téri pártházat megtámadták, sajnos, nem tudok." Baloghné azonban elmondta: „Az egyik napon a párttól információs jelentést küldtek át (a Parlamentbe. – *A szerk.).* A jelentésben szörnyűségeket közöltek a kegyetlenkedésekről. Az információt bevittem Nagy Imrének, és kértem, hogy olvassa el. Kétszeri kérésemre belenézett az anyagba, és félretolta azzal, hogy »ezek túloznak«. Azt mondta, hogy ezzel hagyjam őt, ezeket ne is adjam be. Attól kezdve ezeket a jelentéseket csak én olvastam el, és eltettem a szekrénybe . . . A Köztársaság téri pártház megtámadása idején személyesen mondtam Nagy Imrének, hogy lövik a pártházat. Ekkor is azt mondta, hogy ne csináljak pánikot . . ."[22]

A pártház védői nem estek pánikba, pedig már jó két órája tankágyúval is lőtték őket. Ennek a tanknak a történetét Urbán a következőképpen mondja el. A támadáshoz „nehézfegyverekre volt szükség, és az ezredes (Maléter Pál – *A szerző megjegyzése)* úgy határozott, hogy az egyetlen elérhető páncélost rendelkezésre bocsátják. Ennek a kis erőnek a parancsnoka közli: »Ezen a napon nem voltunk szolgálatban. Ebédidőben azonban riasztottak bennünket, és parancsot kaptunk, hogy azonnal menjünk a Köztársaság térre minden mozdítható fegyverünkkel. Öt páncélosunk közül négy javítás alatt állt, így a fennmaradó egyetlen T–34-est indítottuk el.« A parancsnok továbbá elmondotta, hogy a szabadságharcosok már súlyos harcban álltak, amikor ő a T–34-essel megérkezett. S így folytatta: »Az volt a feladatom, hogy tüzérségi támogatást adjak a felkelőknek . . . Alig voltunk ott ti-

[21] Kelemen Lajos visszaemlékezése.

[22] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 79–80. old.

zenöt percig, amikor a Keleti pályaudvar irányából több magyar címert viselő páncélos érkezett.«"[23]

Ez azonban nem felel meg a valóságnak. A védők visszaemlékezései, sőt néhány támadó tanúvallomása is egybehangzóan arról szól, hogy az első harckocsi, amelyik a pártházat lőtte, már tizenegy óra előtt ott volt a téren, és rövidesen el is kezdte a tüzelést. A többi viszont csak jóval később, egy óra előtt néhány perccel érkezett.

Az időpontok összekeverése, összezavarása szintén azt szolgálja, hogy a támadás szervezett előkészítését leplezzék. Az első páncélost, amelynek állítólagos parancsnokát Urban idézi, nem a támadás alatt, hanem már jóval a kezdete előtt riasztották, mégpedig Maléter parancsára. A harckocsi a Kilián-laktanyából indult ki, és a támadás kezdete után nem sokkal a helyszínen volt.

A Kun utcai tűzoltó-laktanyában is már tizenegy óra előtt fölfigyeltek arra, hogy a könnyűfegyverek zajába nagyobb dörrenések keverednek. Néhány kíváncsi tűzoltó közelebb ment a harc színteréhez, és a színház közelében látta is a tankot, amint időnként előrejön, félrefordított csővel tüzel a székházra, és lövés után visszahúzódik. A tűzoltók megfigyelték, hogy a lövedékek az első és második emeleti ablakokba, valamint az ablakok közötti falrészekbe csapódnak be. Néhány tűzoltó szerint ez a harckocsi összesen húsz-huszonöt lövést adhatott le.[24] A tank lőtte a harmadik emeletet, sőt a tetőszerkezetet is, de főként a Kenyérmező utcai szárnyat rombolta.

Az ágyúlövedékektől az épületben egyre több helyen lángolt fel a tűz. Mező Imre előszobája is kigyulladt, de ezt a tüzet elég gyorsan sikerült eloltani.[25] Belőtték azt a szobát is, amelyben Nemes Dezső és Szántó Miklós, s időnként Kelemen Lajos tartózkodott. Ez a helyiség is kigyulladt, ezért el kellett hagyniuk.

Az ágyúdörgésre végre a főkapitányságon is felfigyeltek. Odatelefonáltak a pártbizottságra, és Mezőt keresték; ő nem volt a szobában, így Méhes Lajos beszélt velük. A telefonáló az iránt érdeklődött, hogy „mi az a nagy lövöldözés a Köztársaság té-

[23] *George Urban:* The Nineteen Days. 199–200. old.

[24] Budapesti Katonai Bíróság B. VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[25] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. köt. 18. old.; Kelemen Lajos visszaemlékezése.

ren?" Méhes elmondta, hogy nagy erők ostromolják a pártházat, egy ideig még tudják tartani magukat, de feltétlenül erősítésre van szükségük.[26]

Segítésre kész „partizánok azonnal fegyverbe álltak, s indulni akartak megvédeni a Budapesti Pártbizottságot. A Honvédelmi Minisztériumban azonban kijelentették: »A partizánok nem mehetnek a Köztársaság térre, mert Budáról a 18-as páncélos őrszázad önként kérte, hogy vessék be őket a Köztársaság téren tomboló ellenforradalmárok ellen.« Később kiderült, hogy az őrszázadnak ugyanakkor azt mondták: azért nem mehetnek harcolni a Köztársaság térre, mert a partizánok már elindultak megtisztítani a terepet, és félő, hogy velük bocsátkoznak majd tűzharcba. Nyilvánvaló, hogy árulás történt."[27]

Méhes Lajosnak Kerti Henrik, a X. kerületi párttitkár megígérte, hogy megpróbál segítséget küldeni. Méhes azt javasolta, hogy szerezzenek páncélkocsikat, s a X. kerületi elvtársak ezek fedezete mögött közelítsék meg a pártbizottságot. Kerti elvtárs küldött is fegyveres munkásokat, kommunistákat, de mire oda tudtak érni, a harc már eldőlt.[28]

30-án délelőtt Mező Imre kérésére a vezérkar főnöke, valamint a hadműveleti csoportfőnökség utasítást kapott a pártközponttól, „hogy biztosítson megfelelő erőt Mező elvtársnak". A parancs szerint a Zrínyi Akadémiáról száz tisztet és harckocsikat kellett küldeniük a székház fölmentésére. „A hadműveleti csoportfőnökség arra a kifogásra hivatkozott, hogy nem tudnak nagyobb erőket küldeni, mert az alakulatok szét vannak szórva. Elképzelhető-e, hogy az ekkor Budapesten levő mintegy kilencezer katonából csak negyven-ötven főt – a Zrínyi Akadémia csak ennyit küldött –, és hat harckocsit lehetett kirendelni a Budapesti Pártbizottság felmentésére?

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémiáról kiküldött tiszti csoport a tömegen keresztül nem tudott eljutni a pártházhoz . . ."[29]

[26] Méhes Lajos visszaemlékezése.

[27] *Sólyom József–Zele Ferenc:* Harcban az ellenforradalommal. 35. old.: *Berencz János:* Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956. 120. old.

[28] Méhes Lajos, Chajesz Ida és Kelemen Lajos visszaemlékezései.

[29] *Dr. Horváth Miklós:* A magyar néphadsereg és az 1956-os októberi ellenforradalom. 42. old. (Kézirat)

Odajutott azonban hat harckocsi, amelyek közül négy, az ellenforradalmárok tankjához hasonlóan, szintén a pártházra irányította csövét. E harckocsik története a következő.

Mező Imre és Biszku Béla, aki ebben az időben a XIII. kerületi pártbizottság titkára volt, ezen a forró és kritikus délelőttön több ízben beszélt telefonon. Mező Imre kérte Biszku Bélát, hogy próbáljon valamilyen módon támogatást nyújtani a székháznak. Annak ellenére, hogy 30-án délelőtt már a XIII. kerületi pártbizottság is nehéz helyzetben volt, Biszku elvtárs mindenképpen segíteni akart a budapestieknek, mert Mező elvtárs tájékoztatása alapján is világos volt számára, hogy végzetes helyzet következhet be. Ezért, hogy a közelgő tragédiát segítsen elhárítani, tanácskozott a pártbizottság munkatársaival és az ott tartózkodó elvtársakkal, s úgy határoztak, hogy Virágh Ede ezredest megbízzák, próbáljon megbízható katonai egységet szervezni és a székház segítségére küldeni. Virágh Ede ebben az időben a kerület katonai parancsnoka volt. Ennek alapján ígérte meg Biszku elvtárs, hogy megpróbál harckocsikat küldeni a Köztársaság térre. Ez friss erőt öntött a védőkbe. S valóban, „... hallottuk a dübörgést. Elhatároztuk, hogy továbbadjuk a házban mindenkinek: itt vannak a segítségünkre küldött tankok!"[30] A tankok megérkezésének híre gyorsan elterjedt a házban. Már hallatszottak is az első lövések, az ágyúcsövek a színház irányába mutattak; a védők fellélegeztek. Örömük azonban nem sokáig tartott. A harckocsik a pártházzal szemben foglaltak el tüzelőállást, és néhány percig tartó csend után erős ágyútűz alá vették. Piros-fehér-zöld karikába festett vörös csillaggal az oldalukon! A védők csak találgatták, mi történhetett? A páncélosok nem ismerik fel a helyzetet, eltévesztik a házat? De amikor egymásután robbantak a lövedékek a székház falán, nyilvánvalóvá vált, hogy a páncélosok átálltak az ellenforradalmárok oldalára. A lövések és a becsapódások egyre sűrűsödtek. Már a pincében levő nők és gyerekek is hallották az ágyúgolyók becsapódását.[31]

Szilágyi György az első emelet 104-es szobájából jól látta, mi történt. „Egyszer csak tankok törtek be a térre. Fellélegeztünk.

[30] Chajesz Ida visszaemlékezése.

[31] Budapesti Katonai Bíróság B. VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv.

Láttam, amint a fák, a bokrok mögül fegyveres ellenforradalmárok futkosnak, szinte pánikszerűen. Különösen az egyik tank forgolódott erőteljesen, kergette őket." A támadók pánikja, menekülése azonban elég rövid ideig tartott. A következő pillanatban az egyik harckocsi a székházra irányította csövét. „Láng, füst csapott ki belőle, és fölöttünk, a második emeleten becsapódás."[32]

A téren az ostromlók megkönnyebbültek. John Sadovy, a „Life" tudósítója, így látta a tankok megjelenését: „Emberek jöttek sietve, rohanva. Megjelent egy tank, aztán még egy, összesen öt tank egy sorban ... Két tank jobbra fordult ... Három folytatta útját. Halálos csönd támadt. Rettenetes feszültség. Négy vagy öt perc telt el így. Amikor a három tank végigment a téren, egy csomó ember rohanni kezdett ... Egy mentőszolgálatos meghúzta a kabátom ujját, és rám szólt: – Ne rohanj most! Már késő! – Egy autó mögé húzott.

Az egyik tank páncéltornya nagyon lassú forgással teljes körívben megfordult. Egyenesen beleláttam az ágyúcsőbe.

Ezek a felkelők tankjai voltak. Az egyik lőtte az épületet."[33]

A pártházat már több mint két órája ágyúzó T–34-es parancsnoka hasonlóan emlékezik vissza. Az új páncélosok megjelenése először azt a gondolatot váltotta ki belőle, hogy „a legbiztonságosabb, ha a legrosszabbra felkészülünk. A hadsereg tankpáncélosai éppoly gyanúsak voltak a számomra, mint én az ő számukra". A téren megjelenő első páncélos feléje is tüzelt, s ő, elhelyezkedésénél fogva, nem tudott visszalőni. Rövidesen azonban azt tapasztalta, hogy az új páncélosok is a pártházat lövik, tehát csatlakoztak hozzájuk.[34]

Hogyan történhetett, hogy a székház felmentésére küldött harckocsik a Köztársaság téren szembekerültek a pártházzal?

Ezek a tankok az esztergomi 33-as páncélosezredhez tartoztak, s a XIII. kerület Róbert Károly körúti Mátyás-laktanyában tartózkodtak. Virágh Ede ezredes Biszku Béla kérésére a laktanya

[32] Ugyanott; valamint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Kat. f. II. 221/1957. sz.

[33] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. (Fellángolt a harc.) Life, 1956. decemberi különszám. 27–28. old.

[34] *George Urban:* The Nineteen Days. 192–200. old.

udvarán tartózkodó harckocsik közül hatot kijelölt, és utasított egy őrnagyot, hívja össze a tankok parancsnokait és legénységét.

Virágh Ede nem vaktában, nem a véletlenre bízva válogatta ki a harckocsizókat. Jól tudta, mi forog kockán, ezért e fontos feladatra olyanokat választott, akik az előző napokban a város legkülönbözőbb pontjain szilárdan helytálltak, harcoltak az ellenforradalmárok ellen. Ez alkalommal elmondotta nekik, hogy a Budapesti Pártbizottságot ellenforradalmárok támadták meg, túlerőben vannak, és ha a védők nem kapnak segítséget, a pártházat elfoglalják, a bent levőket legyilkolják. Virágh meghatározta a harckocsizók feladatát: fel kell menteniük a pártházat, szét kell szórniuk a támadókat, s amennyiben lőnének rájuk, a tüzet viszonozni. Mindent el kell követniük, hogy a harckocsik ne kerüljenek az ellenforradalmárok kezébe.

A kijelölt parancsnok az eligazításnál szóvá tette, hogy ő nem budapesti, nem ismeri a Köztársaság teret, nem tudja, melyik a pártbizottság épülete, s nem ismeri a beosztottjait sem. Virágh ezredes nem akart a parancsnokkal beosztottai előtt vitatkozni; elmagyarázta neki, hol van és hogyan néz ki az épület, sőt egy rajzot is készített számára a tér megközelítési útvonaláról, a térről és a pártbizottság épületéről. Még egyszer röviden felhívta figyelmét a feladat jelentőségére, arra, hogy az egyik legfontosabb, az egész ország szempontjából nagy jelentőségű pártszervezet védelméről van szó. Az eligazítás után néhány harckocsizó felemlítette, hogy a tankok között nincs rádióösszeköttetés, Virágh azonban úgy vélte, hogy ezt át lehet hidalni. A helyismeret és a rádió-összeköttetés hiányának az indulás előtti hosszas hangsúlyozása arról tanúskodik, hogy a Mátyás-laktanyában tartózkodó egységek között már rossz volt a hangulat, nagy volt a zűrzavar. Politikailag nem látták világosan a helyzetet; nagy részük azt vallotta, hogy a „tömeggel szemben nem szabad fellépniük". Virágh mégis helyesen járt el, azt tette, amit ebben a helyzetben tenni lehetett.

Mielőtt az egység elindult, Virágh ezredest telefonon tájékoztatták, hogy egy harkocsi és egy löveg az ostromlókat támogatva a színház mellől erősen lövi a pártházat. Megparancsolta tehát az egységnek, hogy mindkettőt semmisítsék meg.

A harckocsik végül is elindultak; a legelsőben az egység pa-

rancsnoka ült. A Fiumei útról nyíló Légszesz utcán át egymás mögött haladtak a tér felé. A Légszesz utcában igen sok ember tartózkodott, fegyveresek, fegyvertelenek, s megpróbálták elállni az útjukat. A parancsnok lezáratta tankját, és riasztólövést adott le a levegőbe repeszgránáttal; erre a tömeg szétfutott. A hat páncélos lassan folytatta útját. A parancsnoki harckocsiból már látták a színház melletti harckocsit, amint időnként egy-egy lövést ad le, de azt még nem, hogy merre. A parancsnoki harckocsi továbbhaladt, s a hat kocsi közül először négy, majd a másik kettő is begördült a térre. A parancsnoki harckocsi újabb lövést adott le. Az ostromlók megriadtak, sokan a környező házakba és a színházba menekültek. A színház előtt valamennyi tankágyúval és géppuskával riasztólövéseket adtak le a levegőbe. Rövidre rá a parancsnoki harckocsi periszkópos megfigyelője jelentette parancsnokának, hogy az egység egyik tankja tüzet nyitott egy épületre. A parancsnok a periszkópon keresztül ellenőrizte a jelentést, s a következőt látta: nemcsak egy, hanem több harckocsija is tőle lemaradva megfordult, és ágyúcsövével egy magas, sárga épület irányába fordult. A parancsnok megpróbálta a harckocsikat elvonni a térről. Megindult kifelé, de csak egyetlen kocsi követte. Útközben újabb riasztólövéseket adtak le, hogy az ismét útjukba álló fegyvereseket szétszórják, majd a Fiumei úton és a Szántó Kovács János utcán át visszatértek a térre. A pártházzal szemben felállt négy tank mögött kört írtak le, azzal a szándékkal, hogy magukkal vonják őket. Ezek azonban ott maradtak.

A parancsnok tankja és az, amelyik követte, a Zrínyi Akadémiára ment. Az akadémia parancsnokához fordultak segítségért azzal, hogy a Köztársaság téren a fegyveres ellenforradalmárok az ott maradt harckocsikat veszélyeztetik. Együtt megnézték Virágh ezredes vázlatait, s azokból minden kétséget kizáróan kiderült: a négy harckocsi a pártbizottság székházát lövi. A két tank visszaindult a térre. A Baross téren, a Keleti pályaudvar előtt találkoztak egységük egyik harckocsijával. Ennek parancsnoka közölte az őrnaggyal, hogy a téren maradt tankok a pártházat lövik. Most már hárman mentek vissza a térre. Ott megkerülték a pártházat támadó harckocsikat, s mögöttük mintegy százötven méterre felálltak. A tankokból kiszállva látták, hogy a harckocsik legénysége békésen beszélget a fegyveres el-

lenforradalmárokkal, a pártház tetején pedig egy középen megcsonkított nemzeti színű zászló leng. Kétségtelenné vált, hogy az épületet az ellenforradalmárok elfoglalták.

Mint utóbb kiderült, a téren maradt harckocsik egyikében vita támadt. Ennek a parancsnoka nem lövetett a pártházra, de miközben vitatkoztak, hogy mit tegyenek, a tank egyik homlokgéppuskájának kezelője rövid sorozatot adott le az épületre; ugyanakkor a harckocsi tornyát állandóan körbeforgatva igyekeztek távol tartani maguktól a fegyvereseket. Ez a kocsi hol eltávozott a térről, hol visszajött, majd végleg elment; vele találkozott a Keleti pályaudvar előtt a Köztársaság térre visszafelé tartó másik két harckocsi.

Ezalatt a téren maradt tankok módszeresen lőtték a pártházat. Amikor az ellenforradalmárok ezt látták, újult erővel támadtak; „a harckocsik védelme mellett a téren levő ellenforradalmárok megrohamozták az épületet, és azt három órakor elfoglalták".

A harckocsikból jól lehetett látni „a pártházból parlamenterként, fehér zászlóval kilépőket". Ezután „az épületre fehér zászlót tűztek ki. Még annyit láttunk, hogy néhányan fehér lepedővel a kezükben elindultak a kijárat elé. Később tudtam meg, alighogy elhagyták a kijárati kaput, sorozattal végeztek velük".[35]

Amikor az ostrom befejeződött s a Köztársaság téren maradt harckocsik személyzete kiszállt a harckocsikból, a téren tartózkodó ellenforradalmárok körbevették, megéljenezték, cigarettával, csokoládéval, élelemmel kínálgatták őket. A téren barátkozó harckocsizók meg sem próbálták megakadályozni a pártház megszállását és a vérengzést. Csupán azt nem hagyták, hogy egy karhatalmistát az egyik harckocsi ágyújára akasszák fel.

A parancsnoki tank a két harckocsival visszaindult a Mátyáslaktanyába, majd a pártházat lövő három harckocsi is felzárkózott mögéjük.

A laktanyában az őrnagy jelentette a parancsnoki szobában tartózkodó alezredesnek: hibát követtek el, mert a tankok egy része a pártbizottság épületére lőtt. A harckocsizók közül néhányan azt állították, hogy az épületből lőttek rájuk, ők csak visszalőttek. Az alezredes lezárta az ügyet: „Amennyiben ez így van, ak-

[35] Tompa Károly visszaemlékezése.

kor jogosan lőttek vissza." A harckocsizók visszatérésekor a laktanyában különben éppen a „katonai forradalmi tanács" megválasztása folyt.

Mi okozta a harckocsizók magatartásának megváltozását a Köztársaság téren?

A Virágh ezredes által kijelölt parancsnok október 23-a óta többször is keményen megállta a helyét a fegyveres ellenforradalmárokkal vívott harcokban. Beosztottai közül is többen részt vettek az ellenforradalmárok elleni tusákban. Igaz, nagyon súlyos – főként pedig egyre zavarosabb – volt a helyzet, de a katonák megértették, hogy ellenforradalom van, a közintézményeket, a pártbizottságokat, egyszóval a munkáshatalmat meg kell védeni. Virágh számolt azzal, hogy a rádió-összeköttetés, valamint a személyes helyismeret nehezíti a feladat végrehajtását, de joggal bízott benne, hogy azok, akik az előző napok harcaiban helytálltak, most is teljesítik a kapott parancsot.

Akkor hát mi dezorientálta és dezorganizálta ilyen mélységesen a forradalmi erőket, ezen belül a népköztársaság védelmére hivatott fegyveres testületek tagjait is? Mi bomlasztotta ilyen rendkívüli erővel a párt, az állam, a társadalom azon erőit, amelyek készek voltak harcolni és védeni a sajátjuknak tudott társadalmi rendet?

Teljessé tette a zűrzavart, hogy az ellenforradalmárok demagógiáját a kommunistának ismert miniszterelnök és a „Szabad Nép" hitelesítette. A már említett 28-i állásfoglalás összekuszálta a frontokat: nem volt világosan látható, ki hová tartozik, ki a forradalmár és ki az ellenforradalmár, kik harcolnak – vagy készek harcolni – a szocialista rendszer védelmében, és kik azok, akik ezt akár megtévesztve, akár tudatosan csak jelszóként hangoztatják, s objektíve az ellenforradalmat támogatják.

Elsősorban ez zavarta meg a Mátyás-laktanya harckocsizóit is. Ám ez cselekedeteiket legfeljebb magyarázza, de semmiképpen sem menti, hiszen határozott, egyértelmű parancsot szegtek meg. S a következményt azonnal és rögtön a helyszínen érzékelhették is! Szinte jelképes, hogy pusztán abba nem egyeztek bele, hogy egy karhatalmistát az egyik harckocsi ágyújára akasszanak fel – a gyilkosságot magát nem kifogásolták! És ebben benne rejlik egész tragikus tévedésük, saját megalázásuk is.

Mi történt ezalatt a pártházban? A tankok átállása után a sorozatlövések nagy erővel csapódtak be. Bozsó Imrét az egymás után robbanó lövedékek légnyomása a falhoz vágta, majd a következő, egy másik helyiségben robbanó találat nyomán elöntötte a rázúdúló kőtörmelék. Valósággal megbénította az, hogy a tankok a pártházat lövik, hogy a segítség, amelyet vártak, a támadók számára jelentett mindent eldöntő beavatkozást.[36]

Az első emeleti folyosón néhányan teljesen elveszítették a fejüket. Nem csoda, hiszen a lövedékek úgy záporoztak, mintha légitámadás érte volna az épületet. A főbejárat fölötti szoba telitalálatot kapott, s az ott-tartózkodó Szanyi Nagy István súlyosan megsebesült. K. Farkas és két pártmunkás kihozta őt a romos szobából. A golyószórók, a géppisztolyok, a géppuskák és az ágyúk össztüze megbénította a pártház védelmét, a térre nyíló helyiségek hátsó falához szorította a védőket. Most már csak a szobák mélyéről tudtak kifelé lőni, ez pedig nem sok kárt tett a támadókban.

Mező Imre fél kettőkor még egy utolsó kísérletet tett, hogy a Honvédelmi Minisztériumtól segítséget kérjen. A vonal foglalt volt. Megkérte Asztalost, hogy állandóan hívja a vezérkart és a hadműveleti csoportfőnökséget vagy bárkit, aki intézkedni tud, míg maga megpróbál Nagy Imrével beszélni. A Parlament telefonközpontja azonnal kapcsolta, ám a miniszterelnök titkárnője nem tudta adni Nagy Imrét, mert „fontos tárgyalása van". Mező már türelmét vesztve próbálta megértetni: harckocsik lövik a pártbizottság épületét, a miniszterelnöknek azonnal segítenie kell, talán még nem késő. A titkárnő nemrég adott át egy feljegyzést a miniszterelnöknek, amelyben jelentették, hogy mi történik a Köztársaság téren. Nagy Imre akkor is nagyon energikusan ráparancsolt: „ezek rémhírek, és ne zavarja őt ilyen rémhírekkel". Ezért, bár a telefonon át hallotta a lövéseket, a robbanásokat, Baloghné mégsem merte azonnal bekapcsolni Mezőt. Tétovázásában, habozásában azt mondta neki: – A miniszterelnök tárgyal. – Ezután mégis bekapcsolta, de már elkésett, Mező a vonal túlsó végén letette a kagylót.[37]

[36] Bozsó Imre visszaemlékezése.

[37] Balogh Imréné, Nagy Imre titkárnőjének visszaemlékezése.

Közben a harckocsik még közelebb hatoltak az épülethez, és páncélgránáttal kezdték lőni a térre néző homlokzatot. A kaputól balra hamarosan hatalmas lyuk tátongott. Nem messze innen, az egyik szobában harcolt Gyurgyovics Sándor őrvezető és a pártbizottság egyik munkatársa. Gyurgyovics megjegyezte: – Ezeket nem tudjuk visszaverni.

Ekkortájt jelent meg a Köztársaság tér felett a második felderítő repülőgép. Néhány perccel egy óra előtt egy AN–2 típusú, fegyvertelen, kétfedelű utasszállító géppel V. S. őrnagy szállt föl. A Rákóczi út felől érkezett, a Körútnál egy kört írt le, így ért a Köztársaság térhez. Itt „egy nagy sárga épületen robbanó tüzérségi becsapódást figyelt meg". Ezután elhaladt a Luther utca felett, ennek torkolatában nagyobb tömeget látott, „újabb tüzérségi becsapódást" észlelt, majd elhaladva a tér felett, a Keleti pályaudvar felett megfordult, és visszatért a tér másik oldalára. Ekkor a pártházon újabb gránátrobbanásokat látott, sőt a téren „valószínű, hogy gyalogsági fegyverektől származó villanásokat észlelt". A gép egy ideig a környéken körözött, utána a Kilián-laktanya felé fordult, ott is leírt egy kört, majd visszarepült a tér felé, és látta, hogy a tér közepén levő „kör alakú virágágyban egy harckocsi áll és lövi a pártházat". A téren összesen négy harckocsit számolt meg, amelyek csövüket a pártház felé fordították, ám úgy látta, hogy a Szántó Kovács János utca felőli harckocsi nem ad le lövéseket. A pilóta elhúzott a székház felett, ennek tetején ekkor egy lövedék robbant, s a légnyomás hatására a gép kibillent menetirányából. Lejjebb ereszkedett, de ekkor vagy a harckocsikból, vagy a közelükből sorozatlövő fegyverek lőttek rá, sőt a színház tetejéről is lőtték; a jobb vezérsíkján meg a sárkányrészén el is találták. Erre a repülőgép visszafordult. Még egyszer áttekintve a teret, a pilóta még látta, „hogy a pártház felett valami égett".[38]

Egy órán keresztül – egy órától kettőig – lőtték a tankok a házat. Néhány pártmunkás a szobájából látta, hogy a három-négy harckocsi mintegy ötven-hatvan méterre közelíti meg az épületet. S bár a védők egy része nem táplált illúziókat a harc kimenetelét illetően, mégis tovább védte az épületet.

[38] Budapesti Katonai Bíróság B. VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv. V. S. tanúvallomása.

Nemes Dezső az utolsó pillanatig, már omló falak között is, arca előtt vizes kendővel, tartotta a védelmet; biztatott, bátorítást adott, és lankadatlanul próbált segítséget szerezni.

Kelemen Lajos ingujjban és egy ócska kalapban kúszott a folyosókon, a szobákban, hogy az összeköttetést fenntartsa a harcolók között.

Kornidesz Mihály megsebesült a lábán, Keleti Ernőt több szilánk érte. A helyzet egyre nyugtalanítóbb lett, mind többen sebesültek meg. Miután a harckocsik több mint fél óráig lőtték a házat, a támadóknak a Kenyérmező utcai oldalról sikerült behatolniuk a földszinti oldalfolyosóba. Aztán felerősödött a tüzelés a színház felől is; különösen a tetőről lőttek erőteljesen és kitartóan géppuskával és golyószóróval. A helyzet kilátástalanná vált, de a betörést még mindig sikerült lokalizálni, a támadók nem tudtak továbbjutni. A folyosóba szorították őket.

Ekkor sebesült meg Várkonyi is. Szilágyi leszaladt az óvóhelyre kötszerért. Ott már több sebesült volt. Köztük egy támadó, aki még az ostrom kezdetén próbált betörni a Kenyérmező utcai oldal földszinti ablakán, de comblövést kapott. Őt is az óvóhelyre vitték, s Szilágyi mellette ment el. Egymásra néztek. Szilágyi kötszert szerzett, s indult vissza az első emeletre, amikor valaki odaszólt neki, hogy próbáljon segíteni Kállai Éván, aki, mivel erősen lőtték a folyosót, benn rekedt a szobájában.

Szilágyi az első emeletre visszatérve a kötszert már csak hasoncsúszva tudta átadni Várkonyinak, mert a folyosót a kollégiumi épületből belőtték. Ezután Kállai Éva keresésére indult, de nem találta őt; csak jóval később tudta meg, hogy egy emelettel feljebb volt. Abban a szobában viszont, ahol Kállai Évának kellett volna lennie, Kuba szakaszvezető és Szanyi karhatalmista tartózkodott. Valamelyikük megjegyezte: – Mindennek vége. – Szilágyi még megpróbálta őket megnyugtatni.[39]

A pártmunkások egy része az óvóhelyre próbált visszavonulni. Ez nem volt könnyű, mert már a lépcsőházat is erősen lőtték. Csikesz Józsefné még telefonált, és közölte mindazokkal, akikkel beszélhetett: „nem tudjuk tovább tartani a házat, a tankok szétlövik".[40]

[39] Szilágyi György, Nagy Mária visszaemlékezései.

[40] Csikesz Józsefné visszaemlékezése.

Szántó Miklós és Tóth Lajos ezredes a védők egy csoportjával a belső szobákba vonult vissza. De már ide is egyre több kézigránát hullott a Kenyérmező utcából; az egyiktől meg is sebesültek. „Egymást támogatva egy kis szobába vonszoltuk magunkat, s a letépett ablakfüggönyökkel próbáltuk elkötni a vérzést. A kis szoba hamar megtelt sebesültekkel."[41]

Ezekben a kritikus percekben Várkonyi még mindig szervezte, irányította a harcot, bátorította beosztottait, harcostársait. Két órakor, amikor a támadók betörtek a DISZ-bizottság székházába, Tompa Károly hadnagy nyolc katonával a kapuból még visszaverte őket.

A harc vége felé Várkonyi György megbízta K. Farkas Józsefet, hogy segítsen a Kenyérmező utcai oldal földszintjén; ő az első emelet védelmét vette át. „Világossá válik, hogy a védők kézifegyvereikkel nem tarthatják már magukat a tüzérség ellen. Hatalmas lyukak tátongnak az épület falán, a lépcsőkön, és több helyiségben tűz támad. Mező még egyszer felhívja a Honvédelmi Minisztériumot. A válasz: »Nem tudunk rajtatok segíteni.«"[42]

Ekkor Mező, Asztalos, Papp, néhány tiszt és a pártbizottság vezetői még utoljára összegyűltek. A tisztek – mivel nyilvánvalóvá vált, hogy sehonnan sem számíthatnak segítségre – azt javasolták, hogy szüntessék be az ellenállást. Mező egyetértett a javaslattal és hozzátette: – Vagy harcolunk tovább, míg elesik az épület és így törnek be az ellenforradalmárok – ez a házban levők számára esetleg végzetes lehet –, vagy megpróbálunk szót érteni velük, hátha ezzel meg tudunk menteni embereket, főleg az asszonyokat és gyerekeket. Mi, amíg remény volt a fegyveres védekezésre – folytatta –, megpróbáltunk mindent. Most próbáljunk megállapodni a támadókkal: átadjuk az épületet, ha biztosítják, hogy a benn levők szabadon elmehetnek.

Rövid vita kezdődött, hogy ki menjen ki a térre, ki vállalja a kockázatot, hogy tárgyal a támadókkal. Mező ragaszkodott hozzá, hogy ő megy ki. Papp és Asztalos tiltakozott. Mező számára ez különösen veszélyes lenne, mondták, hiszen őt Buda-

[41] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 235. old.

[42] *Eva Priester:* Was war in Ungarn wirklich los? (Mi történt valóban Magyarországon?) Dietz Verlag. Berlin, 1957. 33. old.

pesten jól ismerik, s fennáll a veszély, hogy végeznek vele. De nem tudták lebeszélni. Ekkor Asztalos és Papp ragaszkodott ahhoz, hogy vele megy. Asztalos úgy vélte, esetleg jó hatással lehet a fegyveresekre, hogy a pártházban katonatisztek is vannak. Mező beleegyezett.

A lépcsőházban ekkor már csoportosan álltak a katonák és a pártmunkások. Várkonyi megkérdezte Asztalost, hová mennek. Asztalos megmondta, s arra kérte Várkonyit, szerezzen egy fehér kendőt és egy botot. Várkonyi az egyik katonával az étteremből kihozatott egy fehér abroszt, s ezt egy szétlőtt ablakkeret roncsára kötötték. Asztalos meghagyta Várkonyinak: – Amint kimegyünk a térre, a kaput csukják be utánunk. Ha fegyveresekkel jövünk vissza, nehogy valaki tüzeljen. – A rögtönzött zászlót először Papp akarta vinni, de Mező kivette a kezéből. Egy katona kinyitotta a kaput. Mező előrenyújtotta a fehér zászlót, egy ideig kitartotta. A téren néhány pillanatra abbamaradt a lövöldözés. A színház tetejéről és a térről kiabálás hallatszott: – Ne lőj, megadják magukat!

Ezután határozottan és biztosan kiléptek. Elöl ment Mező, közvetlenül mögötte Asztalos és Papp. – Ne lőjetek – kiáltotta Mező –, parlamenterek vagyunk! – A színház irányába indultak. Ebben a pillanatban lövések dördültek. Először Asztalos esett el, majd Mezőt találta el egy golyó; Pappot géppisztolysorozat érte. Ő még megpróbált néhány lépést tenni visszafelé a pártházhoz, de újabb golyók érték.[43]

S. K. és P. L. 30-án délelőtt a Kenyérmező utcában tartózkodott, majd a déli órákban kerülő úton kiment a Köztársaság térre. Mindkettőjüket kötözéssel, elsősegélynyújtással, sebesültszállítással bízták meg. Ők is jól látták, amint délután két óra körül, miután elcsendesedett a tűzharc, „három személy jön ki a pártház kapuján: egy civil és két egyenruhás. A civil fehér zászlót tartott a kezében. Ekkor a székház kapujával szemben, az egyik fa mögül előbújt egy falábú, negyven év körülinek látszó személy, és géppisztollyal megnyitotta mindhármukra a tüzet. A fehér zászlós parlamenterek egészen kijöttek az épület elé, még a járdáról is leléptek, amikor a tüzet megnyitották."[44]

[43] Nagy Mária visszaemlékezése.

[44] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

„A pártházból kijöttek néhányan fehér zászlóval. Ezeket hirtelen agyonlőtték, azután láttam, hogy a téren levő emberek egy része nyomult a pártházhoz... Ekkor a színház tér felőli oldalánál álltam."[45]

Amikor Asztalos János vérbe borultan elterült a pártház kapuja előtt a járdán, az emberiességéből kivetkőzött horda eszeveszetten tépte, szaggatta róla az egyenruhát. A Kun utcai kórház műtősnője rémülten nézte. A szörnyű látványtól idegei felmondták a szolgálatot. „Hirtelen mintha a testvérét látta volna. – Mit csinálnak az öcsémmel – sikoltotta. – Iszonyodva takarta el a szemét."[46]

„Alig tettek pár lépést, sortüzet zúdítottak rájuk. Véresen terültek el a kövezeten. Mező Imre nem halt meg azonnal. A tömegből egy bőrkabátos munkás meg akarta menteni. Tudta, hogy ez nagyon kockázatos, ezért szitkozódva tolakodott oda, kiabálva, hogy majd ő »elintézi« ezt a kommunistát. Még egy munkás lépett mellé, és ketten bevitték Mező Imrét egy kapu alá, majd rövid idő múlva hordágyon kórházba szállították, de már nem lehetett megmenteni."[47]

A súlyosan sebesült Mező Imrét a vöröskeresztesek valójában egy autóbuszba tették, és másokkal együtt a Péterfy Sándor utcai Kórházba szállították. Előtt parlamentertársai ott maradtak a földön. A közben odatóduló fegyveresek Asztalos Jánost fölemelték, de nem tudott megállni a lábán, és visszazuhant a földre. Erre nekiestek, ütni-verni, rugdalni kezdték, majd ketten a lábánál fogva a színház színészbejárója felé vonszolták. Itt a villanyóránál valaki, egy vastag fekete dróttal a kezében, ordítozni kezdett: – Engedjetek, engedjetek! – Az embergyűrűn azonban nem tudta áttörni magát; mikor azonban észrevették, mit akar, utat nyitottak neki. Ketten Asztalost a lábánál fogva a legközelebbi fához húzták, a drótot duplán összehajtották, hurkot csináltak, s átfogták vele Asztalos mindkét lábát. Két másik fegyveres fölment a fára, s a fán levők egyike a drótot a fa legalsó vastag ágára csavarta. Így lógott Asztalos János teste a fán,

[45] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. VIII. 8002/1958/21. sz. Sz. J.-né tanúvallomása.

[46] Ifjú Kommunista, 1958. 3. sz. 61. old.

[47] A szabadság vértanúi. 307. old.

lábainál fölfüggesztve. A drótdarabot 1957. április 30-án megtalálták a fán.

Az igazságügyi szakértői vizsgálat megállapította: Asztalos János halálát három ok váltotta ki. „Fejsérülései önmagukban is halálosak voltak; az akasztás is egymagában, minden egyéb külső erőszaktól függetlenül halált okozó volt. De Asztalost hasba is lőtték – ez a sérülés is a halálát okozta volna."[48]

Miközben a gyilkosok egyik része Asztalos Jánossal végzett, a többiek Papp Józsefet fogták körül. Valaki kiabálni kezdett: – Gyerünk, ez egy ezredes! – Erre nekiestek az eszméletlen Papp Józsefnek, és ordítozva rugdosni kezdték. A tömegből valaki felüvöltött: – Kivenni a szívét! – Az ezredes mellett álló J. P.-nek valaki egy huszonöt centiméter hosszú, három centiméter széles pengéjű, barna famarkolatú tőrt nyomott a kezébe. Papp kezét-lábát lefogták, J. P. pedig a tőrt többször az ezredes szívébe döfte. A kifröccsenő vér elöntötte J. P. ballonkabátját. Ezután mások Papp felhasított mellkasát kezdték feszegetni, és a kezükkel igyekeztek az ezredes szívét kitépni. J. P. a színház előtt eldobta a tőrt, majd hazament. Ahogy ő elmondta: „Én nem maradtam ott tovább, hazamentem és megvacsoráztam."[49]

Ezek után az ellenforradalmárok „egy csizmanadrágos férfit" kezdtek el hurcolni egy BSZKRT-kalauz vezetésével. Valaki kiabált: – Ez egy ÁVH-s ezredes! (Mint az olvasó már tudja, ilyen rangú államvédelmista nem volt a pártházban. Két honvédezredes tartózkodott ott: Asztalos János és Papp József.) – Amikor az úttest közepére értek, a foglyot többen megrohanták, és ütni, rugdosni kezdték. Mikor a földre zuhant, tovább rugdosták, majd a színház felé vonszolták. Ezután kötelet kerítettek, a lábára erősítették, s az egyik fára fel akarták akasztani. Amikor a kötelet meghúzták, az elszakadt, és az áldozat fejjel a földre zuhant. Ekkor az egyik fegyveres géppisztolyával egy sorozatot lőtt ki rá, majd összekötözték a kötéllel, és ismét felhúzták a fára.[50]

[48] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz. Dr. Radó Sándor, dr. Kelemen Endre igazságügyi szakértők véleménye.

[49] Ugyanott; Magyar Rendőr, 1957. március 23.

[50] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz. Szabó József tanúvallomásából.

A pártház elesik

Amikor az ostromlók látták, hogy a védelem megszűnt, „hatalmas ordítozásba kezdtek, és megkezdődött a székház megrohamozása".[1] A védők Várkonyi vezetésével visszavonultak az első emeletre, és itt harcoltak tovább. Mikor a támadók minden oldalról megrohanták az épületet, a benne tartózkodók egy része érthetően pánikba esett; a felső emeletekről megindultak az alagsor felé, és zsúfolásig megtöltötték a légópincéket és a kazánházat.

A fegyveresek berontottak, és elözönlötték a lépcsőházakat, az emeleteket, az udvart, a kazánházat és a légópincéket. Elsőkként a Kenyérmező utcai oldalról a Thököly útiakhoz és a Baross tériekhez tartozó csoportok hatoltak be. A színházból támadó, zömükben Corvin köziek és mások a főbejáraton rohantak be. Amikor a harckocsik lőni kezdték a székházat, a Rákóczi út 61. számú ház tetejéről tüzelő ellenforradalmárok lejöttek, és a Kenyérmező utca és a Rákóczi út sarkán várakoztak. Mikor a nagy ordítozás kitört, arra gondolva, hogy ez már a székház elestét jelenti, elindultak a térre. De egy részük már a Kenyérmező utcai oldal földszinti ablakain bemászott, ordítozva: – Erre is lehet jönni, gyerünk, erre is gyertek![2]

A szervezett fegyveres csoportokat újabb fegyveresek követték – részben azok, akik az első kivégzéseket véghezvitték. Bár ezek jelenléte tovább fokozta a támadás brutalitását, az ostrom leszámolás, bosszú jellegét, ugyanakkor megkönnyítette, hogy az első gyilkosságsorozat után életben maradt pártmunkások közéjük keveredve kijuthassanak a székházból. Ezt elősegítette, hogy a felkelők között is akadtak olyanok, akik megdöbbentek, valósággal megrettentek attól, amit társaik csináltak, és lelohadt a vérengző kedvük.

A megrohanás első perceiben, amikor a karhatalmisták és a

[1] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.
[2] Ugyanott.

pártmunkások egy része még védekezett, a felkelők szervezetten küzdötték le a védőket, s fésülték át a helyiségeket, egyszerű volt felismerni, ki hová tartozik. De amikor mind többen tódultak be, áldozatot és zsákmányt keresve, kitört az anarchia. A fejetlenség nőttön-nőtt; a Baross tériek és a Corvin köziek, sőt az ezekhez tartozó Práter utcaiak sem igen ismerték egymást. Percenként előfordult, hogy a fegyveresek velük érző, de előttük ismeretlen civileket néztek pártmunkásoknak, és meg akarták ölni őket. A kölcsönös gyanúsítás pillanatok alatt elharapódzott és ki-kirobbant. Ebben az általános fölfordulásban egy-egy védőnek sikerült valamely csoporthoz odacsapódnia, és így meg tudott menekülni.

Az elsőkként behatoló fegyveresek mindjárt három részre szakadtak. Egyik részük az előcsarnokban maradt; ők fogták el a légópincébe visszahúzódókat, másik részük az emeleteket szállta meg, harmadik csoportjuk pedig a székházon keresztül áthatolt a DISZ épületébe, hogy annak védőivel számoljon le.[3]

Ezalatt a szlovák diákotthont megszálló, majd később a Kenyérmező utcai oldal egyik földszinti ablakán a pártházba behatoló Baross tériek egy részlege eljutott a konyhába. Az ő feladatuk volt, hogy a „székházban felhalmozott nagy mennyiségű élelmet" megszerezzék. Meglepődtek, mikor mindössze néhány kiló lisztet, tésztát és igen kevés húst találtak. Nem is akarták elhinni, hogy nincs több; ordítva, üvöltözve keresték az élelmiszerraktárt, s másokat is segítségül hívtak a kereséshez. Az udvaron, a pincékben is kutattak, de élelmiszert nem találtak többet.

A mintegy húsz-huszonöt Baross téri fegyveres erre elkezdte kihordani a székház raktárában talált holmikat. Az itt tárolt függönyöket, rádiókat, írógépeket, szőnyegeket, bútorokat a Kenyérmező utcai ablakokon keresztül adogatták ki, rakták föl az odaállított teherautókra. Hordták a konyhafelszerelést, az irodai bútorokat, a szőnyegeket, a képeket.

Abból a tényből, hogy nem mindenkit öltek meg, akit a székházban találtak, sőt elég sok embernek sikerült életben maradnia, egyesek azt a következtetést vonták le, hogy a helyzet – illetve, mint előszeretettel fogalmazzák: a „néhány atrocitás" – valójá-

[3] Ugyanott.

ban nem is volt olyan súlyos. Nyugaton megjelent könyvekben az olvasható, hogy a pártház védőit a „szabadságharcosok" mentették meg. Gosztonyi egyenesen azt állítja, hogy „a szabadságharcosok föllépése a csőcselék ellen irányult".

Volt-e különbség, és ha igen, micsoda? Volt-e összefüggés, és ha igen, milyen a szervezett, fegyveres ellenforradalmár csoportok által végrehajtott kivégzések és a többi csőcselék gyilkosságsorozata között?

Ennek megállapítására nagyon fontos, miképp indult el a gyilkosságsorozat, hogyan szabadultak fel a vérengző „ösztönök", hogyan halt meg a fehér zászlóval a térre lépő három parlamenter. Láttuk: Mező Imre halálát a pártházat szervezetten ostromló fegyveresek golyói okozták, Papp Józsefet, Asztalos Jánost is ők lőtték le. A fegyveresek által okozott halál és a lincshangulatra éhes csoportok brutalitása következtében okozott halál elválaszthatatlan. A kezdeményezés a „szabadságharcosoké" volt. Hisz a parlamenterként fehér zászlóval a térre kilépő Mező, Papp és Asztalos lelövése utat nyitott a szervezett ellenforradalmárokat támogatók lincselésének. Ebben, mint cseppben a tenger, benn van mindaz, ami a téren és nemcsak a téren történt. Nem lehet ezt a két erőt elválasztani egymástól, még ha nem is teljesen azonosak. Kölcsönösen segítik, támogatják, erősítik egymást. A fegyveresek teszik lehetővé, hogy az utcákban, a kapuk alatt, a tér távolabbi részein a civilek gyülekezzenek, ezek pedig jelenlétükkel erősítik az ostromlókat. De nemcsak erről van szó. Október 30-ra a fegyveres alakulatok már magukba olvasztottak jelentékeny, korábban szervezetlen, lincselésre kész politikai erőt is.

Kétségtelen, hogy a „szabadságharcosok" között akadtak olyanok is, akik segíteni akartak és segítettek is a pártház védőin. Ezek csak ott döbbentek arra, hogy tulajdonképpen mi történik, s visszariadtak – nem ezt akarták. Ilyenek azonban nem sokan voltak. Ezt bizonyítja az is, hogy nemritkán ők maguk is veszélybe jutottak, amikor segítettek. Ekkor azonban már késő volt . . .

Lássuk, mit ír az egykorú „Life" a „fegyelmezett" fegyveresek tevékenységéről.

„Felkelő csoportok érkeztek a mellékutcákból, kiabáltak, és behatoltak a házba. A legfelső emeletről csak elszórt lövöldözés

folyt, de az emberek óvatosak maradtak. Az épület előtt harminc-negyven halott hevert a földön.[4] Egy sorban feküdtek. Amikor valakit találat ért, a mögötte álló a helyébe lépett, és ő is meghalt. Olyan volt ez, mint egy krumpliföld, csak az emberek feküdtek ott krumpli helyett . . .

Soha nem láttam még ilyen halált, embernek még ilyen gyors megöletését. Egy tiszt nevetve jött ki a házból, és következő szempillantásban már a földön hevert. Eszembe se jutott, hogy a fickót lelőtték; azt hittem, csak éppen elesett. A felkelők azután kihoztak egy tisztet a házból . . . Sápadt volt, néhány lépést tett előre, visszafordult, vitatkozott. Azután összecsuklott. Vége volt."

Az épület túloldalán levő utcából nagy zajjal emberek rohantak elő . . . Egy másik csoportot is láttunk, ennek vezetője hatalmas zászlót lobogtatott. „Rajta! Gyertek! A ház a miénk!" – kiáltozta.[5]

Igen, a Budapesti Pártbizottság székháza az ellenforradalmároké volt . . .

Amikor Ny. J. és társai behatoltak a székház előcsarnokába, két fegyveres már a földön hasalva kézigránátokat dobált a pincébe, és géppisztollyal lőtte a lejáratot. Mindkettő az Almássy téri csoportból került ki.[6] Lentről a nők kiabálni kezdtek: – Itt sebesültek és nők vannak. Ne lőjetek! – A korábban elfogott és a pincében levő ellenforradalmár is tele torokból kiáltozott: – Magyarok! Ne dobjatok kézigránátot! Én közületek való vagyok! Magyarok, ne lőjetek![7]

Két pártmunkás a sebesült „felkelőt" felvitte a lépcsőn. A betóduló ellenforradalmárok a jelszót kérdezték tőle, amit ő meg is mondott. A fegyveresek megparancsolták: a pincében levők felemelt kézzel menjenek fel a lépcsőn, legelőször a nők. Ezután hozzáfogtak az igazoltatásukhoz.

[4] A cikk írója itt nyilvánvalóan téved, az épület előtt nem hevert harminc-negyven halott.

[5] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszáma. 28. old.

[6] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

[7] *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. Élet és Irodalom, 1957. május 24.; Lengyel Zoltán visszaemlékezése.

A védők közül Berta Somogyi Lajos, Csalai József, K. Farkas József, Holicza István, Könczöl Sándor, Vörös Sándor és a pártmunkások közül is egypáran fél három után megpróbáltak a légoltalmi pincéből a szomszéd épületek pincéin keresztül kijutni a pártházból. De már nem volt idejük a falat kibontani, s ők is azok közé kerültek, akiket fölfelé hajtottak.

Lengyel Zoltán a pincében egy sebesült feje alá tette rendőrzubbonyát, így szürke ingében sikerült a zűrzavarban kijutnia a főbejáraton. Elindult a Kenyérmező utca felé, de alig tett tíztizenöt lépést, szembe találkozott a Baross téri T. L. fegyvereseivel. Ezek észrevették, hogy rendőrnadrág és csizma van rajta, utána mentek, a Kenyérmező utca sarkán nekiestek, és a 4-es számú ház kapualjába vonszolták. Közben az utcáról mások is utánuk tódultak, letépték az ingét, majd az alatta levő piros színű atlétatrikótól teljesen megvadulva ezt is letépték, és agyba-főbe verték. Végül is két fegyveres elindult vele a Rákóczi úton át a Péterfy Sándor utcai Kórházhoz. Az utcán összegyűltek azonban ott helyben akarták az „ügyet rendezni". Végül nagy nehezen mégis eljutottak a kórházba, ahol egy földszinti szobában „kihallgatták". Másnap sikerült ruhát szereznie és megszöknie.[8]

A téren a kivégzések első sorozata szervezetten történt, bár a „nézők" közül kisebb-nagyobb csoportok megpróbáltak a székházhoz közel kerülni, de a terepet a fegyveresek megszállták. Próbáljuk meg nyomon követni, mi történt ezután. Az elfogott karhatalmistákat csoportonként a ház elé vezették. Az elsők között volt Vörös Sándor, Könczöl Sándor, Kálmán István, Holicza István, Csalai József, Kucsera Zoltán, K. Farkas József, Berta Somogyi Lajos és Elek László.

Állandó ütlegelések közepette a főbejárat elé vonszolták, s a Kenyérmező utcához közel a falhoz állították őket.[9] A Corvin köziekből, a Baross tériekből, a Hársfa utcaiakból és a Thököly útiakból alakult mintegy huszonöt tagú kivégzőosztag felállt velük szemben, és sortüzet adott rájuk.[10]

A kivégzések pillanatát megörökítette egy fotoriporter. A kép,

[8] Lengyel Zoltán visszaemlékezése.

[9] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

[10] Berta Somogyi Lajos, K. Farkas József, Könczöl Sándor visszaemlékezései; Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

mely a „Life" című amerikai folyóirat 1956. decemberi számában megjelent, akkoriban bejárta az egész világot.[11]

Ám a falhoz állítottak közül nem mindenki pusztult el. Vörös Sándor még az előcsarnokban elesett, a többieket rajta keresztül hajszolták a térre, majd őt is kivonszolták. A téren Berta Somogyi mögé került. Mivel még a pincében sikerült egy lódenkabátot szereznie, ennek segítségével megmenekült. Mielőtt a sortűz eldördült volna, a fegyveresek az ott gomolygó „kíváncsiskodókat" ellökdösték a kivégzendők mellől. A lódenkabátos Vörös Sándor közéjük került, és velük sodródott. Elindult a Kenyérmező utca felé. Még a sarokra sem ért, már hallotta a sortüzet, és visszanézve látta, amint bajtársai összeesnek a székház falánál. Zaklatott állapotban ment tovább. Felismerte az úttesten fekvő Katona Gyula őrvezetőt, aki délelőtt a mellette levő szobában harcolt, s a ház elestének pillanatában az első emeleti ablakon kiugorva próbált megmenekülni.[12]

Mielőtt a pincébe indult volna, Könczöl is látta, amint Katona az első emeleti ablakon kiugorva próbál menekülni. Néhány Baross téri észrevette szándékát, és T. L. szakaszparancsnok vezetésével odarohantak. Vöröskeresztes férfiak és lányok is odasiettek, és a megsérült Katona Gyulát hordágyra tették. A Rákóczi út irányában elindultak vele a mentőautójukhoz. Két könnyebben megsérült fegyveres azonban, akik eddig az egyik Kenyérmező utcai kapu alatt tartózkodtak, hangosan követelték a kivégzést ott a helyszínen. Az ordítozásra a kapuk alól fegyveresek és civilek rohantak ki, felborították a hordágyat, és a földön heverő Katona Gyulát addig rugdalták, amíg csak élet volt benne. De térjünk vissza a kivégzésekhez.

Könczöl a kivégzőosztag sortüzétől tüdőlövést kapott. Eszméletét vesztette. Arra tért magához, hogy egy férfi és egy nő fölébe hajol, a nő megfogja a fejét és odasúgja: – Tegyen úgy, mintha halott lenne. Most nincs gépkocsi, de ha lesz, el fogjuk szállítani a kórházba. – Majd egy téglát tett az arcára. Könczölt rövidesen sikerült egy gépkocsin elvinniük a Szövetség utcai Kórházba, ahol megoperálták. Könczöl Sándort a „nézők" között levő kom-

[11] A képeket a „Magyar Ifjúság" 1957. február 16-i és a „Népszabadság" 1957. február 14-i száma is közölte.

[12] Vörös Sándor visszaemlékezése.

munisták és olyan egyszerű emberek mentették meg, akikben volt bátorság, hogy a megtámadottak, a „kivégzettek" segítségére siessenek. Könczöl segítői között volt egy egykori csendőr is.[13]

A kórházakban hajsza indult a sebesült rendőrök, katonák, pártmunkások, államvédelmisták után. Könczölt is el akarták vinni, de még nem tudott járni. Az egyik ápolónő méreggel akart végezni vele. A műtős viszont segítségére sietett, civil ruhát is szerzett neki, és kiszöktette a kórházból. Könczöl a rendkívül súlyos operáció után néhány nappal hazaindult Gyermelybe. Negyven kilométert gyalogolt, többször összeesett. Mikor végre hazaért, összeroskadt, és három napig eszméletlenül feküdt. Magához térve elmondta, mi történt vele és a többiekkel a pártházban.[14]

Holicza István, mikor a többiekkel együtt fölfelé indult a pincéből, látta, hogy az előtte haladó Kálmánt többen megragadják és hajánál fogva vonszolják. „Láttam, amint kést szúrtak a hasába, többször gyomron rúgták, és láttam, amint összeesett a fájdalomtól, arca kínosan eltorzult. A földön a fejét kezdték rugdosni, s orrán-száján patakzott a vér... Úgy emlékszem, hogy még utolsó pillanatban valamit mondani akart, de már csak összefüggéstelen hangok értek el hozzám. Már nem volt magánál." Kint a kapu előtt Kálmán Istvánt kötéllel a lábán vonszolni kezdték a téglatörmeléken keresztül. „Soha nem láttam őt."[15]

Holiczát az előcsarnokban egy magas férfi kihúzta a sorból, és puskatussal fejbe vágta. Egy pad alá esett. Ugyanaz az ember a hajánál fogva kirángatta a pad alól, és kirugdosta a pártház kapuján. Holicza nem vesztette el az eszméletét. Már a fal előtt állt, amikor egy barna kucsmát viselő, harmincöt év körüli férfi szuronyos puskával beledöfött, a szurony azonban Holicza levéltárcájában megakadt. Odalökték a többiek közé. Ezután dördült el a kivégzőosztag sortüze. Holicza a jobb lábán sérült meg, s miután elterült a földön, valaki még fejbe vágta. Elvesztette az eszméletét, és csak a Péterfy Sándor utcai Kórházban tért magához.

Csalai József már az előcsarnokban súlyosan megsebesült, mikor a falhoz lökdösték; a repedezett téglafal egy része ráomlott.

[13] Könczöl Sándor visszaemlékezése; Népszabadság, 1963. február 3.
[14] Ugyanott.
[15] Holicza István visszaemlékezése.

Kint a téren puskatussal is ütötték, a járdára zuhant, így a sortűz nem érte. A sortűz eldördülése után két fiú hordágyra tette, mások lefordították róla. A két fiú kiabált: – Ne bántsátok, sebesült! – Mások meg azt üvöltözték: – Ki kell végezni! – Hogy a két fiúnak, hogyan sikerült végül mégis kimentenie őt, nem tudja, mert elvesztette az eszméletét. A kórházban egyes ápolónők nemcsak hogy nem törődtek vele, de el akarták vitetni, hogy megöljék. Hallotta, amint azt kiabálták, hogy államvédelmi tiszt, és tele van ezresekkel. Október 30-án, amikor ki akarták végezni, mindössze húsz forint volt a zsebében.[16]

Kucsera Zoltánt hátulról puskatussal fejbe verték. A sortűz végzett vele.[17]

A pincéből kilépő K. Farkas Józsefnek is azonnal nekiestek, s egy „szájától a füléig húzódó sebhelyes férfi nyeles kézigránáttal fejbe vágta". K. Farkas összeesett. A térre vonszolták, s a többiek közé lökték. Látta a rá meredő fegyverest. Nem tudta, mikor lőttek, csak azt látta, hogy mellette álló elvtársa összeesik. Hirtelen ő is erős ütést érzett a mellében, és a földre zuhant. Még eszméletén volt, amikor egy szakállas férfi föléje hajolt, és közvetlen közelről pisztollyal az arcába lőtt. Még mindig eszméleténél volt, arcára borult, s egyre arra gondolt: lenyelni a vért, nehogy elvérezzem. Nem tudta, mennyi idő telt el, talán csak néhány perc, amikor ismét egy férfi hajolt föléje, s odasúgta neki: – Hunyd be a szemed, tégy úgy, mintha meghaltál volna. Tarts ki, mindjárt jövök érted!

Az ismeretlen egy társával vissza is tért, K. Farkast hordágyra tették, majd egy teherautóra emelték. Végig eszméletén volt, így érzékelte, hogy a teherautó többször megállt. Szenvedélyes, türelmetlen vitát hallott: a kivégzését követelték. Egy ízben valaki a torkára akart lépni azzal a felkiáltással, hogy „kár a golyót pazarolni". Máskor hallotta, amint egy pisztolyt csőre töltenek, hogy lelőjék. Mindig az ismeretlen idegen mentette meg. Így jutottak el nagy nehezen a Péterfy Sándor utcai Kórházba, ahol nem akarták felvenni. Ekkor elájult. Csak a műtőben tért magához, mégpedig arra, hogy a nővér hangosan tiltakozik az ellen,

[16] Népszabadság, 1957. február 26.
[17] K. Farkas József visszaemlékezése.

hogy orvosi segélyben részesítsék. Egy orvos azonban mégis megoperálta. November első napjaiban többször kihallgatták. 3-án a kórházban levő egyik parancsnok, egy főhadnagy közölte vele: le van tartóztatva, felelősségre vonják, néhány nap múlva kivégzik.

K. Farkas József havi zsoldja száznyolcvan forint volt. Amikor a kórházat elhagyta, nem volt civil ruhája. A pártház védelmében olyan súlyos sérülést szerzett, hogy jobb lábára örökre sánta maradt. És mégis vallotta: „A proletárdiktatúrát védtük, és ha kell, holnap ismét fegyvert fogok érte."[18]

Berta Somogyi Lajos is végigélte az előcsarnoki tortúrát, az ordítozók sorfalát. T. J., a XIX. kerületi fegyveresek egyik vezetője puskájával fejbe vágta, és ütlegelte, amíg a ház elé értek. Berta Somogyi látta a felsorakozó kivégzőosztagot, közöttük T. J.-t is. Hallotta a tűzparancsot. Mindez nagyon gyorsan történt. „Egymásután éreztem az ütéseket, arcra buktam." Megpróbált fölkelni, de ereje már nem volt hozzá. Ekkor a kivégzőosztagból melléje lépett valaki, és közvetlen közelből géppisztolyból sorozatot lőtt rá. Ez szinte elfűrészelte az egyik lábát; mint később megtudta, kilenc golyó érte. Nem messze a kivégzés helyétől egy téglarakás volt. Berta Somogyi odaesett, és azt gondolta, ha a téglák közé dugja a fejét, megmenekülhet. Ekkor egy férfi megemelte a fejét s megjegyezte: – Ez még él –, majd két társával a Kenyérmező utca irányába vonszolták. Közben többen megpróbálták kiszedni a három férfi kezéből. Ezek azonban megvédték, taxiba tették, és a Koltói Anna Kórházba vitték. Azonnal megoperálták, de olyan gyenge volt, hogy nem altathatták el; mint később megmondták neki, ha elaltatják, nem ébredt volna fel többé. A lábát már nem lehetett megmenteni. Az operáció után Berta Somogyit is elérte a „szabadságharcosok" razziája; el akarták vinni a kórházból, hogy „felelősségre vonják". De az egyik ápolónővér és a segédorvos megvédte.

November 5-én ugyanabba a kórterembe, ahol ő feküdt, T. J. is bekerült. December 10-ig együtt voltak. Berta Somogyi jól emlékezett rá – hogy is lehet azt elfelejteni! –, T. J. azonban nem ismerte fel, sőt dicsekedve mesélte, hogyan vett részt a budapesti pártház elfoglalásában. Volt mit mesélnie . . .[19]

[18] Ugyanott.

[19] Berta Somogyi Lajos visszaemlékezése.

Elek László sorkatonának is sikerült még a pincében egy civil kabátot szereznie. Mikor már vitték a térre, T. J. kiabálni kezdett: – A civil kabátos álljon ki közülük! – Mások is odakiáltoztak: – A civil álljon ki, te nem tartozol közéjük!

Elek László visszakiabálta: – Én is közéjük tartozom! – Ebben a pillanatban ért – közvetlenül Könczöl mögött – mellé T. J., aki puskájával „bal oldalról, ahol állt, egy hatalmas ütést mért Elek László fejére". Elek megtántorodott, Könczöl támogatta. Együtt állították a falhoz őket.[20] A sortűz után Elek László holtan maradt a pártház előtti járdán.

Ki volt Elek László karhatalmista katona, aki nem állt ki a kivégzendők sorából? Civilnek nézték, megmenekülhetett volna. De ő visszakiabált: „Közéjük tartozom" – és közöttük is maradt... Jóformán nem is ismerjük őt. A többiek, akik csodával határos módon életben maradtak, emlékeznek rá. Életének utolsó két szava feledhetetlenné teszi Elek László karhatalmista közkatonát, a pártház védőjét.

Már említett cikkében John Sadovy, a „Life" riportere így írta le a gyilkos sortüzet: „Egy méternyire álltam ettől a csoporttól. Egyszerre az egyikük kezdett összecsuklani. Egészen közelről lőhettek a bordái közé. Úgy hulltak a földre mindnyájan, mint a búza, amelyet lekaszáltak. Nagyon kecsesen. Egy másik fiú rohanva jött ki a házból. Látta, hogy barátai meghaltak, megfordult, behatolt a tömegbe. A felkelők kivonszolták. Csak egy felvételt csináltam róla, és már vége is volt. Ekkor az idegeim felmondták a szolgálatot. Könnyeim végigfolytak az arcomon. Három évet töltöttem a háborúban, de amit ott láttam, semmi sem volt ehhez a borzalomhoz képest.

Megfigyeltem, hogy nem volt nagy zaj. A lövések annyira közelről történtek, hogy az emberek teste, akikre lőttek, hangfogóként működött."[21]

Sadovy riportja és képei az egész világot bejárták. Rio de Janeiro legnagyobb lapja, a „Correio de Manha", a képeket átengedte a „Délamerikai Magyar Hírlap"-nak, amely aztán szintén közölte őket, de a következő szalagcímmel: „Így gyilkolnak az

[20] Könczöl Sándor visszaemlékezése.

[21] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszám. 28. old.

oroszok." A kivégzés előtt álló katonák képéhez fűzött szöveg pedig így hangzik: „Szovjet-Oroszország kommunista kormánya számára a képen látható férfiaknak egyetlen nagy bűnük az volt, hogy állampolgárokhoz méltóan akartak élni egy szabad és független Magyarországban. Feltartott kezekkel egy kivégző orosz osztag előtt állanak." A földön heverő áldozatok fényképét pedig ez a szöveg kíséri: „Mindnyájan hősi halottak, csak egy halálosan sebesült próbálja még fejét fölemelni. Ez történt Magyarországon és történik majd mindazokban az államokban, amelyeken »népi demokratáknak« nevezett kormányok uralkodnak, ha fel akarnak szabadulni a kommunista iga alól."[22]

Ez az egész – úgy gondoljuk – nem szorul magyarázatra.

A sortűz után a kivégzőosztag egyik része a téren megpróbált „rendet" teremteni, másik része a székházba ment. Ekkor vált lehetővé a fal előtt, a járdán heverő karhatalmisták közül az életben maradottak megmentése.[23]

A téren folytatódott a lincselés. Meg lehet-e pontosan írni mindazt, ami akkor ott történt? Az eseményeknek egyes mozaikjaiból áll össze a történet. A Köztársaság tér e néhány száz négyzetméternyi területén, pontosabban a színház és a Köztársaság tér 26. számú ház között elterülő még kisebb területen, a Budapesti Pártbizottság székházának főbejáratánál, lépcsőházaiban, emeletein, szobáiban, udvarán, az ifjúsági szövetség szomszédos székházában 1956. október 30-a oly hosszú délutánjának minden percében egy-egy tragédia játszódott le.

A Budapesti Pártbizottság székháza előtt égetni kezdték a kihordott könyveket, képeket és iratokat. E máglya mintegy jelképesen bevilágította a Köztársaság téren történteket; még késő délután és este is égett, felidézve a történelmi múlt jól ismert eseményeit, hisz mindez egyszer már megtörtént.

A székház előcsarnokában mintegy félszáz fegyveres tolongott, rendelkezett. Külön állították a nőket és a férfiakat. Teljes volt a zűrzavar, a hangzavar. „Agyonlőni! Igazoltatni!" – hangzott egyre. Közben betódulnak a folyosókra, fel az emeletekre. Lovas Mártont az egyik szobában igazoltatták. Miután megállapí-

[22] Népszabadság, 1957. március 16.

[23] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

tották, hogy pártalkalmazott, másodmagával bezárták egy mellékhelyiségbe, de nemsokára parancs jött: mindkettőjüket át kell kísérni a Kilián ba. A Kenyérmező utcával párhuzamos folyosó teljesen kiégett utolsó szobájába vitték őket, s megparancsolták nekik, ugorjanak ki az ablakon, és induljanak el. A fegyveresek kíséretében elindultak. Útközben egy csoport körbevette őket. „Kicsoda, honnan hozták?" – kérdezték Lovasról. Kísérői megmondták: szerkesztő, benn volt a pártházban. Erre nekiestek Lovasnak. „Bevallom, nem kihívóan, nem visszavágó gyűlölettel néztem rájuk, csupán megadással és rettenettel vegyes félelemmel. A szemüket néztem, a kezüket és a lábukat. Mert szakadatlanul ütnek és rugdalnak." Addig ütötték, amíg arcra zuhant. Mivel a parancs az volt, hogy a Kilián ba kell kísérni, őrei nem engedték, hogy agyonverjék. Lovas csupa vér lett, ezért előbb a Korányi Kórházba vitték. A Budapesti Pártbizottságtól a Korányi Kórház nincs messze, Lovasnak mégis nagyon hosszúnak tűnt az út. A székházban a harc óráiban nem félt, de a tömeghisztériától megtébolyodott, vérszomjas emberekre emlékezve így ír: „. . . olyan halálos dermedtség fog el, ami több, mint a félelem. Egy hang nem jön ki a számon. Ez a rövid út viszontagságos életem legnehezebb útja."[24]

Nagy Károlyné tizennégy éves fiával a légópince bezárt vasajtaja mellett húzódott meg. – Ne lőjenek, itt sebesültek vannak – kiáltozta. Miután a fegyveresek bejutottak az óvóhelyre, Nagy Károlynét fiával együtt kikergették, azután a felkelők sorfala között neki is végig kellett mennie; „ökölcsel, lábbal, fegyverrel ütötték-verték". Ám amíg a fegyveresek a három férfira, Tapolcsányira, Schulzra és Lakatosra vetették magukat, Nagynénak és a fiának sikerült kimenekülnie az épületből, éppen akkor, amikor a téren Szabó Lajos alezredest akasztották. Nagyné és fia tanúi voltak a szörnyű jelenetnek. „Azt láttam, hogy az őt körülvevő személyeknek véres volt a kezük." S ahogy továbbsodródtak, látták, hogy a színház előtt éppen két ember akasztására készülődnek. Hallották, amint „a színház közelében az egyik csoport azt kiabálta: »fára vele!«, a másik csoport pedig: »lámpavasra!« Mi-

[24] *Lovas Márton:* A Köztársaság téri pártházban. Élet és Irodalom, 1957. május 24.

kor sikerült végre a térről elmenekülniük, még mindig hallották az ordítozást: »fára vele!«"[25]

Szabó Lajos alezredest hátrakötözött kézzel vitték ki a térre. Pillanatokon belül huszonöt-harminc ember vette körül. A téren levő szoborhoz kísérték. A szobor előtt valaki elgáncsolta, Szabó elesett. Mikor kötelet kötöztek a lábára és felhúzták az egyik fára, még élt, és segítségért kiáltozott. A körülötte állók teljesen megvadultak, felakasztott testének estek, ütlegelték, kövekkel dobálták. Mikor látták, hogy már nem él, otthagyták. Ekkor azonban újabb csoportok tódultak oda, és a fejjel lefelé lógó hullát gyalázták.

Hasonló módon került a térre a székházból Lakatos Péter, Tapolcsányi László és Schulz László. Nekik is a fegyveresek sorfala között kellett elvonulniuk súlyos bántalmazások közben az egyik földszinti, Kenyérmező utcára néző helyiségbe, innen pedig egy felrobbantott ablakon keresztül kifelé, aztán vissza a térre.

Lakatos Péter pártfőiskolai tanárt, amint a térre értek, sortűzzel hasba lőtték, de nem halt meg azonnal. Hordágyra tették, és visszavitték a székházba. Ott valaki ordítozni kezdett: – Kifelé! – Ekkor visszavitték a térre. Itt igazoltatták a súlyos sebesültet, majd továbbengedték; míg a Luther utca sarkáig elértek, ez többször megismétlődött. Fölborították és bántalmazták is.[26]

A vöröskeresztesek csak egy óra múlva értek vele a Korányi Kórházba, amelyet akkor már megszálltak az ellenforradalmárok, s Lakatost nem engedték megoperálni. Csak később sikerült dr. Gálocsi Györgynek a súlyos állapotban levő sebesültet „ellopnia" és megműtenie, de már késő volt, a nagy vérveszteség miatt nem lehetett megmenteni.[27]

Lakatos felesége szintén a székházban volt, de elszakadtak egymástól. Az asszony csak később tudta meg, mi történt a férjével. „A Korányi Kórházban az egyik orvos elmondása szerint tudom azt, hogy egy sorozatot kapott géppisztolyból, valamint arccsontlövést is. Az orvos elmondása szerint a férjem kórházba szállítása a lövéssorozat után két óra múlva történt."[28]

[25] Nagy Károlyné visszaemlékezése.

[26] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

[27] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 154. old.

[28] Lakatos Péterné visszaemlékezése.

Lakatos Péter mögött Tapolcsányi Lászlót és Schulz László borbélyt kísérte öt-hat fegyveres. Mikor Lakatossal és Schulzzal végeztek, ezt mondták Tapolcsányinak: – Téged nem végzünk ki, életben hagyunk azért, hogy a rádióban beszélj és elmondd, mi van a pártházban! – Állandó bántalmazások közepette hurcolták a Rákóczi út felé. Itt a sarkon újabb lincselők támadtak Tapolcsányira, és követelték, hogy akasszák fel. Tapolcsányi kísérői azonban azt bizonygatták: ennek életben kell maradnia, hogy tanúvallomást tegyen a pártházról, a pincékről. Több sebtől vérzett, ezért a Korányi Kórházba kísérték, itt elsősegélyben részesítették. A „nézők" közül jó néhányan a kórházig mentek, és kórusban követelték: adják ki Tapolcsányit! A fegyveresek ezért a kórház kapuján kicsempészték. Először egy sebesültszállító kocsiba akarták tenni, ennek vezetője azonban nem engedte, hogy a vöröskeresztes kocsiba fegyveresek is beszálljanak. Így tovább kísérték, majd a Rottenbiller és a Péterfy Sándor utca sarkán megállítottak egy teherautót, s erre felszálltak. Éppen akkor ért oda egy másik fegyveres csoport, mely a székház első emeletén harc közben elfogott Bozsó Imre karhatalmistát kísérte. Bozsót is meghurcolták. Karlövése volt és több helyen vérzett. Most már kettőjüket együtt vitték nem a Kiliánba, hanem a Corvin közbe. A Kisfaludy köz 4-es számú lakóház egyik első emeleti fürdőszobájába zárták őket. Fél óra múlva megkezdték a kihallgatásukat. „Kik tartózkodtak a székházban, milyen erővel, milyen fegyverekkel rendelkeztek, és kik vannak a föld alá zárva?" – e kérdések záporoztak feléjük. Mivel arról, hogy bárki is a föld alá lenne zárva, természetesen semmit sem tudtak mondani, mindkettőjüket súlyosan bántalmazták. Bozsót rövidesen elvitték, és másutt folytatták a kihallgatását. Helyette másik sorkatonát hoztak a fürdőszobába, s szintén többször kihallgatták. Mégpedig oly módon, hogy délután öt órára mindhármukat el kellett szállítani a X. kerületi helyőrségi kórházba. Tapolcsányi és Bozsó kihallgatásain többször részt vettek a Corvin köziek különböző vezetői is.[29]

A Bozsót és Tapolcsányit elfogó fegyveresek a Corvin közi parancsnokság úgynevezett testőrségéhez tartoztak, de egy ideig

[29] Tapolcsányi László és Bozsó Imre visszaemlékezései; Budapesti Fővárosi Bíróság B. IV. 2468/1957/13. sz.

élelembeszerzők, kocsikísérők voltak. Több tehergépkocsi élelmiszert szereztek a Corvin köziek számára, majd a parancsnokokra és gépkocsijaikra vigyáztak Ott voltak 30-án hajnalban a már említett terepszemlén, s amikor Schulz Lászlót, a borbélyt észrevették, mintha megismerték volna, gúnyosan kiabálni kezdtek: – Aha, te is itt vagy! – Lezsidózták és lekommunistázták. Többen belekapaszkodtak vörös hajába, és minden ütés után nevetésben törtek ki. Schulz megpróbált védekezni, de hiába mondta, hogy ő borbély volt a pártházban. Kilökdösték a térre, a falhoz állították, és hasba lőtték. Később őt is a Péterfy Sándor utcai Kórházba szállították, de már nem lehetett megmenteni.[30]

Kárpáti István fiatal sorkatonát a téren a színház mellett még reggel kézigránáttal megsebesítették. A székház eleste után néhány fegyveres egészen a Kenyérmező utca és a Köztársaság tér sarkáig rugdosta. Itt lehúzták róla a csizmáját és a születésnapjára kapott karóráját. Zubbonyába egy újpesti címre kiállított párttagsági könyvet, mellére pedig egy május elsejei emléklapot tettek, amelyre valaki ráírta: „Mintapéldány".

Még aznap délután egy ismeretlen férfi felkereste a Kárpáti családot, és Kárpáti édesapjának felajánlotta, ha tud uralkodni magán, elviszi a Köztársaság térre, és segít elhozni onnan fia holttestét. Az apa természetesen elment vele. A halottat a tömeg még akkor is köpdöste, rugdosta. Az apa a látványtól szívgörcsöt kapott, összeesett. A család az ismeretlen segítségével, meg a temetkezési vállalatnál dolgozó ismerősük közbenjárásával megpróbálta elvinni a halottat, de a téren őrködő fegyveresek nem engedték. Csak november 3-án, amikor intézkedtek a Köztársaság téren levő tetemek elföldeléséről, értesítette a temetkezési vállalatnál dolgozó ismerősük Kárpátiékat az időpontról és az útirányról, amerre a pártbizottság védelmében elesettek holttestét viszik. Így sikerült Kárpáti István szüleinek, még mielőtt az ellenforradalmárok az elesett elvtársakat egy közös sírba tették volna, fiuk holttestét „ellopni" és a Rákoskeresztúri új köztemetőben eltemetni.[31]

[30] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa Nb. törv. I. 5133/1958/2. sz.; Nagy Károlyné visszaemlékezése; Népszabadság, 1956. november 21.

[31] Id. Kárpáti István visszaemlékezése.

Még a harc idején, amikor a kazánház salakliftjét belövés érte, Forgó József fűtő a hátsó kazánházba ment, ahol már tizenöt-húsz pártmunkás tartózkodott. A kazánház elhagyásakor őt is igazoltatták. Amikor kérte vissza a személyi igazolványát, a fegyveresek uszítani kezdték egymást: – Nézd, még hogy követelőzik! Miért nem adsz neki egy golyót? – Az igazolványt azután visszaadták, de nem akarták elengedni. Vitatkoztak, mi legyen vele, mert „hátha hamis az igazolvány". Volt, aki el akarta engedni, volt, aki nem. Vita közben újabb ellenforradalmárok érkeztek. Egy rádiót hoztak, azt kezdték a többiek is nézni. Forgó kihasználta az alkalmat, s gyorsan elhagyta az épületet.[32]

Molnár László az ostrom végén lement a DISZ Budapesti Bizottsága székházának a pincéjébe. Midőn a többiekkel együtt kijött a pincéből, neki is sikerült elvegyülnie a DISZ-székház udvarára betóduló fegyveresek és civilek közé. Az udvarról eljutott a két székházat összekötő folyosóra. Azt gondolta, hogy arra könnyebben kijut az épületből. Néhányszor igazoltatták, egyszer meg is motozták. Megtalálták nála a pártbizottságra szóló belépőjét, mire egy parancsnokféléhez ráncigálták. Ez utasítást adott: – Ki a térre vele! – Molnárt a sortűztől lekaszált karhatalmisták előtt vitték el, kint ismét igazoltatták és megmotozták. Fel kellett tartania a kezét. Ekkor észrevették a partizánjelvényét. Az egyik fegyveres azt követelte, hogy azonnal vegye le, a másik meg azt mondta, hogy fennhagyhatja. Molnár úgy vélte, a partizánjelvényen látható nemzetiszínű szalag hathatott rájuk; nyilván nem tudták, milyen jelvényről van szó. A vita közben állandóan újabb fegyveresek és civilek jöttek. A kavarodásban Molnárnak sikerült a Kenyérmező utca sarkáig eljutnia és itt a tömeg közé vegyülnie. Így menekült meg.[33]

Kelemen Lajost is a pincéből rángatták ki az utcára. Ott láthatta az úttesten heverni elvtársait, akikkel az elmúlt napokban éjjel-nappal együtt volt. Látta, amint a fákon lógó halottakra lövöldöznek. A színház felé vonszolták, s az épület előtt egy oszlop mellett megállították. „Az egyik lámpavasra akartak felakasztani. Szerencsémre ezt nagyon sokan, mintegy ötven-hatvan ember

[32] Forgó József visszaemlékezése.
[33] Molnár László visszaemlékezése.

akarta." Összevissza ütlegelték, taszigálták egymást is, s ebben a tumultusban nem tudták szándékukat végrehajtani. Kelemen a bántalmazói közül határozottan emlékezett egy kalauznőre; a kezében egy dorong volt, melyre egy kődarabot erősítettek. Kelemen ezzel a doronggal kapta az első olyan ütést a fejére, hogy szemét elöntötte a vér. Később, a „Fehér Könyv" első kötetében meglátta azt a fényképet, amelyen éppen az ő bántalmazása látható. Így tudta meg a kalauznő nevét is. A színház bal oldalához sodorták. Itt egy fegyveres osztag éppen „rendet csinált". Kelement nagy nehezen kiszedték a lincselők kezéből, s a színház falához állították, hogy „szabályszerűen" végezzék ki. A kivégzőosztag már fel is állt, amikor egy máig is ismeretlen, huszonöt év körüli fiatalember – Kelemen csak arra emlékszik, hogy sötétbarna haja volt, világos ballonkabátot viselt, puska volt a vállán – kiabálni kezdett: – Ne bántsátok, én jól ismerem őt! Ez adott fegyvert nekünk a VIII. kerületben! – A bántalmazók egy pillanatra megtorpantak; ezalatt az ismeretlen és két-három társa Kelement a mintegy tíz méterre levő furgonhoz vezette, és elvitte a Péterfy Sándor utcai Kórházba. A vizsgálatnál harmincnégy nyílt és zúzott sebet számoltak össze rajta; csak a fején nyolc nyitott seb volt. Kelemen a kocsiban elvesztette az eszméletét. Csak november 1-én tért magához a kórházban. Még aznap délután két, orvosi köpenybe öltözött harmincöt-negyven év körüli férfi szabályszerűen kihallgatta. A kihallgatást jegyzőkönyvezték. Közölték vele: le van tartóztatva, tudják, hogy ott volt a pártbizottságon, és ezért felelősségre fogják vonni. Azt is megmondták, hogy amint lehetséges, elszállítják valamelyik börtönbe. A szobában feküdt egy Lux nevű kisiparos, ő értesítette Kelemen családját. A hozzátartozók így tudták meg, hogy él, és a Péterfy Sándor utcai Kórházban van. Annak a Corvin közi csoportnak a vezetője, amely Kelemen Lajost elfogta, kivitte a térre, a színház felé lökdöste és közben bántalmazta, N. J. volt.[34]

A légópincében tartózkodó Radnai György a sebesültek mellett maradt. Ez volt a szerencséje. Mikor ugyanis a támadók már tódultak lefelé az óvóhelyre, az ott maradtak egy része el tudott

[34] Kelemen Lajos visszaemlékezése; Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

keveredni közöttük, így Radnai György is. A sebesültekkel együtt feljutott az előcsarnokba.

Már-már kijutott a székházból, amikor a pártbizottság gondnokságán dolgozó házaspár egyik ismerőse, aki Radnait is ismerte, hirtelen feltűnt a kapuban, és kiabálni kezdett: – Ez is közéjük tartozik, ezzel is végezni kell! – Radnai tiltakozott a „rágalom" ellen. De azonnal körbefogták, megmotozták, s meg is találták munkaadói igazolványát, amely a pártházba való belépésre is jogosította. Miközben ezt kézről kézre adták, „a körülöttem állók közül megszólalt egy tizenkilenc-húsz év körüli fiú: – Hagyjátok, majd én elintézem! – És a már legyilkolt kiskatonákon átlépdelve, szinte erőszakkal kihúzott az utcára, ahol javában tombolt az ellenforradalom. A Kenyérmező utcai oldalra vitt, és azt mondta: – Gyorsan tűnjél el! – Máig sem tudom, ki volt."[35]

A „Life" híres képei között, amelyek az egykori képeslapokban, újságokban ugyancsak bejárták a világot, szerepel egy olyan, amely az aláírás szerint azt ábrázolta, hogy egy ÁVH-s egy gyerekkel a nyakában akar menekülni. A jelenetet a lap riportere így írja le: „Azután egy végső dulakodásra került sor az épület bejáratánál. Egy kisfiút hoztak ki a házból. Az emberek a vállukon vitték a gyereket. Ötéves fiúcska volt, arcát jobbra-balra fordítva nézegetett a körülötte tomboló zűrzavarban. – Ne öljétek meg! Mentsétek meg! – kiáltoztak egyesek. A gyerek az épületben levő egyik ÁVH-tiszt fia volt. Ennek az arcocskának látása mindazok után, amit egy perccel előbb látott az ember, visszahozott a valóságba. Ezek mégiscsak emberek voltak. Rossz álom volt, amelyből a kisfiú ébresztett fel."[36]

A leírás pontatlan, az értékelés hamis. Előbb röviden az értékelésről. A Köztársaság tér rossz valóság volt, nem pedig rossz álom. Sadovy a „rossz álmából felébredve" vajon milyennek látta a valóságot? Mert tudjuk, hogy sokan nem ébredtek fel többé, az áldozatok örök álmukat alusszák.

Ami pedig a valóságot illeti, az a következő. A konyha egyik dolgozója, Weisz Jenőné, 30-án a kilencéves fiát is bevitte magával munkahelyére. A fegyveresek megjelenése a gyermekét féltő

[35] Radnai György visszaemlékezése.

[36] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszám. 28. old.

Mező Imre

Asztalos János

Várkonyi György

Felkészülés az ostromra

Orvtámadás

Három kép a „Life" képsorozatából, az első hét karhatalmista kivégzéséről

Az ellenforradalmárok benyomulnak a pártházba

Megrázó képsor a pártház védőinek legyilkolásáról

Atrocitások

Sebesültek . . .

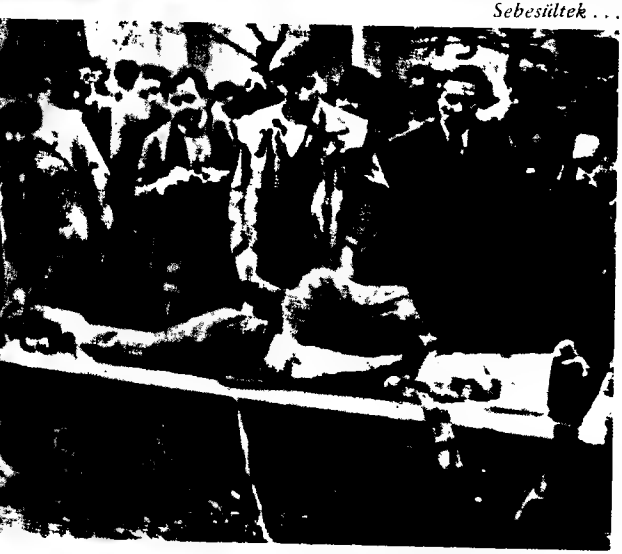

Lincselés . . .

Gyújtogatás . . .

Ostrom után

Keresik a nem létező kazamatákat

Munkában az exkavátor

Emlékezés a hősökre 1957

anyában olyan rémületet keltett, hogy „szinte elvesztette eszméletét az eléje táruló jelenetben". Kertész István ekkor a gyereket a nyakába emelte, s a majdnem eszméletlen, beléje kapaszkodó Weisznét maga után vonszolva felment a pincelépcsőn, majd a fegyveresek kíséretében az udvaron át az utcára, ahol a már ismert kép tárult eléjük: őrjöngve lövöldöző és akasztó fegyveresek, halottak. Odakint az úttest egyik oldaláról a másikra lökdösték őket. – Elvenni tőle a gyereket! Van még fa és lámpavas, nem szabad továbbengedni őket! – kiáltották a körülöttük tolongók. Néhány pillanatra vésztjósló, dermedt csend támadt. Ekkor Kertész, nyakában a fiúval, a félájult asszonyt maga után vonszolva kitört a fegyveresek gyűrűjéből. Akkor ugrott oda a „Life" fényképésze, s kattantotta el a gépét. A csend azonban csak néhány pillanatig tartott, a következő pillanatban ismét körülvették Kertészéket, és most már lökdösték, rugdosták őket. A helyzet mind fenyegetőbbé vált. A tér sarkán egy autóbusz állt, vöröskeresztes zászlóval. Kertészék oda igyekeztek. Néhány ember segítségével sikerült felszállniuk. Az autóbusz vezetője azonnal indított. Többen megpróbálták ezt megakadályozni, az ajtók azonban, ha nehezen is, de végül becsukódtak. A sofőr a Koltói Anna Kórházba akarta vinni, Kertész azonban azt kérte, hogy próbálják ájultságából fölélesztení az anyát, s azután valahol, biztonságosabb helyen tegyék le őket. Weisznét és a fiút magukhoz térítették. Elhagyva a Köztársaság teret, Kertész leszállt, és nyakában továbbra is a fiúval, elvitte az asszonyt a Bérkocsis utcába. Hazaérve Weiszné magánkívül kiabálni kezdett: – Gyilkosok, adjátok vissza a gyermekemet! – Családja nagy nehezen megnyugtatta. Kertész pihent egy kicsit, megmosdott, majd elindult a Dembinszky utcában lakó testvéréhez.[37] (1957. október 30-án, a pártbizottság ostromának évfordulóján, Kertész István levelet kapott: „Kedves Kertész Elvtárs! Második születésnapja alkalmából köszöntöm. Annak az autóbusznak a vezetője, amelyre ma egy éve felszálltak.")

A térről támadókkal egyidejűleg a pártház emeleteire is behatoltak a fegyveresek a Rákóczi út egyik bérházának padlásáról. Az első emeleten Várkonyi György mintegy tíz katonával és párt-

[37] Kertész István visszaemlékezése.

munkással egyszerre harcolt a földszintről felfelé és a felső emeletekről lefelé zúdulókkal. Mind a támadók, mind a védők kézigránátot is használtak. Az első emeleten ajtótól ajtóig folyt a tűzharc. Várkonyi többedmagával az első emeleti tanácsterembe szorult. Vele volt Farkas Imre, Gyurgyovics Sándor, Szanyi Nagy István is. Várkonyi és Szanyi Nagy István a tanácsteremben a szónoki emelvény mögött foglalt tüzelőállást. Farkas Imre a tanácsteremből nyíló egyik mellékhelyiségbe ment. Amikor az első emeletet az ellenforradalmárok elfoglalták, a Víg utcai fegyveresek egy csoportja hatolt be a tanácsterembe. Várkonyi és Szanyi azonnal lőttek. Az ellenforradalmárok lehasaltak, tüzeltek, majd a padok között óvatosan nyomultak előre. A tüzelő ellenforradalmárok géppisztolyuk egész tárát abba az irányba lőtték, ahonnan a védekezést gyanították. Várkonyi György itt kapott halálos sebet, s megsebesült Szanyi Nagy István is. Várkonyi a földre esett; Szanyi Nagy István lehajolt, hogy segítsen neki, amikor őt is, Várkonyit is újabb sortűz érte. Várkonyit és Szanyi Nagy Istvánt kihurcolták a térre, lábukra kötelet kötöttek, és mindkettőjüket egy teherautóhoz kötözve végigvonszolták a téren.

Szanyi Nagy szülei nyugtalanok voltak. Fiuknak 22-én sikerült hazaugrania, s azzal búcsúzott tőlük, hogy majd telefonál. Akkor már elég hűvös volt, s édesanyja egy szürke pulóvert adott neki. Édesapja és sógora 30-án délután keresték a Köztársaság téren, de nem találták. Néhány nap múlva a szomszédok között olyan hírek terjedtek, hogy külföldre szökött. Ezt sem a szülei, sem a felesége nem hitte el. Egész novemberben mindenütt keresték és bizakodva várták; arra gondoltak, hogy talán súlyosan megsebesült, és nem tudja értesíteni őket. November végén, amikor a pártház védelmében elesettek holttestét azonosítás végett a hozzátartozóknak megmutatták, találtak rá. Arca már felismerhetetlenné vált, de rajta volt az édesanyjától 22-én délután kapott szürke pulóver.

Itt esett el Kuba János szakaszvezető is, aki a harmadik emeleten harcolt, majd a védelem utolsó szakaszában az első emeletre került, és a benyomuló ellenforradalmárok golyójától halt meg; fejlövést kapott.

Mint említettük, Farkas Imre az első emeleti tanácsterem egyik mellékhelyiségében volt. Ő is tüzelt a behatoló ellenfor-

radalmárokra. Azok viszonozták a tüzet, Farkas megsebesült. De az ő sorsa már másképp alakult, mint társaié. Hordágyra tették, és átadták az emeletre érkező elsősegélynyújtóknak. Farkas Imre bal laba orokre béna maradt [38]

Gyurgyovics Sándor nem várta meg, amíg a fegyveresek elérik a tanácstermet, hanem lement a pincebe. Így kerult ő is azo'k kozé, akiket a kazánházból hoztak fol s a pártház elótt sortűzzel kivégeztek. Holttestét megcsonkították, a fejét baltával szinte a felismerhetetlenségig szétverték.

Albert Gyorgy október 23-a és 30-a között váltakozva a második és a harmadik emeleten volt szolgálatban. 30-án reggel az első emeleten harcolt, és szilárdan tartotta a rábízott szakaszt. Délben segített oltani a kigyulladt nyilvántartást, később sebesulteket szállított az elsősegélyhelyre. Utána ismét az első emelet egyik szobáját védte, itt súlyosan megsebesült. Társai segítségével megpróbált lejutni a pincébe, a lépcsőházban azonban elfogták, és ott a helyszínen kivégezték. Holtteste ismeretlen körulmények kozött kerult ki a térre.

Bata Ferenc őrvezető 30-án délelőtt a negyedik és a második emeleten harcolt, majd Várkonyival együtt az első emeletet védte. Itt fogták el. Levitték a pártház elé őt is, falhoz állították, kivégezték. A székház falánál tehát nemcsak a védők egy csoportját végezték ki, hanem tobb csoportot is egymás után, meg egy-egy védőt külon-külön, mint ahogyan ez Bata Ferenc esetében történt. Bata szulci, akik Maglód kozségben éltek, október 31-én Budapestre jottek, és keresték a fiukat. Apja hallotta, hogy az előző nap a Koztársaság téren valami szornyű dolog történt. Elment oda, és meg is találta a fia holttestét. Bakancsa már nem volt rajta, ruháját leszaggatták, szolgálati igazolványa mellette volt. Az apja azonban csak a szolgálati igazolványt vehette magahoz, a holttestet a téren levő fegyveresek nem engedték elvinni.[39]

Amikor a harckocsik árulásával eldőlt a pártház sorsa, s a védók lőszere is fogytán volt, bajtásai hívták Gobolyost, menjen veluk a pincébe, liiszen a további harc kilátástalan. Gobolyos

[38] Farkas Imre visszaemlékezése

[39] Bata Istvan, Bata Janos es Bata Pal visszaemlekezései.

azonban előbb a mosdóba ment, hogy a súlyosan sebesült Kókai László fején kicserélje az átvérzett kötést. Kókai délelőtt már kétszer megsebesült, de tovább harcolt. Itt ütöttek rajtuk a fegyveresek. Három óra után géppisztolysorozattal lőni kezdték a mosdót, majd behatoltak, és a két sebesült katonát kifelé vonszolták. Kókai már a lépcsőházban meghalt. Göbölyöst kivitték az épület elé, ahol látta, hogy már több bajtársa fekszik a földön. Körbefogták, és a színház elé vonszolták. Még hallotta a kiabálásokat: – Ott kell kivégezni őt! – aztán elvesztette az eszméletét. Ismeretlenek elsősegélyben részesítették, majd amikor magához tért, egy tehergépkocsival a lakására szállították.[40]

Az épületben zengett a zűrzavaros lárma, kiabálás, de a lövöldözés egyre szórványosabb lett. Szilágyi György, a pártbizottság munkatársa, és a vele együtt harcoló két karhatalmista jól tudta, hogy ez mit jelent. Szilágyi dolgozószobájában voltak, amely nem közvetlenül a folyosóra nyílt; előtte volt még az adminisztrátori szoba. Szilágyi a rendőrruhás karhatalmisták igazolványát a szőnyeg alá dugta, erre rácsúsztatta az íróasztalt, s meghagyta nekik, hogy maradjanak a belső szobában. Ő civilben van, kimegy, és megpróbálja „igazolni", hogy az első perctől kezdve végig az udvari szobában voltak, semmi közük semmihez. Szilágyi úgy emlékszik a fiatal katonákra, hogy az arcukon nem volt semmi félelem. Az ajtót berúgták. Elsőnek Szilágyi lépett ki a szobából. Ahogy meglátta a behatolókat, már tudta, naivitás volt azt gondolni, hogy szóhoz juthat és megvédheti a bentieket. A két karhatalmistát kérdezés nélkül agyonlőtték, Szilágyit pedig kivonszolták a folyosóra, s ütötték, rugdosták, ahol érték. Valaki ezt kiabálta mögötte: – Most megdöglesz! – „Kemény tárgyat éreztem a fejemen. Egy ösztönös fejtándítás, egy szörnyű dörrenés rázott meg. Minden hirtelen felfordult. Hirtelen hányingert éreztem. Összecsuklottam. Kísérőim elengedtek. Valaki kiáltott, aztán otthagytak. Valamiféle kábulatban voltam. A hangok eljutottak hozzám, de mintha távolról jönnének, forogva, kavarogva." Aztán felemelték, úgy húzták-vonták tovább. Nem tudta kik, nem látta az arcokat, va-

[40] Göbölyös László visszaemlékezése.

lami homályos, sűrű köd fogta körül. Az egész folyosó, az egész épület forgott vele. Később érzékelte, hogy egy autóban van, de még itt is forgott vele minden. Csak a gyereke járt az eszében. „Hirtelen mintha ő nézett volna rám. Az ő nevét kiáltozhattam, mert arra még ma is emlékszem, hogy az autóban valaki megnyugtatott: – Zsuzsa jól van, te is rendbe jössz." A Péterfy utcai Kórházba vitték, mely akkor már tele volt – mint mondták – „Köztársaság téri termékkel". Már csak a nőgyógyászaton volt hely, oda vitték. A szomszéd szobában Kállai Éva feküdt, egy másikban Mező Imre és két karhatalmista. Az egyik éjjel Szilágyi egy jóindulatú ápolónőt megkért, hogy támogassa át abba a szobába, ahol Kállai Éva fekszik. Híreket akart hallani, meg akarta tudni, mi történt a többiekkel. „Nagyon elszomorító látvány volt." Megpróbált a kissé távolabbi szobában fekvő Mező Imréhez is eljutni, de ehhez nem volt elég ereje. A szobában feküdt a pártháznak még egy védője, Kornidesz Mihály. Szilágyi Kornidesz látogatóival üzent családjának. Otthon már elsiratták. Október 30-án késő délután ugyanis két ismeretlen felkereste Szilágyiékat. Azt mondták, Szilágyit ne várják haza többé, holtan fekszik a pártház előtt. Náluk volt a párttagsági könyve; állítólag a holtteste mellett hevert. A szomszédok közül néhányan vállalták, hogy elmennek és megnézik, valóban Szilágyi fekszik-e holtan a Köztársaság téren. Azzal tértek vissza, hogy a hír igaz; az arcáról ugyan nem tudták felismerni, mert a „felismerhetetlenségig össze volt taposva", de testalkatát, haját, keze formáját teljesen azonosnak találták. Szilágyi felesége ezt nem hitte el, és másnap reggel hat órakor elment a Köztársaság térre, hogy megkeresse a férjét. Órákig járkált, de egyik holttestben sem ismerte fel. Délután kapta meg az üzenetet, hogy a férje él, és a Péterfy Sándor utcai Kórházban van.

Szilágyi azt tapasztalta, hogy a kórház egyik alagsora valóságos bázisa az ellenforradalmároknak. Rengeteg élelem, fegyver érkezett oda, s onnan jártak a „felkelők" a „gyanús" személyekct kihallgatni, elhurcolni.

Még a székházban történt, hogy amikor Szilágyi kötszerért ment az óvóhelyre Várkonyi számára, egy sebesült támadó mellett ment el. A Péterfy kórházban ágyszomszédok lettek, megismerték egymást. Egy alkalommal a „felkelő" „javaslatot" tett

Szilágyinak. – Szomszéd – mondta nekem –, ha kell, igazolja, hogy azért nincs személyazonossági igazolványom, mert amikor a katonák elfogtak a pártház kapujában, elvették tőlem. Cserében én nem beszélek arról, hogy magánál géppisztoly volt.

November 3-án délelőtt Szilágyit kihallgatták. Egy óra hosszat főleg azt igyekeztek tisztázni, mi volt a szerepe a pártház védelmében. Vallatóinál volt annak a Sánta nevű főhadnagynak a Szilágyi által aláírt belépőcédulája, aki a fegyvereseket szállította a Zrínyi Akadémiáról a székházba. Pontos személyleírást kértek róla. Szilágyi azt válaszolta, hogy nem is látta Sántát, aláírása úgy került a belépőcédulára, hogy valaki eléje tette, még tollat is nyomott a kezébe, s ő gépiesen aláírta. A kihallgatás után az egyik orvos jóindulatúan figyelmeztette Szilágyit: jobb, ha eltűnik a kórházból, mert a parancsnokság gyanakszik rá, és lehet, hogy forralnak ellene valamit. Az orvos kiállított egy igazolást, és este kiengedte Szilágyit a kórházból.[41]

Nagy Máriát, Csikesz Józsefnét, Prieszol Olgát és még egy társukat fegyveres kísérettel vitték a Rákóczi útra; a Divatcsarnoknál akarták átadni őket egy ellenforradalmi csoportnak. Az átélt borzalmak ellenére volt bátorságuk és lélekjelenlétük, hogy kivágják magukat, és sikerült megszökniük.

Kelemen Ágnes, Chajesz Ida, Kállai Éva és Kollányi Antal a második emelet egyik udvari szobájában tartózkodott, amikor a fegyveresek betörtek a pártházba. A vad lármát és ordítozást hallva, kimentek a folyosóra. A fegyveresek már a lépcsőkön törtettek felfelé. Beugrottak a lépcsőház melletti udvari szobába, de a támadók észrevették őket, odarohantak és bekiabáltak: – Gyertek ki, mert lövünk! – Kállai Éva bent próbált meghúzódni, a többiek kimentek. A felkelők azonnal rájuk vetették magukat. Kollányit rugdosni kezdték. Valaki felordított: – Adjátok nekem ezt a k...-t, én kinyírom! – Karon ragadta Kelemen Ágnest, és lefelé lökdöste a lépcsőn. A felfelé özönlő fegyveresek köpdösték, szidalmazták, nem is tudta pontosan, hogyan került az utcára. Ott a járda mellett továbbterelték, ahol a már lelőtt védők holttestei feküdtek. Kísérője ráordított: – Nézd meg jól, te is így jársz! – S mikor ő elfordította a fejét,

[41] Szilágyi György visszaemlékezése.

a hajánál fogva kényszerítette, hogy odanézzen, majd a tömeg kellős közepébe vezette. Itt ütni-verni kezdték, valaki egy géppisztoly tusával akarta fejbe vágni. Kelemen Ágnes ösztönszerűen elkapta a fejét, így csupán kisebb sebesülés érte. A tömeg kisodorta a tér és a Kenyérmező utca sarkára. Többször is elökték, de mindig sikerült felállnia. Félt, ha a földön marad, agyontaposssák. Letépték a szoknyáját is; egy fegyveres rendőrköpenyt dobott rá, és a pártház falához tuszkolta. Kelemen Ágnes ledobta magáról a köpenyt, és nem állt a falhoz. Valami a tudata mélyén azt súgta neki: csak a falhoz nem állni. Körülötte kórusban ordítoztak: „falhoz vele!", mások viszont azt kiabálták: „nézzük meg az iratait!" Motozni kezdték, s közben valahogyan a közelben álló sebesültszállító autóbuszba került. Itt megtalálták a személyazonossági igazolványát a blúzában, és ketten is bizonygatták: tisztviselőnő. De a tömeg egy része így sem akarta elengedni az autóbuszt. Végül is a busz a Koltói Anna Kórházba szállította, ahol elsősegélyben részesítették. Másnap letartóztatták és átszállították a Corvin közbe, ahol többször kihallgatták a székház védelméről, főképp pedig az állítólagos pincebörtönökről.

Kelemen Ágnes tisztviselőnő október 28-án ment a pártházba, ahol bátyja, Kelemen Lajos, a Központi Vezetőség instruktora tartózkodott. „Úgy véltem, ha a pártházba megyek, talán segítségére tudok lenni az elvtársaknak, ha esetleg valami adminisztratív munka van. A pártház ellen indított támadás ideje alatt a második emelet egyik szobájában tartózkodtam Kállai Éva és Chajesz Ida elvtársnőkkel, valamint a PB egyik munkatársával."[42]

Kelemen Ágnes egyik bántalmazóját, Z. E.-t a harmincas években a nyilvánosházak lakói között tartották számon. 1940 elején rendőrségi besúgó lett, ezért a felszabadulás után internálták. Z. E. 23-án részt vett a Parlament előtti tüntetésen, a következő napokban Zuglóban egy ellenforradalmi fegyveres csoport akcióiban, s amikor megtudta, hogy a Budapesti Pártbizottság székházából „lövik a magyarokat", odasietett. Segí-

[42] Kelemen Ágnes visszaemlékezése; *Péntek Gyula:* Beszélő kövek. 119–120. old.

tett a lőszerhordásban, majd az ostrom után azok között volt, akik a leghangosabban kiabálták: „akasszátok fel őket, ne kíméljétek a dögöket!" Az ellenforradalom leverése után sem nyugodott, így részt vett a többi között a novemberi úgynevezett nőtüntetésben is.[43]

Chajesz Idának, mielőtt a második emeleti szobába szorult, több elvtárs segítségével sikerült még az egyik irodahelyiségben a munkásmilíciák szervezésére vonatkozó iratokat megsemmisítenie. Őt is lerángatták a lépcsőkön. A felfelé áramló fegyveresek egyike már ráemelte a puskáját, de a másik rászólt: – Az ilyen öreg nénit ne bántsd! – A közbeszólás sem használt. Chajesz Idával eldobatták a táskáját és a kabátját. Az első emeleti folyosón szembekerültek Lakatos Péterrel; Chajesz Ida kísérői ekkor nekiestek Lakatosnak, rugdalni kezdték. Chajesz ekkor az egyik szobába szökött előlük, de itt is fegyveresek voltak. Ezek rögtön közrefogták, majd „gyere ki, nézd meg mi történik ott!" felkiáltással kituszkolták az épületből. A téren egy csoporthoz lökdösték, melynek tagjai a lábánál fogva felakasztott, vérző fejjel lefelé lógó Papp ezredest állták körül. Majd kényszerítették, hogy végignézze az egyik karhatalmista meglincselését. „Arca felismerhetetlenségig el volt torzítva. Minden bizonnyal már régóta ütötték, a teste formátlanná vált." Az agyonvert, taposott ember szájába beletömték a párttagsági könyvét.[44]

Ezalatt Kállai Éva a második emeleti szobában húzódott meg. Mikor újabb felkelők fésülték át az emeletet, az ablakhoz ment, és „átlépett a második emeleti folyosórácson. Néhány percig a korlátba kapaszkodott. Amikor a banditák megjelentek a folyosón – abban a pillanatban elengedte a rácsot."[45] Lezuhant, s ott maradt az udvaron összetörve. Azt hitték, meghalt, és csak később, a szomszédos ház lakói fedezték fel, hogy életben van. Felvették, átvitték magukhoz, majd mentőket szereztek, és a Péterfy Sándor utcai Kórházba szállították. „A második emeletről leugrott Kállai Évát gondos kezek mentették a kórházba, ahol majdnem fél évig ápolták. De sem gyógyulni vágyó szer-

[43] Népszabadság, 1957. április 19.
[44] Chajesz Ida visszaemlékezése.
[45] A szabadság vértanúi. 319–320. old.

vezete, sem az áldozatos orvosi munka nem tudta megmenteni. Kallai Éva, a Köztársaság téri fasiszta támadás egyik hős áldozata, féléves szenvedés után meghalt. Árván hagyta három gyermekét is."[46]

Kállai Éva hat hónapig élt, s így elmondhatta, mi játszódott le benne, amikor a támadókat közvetlen közelről hallotta. Régi emlékei elevenedtek fel az Andrássy-laktanyából, ahol mint az Országos Ifjúsági Bizottság tagját, Ságvári közvetlen munkatársát heteken keresztül kegyetlenül vallatták. Semmiképp sem akart még egyszer az ellenforradalmárok kezébe kerülni.

Mikor nyilvánvalóvá vált a pártház eleste, Tompa Károly néhány karhatalmistával a DISZ-székház pincéjébe húzódott. Mintegy fél óra múlva egy rendőr-esőkabátot és kék svájcisapkát viselő, negyven körüli férfi vezetésével, fegyveres csoport hatolt a pincébe. A férfi parancsot adott embereinek, hogy a polgári személyeket kísérjék fel, maga pedig: – Hogyan kerülsz ide régi haverom? – felkiáltással odalépett Tompához. Átölelte, és közben odasúgta neki: – Gyere azonnal velem, valahol átöltöztetlek. – Ezután Tompáékat felkísérte az udvarra, és a konyha mellett egy üres szobában hagyta őket, hogy átöltözzenek. Elment, majd rövid idő múlva egy csomó használt munkaruhával tért vissza. Tompa és a többiek gyorsan átöltöztek. Most az volt a kérdés, hogyan hagyhatják el feltűnés nélkül az épületet. A hangulat izzó volt, a házban még lövöldöztek, az udvaron és a téren már folyt a lincselés. A svájcisapkás azt tanácsolta, menjenek le a konyhába. Tompáék lementek, itt az edényekből egy csomót magukhoz vettek, és megindultak kifelé. Az épület előtt egy teherautóra a nemzetőrök rakták a házból kihurcolt holmit. Tompáék is rárakták az edényeket, a svájcisapkás maga mellé ültette Tompát a vezetőfülkébe, a többiek elhelyezkedtek a kocsin, mely elhagyta a teret. Így menekült meg Tompa az összes vele levő sorkatonával.[47]

Gajdán Imre karhatalmista is a pártházban harcolt. Rendsze-

[46] Népszabadság, 1957. április 16.; *Péntek Gyula:* Beszélő kövek. 118. old.; Munkásmozgalom-történeti Lexikon. 245. old.

[47] Tompa Károly visszaemlékezése; Budapest Helyőrség Katonai Bírósága VI. 012/1957. sz. Tárgyalási jegyzőkönyv.

resen felhívta telefonon a bátyját, Sándort. Október 29-én beszéltek utoljára. Testvére felajánlotta, hogy segít neki, ha kell, visz ennivalót és cigarettát. De ő tiltakozott, mondván, hogy az épületet, ahol tartózkodik, megtámadhatják. Gajdán Imre a reggel elfogott túszok közé került, s nem tudni pontosan, hogyan gyilkolták meg. A székház eleste után holttestét leköpdösték, meggyalázták, végül felakasztották. Családja hosszú ideig hiába kereste, azt sem tudták, mi történt vele. Édesapja és testvérei csak 1957 nyarán találták meg a sírját az újpesti temetőben.[48]

Molnár Jenőt két másik karhatalmistával együtt a DISZ-székház kazánházából vitték ki a térre. Az udvaron Molnárt puskatussal kétszer fejbe verték, majd egy géppisztolysorozatot adtak le rájuk. Molnár még látta, kik. Mikor összeestek, hátulról ismét lőttek rájuk, majd egy kissé távolabbról két kézigránátot dobtak feléjük. Két társa meghalt, Molnárt tizenhárom találat érte, de életben maradt. Egy ismeretlen férfi juttatta a Koltói Anna Kórházba. Itt dr. Borók sebész megoperálta, és ezzel megmentette az életét.[49]

A második emeleten harcoló Kádi Imre karhatalmista a pártház kultúrtermén keresztül eljutott a DISZ-székház konyhájáig. Ott egy fegyveres csoport felfedezte és a térre hurcolta. A sortűz után Kádi összeesett, érezte a mellében, bal kezében a fájdalmat, ahol a golyók érték. Pár perc múlva megmozdult; ekkor egy téglával fejbe ütötték, és elvesztette eszméletét. Hangos vitára tért magához; valaki a védelmére kelt, majd tehergépkocsira rakta és kórházba szállította. Később tudta meg, hogy megmentője Lukácsi Endre volt, aki másokat is megmentett; ugyanebben a gépkocsiban vitte ki például Kőnczöl Sándort is.

Az elesettek között volt Frank Ferenc. Amikor édesapja megtudta, mi történt a fiával, teljesen összeroppant, rövidesen meg is halt.

Ezek a tények! Ezeknek a fényében kell minősítenünk egyes nyugaton élő szerzők „forradalomdicsőítését". Mert ez a fő céljuk. Olyan „forradalomról" írnak, amely a „demokráciáért", „az emberi szabadságjogokért", a diktatúra és a zsarnokság ellen

[48] Gajdár Sándor visszaemlékezése.
[49] Népszabadság, 1957. április 14.

robbant ki, a „humanista" eszmék jegyében fogant, és az erőszak, a brutalitás ellen irányult; sokan egyenesen mint a „szellem forradalmát" idézik.

Forduljunk ismét John Sadovy amerikai újságíróhoz. Sok mindent nem láthatott, hiszen nem volt ott mindenütt, s amikor elhagyta a Köztársaság teret, még nem is ért véget az ostrom. „Amikor visszafelé mentem a parkon át, asszonyokat láttam, akik férjüket keresték a holttestek között. Leültem egy fatörzsre. A térdeim összecsuklottak. Olyan érzésem volt, mintha valamilyen súlyos terhet cipeltem volna, amelyet nem tudok tovább cipelni. Az ember valamilyen módon felelős azért is, amit más emberi lények tesznek."[50]

A támadók meggondoltan, hidegvérűen, szervezetten gyilkoltak. Mégis nem kevesen megpróbálták a „szabadságharcosokat" tisztára mosni. Így Urban nem átallotta leírni: a „szabadságharcosok" utasítása az volt, hogy „mindenkit életben kell hagyni, aki megadja magát...", de a tömeget ért brutalitások következtében „... az emberek saját kezükbe vették a törvénykezést".[51] A valóság az, hogy a fegyveresek mindannyian – a Corvin közieknek és a Baross tériek is – azt a parancsot kapták, hogy foglyot nem ejthetnek, és senki a székházat élve el nem hagyhatja. A székház elfoglalása után a „szabadságharcosok" már „rendet tudtak tartani". Nem engedték a székházba vagy a székházhoz túlságosan közel az ott gyülekező embereket. Tehát azokat sem, akiket az egyes nyugaton megjelent könyvek szerzői csőcselékként jellemeznek. A kivégzéseket közvetlenül a székház elfoglalása után hajtották végre, a „rend" fenntartása közepette. Szervezett ellenforradalmárok kísérték a falhoz a különböző helyeken elfogott karhatalmistákat, a kivégzéseket ők vitték végbe, miközben a székház előtt fegyveres kordont vonva, távol tartották az embereket. „A pártház előtti térség a tömegtől meg volt tisztítva, ott csak fegyveres ellenforradalmárok tartózkodtak, nyilvánvalóan azok, akik a további események felett rendelkeztek."[52]

[50] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszám. 29. old.

[51] *George Urban:* The Nineteen Days. 204–205. old.

[52] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

Azokat, akik a tömegből a térre akartak beözönleni, távol tartották nemcsak a kivégzések előtt és alatt, hanem a kivégzések után is, mégpedig azért, hogy a kivégzésekről a nyugati sajtó fotoriporterei fényképeket készíthessenek. Ennek „köszönhető" az a sok megrendítő kép, amely a pártház eleste után a világsajtóban napvilágot látott.

A Köztársaság téren délután

Az igazsághoz tartozik, hogy nem mindenki tartozott a támadók közé, még csak nem is mindenki érzett velük egyet azok közül, akikkel október 30-án a téren és környékén találkozhattunk. Jó néhányan azért mentek oda, hogy a védőkön segítsenek. Így Gyányi Krisztina is. Bátyja határőr volt. Nem tudta, hol van; arra gondolt, talán a Köztársaság téren megtalálja. Oda ment. Látta, amint lövik a pártházat, azután látta a sorkatonák kivégzését, és hogy egy halott rendőrt rugdosnak. „Cigarettát dugtak az orrába, még a holta után sem hagyták őt nyugodni. Úgy éreztem, nem is tudok már hazamenni."[1]

A Péterfy Sándor utcai Kórház mentői között volt Keller Jánosné vöröskeresztes ápolónő, aki az első kivégzések után ért a székház kapujához. Észrevette, hogy a földön heverő sorkatonák között élők is vannak; rögtön bekapcsolódott a megmentésükbe.

Takács Imre, a 10-es számú TÜKER-telep dolgozója és Szilágyi András párttitkár 30-án egy óra körül, amikor hallották, hogy „lövik a pártházat", elindultak a Köztársaság térre. A tömegben elszakadtak egymástól. Takácsot a már ismert kép fogadta a téren, a kivégzések, az ordítozások. Éppen két vérző katonát hoztak ki a székházból; a csőcselék nekik esett. Ekkor Takács közbelépett: – Ne bántsátok őket. Sebesültek! – Néhányan neki adtak igazat, segítettek lecipelni a két sebesültet, s besegítették őket a téren álló vöröskeresztes autóba. Takács ezután visszatért a házba, éppen amikor a fegyveresek Szmokai Imre honvéd századost és Orbán István őrnagyot lökdösték lefelé a lépcsőn. Takács most más hangon, de ismét sikerrel lépett közbe. – Majd én... Hagyjátok nekem! – ordított. Bekísérte a két tisztet egy első emeleti mellékhelyiségbe. Itt levetette velük a zubbonyukat, rájuk adta a saját kabátját és a helyiségben talált kék vászon női munkaköpenyt és svájcisapkát. A folyosón szer-

[1] Magyar Ifjúság, 1957. február 23.

zett egy géppisztolyt, a két tisztnek puskát nyomott a kezébe, vártak egy kicsit, majd a folyosón csatlakozva a fegyveresekhez, mint „felkelők" hagyták el az épületet. Megkönnyítette a dolgukat, hogy a VII. kerületiekkel odakerült B. J. éppen pálinkát osztott szét a fegyveresek között, s ez elvonta a figyelmet róluk.[2] Takács a két katonatiszttel először a saját Népszínház utcai lakására ment, ahol átöltöztette őket; egyikük egyedül hazament, a másikat Takács kísérte haza, mert elég veszélyes helyen, a Divatcsarnokkal szemben lakott. Takács késő délután visszaindult a térre, hogy másokat is megmentsen. Ott még mindig lobogva égtek a könyvek, bútorok, iratok, a honvédtisztek és rendőrök a lábuknál fogva lógtak a fákon. Takács eljutott a főbejárathoz, de ekkor rosszul lett; még átment a színházhoz, néhány percre megállt, de nem tudta összeszedni magát és hazament.

Mi késztette arra Takács Imrét, hogy életét kockáztatva megmentsen négy katonát, sőt újra elinduljon újabb életeket menteni? Takács erre jóval az események után a következőket válaszolja: „Én a szocializmust akarom és nem a kapitalizmust"; de akkor, abban a helyzetben nem erre gondolt. A politikához mondta, nem ért különösebben, de azt valahogy „mindig nagyszerűen megérzem, kinek van igaza. Akkor is, ott a Köztársaság téren, úgy éreztem, nem lehet igazuk azoknak, akik kegyetlenül le akarják öldösni azokat, akik a székházban vannak. Még a gyermekeimről is elfeledkeztem akkor. S amikor szemtől szembe láttam, hogy ugyanolyan munkások, parasztok azok a katonák, akik életveszélyben vannak, akár én, akár a feleségem, már egy pillanatig sem haboztam."[3]

A megmentők között volt Szigeti László is. Jó néhány elvtárs neki köszönhette, hogy életben maradt. Szigeti teherautó-sofőr volt, 30-án is dolgozott. „Kora délután érkeztünk a zsírral a Koltói-kórházhoz. Erős fegyverropogást hallottam. Kimentem a Köztársaság térre. Akkor érkeztem oda, amikor a pártházból egy fehér zászlós küldöttség jött ki. Láttam, amikor minden oldalról

[2] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz. Takács Imre tanúvallomása.

[3] *György István:* Munkásemberség. Kommunisták a viharban. Szerkesztette: Fülöp Gábor. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 72–73. old.

sortüzet nyitnak rájuk, majd a fegyveresek berontottak az épületbe. Néhány perc múlva hozták ki a katonákat. Láttam azt is, hogy tüzet nyitottak rájuk. Borzalmas látvány volt... A tömeggel együtt odasodródtam az egymás hegyén-hátán fekvő halottakhoz; akkor azt hittem, hogy mindenki meghalt. Egy pillanatra megmozdult valaki. (K. Farkas József volt.) Odaléptem hozzá és a fülébe súgtam, hogy maradjon mozdulatlan, hunyja be a szemét." Szigeti elrohant hordágyért, a sebesültet rásegítette. Egyedül azonban nem tudta elvinni, segítséget próbált szerezni. Néhányan akkor nekiestek: „Hagyjam azokat a gyilkosokat, mert én is úgy járok." De mégis akadt egy idősebb férfi, aki segített. Alighogy elindultak, a tömegből rájuk támadtak, és K. Farkast ledobták a hordágyról. Szigetiék azonban nem hagyták magukat; K. Farkast fölvették, s egy ápolónő segítségével egy közelben álló kocsira tették, s a Péterfy Sándor utcai Kórházba vitték. Ott is maradtak mindaddig, amíg K. Farkas a műtőasztalra nem került.

Szigeti ezután szerzett egy féltonnás tehergépkocsit, s azzal ment vissza a térre. Egy már félig levetkőztetett karhatalmistának sietett a segítségére, akit súlyosan bántalmaztak, s agyon akartak lőni. Szigeti közbelépett, és elérte, hogy hordágyra, majd azzal együtt gépkocsira tegyék. Valaki most is segített neki. A sebesültet kórházba szállították.[4]

Emlékszünk rá, hogy Kertész Istvánt, Weisznét, a gyermekét és Kelemen Ágnest is egy sofőr mentette meg. Orosz Jenő autóbuszsofőr kocsijával október 30-án délelőtt a Fiumei úti baleseti kórház felé tartva, a Köztársaság térről lövéseket hallott. Dél felé felment az ambulancia épületének a tetejére, s látta, hogy támadják a pártbizottság székházát. Amikor megindult a roham, kocsijával a térre hajtott, hogy segítsen.[5]

Voltak a támadók között olyanok, akik ott, a téren jöttek rá, mibe is keveredtek. Ekkor felébredt bennük az emberség, s bátran, saját életüket is kockáztatva igyekeztek segíteni. Még a Corvin köziek között is akadtak olyanok, akik például Kertészéket segítették abban, hogy az autóbuszba bejussanak. Közülük

[4] Magyar Ifjúság, 1957. március 2.; Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.; Szigeti László tanúvallomása.

[5] Ugyanott, Orosz Jenő tanúvallomása.

léptek közbe néhányan, amikor egy rendőrnadrágos, fehér inget viselő, már sok sebből vérző karhatalmistát ütlegeltek; sőt egyikük riasztólövéseket is adott a levegőbe, majd másvalaki egy zászlót terített a sebesültre, és ą színház mögé kísérte.[6]

Előfordultak egészen különös esetek is, jól érzékeltetve azoknak a tragikus napoknak a zűrzavarát. Méhes Lajos részt vett a pártház védelmében, majd az épület megrohanása után sikerült elvegyülnie az ostromlók között, és kimenekülnie. Az Alsó erdősor és a Péterfy Sándor utca sarkán egy körülbelül harmincfős fegyveres csoport igazoltatta. Miután kiderült, hogy a pártbizottság munkatársa, meg akarták lincselni. Egyikük azonban szembefordult a lincshangulattal: – Polgártársak, egy egyszerű pártalkalmazottról van szó! – A többiek kezdtek rá is rossz szemmel nézni, ő azonban tovább erősködött: – Letartóztatjuk, kivizsgáljuk az ügyét, és ha nem bűnös, szabadon kell engedni, ha bűnös, akkor felelősségre lesz vonva. – Mindjárt el is vitte Méhest a Péterfy Sándor utcán, a Rózsák terén, az Izabella és a Dob utcán át haza. A fegyveres – a VII. kerületi ellenforradalmárok egyik vezetője – minden bizonnyal azért lépett közbe Méhes érdekében, mert korábban ő maga is pártalkalmazott volt.[7]

Az eseményekben részt vevők nagy többsége természetesen az ellenforradalom oldalán állt, és semmi sem riasztotta vissza őket a bűncselekményektől. Sőt! Néhány eseménysor, néhány portré felrajzolásával megpróbáljuk érzékeltetni, kiket vonzott a tér ezen a napon. Hogyan kerültek oda, akiknek szinte törvényszerűen a szervezett ellenforradalmárok nyomába kellett szegődniük, és miképpen cseppentek a térre azok, akik mintegy véletlenül sodródtak bele az eseményekbe.

Ott volt és „világhírre" tett szert N. D.-né és tizenegy társa. Egyiküknek az életútja sem véletlenül torkollott a Köztársaság térre. N. D.-né tisztviselőnőként kezdte, de rövidesen hivatásos kéjnő lett. A nyilvánosházak bezárása után üzemben dolgozott, majd közveszélyes munkakerülőként a VIII. és a IX. kerületi alvilág közismert beltagja lett. Október 30-án reggel a Népszínház és a Víg utca sarkán, a „törzshelyén" találkozott néhány ha-

[6] Budapesti Fővárosi Bíróság Tb. XI. 7080/1957. sz.
[7] Méhes Lajos közlése.

sonszőrű barátnőjével, barátjával. Az elmúlt tíz év alatt valamennyien sokszor álltak már a törvény előtt. Itt hallották tíz óra után, hogy „a Köztársaság téren gyilkolják a magyarokat". Elindultak a térre, a lövöldözés miatt a Népszínház utcában meghúzódtak, s innen nézték végig „a cirkuszt". Nagyon tetszett nekik; lelkesen „kibiceltek", kiabáltak, „tippeket adtak" a tér felé vonuló fegyvereseknek. Időnként elballagtak a Népszínház utca sarkán levő kocsmába, ittak valamit, majd visszatértek. Amikor a tankok megjelentek, egyikük felkiáltott: – Most aztán lelépni! – Visszaszaladtak a Népszínház utcába. Pár perc múlva azonban valaki bekiabált a Népszínház utcába: – A tankok átálltak! – Erre visszatértek a Köztársaság tér sarkára.

Amikor a fegyveresek megindultak a pártház felé, ők is velük tartottak a „főbalhéhoz". Épp akkor értek oda, amikor egy tisztet lincseltek; civilek és fegyveresek rángigálták, ütlegelték. A katonatiszt a földre zuhant, egy személyautó elé. Ennek a vezetője is közismert volt az alvilágban. A lincselők kiabálni kezdtek: – Gyerünk a kocsival! – A sofőr indított, a kocsi első kerekeivel keresztülment a katonatiszten; azután kötelet hoztak, a halottat fejjel lefelé felakasztották, majd többen a holttestnek estek: puskával verték, késsel meg tőrrel döfködték. A „Life" fényképésze meg is örökítette a jelenetet: egy „bestiálisan megcsonkított egyenruhás férfi holtteste függ fejjel lefelé, és egy eltorzult arcú nő éppen leköpi a tetemet". N. D.-né volt. Erről a fényképről ismerte föl az egyik bűnügyi nyomozó. Nem volt nehéz, hiszen már tizenhatszor volt elítélve kisebb-nagyobb bűncselekményekért.[8]

Miután a katonatiszttel végeztek, N. D.-né és barátai Kertészékre vetették magukat. De az autóbuszt gyorsan elindították, hiába szaladtak utána. Egy darabig még ordítoztak, kiabáltak, majd cigarettára gyújtottak és elhatározták: „elmennek valamelyik csehóba inni valamit".[9]

Az előbb már említett J. P.-t is az a hír vonzotta a Köztár-

[8] *John Sadovy:* The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszám. 44. old.; Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 72. old.; Népszabadság, 1957. március 10.; Határőr, 1957. április 4., valamint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. I. 1694/1957/5. sz.

[9] Magyar Rendőr, 1957. március 23.

saság térre, hogy „kifüstölik" a Budapesti Pártbizottságot. Őt már fiatalon, alig húszéves korában „súlyos sérelem érte": szüleinek hatvan hold földjét 1950-ben tagosították, s „csak" tizenöt holdat hagytak meg nekik. J. P. Budapesten mint segédmunkás dolgozott. Természetesen már a 23-i felvonuláson lelkesen fújta a szovjetellenes jelszavakat, majd a Parlament előtti tüntetésen ordítozva követelte a kormány lemondását.

Hosszú lenne leírni, hogy mi mindenben vett részt 30-ig. Ezen a napon reggel nyolc óra után a körút és az Üllői út sarkán csatlakozott a pártház ostromára induló Corvin köziekhez. De nem ment be velük a térre, hanem a Luther utca sarkán behúzódott egy kapualjba. Amikor a tankok megjelentek, megijedt, de hamarosan megnyugodott; a tankok a pártházat kezdték lőni. A lövöldözés elcsendesedésekor kinézett a kapu alól, és meglátta a pártházból fehér zászlóval kilépőket.

Amikor elkezdődött a lincselés, J. P. igazi elemébe került. Gyűlölte a rendszert, amely elvette földjüket, s most teljes erővel tört föl benne a gyűlölet. Ennek mértékét kifejezi az a bestialitás, ahogyan – mint már leírtuk – részt vett Papp József ezredes meggyilkolásában.[10]

Tudjuk, az emberek magatartását az általános társadalmi okokon túl az egyéni, esetenként már az orvostudomány hatáskörébe tartozó adottságok határozzák meg, bár természetesen nem véletlen, hogy az adott körülmények milyen tulajdonságokat hoznak felszínre, engednek érvényesülni. J. P. ilyen egyéni motivációja volt, hogy tizenhat éves korától rendszeresen ivott. Szervezete már megkövetelte az italt; csak akkor érezte jól magát, ha legalább fél liter pálinka volt benne. Ismerősei elmondták, hogy J. P.-t szadista hajlamúnak ismerték; többször előfordult, hogy munkahelyén eleven békákat vágott ketté vagy égetett el. Az egereket is előszeretettel kínozta. Maga is elmondta, hogy „a békák és egerek kínzása örömet okozott" neki. A szakorvosi vélemény megállapította, hogy „több pszichopátiás vonást" lehet észlelni nála – ilyen volt korai iszákossága és szadizmusa –, de ennek ellenére „normális, tiszta tudatállapota van, helyre, időre és személyekre pontosan emlékezik, magatartása nyugodt, érzék-

[10] Ugyanott.

csalódás vagy téveszme nem lép fel nála, a gyakorlati életben jól kiismeri magát", de cselekedetét alapvetően motiválja a „régi gyűlölet a kommunisták ellen, mert azok apja földjét elvették".[11]

Feltűnt a téren egy BSZKRT-alkalmazott, P. F., aki nyolc-tíz tagú géppisztolyos csoport élén vett részt a pártház ostromában. Ott volt a sorkatonák kivégzésénél, ő is leadott egy sorozatot rájuk.[12] Ezt a pillanatot rögzítette a „Life" már említett képsorozata. Az első képen a pártház bejárata előtt a felkelők állnak kordont, még nem engedik a házhoz a „közönséget". Jól látható köztük P. F. A második kép a lövéssorozat pillanatában készült, P. F. is lövésre tartja géppisztolyát. A harmadik képen a karhatalmisták már a földön fekszenek, és P. F. is leeresztett fegyverrel áll az előtérben.[13]

A kivégzés után P. F. az embereivel együtt részt vett a pártház feldúlásában, a könyvek, iratok égetésében, a pincék, az emeletek átfésülésében. Fél-háromnegyed óra múlva ismét a téren volt. Mikor Kertészt, Weisznét és kisfiát hozták ki a pártházból, P. F. odarohant, és elkezdett ordítozni: – A gyerek csak álcázásnak van! – Megpróbálta elszakítani a felnőttektől, és a körülöttük gyülekezők felé lökdöste őket azzal, hogy „intézzétek el!" Majd továbbment, nyomában a csoportja. Háromnegyed négy felé találkozott régi ismerősével, Szabó István villamoskalauzzal. Szabó kétségbeesetten kereste a fiát, aki mint karhatalmista sorkatona tizedes október 23-tól ott volt a székház védői között. Rászólt P. F.-re: – Neked nincs gyermeked, hogy idejössz gyilkolni? – P. F. odavetette: – Az én gyermekeimet is elhurcolták. – Soha nem volt gyereke. Szabó csak később tudta meg, hogy fia megmenekült. Ifjú Szabó István részt vett 29-én este a Baross téri támadásának visszaverésében, majd amikor az ostrom megindult, őt karhatalmistával a földszintet védte. Itt fogták el a székházba behatoló felkelők, és kivitték a térre. Szerencséje volt, a kavarodásban sikerült kijutnia a tér fái közé. Lövést kapott,

[11] Fővárosi Bíróság. Dr. Balassa László igazságügyi elmeorvos-szakértő és dr. Kelemen Endre bírósági orvos szakorvosi véleménye. Budapest, 1957. május 25.

[12] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. VIII. 8002/1958/21. sz.

[13] *John Sadovy*: The Fighting really began to flare up. Life, 1956. decemberi különszám, 11. old.; Magyar Rendőr, 1957. október 19.

a bal karján sebesült meg. A Koltói Anna Kórházba került. November 3-án egy nővér figyelmeztette, hogy kutatnak a pártház védői után, jobb lenne, ha elmenne. Civil ruhát is szerzett neki. De rosszul lett, ott kellett maradnia. Csak november 17-én volt képes elhagyni a kórházat.[14]

P. F. múltja sok mindent megmagyaráz. 1941-ben belépett a nyilas pártba; 1944. október 15-e után a VIII. kerületi pártszolgálatosok nyomozócsoportjában vezető lett. A hónap végén már a Braun-féle likőrgyár kiárusításával foglalkozott; fennmaradt egy, a Szálasi-kormányhoz intézett beszámolójelentése is. Egyik munkatársát, Dollinger Józsefet, 1944 nyarán feljelentette kormányzósértésért, Dollingert ennek nyomán internálták. Mindezekért 1945-ben a népbíróság hét évre ítélte. Szabadulása után ablaktisztító lett. 1954-ben a Fővárosi Villamosvasúthoz került. A BSZKRT Baross utcai telepén 1956 nyarán már sűrűn hangoztatta, hogy nyilas volt, de mint magyar embert, 1945 után ártatlanul meghurcolták és elítélték. 1956 őszén már mind gyakrabban mondta azt is, hogy azoknak, akik őt 1945-ben elítélték, felelniük kell tetteikért.[15]

Nem véletlen tehát, hogy P. F. 30-án reggel már kilenc óra előtt géppisztollyal a nyakában masírozott nyolc-tíz fegyveres élén a pártház felé. A Tolnai Lajos utcában még „toborzott" is. A járókelőknek kiabálta: – Ha magyar hazafiak vagytok, gyertek velem a Köztársaság térre, mert ott nyírják a népet! – Itt két, éppen arra járó kalauzkollégája is felismerte.

Fél tíz után már egy fegyveresekkel teli gépkocsi sárhányóján haladt a Népszínház utcából a Köztársaság tér irányába. A kocsi röviddel tíz óra előtt a Népszínház utcában elromlott és megállt. P. F. megint egy ismerőssel találkozott, Waczulak Jánossal, aki oda is ment hozzá és megkérdezte tőle: – Mi van, mester, mit csinál? – P. F. elég barátságtalanul válaszolt: – Menjen innen, mert szétlövöm.

Délután a pártházból kifelé gomolygó tömegben egy ismerős kalauznő is meglátta P. F.-et, odament hozzá, és megkérdezte

[14] Kalapács, 1957. május 3.

[15] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. 8002/1958/21. sz.; Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa Nbf. III. 5241/1958/28. sz.; Magyar Rendőr, 1957. október 19.

tőle: – Mi az, öregem, te is itt vagy? – P. F. egy Karilt kért tőle, mert megfájdult a feje. Karil nem volt, mire P. F. azzal búcsúzott: „Megyek tovább tisztogatni."

November 1-én a VIII. kerületi rendőrségen nemzetőr lett; erről igazolványt, sőt külön fegyverviselési engedélyt is kapott. P. F. naplót vezetett. Már október 23-án este ezt írta bele: „Megkezdődött a harc a szabadságért." 24-én pedig: „Nagy Imre a miniszterelnök, csak ne csalódjunk benne."

A „Life" fényképésze a téren lincselő G. Z.-t és N. J.-t is úgy örökítette meg, mint „a magyar szabadságharc kiváló katonáit". E két jómadár már jó néhányszor volt büntetve közönséges bűncselekményekért. Az elsők között hatoltak be a pártházba. Kiérdemelték tehát a „Life" riporterének rokonszenvét – hátha még a riporter azt is tudta volna, hogy mindkettőjük teste tele volt tetoválva az Egyesült Államok iránti vonzalmukról tanúskodó képekkel, jelszavakkal, jelmondatokkal![16]

Velük tartott V. M. is. Karmelita apácák nevelték. A gimnáziumot nem fejezte be, tisztviselő lett, majd elment az iparba dolgozni. Később többször került köztörvényes bűncselekmények miatt a bíróság elé. Október 23-án egy huligán társasággal ott volt a tüntetésen, este a rádió ostromában már fegyverrel vett részt, majd csatlakozott a székházat támadó Práter utcai ellenforradalmárokhoz. V. M. is buzgón lövöldözött a pártházra, ott volt azok között, akik kordont álltak, hogy a tömeg ne tudjon idő előtt bemenni. Ekkor fényképezte le őt egy nyugati tudósító. 30-án estétől ő is a nem létező pincebörtönt kereste, és részt vett olyan elvtársak letartóztatásában, akiknek szerinte tudniuk kellett róla.[17]

V. L.-t, aki fegyveresen csatlakozott a támadáshoz, szintén a „Life" örökítette meg, amint a téren intézkedik. Ő is háromszor volt büntetve köztörvényes bűncselekményekért. Neki is az volt a hobbyja, hogy teletetováltatta a testét.[18]

S. Gy. 30-án reggel kilenc órakor a Teleki térre indult élelmiszert vásárolni. Fél tízre be is vásárolt. Utána a Köztársaság

[16] Népszabadság, 1958. május 14.

[17] Magyar Rendőr, 1957. augusztus 24.

[18] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

tér irányából lövöldözést hallott. Elhatározta, megnézi, mi van ott. Útközben betért egy ismerőséhez, ott hagyta a csomagját. Már a térhez közeledve szinte extázisba jött az ott hallottaktól és látottaktól. Föl-alá szaladgált a Népszínház utcában és a környéken. Mikor a harckocsik lőni kezdték a székházat, teljesen megvadult. Utánuk rohant, kiabált, ordítozott. Szerzett egy piros-fehér-zöld zászlót, azt lengette, és lázasan biztatta a támadókat: – Szabadítsuk ki a foglyokat! Lőjétek a gyilkosokat! – Szerzett egy feszítővasat, és a felakasztott, már élettelenül lógó Papp József ezredest ütlegelte vele.[19]

Sokan nem osztályhelyzetük miatt, hanem az egyéni életükben bekövetkezett törés nyomán kerültek az ellenforradalom oldalára. Úgy mint Cs. T., akinek hatgyermekes kisparaszt apja a felszabadulás után kapott nyolc hold földet. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével járó mélyreható társadalmi átalakulás, amely 1948 után bontakozott ki, még a súlyos torzítások és hibák nélkül is sok kistulajdonosnak okozott volna nehézséget, gyötrődést. Cs. T. is talaját vesztette. 1950-ben négy évre ítélték betöréses lopásért; szabadulása után különböző munkahelyeken mint segéd- vagy betanított munkás dolgozott. Október 30-án éppen a Rákóczi úton ballagott. Hallotta, hogy a Köztársaság téren harcolnak. Kíváncsiságból arra vette az útját. A tűzoltólaktanya előtt egy fegyveres arra biztatta a járókelőket, hogy vegyenek részt a pártház elleni harcban, mert onnan megtámadták a felkelőket. Cs. T. ekkor, ebben a percben határozta el, hogy csatlakozik a felkelőkhöz. Fegyvereket osztogattak. Cs. T. is kapott egy karabélyt húsz tölténnyel. Ki is ment a térre, és egy nagy kőhalom mögül mind a húsz töltényt kilőtte a pártházra. Mikor a harc hevesebbé vált, úgy tett, mintha lőszerért menne, és leléptett; a Köztársaság tér 18-as számú ház kapuja alatt hagyta fegyverét. De mégis a környéken maradt, mert érdekelte, mi lesz. Miután a pártházat elfoglalták, úgy gondolta, most már „biztosra megy"; elhatározta, hogy jelentkezik a nemzetőrségbe. Még égtek a máglyák a téren, még folyt a lincselés, amikor a Népszínház utca és a Köztársaság tér sarkán egy régi ismerősével találkozott, aki már tagja volt a Mosonyi utcában megalakult nem-

[19] Ugyanott.

zetőrségnek. Elmondta a szándékát, és az ismerőse magával vitte. Belépett a nemzetőrségbe, igazolványt, fegyvert, rendőrruhát kapott.[20]

S. T., P. A. és T. K. is azzal indult el hazulról ezen a napon, hogy szétnéz a városban. Villamos nem közlekedett, így előbb gyalog, majd teherautóra kapaszkodva kószáltak. A Keleti pályaudvarnál a kocsit fegyveresek elkobozták, s elindultak vele a Köztársaság térre. S. T.-éket is felszólították, hogy tartsanak velük, ők azonban nem csatlakoztak, hanem gyalog indultak el az egyre erősödő lövöldözés irányába. Így jutottak a térre, ahol már javában folyt a harc. A színház mögül figyeltek. Egyszerre csak S. T. kezébe egy dobtáras géppisztolyt nyomtak, bevitték a színházba, és ott beosztották abba a csoportba, amely a földszintről tüzelt. Később az elsők között hatolt be a pártházba, egészen az első emeletig tört. Itt meglátta, mit csinálnak az elfogottakkal; nem ment tovább, kijött a székházból. Még ott maradt a téren, de már csak nézte, mi történik. A székház elfoglalását követő brutalitásokban már nem vett részt.

Miért került S. T. – aki a felszabadulás előtt uradalmi cseléd volt – a lövöldözők közé, és aztán miért nem vállalta a brutalitásokban való részvételt? Odasodródásának okai között nyilván szerepet játszott rossz anyagi helyzete, főként pedig az, hogy az ötvenes években rendszeresen hallgatta a Szabad Európa Rádiót. Lassan aktivizálódott; a hallottakról feljegyzéseket kezdett készíteni, tartalmukat munkahelyén a beszélgetéseibe is beleszőtte. Lefoglalt, s a Fővárosi Bíróság irattárában őrzött füzeteiben a feljegyzések október 23-a után szaporodnak. Csatlakozásában valószínűleg az is közrejátszott, hogy úgy látta, ez már a befejezés, s kár lenne belőle „kimaradni".

De miért „lépett le", miért nem tudta oly mértékig gyűlölni a munkáshatalmat, hogy részt vegyen mindabban, ami a pártházban és a téren történt? Ez talán azzal magyarázható, hogy egyénileg nem volt alkalmas a brutalitásnak arra a fokára, amelyet tapasztalt.

Barátai, P. A. és T. K., egy ideig ott téblábóltak a színház mögött, figyelték, mi történik, gondolkoztak, mit csináljanak. Végül

[20] Budapesti Fővárosi Bíróság B. XII. 4795/1957/4. sz.

is úgy látták, legjobb lesz, ha elhagyják a fegyveres harc színhelyét. El is mentek, meg sem várva a székház elfoglalását.[21]

Cs. L. október 30-án reggel azért indult el hazulról, hogy megkeresse a fiát, aki már napok óta nem volt otthon. Attól tartott, hogy a gyerek belekeveredett valamibe. Tíz óra előtt néhány perccel a Berzsenyi utca sarkán egy izgatott csoporthoz ért. Valaki azt javasolta, hogy szerezzenek fegyvert, mások már hozták is és osztogatni kezdték. Cs. L. is ráállt a dologra, fegyvert fogott, s a Légszesz utca sarkáról, egy kapualjból többedmagával lőtte a pártházat. Egy idő után abbahagyták a lövöldözést, és a teret megkerülve, a Luther utcán át a Népszínház utca felé indultak. Ott fiatalokkal találkoztak, akik a térre igyekeztek és fegyvert kértek tőlük. Cs. L. átadta a fegyverét. Már a Népszínház utcában járt, messze a tértől, amikor hallotta a kiabálást: „A tankok átálltak!" Erre visszament a tér és a Luther utca sarkáig, itt egy lövés érte, és súlyosan megsebesült.

A közönséges bűncselekményekért többször elítélt S. I. nem véletlenül került a térre. A házkutatás során előkerült naplójában egy hevenyészett rajzot találtak a Budapesti Pártbizottság elleni támadás tervéről, valamint feljegyzéseket a Szabad Európa és a londoni rádió magyar nyelvű adásainak időpontjáról, hullámhosszairól, továbbá a Szabad Európa Rádiónak a „szabadságharcosok" számára szóló utasításairól. S. I. a fegyveresek után maga is berohant a székházba, majd hóna alatt textilanyaggal jött ki. Ahogy kiért, látta, amint a székház előtt a tömeg egy rendőrt agyonvert, egy férfit felakasztott, egy másikat puskatussal ütlegelt.[22]

Az egyik Teleki téri kocsmában és előtte az utcán egész délelőtt nagyobb csoport hallgatta a térről odaszűrődő lármát. Vitatkoztak, hogy odamenjenek-e, de a többség úgy döntött, hogy amíg ilyen erős a lövöldözés, maradnak. Mikor azután csend lett, B. Sz. biztatására mintegy tizenöten megindultak. Mire a Köztársaság térre értek, már hét felakasztott embert számolhattak össze, kilencet pedig a pártház előtt fekve találtak. B. Sz. vezetésével benyomultak a pártházba, megnézték az

[21] Budapesti Fővárosi Bíróság B. XIII. 2029/1957/3. sz.
[22] Honvéd Újság, 1957. március 22.

udvart, lementek a kazánházba, részt vettek a könyvek, bútorok kihordásában. Eközben többen közülük akkor és ott „ráébredtek", hogy nekik is részt kell venniük a „forradalomban", a „szabadságharcban". A térről egyenesen a VIII. kerületi kapitányságra mentek, s jelentkeztek a nemzetőrségbe. Este már a körúton és a Rákóczi úton járőröztek, és másnap igazoltatták is körzetükben az embereket és az autókat. Nem volt véletlen, hogy ezt az utasítást kapták: a Kisgazda-, a Szociáldemokrata, a Kereszténydemokrata meg a többi új párt kocsijait tovább kell engedniük.

Zs. J., K. P., T. J. azért indult a térre, mert egy házmester elmondta nekik: a Köztársaság téren akasztás lesz, nézzék meg. K. P.-né azonban kijelentette, hogy előbb megfőzi az ebédet. Így K. P.-ék csak két órakor találkoztak a Népszínház utca és a Köztársaság tér sarkán a többiekkel. Innen együtt mentek tovább. A harcok elültével egy-egy géppisztolyt szereztek. Néhányan közülük egészen előrefurakodtak, hogy jobban lássák, mi történik. Jól láthatták, amint az épület megrohanása után egy sebesült a pártházból kimenekülve egy teherautó alatt próbált elbújni, egy bőrkabátos azonban a géppisztolyával fejbe vágta; a továbbiakat már nem tudták nyomon követni.

Hopka György, a Ganz Vagongyár fűtője 30-án a feleségével együtt elindult a Bezerédi utca 6. számú házban lakó munkatársához. Előző nap ugyanis megbeszélték, hogy együtt mennek majd be az üzembe, mert úgy hallották, fizetési előleget adnak. A Kenyérmező utcán át a térre keveredtek, s rémült döbbenettel nézték az eléjük táruló látványt. Hopkáné felsóhajtott: – Szegény emberek! – Csak ennyit mondott. A háta mögött azonban éppen ott állt az egyik szomszédja, aki kiabálni kezdett: – Idejönnek siratni a kommunistákat! – Ez elég is volt; a körülöttük levők nekik estek, Hopkát és feleségét pillanatok alatt a földre döntötték, ütni, rugdalni kezdték őket. Az idős házaspárt néhányan nagy nehezen kimentették a lincselők kezei közül azzal, hogy bekísérik őket a Baross tér 19-be, ahol ügyüket majd kivizsgálják. Ezt meg is tették. Hopkáéknak azonban szerencséjük volt, mert az egyik fegyveres ismerte a férjet és védelmére kelt: – Ezeket el kell engedni, ismerem az öreget, ez egy fűtő a Ganzgyárból. – Némi vita után elengedték az idős házaspárt, de ők

most már nem mertek hazamenni, féltek a szomszédtól. Ezért a Baross tériek közül ketten hazakísérték őket.[23]

Hopkának és feleségének semmi köze sem volt a pártházhoz, a pártház védőihez, a pártmunkásokhoz, a karhatalmistákhoz. Egyszerűen csak megrémültek a téren eléjük táruló látványtól. Csak azért a megjegyzésért, hogy „szegény emberek", majdnem az életükkel fizettek. Ez az eset is jól jellemzi, milyen volt a téren a hangulat, milyen volt az ostromlók beállítottsága, általában, hogy mi minden szabadult fel ezekben a napokban, mi ömlött gátlástalanul végig egész Budapesten.

De mást is mutat. Azt, hogy a Baross téri fegyveresek között még 30-án is voltak olyanok, akiknek számított, hogy valaki a Ganz Vagongyárban fűtő, egyszerű munkás. Ez azon túl, hogy jelzi a fegyveres csoportok összetételét, arra a politikai helyzetre, azokra a viszonyokra is rávilágít, amelyekkel az ellenforradalom vezetőinek számolniuk kellett. Akadtak a fegyveres csoportokban és a munkástanácsokban olyanok, akik őszintén hitték, hogy a „forradalom" az „igazi szocializmust" akarja megvalósítani. Még a pártház ostromlói között is voltak, akik ragaszkodtak a szocializmushoz, a tőkések és földbirtokosok nélküli világhoz. Úgy képzelték, hogy a „forradalommal" tulajdonképpen megújhodik a szocializmus. Ezt bizonyítja, hogy a pártház elfoglalása után nem kevesen visszariadtak attól, ami történt. Nem a brutális, gyilkos fehérterrort akarták. Igaz, hogy nem ők uralták a terepet, de jelen voltak. Gondoskodni kellett arról, hogy mire tévedésükre rájönnek, ne maradjon erő, mely a csalódott embereket összefoghatná. Mint október 31-én a Kilián-laktanyában Király Béla megfogalmazta: „A Budapesti Pártbizottság székházának az elfoglalására a forradalom továbblendítése végett volt szükség."

A Köztársaság téren szervezetten támadó fegyveresek hatvan százaléka már el volt ítélve politikai vagy köztörvényes bűncselekményekért. Az a sajátos és rendkívül különös szövetség, amely már október 23-a előtt létrejött e rétegek között, s október 23-án az utcán lelepleződött, most még inkább kibontakozik.

[23] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Hopka György nyugdíjas fűtő tanúvallomása.

Már nemcsak motiválja, hanem alapvetően meg is határozza az eseményeket. Október 30-a után pedig, amikor ugrásszerűen szaporodtak és megnőttek a fegyveres alakulatok, átalakulásuk is rohamossá vált.

Hogy a Köztársaság téren viszonylag sokan riadtak vissza a brutalitásoktól, abban nemcsak érzelmek játszottak szerepet, hanem elsősorban a politikai differenciálódás. Az ellenforradalom résztvevői között az első pillanattól kezdve a legkülönbözőbb nézeteltérések, belső harcok dúltak a célok és az eszközök körül. Igaz, ezek a differenciák még nem váltak alapvetőkké, később azonban minden bizonnyal azzá váltak volna. A pártház ostromát és a téren lejátszódó eseményeket már azok diktálták, akik a népi demokratikus rendszer teljes és legvéresebb felszámolásának hívei voltak. Törvényszerűen vezetett az útjuk a Köztársaság térre azoknak is, akik a hibák kijavítása érdekében a tömegnyomást, az utcai megmozdulást, sőt a fegyveres harcot is lehetségesnek, sőt szükségesnek tartották.[24] Háy Gyula másokhoz hasonlóan a Köztársaság téri eseményekben csak az alvilág szerepét látja. Október 30-a az a nap – írja –, amikor „az alvilág is szóhoz jutott".[25] De az alvilág valóban csak szóhoz jutott mint a politikailag határozott és magabiztos célokat követő erők segédcsapata. A politikai célokat, a társadalmi elképzeléseket, a programokat mások adták ezen a napon is. Az alvilág és a reakció szövetségének szálait már korábban elkezdték fonni, gyökerei szerteágaztak, mélyre nyúltak.

Ha október 30-án csak az alvilág jutott volna szóhoz, ha a történtek csak véletlenszerű atrocitások lettek volna, a felkelés politikai szférája elszigetelte volna az alvilág brutális és politikailag is otromba tömegeit. A téren azonban október 30-án a fekete karneválnak az az órája látható, az az eseménye érhető tetten, amikor az ellenforradalom leveti álarcát.

Ám az ellenforradalomnak nem az erőszak a lényege. Nagy történelmi fordulópontok idején, osztályok heves összeütközésekor az erőszak általában megjelenik. „Az erőszak a bábája min-

[24] *Hollós Ervin:* Kik voltak, mit akartak? Kossuth Könyvkiadó, 1967. 106. old.

[25] *Háy Gyula:* Geboren 1900. Erinnerungen. (Születtem 1900-ban. Visszaemlékezések.) Christian Wegner. Hamburg, 1971.

den régi társadalomnak, amely új társadalommal terhes."[26] 1956. október 30. erőszaka azonban nem új társadalmi rendszert akart a világra segíteni, hanem a történelmileg túlhaladottat akarta visszaállítani.

Október 30-át az ellenforradalmi brutalitás jellemzi, de ez a nap csak kiemelkedik a 23-a óta tartó folyamatból. Október 23-án valóban sokan azt hitték, hogy amit tesznek, az egyenes folytatása 1848–1849-nek, a XIX. század szabadságharcának, sőt olyanok is felléptek, akik azt gondolták, hitték, hogy egy új szocialista forradalmat valósítanak meg. Ehhez a tévhitükhöz nagymértékben hozzájárultak a külsőségek: a tüntetések, az utcai harcok, a barikádok, a középületek és az államhatalmi intézmények megtámadása, új és nevükben rendkívül „forradalmi" és „radikális" pártok és hatalmi intézmények létrehozása. Az illúziókkal szemben azonban abban rejlik a lényeg, miként alakult a hatalmi intézmények, pártok, fegyveres csoportok osztályösszetétele, milyen osztály politikai elképzeléseit képviselték, milyen osztály- és politikai erők tettek szert egyre több hatalomra. Nem a szavak, a jelszavak, a zászlók a meghatározók, a döntők, hanem a tények, a cselekedetek.

Már korábban részletesen szóltunk október 23-a előzményeiről. Október 23-án azonban minőségi változás következett be. A szervezett erők tudatosan léptek fel, és befolyásuk alá vonva, lendületbe hozták a szervezetlen tömegeket. A fegyveres harcok kirobbantása, a kormányzat meghátrálása, a felkelés kezdeti sikerei lehetővé tették a külön-külön szervezkedő csoportok egyesülését, feltöltődését, megnövekedett tekintélyük pedig tovább erősítette befolyásukat a még szervezetlen rétegekre. Ez a folyamat játszódott le 23-tól 30-ig.

A sikerült tüntetés, a rádió elfoglalása megnövelte a következő akciókat előkészítő aktív csoportokat; már meg tudták rohanni a fegyvergyárakat és a -raktárakat. Ezután formát ölthettek a fegyveres alakulatok, s megkezdődhetett a velük való tárgyalás. A kormány meghátrálása, majd harcuk jogosságának elismerése szélesre tárta a szervezetlen, többségében még ingadozó, ide-oda csapódó tömegek előtt a szervezett erőkhöz való sodródás vagy

[26] Marx–Engels Művei. 23. köt. Budapest, 1967. 702 old.

csatlakozás útját. A fennálló törvényes renddel, a népköztársasággal életre-halálra harcban álló erők egy része is szervezetlen még, vagy nem aktivizálódott a „nemzeti forradalom" oldalán – bizonytalan, fél.

Ebben a szituációban a frontáttörést a felkelés jogosságának elismerése jelentette. E frontáttörést azonban meg kellett szilárdítani, ki kellett szélesíteni, és éppen ez adja október 30-a értelmét.

Megszilárdítani. Ez azt is jelenti, hogy az eseményeket tovább kell lendíteni. Ehhez legelőször olyan akcióra van szükség, amely az ingadozók, a bizonytalanok, a karrieristák előtt nyilvánvalóvá teszi a felkelés sikerét, amelynek segítségével részben mozgósítani, részben terrorizálni lehet a szervezetlen tömegeket. A számítás bevált; láttuk, hány szimpatizánst vonzott a térre a hír, hogy ostromolják a Budapesti Pártbizottság székházát, hányan csatlakoztak a fegyveresekhez a támadás előtt, majd a sikeres ostrom után az utcákon, a kapuk alatt ácsorgók közül hányan aktivizálódtak azonnal a legbrutálisabb formában. És még jellemzőbb, ami a pártház eleste után kezdődött – pontosabban folytatódott – Budapesten, sőt az egész országban.

A provokáció

Az ellenforradalomban részt vevők közül azok, akik nem a szélsőséges reakciós irányzatokhoz tartoztak, próbálták a lincshangulatot fékezni, a felelősségre vonást „törvényesíteni". Így a revizionista-nacionalista „Igazság" című újság 1956. november 2-i „Ne lincselj, gondolkozz, tégy különbséget" című cikke a lincseléseket a fasizmussal és a fasiszta módszerekkel hozta összefüggésbe. Ezt írta: „... bűnhődjön mindenki, aki bűnös ...", „az utca nem törvényszék. Leplezzétek le a múlt bűnöseit, adjátok át őket a karhatalomnak, és lökjétek ki magatok közül a lincsre uszítókat". Az a tény, hogy már „törvényes úton" kívánták felelősségre vonni a népköztársaság törvényes rendjét védelmezőket, az ellenforradalmi államhatalom kialakulását, sőt egyben erőteljes konszolidálódási szándékát is jelzi. Már létrejött és országosan szerveződött a nemzetőrség, erőteljesen megindult a minisztériumok, vállalatok, tanácsi hivatalok, ügyészségek, bíróságok „megtisztítása". Gyors ütemben alakultak újjá politikailag és szervezetileg a különböző hatalmi intézményként funkcionáló bizottságok. Mindezek együttesen érzékeltették: az ellenforradalomból egy új államhatalom van születőben.

Még Dudásék is, akik nem egy kommunistát végeztek ki, lapjukban a következőket írták: „... nem akarunk kollektív ítélkezést. Igenis felszámoljuk azokat a forradalomellenes csoportokat, amelyek veszélyeztetik a közbiztonságot." „Ne öljük meg őket, a mi igazságunk képviselői fogják őket felelősségre vonni és megbüntetni, mert, »aki bűnös, bűnhődnie kell«."[1]

Van e felhívásnak még egy messze mutató utalása: „Ne égessük el, ne semmisítsük meg az okiratokat, káder- és egyéb jelentéseket, amelyeket a párthelyiségekben és más helyen találtunk." Kit tekintett az ellenforradalom bűnösnek? Ezt a városokban, a járási székhelyeken, a falvak egy részében összeállított halál-

[1] Magyar Függetlenség, 1956. október 31.; Népszabadság, 1957. április 10.

listák dokumentálják. De dokumentálja az is, kiket bocsátottak el állásukból, kik voltak azok, akiket meghurcoltak, megfenyegettek vagy fizikailag bántalmaztak. Különösen világosan szemlélteti ezt október 30-a és az azt követő „négy nap szabadsága". Bűnösnek tekintettek jóformán mindenkit, aki 1945 óta tevőlegesen és őszintén részt vett a népi demokratikus forradalom győzelméért vívott osztályküzdelmekben, aki 1948 és 1956 között a szocializmus építésében aktív vagy éppen vezető szerepet játszott. Tehát bűnösnek tekintették általában a vezetőket. De az ellenforradalom a vezető réteget igen tágan értelmezte; jól mutatja ezt az elbocsátottak, a letartóztatottak, a megfélemlítettek, a meghurcoltak és a meggyilkoltak nagy tömege. „Bűnösök" voltak az üzemi és a körzeti párttitkárok, tömegszervezeti vezetők, kerületi, járási, városi tanácselnökök és funkcionáriusok, üzemi igazgatók, főmérnökök, iskolaigazgatók, üzemmérnökök, sztahanovista munkások is. Egyszóval mindazok, akik 1945, de kiváltképp 1948 és 1956 között a szocializmust építették. De mindenki gyanús, „ki lelkesedni rest".

Az ellenforradalom vezérkara, az ellenforradalom fő erői tovább akartak menni. Szerették volna eredményeiket megszilárdítani és a teljes győzelmet kivívni, amely egyenlő volt a hatalom megszerzésével. Ehhez le kellett számolni mindazokkal, akik október 23-a után a kormányban, a különböző pártbizottságokban, fegyveres testületekben, a tanácsi apparátusban, a minisztériumokban, az üzemekben harcoltak az ellenforradalom ellen fegyverrel vagy szóval, írással, bármiféle módon. De az ellenforradalom fő erői félre akarták lökni mindazokat, akik hozzájuk sodródtak, átálltak hozzájuk vagy egy ideig szövetségeseik voltak, de bizonytalanoknak ítélték őket.

Azokban a napokban, 1956. október végén, akadtak emberek, akik nem hitték el, hogy a győzelmes „forradalom" a hatalom végleges megszerzése érdekében a legszélesebb körű fizikai leszámolásra készül nemcsak a kommunistákkal, de minden demokratikus gondolkodású emberrel, a kommunistákkal szövetségben levő politikai irányzattal. Amit október 23-a és november 4-e között láthattunk kibontakozni, az a kezdet volt. A folytatás benne rejlett már e kezdetben, amely nemcsak 1919-re hason-

lított, hanem sokkal inkább Djakartához, az indonéz ellenforradalomhoz vagy a chilei ellenforradalmi fasiszta puccshoz.

Az ellenforradalom már november első napjaiban heves tüzet nyitott bizonytalannak ítélt szövetségesei ellen is. Egyre-másra jelentek meg az ilyen cikkek, nyilatkozatok. Ehhez és ezzel összefüggésben szükség volt olyan lélektani és politikai hadjáratra, amelynek egyik centruma éppen a Köztársaság téren levő pártbizottság székházával volt összefüggésben.

Az ellenforradalom szélsőjobboldali vezérkara jól tudta, hogy sem a vérengzés indokolására, sem továbbfolytatása céljából nem elég azt híresztelni, hogy míg Budapesten nélkülöztek, a pártházban dőzsöltek, vagy hogy az épületből kilőttek. Szükség volt tehát valamire, ami egyfelől meggyőző érvül szolgál a még mindig kételkedők, a hitetlenek számára, másfelől ébren tartja a lelkesedést, sőt tovább szítva a szenvedélyeket, a gyűlöletet, pogromhangulatot teremt a kommunisták és minden haladó ember ellen.

Legalkalmasabb eszköznek a Corvin közi, a Baross téri és a Kiliánban levő fegyveresek között már október 28–29-én kétféle variánsban is terjesztett provokációs hazugságot találták, miszerint a Budapesti Pártbizottság székháza alatt egy szerteágazó kaszárnya-, illetve börtönrendszer van, ahol elfogott „szabadságharcosokat" tartanak fogva. A börtön mese különben arra is alkalmasnak látszott, hogy elterelje a figyelmet arról az ellentmondásról, hogy a föld alatti kazamaták ellenére az épületet védő karhatalmisták száma a félszázat is alig tette ki. Itt született meg „a tíz év óta bezárt politikai foglyokról szóló rémregény", amely a továbbiakban még alakult, módosult, „fejlődött".[2]

A Köztársaság téren október 30-án délután és este a Corvin köziek, a Baross tériek és a hozzájuk csatlakozók közül nem kevesen elkezdték keresni a titkos börtönt, a lejáratokat, az alagutakat. A letartóztatott kommunisták közül sokat nyomban azzal vádoltak, hogy tudtak a börtönökről. 30-ról 31-re virradó éjjel a letartóztatások tovább folytak. A Corvin közben, a Baross téren, a Kiliánban, a Széna téren, Dudás alakulatainál ál-

[2] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. köt. 22. old.

lították össze a listákat, amelyek alapján el kell fogni, le kell tartóztatni azokat, „akiknek tudniuk kell a Köztársaság téri pártház alatti börtönökről".

A propagandakampány már másnap, 31-én, kora reggel teljes gőzzel tovább folyt. A Baross téri parancsnokság reggel hét órakor riadót rendelt el, és a tér bekerített részén létszámellenőrzésre felsorakoztatta a fegyvereseit. A század- és szakaszparancsnokok megállapították, hogy a pártház elleni támadás során az előző napon kik sebesültek meg, kik estek el. Majd mintegy ötvenen azt a parancsot kapták, hogy tehergépkocsival menjenek a Köztársaság térre és vegyenek részt az ásatásokban. A Baross téri ellenforradalmárok parancsnoka ez alkalommal is beszédet tartott. E beszédében kifejtette: a forradalom további harcához szükséges a Köztársaság téren levő börtön felderítése és a felelősök kézre kerítése, mert a tér alatt titkos alagutak vannak, és a pártházból sokan azokon keresztül menekültek el. Ez az ötvenfős részleg délután kettőig ásott. Ekkor azt az utasítást kapták, hogy vonuljanak a Baross térre és ott ássanak, mert ott is kell hogy legyen egy titkos lejáró a pincébe. Délután hatig ott ástak, eredménytelenül.

A Corvin köziek utasítására a „pincebörtönök" keresésében a Fővárosi Csatornázási Művek is részt vett. Egyik mérnöke még reggel a Baross tér 19-be érkezett, és a parancsnoksággal megállapodott abban, hogy a Baross tériek fegyvereseket, a Csatornázási Művek pedig felszerelést – kötelet, csákányt, lapátot és más szerszámokat – ad. Egyesek azt javasolták, hogy a Köztársaság tér összes hirdetőoszlopait ki kell dönteni, mert lehetséges, hogy egyikük alatt van a lejárat. Az ellenforradalmárok a csatornákból próbálták megközelíteni az állítólagos börtönt. A Köztársaság tér, a Rákóczi út és a Baross tér alatt húzódó csatornákban figyelő szolgálatot létesítettek.

A provokáció október 31. és november 3. között szélesen kibontakozott. „Nagy Imre és az új sajtófőnök azonban megengedték, hogy az ellenforradalmi sajtó tollnokai fasiszta ízű koholmányokat terjesszenek a Köztársaság téri »kazamaták«, »kínzókamrák« állítólagos rejtelmeiről."[3] A provokációt a lapok és

[3] *Molnár János:* Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Akadémiai Kiadó, 1967. 184. old.

folyóiratok többsége és a rádió is támogatta, nem beszélve az ellenforradalom napjaiban született újságokról. Mivel az újságok, a folyóiratok és a rádió már az ellenforradalom kirobbanása előtt igen nagy mértékben a revizionisták vagy a hozzájuk csapódott írók és újságírók kezébe került, ezek jutottak kulcspozícióba, és ennek következtében a tájékoztatási eszközök jelentős szerepet játszottak az ellenforradalom eszmei-politikai előkészítésében. Az a hírverés, félrevezetés, amelyet az ellenforradalom napjaiban, de kiváltképp a Köztársaság téri provokációban végeztek, kézzelfoghatóan bizonyította, hová jutott a sajtó jelentős része a revizionista befolyás következtében.

„»A Köztársaság téri pártközpont föld alatti kazamatáinak titka!« – írta a »Kis Újság«. – Tehát nem ÁVH-s székház, nem Gestapo-ház stb., »Pártközpont«, pártszékház. A »Magyar Nemzet« – már szintén a Kisgazdapárt lapja – »Föld alatti börtön a budapesti kommunista pártház alatt« címmel megkérdezte: »miért vannak ott középkori börtönök? Az egész budapesti közvélemény ... joggal kérdi ... hogyan kerülnek foglyok egy budapesti *pártház pincéjébe?*« A polgári irodalom nagy része bekapcsolódott abba a rágalomhadjáratba, amelyet a magyar ellenforradalmi sajtó megindított, és terjesztették a képtelen meséket, ponyvaízű tudósításokat a Köztársaság téren megindított ásatásokról."[4]

Hitelesítésül és a kommunistaellenes hisztéria fokozására egyre nagyobb felszereléssel folytatták az ásatásokat az épület körül. A rádió is többször közölt felhívásokat, hogy jelentkezzenek a székház építői, valamint azok, akik bármit tudnak az épületről. „Az »ásatás« azonban természetesen továbbra is eredménytelen volt."[5]

Október 31-én délután Király Béla mint a nemzetőrség főparancsnoka intézkedett, és egy alezredest nevezett ki a Köztársaság téri kutatások és fúrások irányítására. Király Béla parancsára az alezredes az intézkedések egész sorozatát indította el. Újabb fúrópontokat jelölt ki, és a Kőolajkutató és Feltáró Vállalattól egy fúrókocsit küldetett a helyszínre. Ez szakértők kísé-

[4] Ugyanott.

[5] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. köt. 24. old.

retében meg is érkezett. Estére a kijelölt fúrópontokon már húsz-húsz méteres lyukak tátongtak a földben. Este hét órakor további fúrópontokat jelöltek ki. November 1-én a MASZOLAJ Geofizikai Vállalat Tünde utcai telepéről is hoztak egy fúrókocsit – az akkori viszonyok között igen modernet –, ez is húsz méterre fúrt, de az előzőkhöz hasonlóan teljesen eredménytelenül.

November 3-ig a sajtó, a rádió úszítása és a szóbeli propaganda óriási méreteket öltött. Ezzel párhuzamosan a fúrási munkálatok még intenzívebbé váltak. November 2-án, ismét Király Béla utasítására, a fúrásokat irányító parancsnok a már említett vállalat oroszlányi telepéről egy újabb fúrókocsit, mezőkeresztesi telepéről pedig három fúrómestert felrendelt nyílt paranccsal a térre.[6]

A fúrásokat először IB–571 rsz. ÁVB fúróberendezésekkel mélyítették. Ezeknek a teljesítőképessége százméteres mélység. Igénybe vették az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, valamint a Kőolajkutató és Feltáró Vállalat geofizikai osztályát is. Erőszakos föllépésekkel, fenyegetésekkel a legkülönbözőbb szakembereket kényszerítettek arra, hogy felszerelésekkel, berendezésekkel együtt menjenek a Köztársaság térre. Így például a „föld alatti hangok" vételére odaszállítottak egy darab katódsugároszcilloszkópot, egy darab tizenkét voltos, százötven amperórás akkumulátort, egy darab erősítőt, négy darab szovjet gyártmányú geofont és egy darab anódtelepet a szükséges kábelekkel. A szakemberek közül volt, „akit géppisztolyosok kísértek ki a térre . . ."[7]

Az IB–571-es fúrókocsit, mivel „meghibásodott", 3-án négy órakor egy IB–449 rsz. fúrókocsi váltotta fel; ez 4-én reggel öt óráig volt üzemben. Kezdetben főként – odarendelt és önkéntes – sofőrök, később szakképzett fúrómesterek, fúróbrigádok kezelték. A munkába állított fúrókocsik november 4-ig „húsz helyen végeztek el fúrásokat, amelyek mind eredménytelenek voltak. A fúrásokat irányító szakemberek már akkor kételked-

[6] Budapesti Fővárosi Bíróság B. 133741/1957/5. sz.

[7] Szakbizottsági jelentés; Magyar Népkoztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. I. 461/1958/10. sz.

tek abban, hogy a Köztársaság tér alatt rejtett bunkerek, és abban bezárt személyek lehetnek."[8]

A titkos börtönök keresése országos, sőt nemzetközi visszhangot váltott ki. Ez viszont igen nagy mértékben hozzájárult a néptömegek félrevezetéséhez és az államhatalmat védelmezők elleni gyűlöletkeltéshez.[9] 1957 júliusában a Fővárosi Bíróság felkérésére a Köztársaság téri fúrásokat szakbizottság vizsgálta felül, s megállapította, hogy „a Köztársaság téren lefolytatott fúrási munkálatok célja az ellenforradalom által véghezvitt aljas gyilkosságok legalizálása és a tömeghisztéria fokozása volt".[10]

Már akkor sem mindenki hitte el a föld alatti börtön meséjét. A „Népakarat" november 1-i cikke finoman, de félreérthetetlenül kételkedését is érzékeltette. Ezeket írta: „Már átkutatták a pártházat, ott keresik az esetleges alagút nyílását. Találtak is egy betonos páncélajtót, amelyet azonban puszta kézzel nem tudtak kinyitni. A műszaki egységek este kívánják e páncélajtót felrobbantani." „Éjszaka tizenkét órakor még változatlan élénkséggel tart a munka a Köztársaság téren. Az exkavátor rendületlenül túrja, marja a földet. Az Erkel Színház tér felőli oldalán folyik a munka. Egy tizenötször tízméteres mélység tátong lábunk előtt. Egyre mélyül, már a tizennyolcadik méter felé közeledik. A vasfogak akadnak... A fogak kegyetlenül tapadnak a kemény anyaghoz... Az exkavátor személyzete biztatást és parancsot kap... úgy néz ki, hogy a rejtély megoldásához közeledik. Ezalatt a pártház pincéjében is lázas munka folyik. Egy ma jelentkezett mérnök bejelentése alapján az egyik liftakna alatt kutatnak... még semmi sem biztos..."

„A műszaki egységek vezetője sem tud semmi határozott felvilágosítást adni... Vagy fény derül a titokra, a rejtélyre, vagy egyszer s mindenkorra elvetődik annak a feltételezése, hogy a Köztársaság tér alatt titkos kazamata húzódik."[11]

[8] Budapesti Fővárosi Bíróság B. 133741/1957/5. sz.

[9] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. B. F. I. 461/1958/10. sz.

[10] Szakbizottsági jelentés; Budapesti Fővárosi Bíróság B. 133741/1957/5. sz. és a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. I. 461/1958/10. sz. (A szakértői bizottság tagjai: Groholy Tivadar mérnök, Markovics Jenő mechanikus és Dám László főkönyvelő voltak.)

[11] Népakarat, 1956. november 1., 4.

Ezzel szemben a „Budai Hírlap" november 2-án határozottan azt állította, hogy „A Köztársaság téri pártház felszámolásakor eddig még ismeretlen személyek bent szorultak a ház több emelet mélységű pincéjében." Ugyan „a lejárat helyét még eddig nem sikerült megállapítani, azonban annyi bizonyos, hogy beszorult emberek próbálnak kitörni, mert állandóan érezhető az alulról jövő kopácsolás".[12]

A „Magyar Nemzet" riportjának már a címe így szól: „Föld alatti börtön a budapesti kommunista pártház alatt." „Alig csitult el a harci zaj – olvashatjuk –, a tér különböző pontjairól jelezték, hogy a föld alól dörömbölést, erős ütéseket hallanak. A feltörő hangokból arra lehetett következtetni, hogy a tér alatt nagy kiterjedésű bunkerhálózat, föld alatti labirintus húzódik meg, amit a terrorhatalom pribékjei valószínűleg föld alatti börtön céljára építettek." Pedig a kutatások már harmadik napja eredménytelenek. „Napok óta sűrű embertömeg állja körül a teret . . ." De hiszen éppen erről van szó! „A tér számos pontján mély aknák ásítanak. Több csoport a csatornavezetékeken próbál összeköttetést találni a föld alatti bunkersorral. Mindeddig eredménytelenül." A korábban talált vasbeton ajtót felrobbantották, „. . . de mögötte semmit nem találtak . . ." pedig „A munka jelenleg is egyszerre több szakaszon folyik". Keresnek egy asszonyt is, „aki állítólag ismeri az egyik lejáratot". Mindenki keres, senki sem talál, de az asszonyról, akit senki sem ismer, a lap azt állítja, hogy tudja: „. . . a liftaknából nyílik egy titkos padlólejáró, majd tíz-tizenöt lépcsővel lejjebb a másik. Mintha egy középkori rémtörténetet hallanánk . . ." Honnan tudja a cikk, hogy mit tud az asszony, akiről senki sem tudja, hogy kicsoda, és így persze azt sem tudhatja, hogy mit tud? „Csütörtök – az egyik aknánál dolgozók végre halk beszédhangra lettek figyelmesek. Messziről, nagyon távolról hallatszott a segélykérő szó: – Szabadítsatok ki! Foglyok vagyunk! Élni akarunk! – hallották tompán a mélyből. – Hányan vagytok? – kérdezték. – Százegyvenheten – volt a válasz . . . A hangokból eddig még csak körülbelül tudták megállapítani: tizennyolc-húsz méter lehet a mélység. De a bunkerek elhelyezését, fekvését

[12] Budai Hírlap, 1956. november 2.

még mindig homály fedi." Pedig a teret már számtalan húszméteres nyílás lyuggatta át, nem kevés közülük tíz méter széles volt. „A rádiófelhívásoknak sem mutatkozott eredménye: mindeddig nem akadt senki, aki valóban ismerné ezt a labirintust."

A munkálatokat vezető alezredes azonban mégis úgy nyilatkozik, hogy „... a kör egyre szűkül, a hangok, jelzések alapján jó úton haladnak. Már kijelöltek egy szűk területet, ahová a délután folyamán fúrókocsi érkezett." Őrségek szállták meg a földalatti vasút építkezését és a környező munkahelyeket, hátha arra is van kijárat.

A lázas keresésnek egyetlen eredménye volt: „Egész nap tartott a népvándorlás a téren." Ez volt a lényeg! Föld alatti kaszárnya, börtön ténye helyett ennek kellett elhitetnie, hogy a szabadság, a demokrácia, a függetlenség csak akkor születhet meg, ha gyökeresen leszámolnak azzal a rendszerrel, amelytől „az egész budapesti közvélemény joggal kérdi: miért vannak középkori börtönök, föld alatti kamrák és folyosók, és főként, hogy kerülnek foglyok a budapesti pártház pincéjébe"? „Csak egyszer, egy helyen nyissuk meg a labirintust – írja félreérthetetlen célzással és fenyegetéssel a cikk –, akkor már könnyebb az egész tekervényt felgöngyölíteni."[13]

A tömeghisztériára jellemző: november 1-én délután öt órakor az egyik gödör szélén egy idősebb asszony kiabálni kezdett, hogy hangokat hall. A mellette levők semmit sem hallottak, de az asszony csak tovább erősködött: most már segélykérő kiabálást is hall. Egyszerre csak valaki más is „hallotta". Azután egyre többen lettek a „hallók". Egy fiatalember változatlanul állította, hogy nem hall semmit. A nő fenyegetően nekirontott: – Még most sem hall semmit? – Többen is nekiestek, már-már lincselésre került a sor. Egy-két józanabb férfi közbelépett és azt javasolta, hogy veszekedés helyett inkább figyeljenek jobban. Erre feszülten figyeltek. Egyesek kötélen leereszkedtek a gödörbe. Semmit sem hallottak. Az asszony akkor azt állította, hogy ő nagyon jól tudja, a labirintus egyik bejárata a Csengery utcában van; még házszámot is mondott: 46. Hisztérikusan kiabált, esküdözött: egy közeli rokonát egyszer ott bevitték, és itt, a Luther

[13] Magyar Nemzet, 1956. november 3.

utcában hozták ki. Többen kocsiba szálltak a nővel, és elmentek a Csengery utca 46-ba. Itt egész este faggatták a lakókat, a házmestert, keresték a titkos lejáratot, természetesen hiába.

A provokációt szító cikkek egy célt szolgáltak: fokozni a hisztériát, előkészíteni a légkört a teljes leszámoláshoz és megfélemlíteni az embereket, hogy ne merjenek szembeszállni az ellenforradalommal.

A „Magyar Jövő"-ből való a következő idézet: „... sikerült megtalálni az ÁVH-sok fészkét. Egy szellőzőnyíláson keresztül felszólították őket, mire azok jelszót kértek. Tekintettel arra, hogy a szellőzőnyíláson keresztül nem lehetett megközelíteni őket, a pártház felőli bejáratnál kísérelték meg a behatolást. Ez a munka eddig még nem vezetett sikerre".[14]

Nem különös ez? Egész Budapest várja az eredményt, a legkülönbözőbb szakemberek egész légiója ás, fúr, kutat. A labirintusban a menekültekkel egy szellőzőnyíláson keresztül már beszélnek, s akkor, ahelyett, hogy ezt a nyílást tágítanák, szakemberek légiója változatlanul másutt fúr, ás, kutat.

A fúrás éjszaka is teljes erővel folyt, fényszórók mellett. A főkapitányság karhatalmi parancsnokságán az „Új Magyarország" munkatársát az alábbiakban tájékoztatták a legújabb fejleményekről: „... eszerint a föld alatti börtönt nem is a Budapesti Pártbizottság építette, hanem még a Gestapo vagy a német hadsereg megbízásából a budai Általános Középülettervező Vállalat. Az új ismeretek alapján a légoltalmi folyosók egyik kijárata a Közlekedési Szakszervezet környékén van, a tér másik oldalán pedig egy hatalmas borospince volt, amelyet azután összekapcsoltak a németek által épített kazamatákkal". A Középülettervező Vállalat az államosításkor megszűnt, ezért most „... átkutatják az építkezési vállalatok irattárait, és így igyekeznek a tervrajzok birtokába jutni".[15]

A szenvedélyeket egyre ügyesebben korbácsolják fel. E cikkekkel egyidejűleg november 3-án, szombaton megjelenik egy „Felhívás Budapest lakosságához! A föld alatti rejtekhelyet kutató katonai osztag parancsnoka azzal a kéréssel fordul Buda-

[14] Magyar Jövő, 1956. november 3.
[15] Új Magyarország, 1956. november 3.

pest lakosságához, hogy a kutatás sikere és zavartalanságának biztosítása érdekében a Rákóczi út–Aggteleki utca–Fiumei út által határolt területen belül csak azok közlekedjenek, kik a területen laknak vagy ott hivatalos dolguk van. Minden más csoportosulás mellőzését kéri."[16]

A hatás természetesen éppen az ellenkezője, s ez is volt a célja; még többen mentek a térre.

A demagógia vidéken is terjedt, sőt gyakran még leplezetlenebbül, mint a fővárosban. Jó néhány vidéki újság a föld alatti börtönökre hivatkozva a legteljesebb mértékig jogosnak minősítette a pártház védőinek brutális legyilkolását, akik a „forradalmi tömegtől" „Megérdemelték ezt a szörnyű elbánást . . ."[17]

A „Független Újság" tudni vélte: „Már közel tizenöt méter mélyen jártak, mikor egy folyosólabirintusra bukkantak, amely rendkívül nagy területre ágazik szerteszét."[18] De e híradásból egy szó sem volt igaz.

Az ellenforradalom vezérkara, a nemzetőrség főparancsnoksága Király Bélával az élen, Maléter Pál, a Corvin köz és a Baross tér parancsnokai jól tudták, hogy semmit sem fognak találni. Hiszen „A Köztársaság tér homokos, agyagos talajában a szakemberek véleménye szerint két-három méternél vastagabb réteget lehetetlen átkopogtatni. Ők mégis tíz-tizenegy méterig fúrtak le, s nem találtak semmit." Felrobbantották a Budapesti Pártbizottság liftaknáinak alsó szakaszát, de semmiféle titkos lejáratra nem bukkantak.[19]

Letartóztatták Kertész Istvánt, a Budapesti Pártbizottság gazdasági osztályának vezetőjét. Három órán keresztül faggatták a föld alatti börtön bejáratáról. Látta, hogy kihallgatói igen jól ismerik rajz és helyszín szerint a pártházat. Nem hagyta magát; vitatkozott, és megkérdezte, ha rendelkezésükre áll minden műszaki eszköz, mivel magyarázzák, hogy azt a helyet, ahol állítólag emberek tartózkodnak, húsz-harminc méter mélységben nem találják, amikor több száz méter mélységen megtalálják, ha van, az olajat, a szenet stb. Megkérdezte azt is, miért nem

[16] Igazság, 1956. november 3.
[17] Gyomai Nemzeti Újság, 1956. november 3.
[18] Független Újság, 1956. november 4.
[19] Népszabadság, 1957. április 18.

hívják oda az épület tervezőjét és építésvezetőjét, miért nem követik az elektromos kábeleket és egyéb vezetékeket? Kihallgatói ezekre a kérdésekre kitérő válaszokat adtak. Közben megérkezett a fúrómunkások egyik vezetője és jelentette: előbb agyag-, majd egy márgaréteget fúrtak át, és bizonygatta, hogy ott hiába fúrnak tovább. Akkor utasították: vigyék öt méterrel arrébb a fúrótornyot. Közben Kertészt végigvezették a Köztársaság téren. Látta, hogy fúrnak, ásnak közvetlenül a székház előtt, az Erkel Színház előtt, a Köztársaság tér parkírozott részében, majd elmentek a Rákóczi útra és a Baross térre is. A dolgozók mindenütt ugyanarról számoltak be: sehol semmiféle pincének, alagútnak nyomát sem találták.

Az ellenforradalmárok azonban saját hazugságaik foglyává váltak. Ketten Kertész István kihallgatói közül nemcsak látták, miről van szó, de nehézségeiket is megbeszélték vele. Az egyik kihallgató megjegyezte: – Ez az ügy már túlnőtt az ország határán is. – A másik pedig a következőket mondotta: – Tegyük fel, hogy magának van igaza és nincs semmiféle titkos pince. Az ügy lezárása fontos volna, de hogyan csináljuk ezt úgy, hogy ne kompromittáljuk magunkat? – Kertész azt válaszolta, hogy vigyék oda az embereket minden gödörhöz, bizonyítsák be, hogy ott semmiféle hangot nem lehet hallani, és utána az újságok írják meg, hogy semmiféle föld alatti börtön vagy alagút nincs. Mire azt válaszolták, ezt nem tehetik, mert olyan nagy a hisztéria, hogy nem hinnék el, sőt még nekik is bajuk lehet belőle ... „muszáj fúrni tovább!"[20]

Muszáj volt tehát tovább fúrni. Akkor már nemcsak a Corvin köziek és Baross tériek parancsnoka tartotta ezt elsőrendűen fontos dolognak, hanem Király Béla tábornok, a nemzetőrség parancsnoka is sürgette az eredményt, sőt személyesen számoltatta be a szakembereket. A téren pedig a szakemberek körül ott voltak a fegyveresek, akik maguk is tevékenyen közreműködtek és követelték az eredményeket.[21]

A „Magyar Nemzet" által említett sok külföldi újságíró nagy része készségesen terjesztette, hogy a „pártközpont körüli har-

[20] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 79–83. old.
[21] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. I. 461/1958/10. sz.

cok során nagy föld alatti börtönt fedeztek fel, amely a Köztársaság tér parkja alatt helyezkedett el".[22]

Mikes György elfecsegi, hogy már a támadás is ennek az álhírnek a nyomán indult meg. De jól ismert fantáziája itt sem hagyja cserben. Szerinte a támadók közül már az ostrom alatt „... többen hangokat hallottak a föld alól..." „Öt nap óta nem ettünk! Segítsetek! Segítség!" Ezután lázas, izgatott keresés kezdődött, de nem tudták megtalálni az utat a föld alatti börtönhöz. „Végül is egy bebörtönzött ÁVH-s megmondta, hogy a tér közepén álló színházon keresztül lehet a börtönt megközelíteni, ott van a bejárat. Két napig folyt a keresés, de a titkos átjárót sohasem találták meg. A százötvennégy ember ÁVH-s őrzőjével együtt mind elpusztult."[23] Mikes az egész történet logikátlanságát nem tudja észrevenni, de azt „tudja", mi történt a „pontosan!" százötvennégy rabbal, pedig nem találták meg a titkos átjárót.

Fritz Molden és Eugen Pogány még „látta" is a börtönöket: „Megmutatták nekem az utóbbi években épített és az egész várost átszelő föld alatti folyosókat is. Ezekben a föld alatti folyosókban még a következő napokban is rejtőzködtek... Hihetetlen, milyen ravaszul építették ki ezeket az igazi patkányutakat."[24]

Charles Wassermann egy „színező" variánst emel ki. A csak németül tudó újságíró leírja, hogy a térre igyekezett egy kocsival, amikor „Szabadságharcos jelvényt viselő katonák szorítják vissza az embereket... Vissza! Vissza!" kiáltással, mert „Minden pillanatban levegőbe repülhet az egész tér!" Vajon hogyan értette meg, honnan tudta, mit kiabálnak? Végül sikerült a térre jutnia, amely „... mozaikszerűen van kikövezve. Ez a kövezési munka csak nemrég fejeződött be. Azért említem ezt meg, mert ez az újonnan rakott kövezet vezet rá arra, ami itt most történik". (Megjegyezzük, hogy a téren akkor már évek óta semmiféle kövezési munka nem volt. A színház és a pártház közti részt is eléggé elhanyagolták.) Egy, a téren tartózkodó, németül beszélő férfi elmondja, hogy: „Kevéssel ezelőtt szabá-

[22] *George Urban:* The Nineteen Days. 205. old.

[23] *George Mikes:* The Hungarian Revolution. 118–119. old.

[24] *Fritz Molden–Eugen Pogány:* Ungarns Freiheitskampf. (Magyarország szabadságharca.) Libertas Verlag. Wien, 1956. 55. old.

lyos időközökben kopogás volt itt hallható. Az emberek eleinte nem tudták, honnan jön a zaj, de aztán rájöttek, hogy valahonnan ezek alól az újonnan rakott kőzetrészek alól hallatszik a kopogás. Világossá vált, hogy pincének vagy valami hasonló helyiségnek kell itt lennie, amelyben emberek tartózkodnak."

Wassermann, aki csak a téren tett szert németül tudó tolmácsra és rejtélyes módon mégis megértette a robbantásról kiabáló katonákat, mintha maga is érezné, hogy valami nincs rendjén, azt írja: „Azután elterjedt a hír, hogy az egész kopogás nem más, mint trükk, az ávósok ezzel akarják az embereket odacsalogatni, hogy azután dinamittal a levegőbe röpítsék őket." Teljes a zűrzavar, most már az ávósok akarják az egész Köztársaság teret a levegőbe repíteni! És miután a felkelők felfedezték, hogy az egész kopogás csapda, trükk, mindent elkövettek, hogy az embereket eltávolítsák a térről.[25]

Az értelmesebb, elfogulatlanabb és kényszerhelyzetbe nem került újságírók között már akkor voltak, akik nem adtak hitelt a föld alatti börtönökről szóló meséknek. Így például François de Geoffre, aki november 2-án járt a Köztársaság téren, és megdöbbentette a földúlt „opera", a leégett díszletek, a szénné égett kocsik, „az ostromlott ház ablakaiból" kidobált, megpörkölődött irathegyek, a „sárral keveredett vértócsák" látványa, „a könyörtelen erőszaknak, az emberileg elképzelhetetlen borzalomnak a tanúbizonyságai". „A támadók közül sokan ... meg voltak győződve arról, hogy létezik egy titkos és rendkívül nehezen megtalálható rejtekhely, tökéletesen álcázott bejáratokkal és szellőzőnyílásokkal, föld alatti folyosókkal, amelyek fel nem fedezhető, távoli kijáratok felé vezetnek bizonyos épületek alatt." Mindez „... őrjöngő kutatás, eszeveszett vállalkozás ... amely valamiféle zarándoklattá vált, amelyben ezerszámra vettek részt az emberek, nem törődve a velőig ható hideggel és fáradtsággal; éjjel-nappal ott voltak szenzációra éhesen, a féktelenség hangulatában ... járkálok az ásatások egyik helyétől a másikig, igyekszem kifürkészni ezeket az üregeket és árkokat. Egy férfi karon fog, észreveszi, hogy idegen vagyok, s miután sejti, hogy újság-

[25] *Charles Wassermann:* Tagebuch der Freiheit. (Napló a szabadságról.) Blüchert Verlag. Hamburg, 1957. 260–263. old.

író vagyok, felszólít, tapasszam a fülem egy csőnek a nyílására, amely cső a földbe mélyed, és ki tudja miféle pokoli rejtekhely felé vezet. A férfi angolul beszél velem." Az újságíró hallgatózik. De semmit sem hall. Egyszerre „A tömeg hirtelen megremeg". A hangszóróskocsik, amelyek egyébként percenként adtak tájékoztatást, bemondják: „... egy asszony állítólag ismeri az utat a föld alatti üregnek az Opera épületében levő rejtett föld alatti bejáratához". Ez minden bizonnyal az az asszony, akiről már írtunk, és akiről több újság és könyv is említést tesz. Az újságíró és kollégája megkeresi az asszonyt, és vele, meg a kísérő katonákkal besietnek az „operába". Ami azután ott történik! „Olyan az egész, mint egy lázálom; szobáról szobára haladunk, kulisszák között megyünk, átkutatunk minden szögletet, megvizsgáljuk a falakat, a mennyezetet, a közfalakat, tologatjuk a bútorokat; az asszony beszél, beszél, mindenki kiabál, gesztikulál körülötte – kollektív őrület." „De az ördögbe is! Ha ez az asszony tud valamit, hát mondja meg és legyen vége az egésznek!" Mert kint zúg a tömeg, ásógépek csikorognak, földdarabokat emelnek ki, vágnak, fúrnak, az emberek pedig türelmetlenek.

Az újságíró felkiált: – Zúg a fejem! Valóban Budapesten vagyok, a Köztársaság téren?

Majd rezignáltan állapítja meg, hogy november 2-án késő este a Köztársaság téren „nem találtak semmit, sem bejáratot, sem kijáratot; az üregek egyre jobban tátongnak annak az épületnek golyók szaggatta, tépett homlokzata előtt, amely most romokban hever, s amely azelőtt a félelmetes politikai rendőrség háza volt".[26]

Mit tehetünk ehhez hozzá? Talán csak annyit: szegény jó François de Geoffre! Bármilyen világos fejű volt, s jogosan hitetlenkedett, mégiscsak elhitt valamit: végig azt hitte, hogy a Köztársaság tér 26. nem a pártbizottság székháza volt, hanem a politikai rendőrségé!

Nem hitte el a rémmeséket Gosztonyi Péter sem: „A Köztársaság téri pártház ostromának volt még az egész helyzetre

[26] *François de Geoffre:* Hongrie terre déchirés. (Magyarország, szétszaggatott föld.) Fleuwe Noir. Párizs, 1956. 707. old.

jellemző utójátéka: a legenda a pártház alatt meghúzódó titkos, föld alatti börtönről – írja. – Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a téren a tömeg kevesellte a kezébe jutott ÁVH-sokat. A csata hevessége után ítélve több száz fogolyra számítottak, és azt várták, hogy a pincékben rábukkannak az ÁVH-sok által elfogott fiatalokra. Ez nem történt meg. S most, hogy alig egy tucat »kéket« láttak az épületből kijönni, keresték a többieket. A téren uralkodó tömeghangulatban hamar meg is született a magyarázat: világos, ha a keresett személyek nincsenek meg, akkor elbújtak valahová. Mivel az épületben nincsenek, így valami rejtekhelyre." Viszont Gosztonyi Mikessel ellentétben úgy tudja, hogy ott, a téren, a pártház elfoglalása után találták ki a föld alatti börtönök legendáját.

Itt Mikesnek van igaza. Mint már említettük, október 28-án este, amikor elhatározták a Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalását, ezt részben azzal indokolták, hogy a Corvin köz akkori parancsnokának két testvérét állítólag ott tartják fogva, ki kell őket szabadítani. A fokozatosan hatalmasra duzzasztott propagandakampánynak volt a része az is, hogy akik letartóztatták a pártház munkatársait, majd a pártfunkcionáriusokat es a pártmunkásokat, azzal is szították a hangulatot, hogy a velük egy házban lakók között elhíresztelték: azért viszik el őket, mert ismerik a Köztársaság tér alatti börtönöket, ahol oly sok szörnyű esemény történt. S közben százával gyűltek a letartóztatottak a Práter utcában, a Széna és a Baross téren, a Fő utcában, a kapitányságokon és a tanácsházakban.

Gosztonyi minderről nem tudott, és az Egyesült Államokban élő P. L. építészmérnök hozzá írt levelére támaszkodva megpróbált értelmes magyarázatot adni a legenda születésére. P. L. megírta neki, hogy 1956 előtt a Köztársaság téri pártházat tervező vállalatnál dolgozott, és hogy 1956 októberében többen is „felkeresték" a titkos alagút miatt. De sem ő, sem a tervező, sem a statikus nem tudott semmi ilyesmiről. P. G. a Corvin köziek egyik parancsnoka elmondta Gosztonyinak, hogy Ceglédről felhozattak egy ezredest, akiről feltételezték, hogy ismeri a titkos lejáratot, de „sajnos, ez sem tudta". Gosztonyi tehát megállapítja, hogy a pincékkel kapcsolatos vélemények „a túlfeszített idegzetűek fantáziájának szüleményei maradtak". Il-

letve megpróbál forrást keresni. „Mivel egyesek emlékeztek rá, hogy a Rákóczi úton pár évvel ezelőtt még a földalatti folyosón dolgoztak, máris »megszületett« a válasz: a pártház alatt titkos börtönök vannak. Már akadt olyan is, aki hallani vélte, hogy kopogtatnak a föld alatt a szerencsétlen foglyok . . ."[27]

Kétségtelen, hogy az 1950-ben elkezdett, s 1953-ban leállított metróépítésnek – amely a Rákóczi út alatt is folyt – volt némi szerepe abban, hogy hitelt adtak a mesének. De ez csak a már kiagyalt koholmányok terjedését segítette elő. Hisztérikus légkörben az emberek hajlamosak arra, hogy minél hihetetlenebb, fantasztikusabb, minél borzalmasabb valami, annál könnyebben higgyék el. Erre a pszichológiára építettek a pártház támadói.

De volt még valami, ami elősegítette, hogy a kitervelt provokáció hitelre találjon nemcsak azok között, akik gyűlölték a népi demokratikus rendszert, hanem szélesebb körben is; ez a régebbi pártvezetés hibás politikája, az osztályharc elméletének eltorzítása volt, amely szerint a szocializmus építésével az osztályharc egyre élesebbé válik. Sok embert indokolatlanul és alaptalanul sújtott nemcsak politikailag, hanem adminisztratív intézkedésekkel is. Mindehhez nagymértékben hozzájárultak a koncepciós perek, amelyekért ugyan a pártvezetésnek csupán néhány tagja – mindenekelőtt Rákosi Mátyás – volt felelős, de tragikus következményeikkel nagymértékben hozzájárultak a pártvezetés, majd az egész párt válságának elmélyüléséhez. Ez a politika volt a gyökere az ÁVH tevékenységében tapasztalt torzulásoknak is.

Nem feladata e könyvnek a törvénytelenségek, a koncepciós perek ismertetése, sem a rehabilitációk körüli huzavona elemzése. Itt csupán arra mutatunk rá, hogy az ellenforradalom provokatív hazugságainak ezek kölcsönöztek bizonyos hitelt. Ártatlanok elítélése, meghurcolása kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy olyanok, akik egyébként nem voltak a szocialista rendszer, a népköztársaság ellenségei, hajlamosak legyenek elhinni olyan szemenszedett és átlátszóan hazug szörnyűségeket, mint amilyen a pártház alatti pincebörtönök meséje volt. Vagy egy-

[27] *Gosztonyi Péter:* Az ÁVH és a magyar forradalom. 91., 116. old.

szerűbben fogalmazva: a koncepciós perek megrendítették a közvélemény bizalmát, ezért is adott oly könnyen hitelt az ellenforradalom hazug propagandájának.

Bármilyen megrendítőek voltak a törvénytelenségek, önmagukban nem voltak elegendők a szélsőjobboldaliak politikai céljainak érvényesítéséhez. Hiszen a párt feltárta a törvénytelenségeket, és harcot indított ellenük. Szükség volt a provokációk egész sorozatára, s ennek megvalósításában ismét csak kezükre játszottak a szektás hibák, a dogmatikus politika.

A nemzetközi és a magyar fasizmus története át meg át van szőve a forradalmi mozgalmak, pártok, a haladó emberek elleni provokációkkal. Gondoljunk a Reichstag felgyújtására, Sacco és Vanzetti kivégzésére, vagy Magyarországon Sallaira és Fürstre! Az 1956-os ellenforradalom rövid néhány nap alatt is nem kevés provokációt szervezett. A Köztársaság téri csak a legnagyobb volt, de nem az egyetlen. Hiszen – milyen jellemző! – már a bölcsőjét is egy rágalmazó provokáció ringatta 23-án este a rádiónál. Azt hazudták, hogy ott fegyvertelen emberekre lőttek. Rágalmak lendítették előre a fegyveres „felkelő csoportok" szervezését. A lendület megtartásához, fokozásához azután szükség volt a Parlament előtt október 25-én történt provokációra. Itt a tüntetőkre a környező házakból géppuskával és golyószóróval tüzet nyitottak, s „a véres provokáció következményeként huszonkét halott maradt a Kossuth Lajos téren. A legtöbb halott és sebesült az Építésügyi Minisztériumból és a Földművelésügyi Minisztériumból leadott lövések lőirányában feküdt. Négy rendőr is életét vesztette; a szovjet katonák közül is többen meghaltak és számosan megsebesültek".[28] Ezt a tömeggyilkosságot is az ellenforradalom szervezte, s a felelősséget érte a szocializmushoz hű fegyveres erők nyakába igyekezett varrni.

A Köztársaság téri föld alatti kazamaták kitalálói pár nap múlva elérkezettnek látták az időt arra, hogy a valóság kiderülése, a provokáció kifulladása utánra is gondoskodjanak hasonló szenzációkról. Hiszen a recept kitűnően bevált. A „Magyar Nemzet" már említett november 4-i cikke arról írt, hogy nemcsak a Budapesti Pártbizottság, hanem a pártközpont Aka-

[28] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 120. old.

démia utcai központja alatt is lehetséges föld alatti börtön. „Az Akadémia utcai kommunista pártháznál néhány éve szintén föld alatti építkezés" volt... „Ha majd a Tisza Kálmán téri föld alatti börtönök rejtélye megoldódik, nyilván az Akadémia utcai föld alatti építkezés feltárására is sor kerül."[29]

Október 30-án este egy fegyveres ellenforradalmárokkal keveredett katonai alakulat azt a parancsot kapta, hogy „vonuljanak az Akadémia utcai pártközponthoz, és az épületet az ott levő őrségtől vegyék át. Amennyiben az őrség ellenállna, akkor tűzharcban foglalják el." Utasításuk szerint a gépkocsijaik „csak a bal lámpájukkal világítsanak, mert ez a jelzés a városban levő nemzetőrök között". Reggelre az őrségtől átvették az épületet.

A párt Központi Vezetősége és szervezetei ekkorra már erősen szétzilálódtak. A Központi Vezetőség munkatársai közül sokan elhagyták az Akadémia utca 17. szám alatti épületet; egyesek a Parlamentbe mentek, hogy ott próbáljanak valamit tenni, mások a Központi Vezetőséghez tartozó Nádor utca 28. számú házba. Az új őrség nem viselkedett agresszívan, hagyta, hogy a távozók sok fontos iratot és bútort, berendezési tárgyat is átvigyenek a Nádor utcába. Egyébként ekkor már a Nádor utcai ház és a pártközponthoz tartozó Akadémia utca környéki épületek is veszélyeztetve voltak.

A jobboldali szociáldemokraták, a Kisgazdapárt, valamint a különböző elnevezésű pártok, mint például a Keresztény Demokrata Párt, Demokrata Néppárt, amelyek ezekben a napokban alakultak újjá, egymás után küldtek vezetőket, különböző megbízottakat az Akadémia utca 17-be. Ennek következtében október 31-től kezdve igen nagy mértékben megnövekedett ott a forgalom. Az érkezők mindannyian a miniszterelnökre hivatkoztak, és különböző írásos engedélyek alapján lefoglalták a Központi Vezetőség iratait, bútorait, a székházhoz tartozó épületeket, a Nemzeti Bankban levő pénzét, valamint a gépkocsikat, és megkezdték szétosztásukat. Kéthly Anna vezetésével jobboldali szociáldemokrata vezetők érkeztek az Akadémia utca 17-be, megtekintették az épületet, megnézték a szobákat, a folyosókat, s megállapodtak, mire van szükségük.

[29] Magyar Nemzet, 1956. november 4.

Ezen a napon különben a helyzet itt is kezdett igen veszélyesre fordulni. Az épületben és a környéken tartózkodó, „gyanúsnak tartott" katonatiszteket, köztük egy alezredest is letartóztattak, és egy ideiglenesen fogdának kinevezett szobába zártak. 3-án „felsőbb helyről kapott" parancs alapján kiengedték őket.

November 1-én azután egyenesen fenyegetővé vált a helyzet. Király Béla parancsára fegyveres nemzetőrök jelentek meg az Akadémia utcában azzal, hogy „fel kell kutatni az épület alatti börtönöket". November 2-án újabb ellenforradalmárok érkeztek a Corvin közből, a Baross térről, majd Dudáséktól is. Ők is végigjárták az épületeket, tanulmányozták a pincéket. Még aznap délután „szakemberekkel tértek vissza", s újabb tanulmányozás kezdődött. Főként a liftaknát találták gyanúsnak; azt állították, hogy innen „különböző titkos folyosók vezetnek lefelé". Mindjárt robbantani is akarták a liftaknákat, az őrség parancsnoka azonban ehhez a miniszterelnök hozzájárulását követelte tőlük. Még aznap este „Nagy Imre saját kezűleg aláírt engedélyével egy hetvenfős fegyveres csoport, szakértőkkel megerősítve, végrehajtotta a robbantást. A robbantás következtében az épület ablakai majdnem mind kitörtek, a lift tönkrement, de semmilyen folyosót nem találtak".[30]

Már éjjel és 3-án reggel felhajszoltak olyan mérnököket, akik állítólag részt vettek az épület tervezésében és megépítésében. Ezek megtekintették a felrobbantott liftaknát, tanácsokat adtak, de volt köztük nem is egy, aki kijelentette, hogy semmiféle titkos lejáratról vagy börtönről nem tud.

Eközben Budapesten, az ország különböző városaiban, sőt községeiben is folytatódtak a párt teljes felszámolására irányuló akciók. Egy ideig a pártszervezetek vissza tudták verni a támadásokat, részben saját erejükre, részben a rendőrségre és a honvédségre támaszkodva, ezután azonban az erőviszonyok az ellenforradalmárok javára billentek.

Mindezzel szoros összefüggésben a fegyveres alakulatok egymás után állítottak elő, tartóztattak le és szállítottak a Corvin

[30] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. I. 461/1958/10. J. I. tanúvallomásából.

közbe, a Kiliánba, a Práter utcába, a Baross térre, a Maros utcába és a fegyveres „felkelők" más székhelyeire pártmunkásokat, ifjúsági vezetőket, mérnököket azon a címen, hogy valamit tudnak, valami közük van a pártház alatt levő börtönökhöz. Kihallgatták őket, jegyzőkönyvet vettek fel, majd többségüket átkísérték a Budapesti Főkapitányságra vagy a Fő utcába. Október 31-e után már egyes kerületi kapitányságok, katonai alakulatok, ügyészségek is tartóztattak le embereket, a „forradalomban született vagy újjászületett államhatalom intézkedéseként". Már megkezdődött az ügyészség, a bíróság, a rendőrség „megtisztítása" is.

Mindez egyértelműen jelzi, milyen fajta „forradalmi államhatalom" volt születőben. A letartóztatások egyre inkább túlmentek az addigiak körén, jelezve, milyen irányban mélyül és szélesedik a terror. A letartóztatottak között szakszervezeti vezetőket, tanácsi alkalmazottakat, katonatiszteket találunk. Joggal állapíthatjuk meg tehát: a Köztársaság téren történt ásatások, fúrások, az egész hozzákapcsolódó lélektani hadjárat ugródeszkául szolgált, újabb indokot adott a letartóztatások kiszélesítéséhez. Jellemző, hogy a letartóztatásokat, különösen azokat, amelyek a Köztársaság téri eseményekkel függtek össze, többségükben a Corvin közi és a Baross téri nemzetőr-alakulatok végezték. Mint ahogy változatlanul oroszlánrészük volt az ásatások irányításában is, s ők küldtek ki fegyveres csoportokat a térre „a rend" fenntartására. A téren a 30-a után történtek az ő részvételükkel, ellenőrzésükkel, irányításukkal zajlottak le.

Idegen lobogó alatt

Azok számára, akik szerint a „forradalom" egy új szocialista államhatalmat, egy semleges szocialista magyar köztársaságot teremtett, a Köztársaság téren történtek igazi hátterével való szembenézés azt jelentette volna, hogy szembe kell nézniük az erőviszonyok tényleges alakulásával. Ez pedig tarthatatlanná tette volna álláspontjukat. Hiszen a Köztársaság téren történtek a leghatározottabban cáfolják például Molnár Miklós állítását, mely szerint: „A legveszélyesebb elemek – és ezt jól meg kell jegyezni – csaknem olyan gyorsan tűntek el, mint ahogy felbukkantak. A jobboldal feléledése csak átmeneti hullám volt; a jobboldal jelentőségének hirtelen elhalványulása bármi másnál jobban megmutatja a forradalmi áramlatok, a főbb forradalmi irányvonalak igazi jellegét és erejét."[1] Nem véletlen hát, hogy a szerző könyvéből – mint ahogy a vele egyetértők, egy véleményen levők írásaiból is – hiányzik a budapesti pártszékház elfoglalásának igaz története.

Egyet kell érteni viszont Molnár Miklósnak azzal a megállapításával, hogy az általa „legveszélyesebb elemeknek" nevezett jobboldali csoportok és személyek megjelenése az erőviszonyok alakulásával függött össze, a „főbb irányvonalak igazi jellegével és erejével". De éppen az erőviszonyok alakulása cáfolja meg azt az állítást, hogy a jobboldal feléledése csupán átmeneti, átfutó hullám lett volna. S ezt a pártház ostroma is szemléletesen mutatja.

Ezért torpannak meg a polgári demokratikus vagy revizionista szellemű írások a Köztársaság téren történtek felelevenítésekor. Nem tagadják a brutalitásokat, de a tényleges következtetések levonásától óvakodnak.[2] Ez jellemző Paul Zinner

[1] *Molnár Miklós:* Victoire d'une défaite. 185. old.

[2] *Peter Freyer:* La Tragédie hongroise. (A magyar tragédia.); *Melvin J. Lasky–François Bondy:* La révolution hongroise. (A magyar forradalom.) Librairie Plon. Párizs, 1957. 51–57. old.; A lincselésekről más, e témával foglalkozó nyu-

könyvére is, melyben ugyancsak megtalálhatók e megközelítés jellegzetes ellentmondásai. Zinner szerint október 30-ra már alapvető változások történtek: a szabadság még megmaradt akadályai összeomlottak, az „öröm érzése lett úrrá az embereken", a börtönöket megnyitották, a rádió központi állomását „olyan írók irányítása alá helyezték", akik a forradalom szolgálatába álltak, s különböző „forradalmi tanácsok" alakultak. Október 30-ra tehát, szerinte, „ütött a szabadság órája". Mégis e nap délelőttjén „a szabadságharcosok egy csoportja ostrom alá vette a kommunista párt budapesti szervezeteinek székházát", s mint írja, az épület elfoglalása után a „védők közül többet brutálisan legyilkoltak a lázadók".[3]

Zinner sem nézi rokonszenvvel, ami a Köztársaság téren történt, sőt a pártház elfoglalása utáni eseményeket „gyalázatos mészárlásnak" tekinti. Igaz, másokhoz hasonlóan ő is siet hozzátenni, hogy az ilyen gyalázatos mészárlás „nem volt tipikus jelensége a forradalomnak".[4]

Mások elismerik a lincseléseket, de mentségül azt hozzák föl, hogy azokban a napokban az Írószövetség és különféle „forradalmi testületek" felemelték figyelmeztető szavukat, és tiltakoztak a lincselések ellen.

E szerzők közül a leghatározottabban talán a „Tiltott egek" című könyv írója, Marton Endre ítéli el a Köztársaság téren történteket: „Meggyőződésem szerint nincs mentség erre az október 30-i értelmetlen öldöklésre, ami akkor történt, amikor úgy látszott, hogy a forradalom már győzelemre jutott."[5] Rokonszenvesnek tűnhet ez a megállapítás, ám az idézetből egyben az is nyilvánvalóan kitűnik, hogy ő sem ismerte föl e napok valódi

gati írások is megemlékeznek, így például egy Franciaországban kiadott dokumentumkötet: „A Budapesti Pártbizottság székházát, valamint a párt sok helyi szervezetének helyiségét elfoglalják a felkelők, és a tömeg meglincsel néhány rendőrt." (Le documentation française. Notes et études documentaires. [Magyarországi események 1956 őszétől kezdve.] Párizs, 1958. 2393. sz. 7. old.)

[3] *Paul E. Zinner:* Revolution in Hungary. 288. old.

[4] Ugyanott.

[5] *Marton Endre:* The forbidden Sky. Inside the Hungarian Revolution. (Tiltott egek. A magyar forradalom belülről nézve.) Little Brown and Co. Boston–Toronto, 1971. 167. old.

történetét, az események mozgatórugóit. Végül olyan szerző is akadt, aki észlelt valamit a történtek lényegéből. „Hallatszottak olyan hangok, hogy minden kommunistát üldözni kell." – írja az angol Basil Davidson.[6]

A pártház ostroma valójában szorosan összefüggött az ellenforradalom táborában levő különböző irányzatok küzdelmével és átcsoportosulásaival, az eseményekben részt vevő erők megoszlásával, céljaival, eszközeivel és módszereivel. Hogy kiknek volt szükségük erre az öldöklésre, azt a következőkben megkíséreljük érzékeltetni és bemutatni.

Október 30-át megelőzően Budapesten, néhány olyan nagy ipari centrumban, mint Miskolc, Győr, de a megyei székhelyek, járási központok és a községek, falvak egy részében is már olyan eseményekre került sor, amelyek jelezték, mi van kibontakozóban. A megmozdult tömegek cselekedeteiben ott munkált a korábban elkövetett hibák hatása: a felemelt ötéves terv, amely meghaladta az ország teherbíró képességét, s amelynek következtében 1951–1953-ban a munkások életszínvonala húsz százalékkal csökkent; a nehézipar fejlesztésének erőltetett üteme; a mezőgazdaság szocialista átszervezésének túlzott gyorsasága: a párton belüli bizalmatlanság kihatott az állami életre, igen sok embert érintett, és a törvénysértésekben, mint legsúlyosabb eseményekben érte el csúcsát. E hibák közé tartozott nemzeti sajátosságaink lebecsülése és elbagatellizálása, a szocialista forradalom általános törvényszerűségeinek és a nemzeti sajátosságoknak nem megfelelő összehangolása. Mindezt csak betetőzte az a személyi kultusz, amely Rákosi Mátyás körül kialakult, és amely gyengítette a párton belüli és a közéleti demokratizmust, a kollektív vezetést, a forradalmi pártban nélkülözhetetlen kritika és önkritika szellemét. Mindezek a korábban kivívott eredményeket kezdték aláásni, gyengíteni. Ezek a tényezők jelentős szerepet játszottak abban, hogy olyanok is negatívan cselekedtek, akiknek nem volt érdekük a szocialista rendszer elleni fellépés. A szocializmust gyűlölő, azzal tudatosan szemben álló szélsőjobboldali, nacionalista, burzsoá és lumpenproletár

[6] *Basil Davidson:* What Really Happened in Hungary? (Mi történt valójában Magyarországon?) Union of Democratic Control Publication. London. 1957. 20. old.

elemek ezért tudtak vonzani, maguk mellé állítani olyanokat is, akik osztályhelyzetüknél fogva, osztályérdekeikből adódóan nem tartoztak oda. De e hibák jelentékeny mértékben gyengítették az ellenforradalom ellen harcolók tömegerejét is, a munkások, a dolgozók legkülönbözőbb rétegeit passzivitásba sodorták, és lehetőséget adtak az ideológiai és politikai zavarkeltésre. E hibák hatása nagyrészt túlélte az elkövetőket, hiszen azokat már korábban – bár mégis kissé későn – leváltották a párt és a kormány vezetéséből. A szektás politika következménye is volt, hogy a tüntetők, sőt a fegyveres „felkelők" között is ott voltak olyanok, akik valójában csak a szektás politika által elkövetett hibákat akarták kijavítani, felszámolni. Így a szektás politikának kétségtelenül jelentős szerepe volt abban, hogy a proletárdiktatúrának, a munkáshatalomnak egész szövetségi rendszere meglazult, törést szenvedett. Gyengült a párt befolyása a munkások, a parasztok és az értelmiségiek körében, és ennek hatására a városi kispolgársággal való együttműködés is.

A megmozdult tömegek egy része kétségtelenül az elkövetett hibák kijavításáért lendült harcba, és nem kívánt semmiféle kapitalista, ellenforradalmi restaurációt. Reményeit egy megújhodott vezetéshez fűzte, azért tüntetett és vett részt különböző mozgalmakban. Ezt a tömegerőt és a benne határozottan jelentkező politikai törekvéseket az ellenforradalom szélsőséges irányzatainak részben le kellett győzniük, részben pedig tovább kellett sodorniuk a küzdelem útján, maguk mellé állítva és újabb akciókba vonva be az embereket.

A Budapesti Pártbizottság székházának ostroma ezért nem egymagában álló ütközet, nem valamiféle elszigetelt jelenség. Egy széles fronton kibontakozó osztályharcnak, fegyveres és politikai küzdelemnek egyik kiemelkedő állomása. A pártház ostromát az egymást követő események összessége érlelte meg, ez pedig továbblendítette – még szélsőségesebb irányba – az addigi folyamatot. Nagy erővel hatott vissza az eseménysorozatokban szereplő szélsőségesen reakciós politikai irányzatokra, s további akciókra, cselekedetekre ösztönözte őket, hiszen a Köztársaság téri ütközetet nagy győzelemként könyvelhették el.

Sokan azt állították annak idején, hogy ami október 23-án kezdődött, az éppen az erőszak ellen irányult. Az önkény és az

erőszak váltotta ki, ami az események nyugati elemzőinek jó része szerint elengedhetetlen része és tulajdonsága a szocialista rendszernek. De ez még nem lenne ok arra, hogy a történtek felidézői ne nézzenek szembe október 30-cal úgy, mint ahogy azt a valóságos szerepe megkívánja. A brutalitásnak, az erőszaknak az a mértéke és formája, ami e napon felszínre tört, e szerzőket arra késztette, hogy erről az eseményről keveset szóljanak. Mintha október 23-a lett volna az „igazi esemény", a „szép forradalom", 30-a pedig mindössze egy „csúnya esemény", s a kettőnek semmi köze nem lenne egymáshoz. Mintha az egyik szükségszerű és elkerülhetetlen, a másik véletlen és elkerülhető lett volna. Mintha az egyik hordozná a lényeget, a másik lényegtelen lenne. Mintha nem együvé tartozó, hanem elválasztható és külön kezelhető eseményekről lenne szó.

Csakhogy hiába próbálják elválasztani egymástól a két napot, hiába próbálják a Köztársaság téren történteket az események széles, hömpölygő menetében jelentéktelen epizóddá lefokozni, intermezzóként feltüntetni. Október 23-a igazi tartalma és lényege 30-án jut kifejezésre. Amit 23-a még eltakar, elfed, mert a résztvevők még „egyforma kalapban masíroznak", arra 30-án napfény derül. A masírozók egy része kalapot cserél. E hasonlat nem véletlen; a „Látóhatár" szerkesztői ugyanis megírták, hogy 30-a után Kállay Miklós, Magyarország egykori miniszterelnöke a földhöz vágta vadászkalapját, s azt kiáltotta: „A hétszentségit, a Dunántúl már a miénk!" Egyébként a „Látóhatár" akkori harmadikutas szerkesztői a végzetes hibát éppen a kalap-odavágásban látták, pontosabban abban, ami e mozdulatban kifejezésre jutott odakinn és idehaza egyaránt.

Október 30-a eseményeiben benne van mindaz, ami már 23-án benne volt a tüntetésben – persze csak úgy, ha a tüntetést hagyják kifejlődni és az ellenforradalmat továbbhömpölyögni. Október 23-án éjjel a forradalmi erők világos programot állítottak fel arra, hogy „aki fegyverrel támad a néphatalom ellen, az ellen fegyverrel kell védekezni". Ha e programot nem valósítják meg – mint ahogy nem valósították meg –, tehát ha hagyják kibontakozni a megmozdulást, akkor az események odáig jutnak, ameddig október 30-án jutottak, és ameddig azután a további napokban éppen október 30-a segítségével juthattak. Mert

30-a is csak egy állomása e tizenhárom napnak. És ha külön figyelmet szentelünk e napnak, nem azért tesszük, mintha kiszakítható lenne az egészből, hanem csupán azért, mert e nap történetében a lehető legvilágosabban rajzolódik ki, tárul föl 1956 október–novemberének lényege.

A történelmi harcnak, az osztályküzdelmeknek ez olyan, sok tekintetben összegubancolódott, összekuszált pillanata, amikor a munkások, a dolgozók jelentős részének tisztánlátását mélyen megzavarják, cselekedeteiket megbénítják a korábban éppen a munkásokkal, a munkásosztály jelentékeny részével szemben elkövetett hibák s a dolgozó parasztság jelentékeny részének adminisztratív nyomás által való kényszerítése a szocialista életformába. Meg a bizalmatlanság a párton belül, a vezető gárdában. Az e hibák talaján keletkezett revizionista mozgalom azonban bizonyos pontjain már kezdetben összekapcsolódik a hibák ellen csak látszólag fellépő, de valójában ezeket csupán ürügyként felhasználó reakciós irányzatokkal. Így keletkezik szakadás a párton belül, amelynek egyik legtragikusabb vonása, hogy a szektás és revizionista irányzatok vezetői hamis alternatívát kínálnak. Nagy Imre olyan reformot kínál, amely revízió alá veszi az alapelveket, és olyan erőkkel köt szövetséget, amelyek számára a revízió alá vett alapelvek sem kellenek. De nemcsak szövetséget köt velük, hanem elősegíti felvonulásukat, megerősödésüket, kibontakozásukat, hatalomhoz jutásukat. Rákosi Mátyás és szűk köre pedig hiába emel szót a rendszer védelmében; ők már elvesztették tekintélyüket és tömegbefolyásukat, s fellépésük csak olaj a tűzre.

Az ellenforradalmi erők 23-a előtt átmenetileg blokkot alkotnak a párton belüli revizionista irányzattal. Nagy Imre köré gyülekeznek, hogy az ő segítségével foglalják el a harcnak azokat a színtereit, amelyeket egyszer már el kellett hagyniuk. Szövetséget kötve Nagy Imrével és híveivel, és mesterien kihasználva a szektás vezetés hibáit, úgy készülnek 23-ra, hogy mihelyt elérik első céljukat, s olyan kormányzat jön létre, amely „szabadságot és demokráciát" teremt számukra, ezt azonnal felhasználják eredeti politikai programjuk megvalósítására. Így lép a harci porondra a volt koalíciós pártok jobbszárnya és a tőlük még jobbra álló többféle politikai irányzat és csoport, valamint

a megtévesztett, megzavart fiatalok őket segítő, szervezett csoportjai.

A Budapesti Pártbizottság elleni harcban, mint már említettük, szép számban részt vettek fiatalok is. Ezek a fiatalok mind politikailag, mind pedig osztály-hovatartozásuk szempontjából különböztek egymástól. Egy részük még a Köztársaság téren is meg volt győződve arról, hogy amiben közreműködik, az „forradalmuk" egyik „kimagasló" tette. Közülük kerültek ki azok – nem is kevesen –, akik amikor látták, hogy mit jelent a székház eleste, a védők segítségére siettek. Külön elemzést, kutatást igényel, hogy az ifjúsági csoportok minek a hatására és hogyan kerültek az ellenforradalom táborába. E jelenség egyik legfontosabb összetevője minden bizonnyal a következő volt: Az ifjúság jelentékeny része 1948–1949 után hitt a kommunista párt és a szocialista forradalom eszméiben, többségük lelkesen és odaadóan követte a pártot a szocialista építés útján.

A szocializmus építése során elkövetett hibák, de különösen a törvénysértések, az ifjúság egy részét rendkívül érzékenyen érintette. Sok fiatalt kiábrándítottak az 1953–1956 közötti belső harcok; úgy érezték, becsapták őket, csalódtak. Ezek a fiatalok, legalábbis a többségük, mégsem a szocializmus, a forradalom eszméjéből ábrándult ki. Amiből igazán kiábrándultak, az a személyi kultusz volt, a törvénysértés, az iparban, a mezőgazdaságban elkövetett hibák. A revizionista irányzat eszméi viszont alkalmasnak látszottak arra, hogy bennük felfedezzék a forradalmi gondolat, a marxizmus–leninizmus újjászületését, a hibáktól való megszabadulás lehetőségét. Amilyen mértékben a törvénysértések és az álbaloldali hibák sorozata megrendítette az ifjúság bizonyos tömegeit, olyan mértékben vezette félre őket a revizionizmus. Cselekvőkészségüket helytelen útra terelte, hamis alternatívát nyújtott nekik. Abban tehát, hogy az egyetemista csoportok, a fiatal munkások, diákok forradalmi harcnak tekintették az ellenforradalmi harcban való részvételüket, jelentős szerepe volt a revizionizmus térhódításának, eszmei hatásának. Igaz, ezt a helyzetet a reakció és az ellenforradalom, valamint a nyugati imperialista hatalmak is elég jól átlátták és kihasználták.

Mindez természetesen nem változtat azon, hogy akik október

23-a után különböző megmozdulások, tüntetések, akciók résztvevői voltak vagy fegyveres harcokba keveredtek, rossz ügyet szolgáltak. Cselekedeteik objektív értelme teljesen független volt szubjektív szándékaiktól. Még ha ez tragédiájuk is volt.

Bármilyen súlyos hibák történtek, és bármilyen mélyen rázta meg e hibák elkövetése és a kijavításuk körüli belső harc a pártot és a társadalmat, a szocialista rendszer vívmányai elleni azonnali, nyílt fellépés nem kecsegtetett sikerrel. 1944 őszétől 1956 őszéig Magyarországon mélyreható társadalmi átalakulás ment végbe. Erre a pozitív, történelmi jelentőségű folyamatra az említett szektás és revizionista hibák árnyékot vetettek ugyan, de hatása olyan átfogó volt, hogy az ellene fellépőknek is számolniuk kellett vele. Sőt, azok is, akik megmaradtak a szocialista viszonyok tudatos és elszánt ellenségének, ugyancsak sok mindent tanultak, láttak, tapasztaltak, tehát maguk is változtak, alakultak. Olyan volt a társadalmi, politikai terep, hogy azon eredményesen járni csak azok tudtak, akik ehhez a mélyen átalakult terephez igazították lépteiket. 1919 augusztusában még a Horthy Miklós vezette úgynevezett nemzeti ellenforradalom nyíltan ellenforradalmi lobogókkal lépett fel. Ez 1956. október 23-án már lehetetlen lett volna. Az ellenforradalmi erők ilyen nyílt föllépése azonnal eltaszította volna mindazokat, akik a hibákat akarták kijavítani, akik a válságot a rendszer érdekében kívánták megszüntetni. Szinte lehetetlen lett volna még a csalódott, illúziókat vesztett fiatalok megnyerése is, hiszen zömük nem a szocializmus eszméjéből ábrándult ki, hanem ellenkezőleg, úgy gondolta és hitte, hogy föllépése és harca e forradalom újjászületését jelenti.

A népköztársaság törvényes rendje ellen kibontakozó politikai mozgalom homlokterében tehát kezdetben a hibák elleni harc állt. Sokak szemében úgy tűnt, hogy a megmozdulás csupán azokat akarja elsöpörni, akik útjában állnak a viszonyok demokratikus továbbfejlesztésének. Ám a legkülönbözőbb kispolgári irányzatok jelenléte már október 23-a előtt, és még inkább utána, magában hordozta annak lehetőségét, hogy előrelendülésük és sikereik esetén talpra állnak azok is, amelyek nem a hibák kijavítására, nem is részleges változtatásokra törekszenek, hanem ezeken messze túlmenő célokat akarnak megvalósítani. De

ehhez nekik is olyan jelszavakra volt szükségük, amelyek lehetővé tették felvonulásukat, kibontakozásukat. Ezért egy ideig összekapcsolódtak egyfelől a proletár szocializmustól eltérő revizionista, népies és más kispolgári szocialista töltetű irányzatok és csoportok, másfelől az ezektől jobbra álló szélsőségesen nacionalista és reakciós áramlatok jelszavai és programjai. Összetartotta őket a közös cél: a fennálló viszonyok elleni harc. Ugyanakkor erősen meg is oszlottak múltjuk, elképzeléseik, politikai fölfogásuk és mindenekelőtt korábbi osztályhelyzetük alapján.

Az eseményekben döntő szerepet játszó jobboldali pártok és csoportok, a szélsőséges reakció nem egyszerű kormányváltozást, nem egyszerű személycseréket akart, hanem a korábbitól gyökeresen eltérő politikai és társadalmi rendszert. Ezért törekedett a „régi rendszerrel" való teljes leszámolásra. S ezek nem csupán megjelentek – mint ahogy a revizionista szellemű írások szerzői állítják –, hanem korábbi szövetségeseiket mindinkább kiszorították a hatalomból, vagy pedig átgázoltak rajtuk.

Hogy a tömeghangulat miképpen tolódik el és a mozgalmon belül az erőviszonyok hogyan alakulnak, az attól is függ, melyik irányzat tud hatékonyabban föllépni a legnagyobb visszhangra találó jelszavak, célkitűzések megvalósításáért. A tüntetés fegyveres felkelésbe való átlendítésében, majd az ellenforradalmi csoportok létrehozásában a szélsőséges reakció képviselőinek befolyása érvényesült elsősorban és meghatározó módon. De a fegyveres felkelés első óráiban és napjaiban ezek csak úgy tudtak bizonyos tömegtámogatást szerezni, rokonszenvet kiváltani, hogy átvették az igazi céljaikat elfedő, népszerű jelszavakat. Ha a fegyveres csoportok azonnal, az október 24-re virradó éjjel kinyilvánítják igazi szándékukat – a szocialista rendszer felszámolását, a munkás-paraszt állam megsemmisítését, a szocialista vívmányok elsöprését –, akkor nem találnak olyan támogatásra, mint amelyet céljaik elhallgatása révén szereztek. A tömegek ragaszkodását az 1945–1956 között lezajlott nagy társadalmi átalakulás során létrejött vívmányokhoz és magához a népköztársaság törvényes rendjéhez sajátos módon éppen ez is bizonyítja.

Így készülődött és bontakozott ki a nagy karnevál. A karnevál, ahol mint tudjuk, ha nem is mindenki, de igen sokan, kü-

lönböző maszkokban léptek föl, jelentek meg. A fiatalok, az egyszerű emberek tömegei előtt az igazi arculatot, az igazi szándékot elfedte a résztvevők jelentékeny részének jól elkészített maszkja.

Sokan már 23-án délután, a tüntetésen levették az álarcukat. Még többen este, a Rádiónál. Azután a fegyveres csoportokban, a párt- és állami intézmények megtámadása során. De október 30-ig a szereplők nagy része tudatosan vagy öntudatlanul még maszkírozta magát. Hát nem sajátosan furcsa helyzet? Az Egyesült Államok által támogatott Szabad Európa Rádió szabadságharcot és forradalmat hirdet! Az Egyesült Államok elnökét 1956. október 24-re virradó éjjel a CIA, a Központi Hírszerző Iroda főnöke fölkelti álmából, és majdnem sírva közli vele az örömhírt: – Budapest utcáin forradalom van! – Nem különös színjáték ez? Az amerikai Központi Hírszerző Iroda forradalomért rajong és forradalomra buzdítja embereit?! Volt szerzetesek és gyártulajdonosok munkástanácsokat szerveznek; az egykori csendőrség és rendőrség tisztjei néphez hű hadseregért és rendőrségért kiáltanak; az egykori fasiszta pártok aktivistái, tagjai a demokráciáért emelik fel a lobogót; a Horthy-fasizmus hívei az önkény és a zsarnokság elleni küzdelem „szabadságharcosaiként" ugranak talpra. És egyre erősebben hangzott fel a tulajdonviszonyok lényeges korrigálásának követelése. Ezek október 30-nak szerves előzményei voltak. Hamisítás tehát bármilyen valóban forradalmi eseménnyel vagy dátummal párhuzamba hozni október 23-át. Csak Horthy 1919-es budapesti bevonulásához, Mussolini 1922-es római meneteléséhez, Hitler 1933. januári hatalomátvételéhez hasonlítható. A „forradalmi" jelző álarc; Mussolini, Hitler, Szálasi is forradalminak nevezte a pártját.

Mindez ma már valóban óriási karneválnak tűnhetne, ha nem lett volna olyan tragikus. De az osztályharcnak megvannak a maga vastörvényei. S a nemrég még létező, tegnap még élő osztályok egy idő után saját nyelvükön kezdenek beszélni. Kimondják, ami a valóságos érdekük. Úgy kezdenek mozogni, hogy elhagyják a mát, és visszatérnek tegnapi önmagukhoz. Október 30-a voltaképp ujjal mutat erre a mozgásra. De ehhez a maszkokat, az álarcokat le kellett venni! A színesnek, elevennek, piros-fehér-zöldnek, sőt helyenként pirosnak tűnő karnevál mind-

inkább fekete színt kezdett ölteni. A pártház ostromakor és az utána történtek során már az igazi lobogót tűzték ki, a jelszó már az ott mozgásban levő, akcióba lendülő erők valódi törekvéseit fejezte ki. A történelemnek ebben a drámai pillanataiban, ezen a napon érhetjük tetten azt a helyzetet, amikor az ellenforradalom már úgy érzi, nincs szüksége idegen lobogóra, kitűzheti a sajátját, hiszen már a csúcsra ért.

Igaz, utólag már könnyű megállapítani, hogy kissé siettek, nem voltak elég megfontoltak, körültekintőek. Túl mohón kaptak a hatalom után. Bármilyen jól dolgozták is ki a részletterveket, amelyekből nem hiányzott az egyes szakaszok beosztása, az előzetes felderítés, az ellenség erejének megállapítása, sőt a régi módszer, a provokáció sem – ha a részekkel nem is, az egésszel mégis baj lett. Mert az egész az egykori magyar uralkodó osztályok, a honi reakció mohó, türelmetlen gondolkodását, lelkét tükrözte. Várni kellett volna még az igazi jelszóval, az igazi zászlóval, várni az igazi arculattal. Túl gyorsan húzták föl a felkelés fekete lobogóját, hamar vetették le a maszkokat.

Egy tér a sok közül, egyetlen ház Budapest sok ezer háza közül. És ez a tér, ez a ház mégis szimbólummá vált. Olyan szimbólummá, amely nemcsak ma, közel két évtizeddel a történtek után segít megérteni az események valódi értelmét, de már akkor, azon a rég alámerült napon is megvilágította a tarkabarka színjáték igazi tartalmát, 1956 drámai és tragikus októberének titkát: a burzsoá restaurációt.

A szocialista rendszerrel szemben álló ellenséges politikai csoportok számára nem volt vitás, hogy közintézmények, hivatalok, üzemek megtámadása, a rendőrség, a kormány elleni föllépés a népi demokrácia egésze elleni harcot, az egész rendszerrel való leszámolást jelenti. Azok számára viszont, akik csupán a hibák ellen kívántak föllépni vagy olyan revizionista program alapján álltak, amely nem tűzte célul a kapitalista rendszer restaurálását, ez akkor még nem volt világos. Ezek a revizionista platform alapján álló politikai irányzatok, valamint a köréjük sereglők elhitték saját korábbi tanításukat és agitációjukat, miszerint az osztályharc Magyarországon már megszűnt, nincsenek ellenséges osztályok, s a tőkés restauráció már nem jelenthet valóságos veszélyt.

A megmozdulás résztvevőinek ideiglenes politikai blokkjában azok, akik 1947-ig akartak visszamenni, október 26-án megálltak volna. Akik 1945-ig kívántak visszamenni, hogy a történelem kerekét az 1945-ös társadalmi állapotokig fordítsák vissza, azoknak október 28-a volt a határkő. Akik 1944. március 19-ét idézték fel, mert számukra az akkori volt a legitim helyzet, azok ebben a percben kezet nyújtanak azoknak, akik számára 1944. október 15-e a megfelelő dátum. Az ő számukra „az igazi forradalom" október 30-án jött el. Ez utóbbiak azok a szélsőséges erők, amelyek lökik, nyomják, hajszolják tovább az eseményeket, nem akarnak és nem tudnak megállni, hiszen úgy érzik, itt a cselekvés ideje. Íme a helyzet, amire tíz-tizenkét év óta várnak! S ha most nem cselekszenek, ez az óra soha többé nem üt.

Ők hivatkoznak elsősorban a „nemzeti sérelmekre", amelyeket a magyarság elszenvedett. Sajátos módon épp azok az osztály- és politikai erők, amelyek előidézték Trianont, amelyek a második világháború során belerántották a nemzetet egy újabb sorstragédiába, ebben a pillanatban a második világháború következményeit – amelyeket ők okoztak – hívják segítségül. A korábban titkolt jelszavak most nyíltan a zászlókra írva láthatók az utcán: „Le Trianonnal!", „Le Párizzsal!". Ez a nacionalista-soviniszta hangulatkeltés nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy nem a jobboldali szociáldemokraták, a jobboldali népiesek vagy a kisgazdák nyerik meg a felajzott, harcbá lendült embereket, hanem ezek a szélsőséges, reakciós politikusok.

Világosan kell azonban látni – s ezt nagyon fontosnak és lényegesnek tartjuk –, hogy a szélsőjobboldal erejének és befolyásának fokozódása semmiképpen sem jelentette azt, mintha a lakosság többsége ez irányzat mögött sorakozott volna fel. A lakosság jelentékeny részét megzavarták az események. Politikailag nem látta világosan és tisztán a történtek jellegét, ami érthető is, hiszen először arról volt szó, hogy ellenforradalmi felkelés robbant ki, majd azt nem sokkal később hivatalosan forradalmi felkelésnek minősítették. A kaotikusan pergő, áttekinthetetlen események, az egymásnak ellentmondó föllépések megzavarták ugyan az emberek jelentékeny részének tisztánlátását, de nem állították az ellenforradalom, s kiváltképp annak

szélsőséges irányzatai mögé. A tömegek nem lebecsülhető részében a jobboldali és a szélsőjobboldali politikai irányzatok elsősorban azért tudtak befolyást szerezni, mert úgy léptek föl, mint akik a „legradikálisabban" és a „legforradalmibban" állnak szemben az elkövetett hibákkal.

A gyors ütemű politikai átalakulásokat az jellemzi, hogy a mérsékeltebb irányzatok helyét egyre szélsőségesebbek foglalják el. De a forradalmak esetében a mérsékeltek és a szélsőségesek gyökeresen más osztálytartalmat hordoznak, mint amikor ellenforradalomról van szó. Ezért nem téveszthetők össze az 1956-os felkelés részesei az 1789-es francia, az 1848-as magyar, vagy kiváltképp az 1917-es orosz forradalom erőivel. Politikai hovatartozásuk és osztályhelyzetük gyökeresen eltért az előzőekétől. Ha azt mondjuk, hogy az 1789-es francia polgári forradalom menete és fejlődése a mérsékeltek uralmától a szélsőséges irányzatokig terjed, akkor ezen azt értjük, hogy a burzsoázia különböző rétegeinek kezéből a hatalom fokozatosan a kispolgárság, sőt az előproletariátus képviselőinek a kezébe került. Ha azt mondjuk, hogy 1917-ben a hatalom a kadetektől az eszereken és a mensevikeken át a bolsevikokhoz ment át, akkor ezzel azt mondjuk, hogy a hatalom a liberális burzsoázia kezéből előbb a kispolgárság, majd a forradalmi proletariátus kezébe került. De ha azt írjuk, hogy 1956 október-novemberében Magyarországon a hatalmat a mérsékeltek kezéből kiragadták a szélsőségesek, akkor pontosan ellenkező irányú folyamatról van szó. Hiszen hogyan lehetne Mindszentyt és a körülötte gyülekezőket egy szintre helyezni a forradalmi jakobinusokkal vagy a radikális proletariátust képviselő bolsevikokkal! Itt az események osztálytartalmából következően a szélsőségesség és a radikalizmus azt jelenti, hogy olyan osztálycsoportok jutottak hatalomhoz, akik gyökeresen akarták felszámolni mindazt, ami 1945 és 1956 között történt.

A szélsőséges pártok, a szélsőjobboldaliak még nem tekintették győzelemnek mindazt, amit október 28-ig, 29-ig elértek. Ez csak félgyőzelem volt a számukra. Nem dőlt még el, milyen kormány legyen, kinek a kezébe kerüljön a hadsereg, a belügyi szervek irányítása. Nem dőlt még el teljesen, hogy az újonnan létrejött hatalmi intézmények, az úgynevezett forradalmi bizott-

ságok, mely osztályok érdekeit képviseljék. Végső soron 28-án és 29-én még nyitott kérdés volt, hogy milyen rendszer legyen Magyarországon.

Akik a pártház ostromát előkészítették és végrehajtották, nem kívántak megállni semmiféle átmeneti állapotnál, „liberalizált kommunizmusnál", valami olyan társadalmi, politikai rendszernél, amely alapjaiban még megőrzi szocialista jellegét. Ellenkezőleg, pontosan az volt a céljuk, hogy ezt a számukra még meglevő veszélyt is elhárítsák. Mert nemcsak azt tartották aggasztónak, hogy a forradalomhoz hű emberek fegyverrel rendelkeznek, ellenállnak, sőt a népköztársaság védelmére kész fegyveres munkásmilíciákat kívánnak létrehozni. Ebben sem kis veszély rejlett az ellenforradalom szélsőséges irányzatai, vagy ahogy Molnár Miklós megfogalmazta, „legveszélyesebb elemei" számára. De ezen túlmenően október 28-án és 29-én még annak a lehetősége is fennállt – ha nem is volt már sok reális alapja, pontosabban a reális alap ehhez egyre inkább szűkült –, hogy az ellenforradalom megáll egy átmeneti állapotnál, egy olyan szakaszban, amely a szélsőségesen antikommunista irányzatok számára nem lett volna kedvező. Ezért is folytatták a harcot tovább. Ezért nem álltak meg a tűzszünet meghirdetése után, ezért nem elégedtek meg a többpártrendszer kinyilvánításával, s azzal sem, hogy megállapodás jött létre a nemzetőrség létrehozására, amelyben a szélsőséges irányzatokat képviselő fegyveres csoportoknak mindinkább vezető szerep jutott. Ahhoz, hogy ezt az általuk átmenetinek tartott közbülső szakaszt elkerüljék, s továbbsodorják az események menetét, szükségük volt a Köztársaság téri támadásra is.

A megelőző hét nap során harc folyt a Rádióért, a „Szabad Nép" székházért, a Központi Bizottság épületéért, majdnem mindegyik kerületi pártbizottsági székházért, jó néhány körzeti pártszervezet épületéért, a tanácsokért, a tömegszervezetek központjaiért, s a legforgalmasabb, stratégiailag fontos csomópontokért. Ütközetek zajlottak laktanyák, fegyvergyárak, a nagyüzemek birtoklásáért; összecsapások folytak a minisztériumokért. Minden országban nagy jelentőséggel bír a főváros, hazánk sajátos viszonyai közepette pedig Budapestnek minden forradalomban és ellenforradalomban perdöntő szerepe volt. S le-

het-e vitatni azt, hogy mekkora jelentősége van annak a társadalmi szervezetnek, a pártnak, amelynek vezetésén, egységén, harcképességén múlik a hadsereg, a rendőrség, a forradalomhoz hű tömegek harcképessége is?!

1956. október 23-án szinte azonnal megkezdődött Budapesten és országosan is a pártbizottságok, a pártintézmények elleni harc. Budapesten – taktikai megfontolásokból – a támadás nem vált azonnal általánossá, nem került azonnal előtérbe, de az események sodrásával gyorsan a megmozdulás centrumába került. Október 30-án pedig az ellenforradalmárok már elérkezettnek látták az időt a Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalására, sőt ezt sürgősen szükségesnek érezték. Nemcsak azért, mert a Budapesti Pártbizottság október 27-én és 28-án megkísérelte a forradalmi munkászászlóaljak fegyveres alakulatának létrehozását. Ha nem teszi ezt, akkor is minden bizonnyal megtámadják. Hiszen puszta léte, működése is azt jelezte, hogy még nem dőlt el teljesen a harc, a hatalom sorsa. Természetesen önmagában és egyedül a Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalása sem billenthette át a mérleg nyelvét, de kétségtelen, hogy ebben az átbillentésben alapvető szerepe volt.

A szervezett ellenforradalmárok, reakciós pártok és irányzatok jól átgondolt taktikai okokból még október 23-a után is csak részkövetelésekét, „reformokat" hangoztattak. Természetesen hallatszott már és fokozatosan erősebbé vált általában a kommunisták elleni harc jelszava is. A Budapesti Pártbizottság székháza elleni ostrom, annak előkészítése, végrehajtása pedig már azt jelzi, hogy immár széles körben és frontálisan folyik a hajsza a párt emberei, szervezetei, bizottságai, intézményei ellen. Ennek pedig alapvető elvi konzekvenciái vannak. Nem kevesen – irodalmárok, politikusok, ideológusok, történészek – írták és mondták is, hogy a kommunista párt kiiktatása nem jelenti, nem feltétlenül kell hogy jelentse a szocialista társadalmi viszonyok felszámolását. Ha egy pillanatra elfogadnánk ezt a tételt, és csak a megtörtént eseményeket tekintenénk át – amelyek 30-a után most már a maguk logikája szerint haladnak tovább –, akkor is azt kell látnunk, hogy a párt elleni általános támadás egyben a párt szövetségesei és a szocialista állam hívei és intézményei elleni harcot jelentette. S ez törvényszerű, termé-

szetes dolog. Mert az még elképzelhető, hogy egy antiimperialista, antifeudális forradalom a kommunista párt részvétele nélkül fejlődik olyan stádiumba, amikor a kispolgári forradalmi csoportok továbblendítik a forradalom menetét, és elérkeznek a szocialista átalakulás küszöbéhez, sőt át is lépik azt. De az lehetetlen, hogy egy súlyos összeütközésekben háttérbe szorított kommunista párt kiiktatásával, vezetőinek és embereinek fizikai megsemmisítésével erősítsék, fejlesszék, újítsák meg a szocialista viszonyokat. A kommunista párt felszámolásáért indított harc szükségszerűen azzal jár, hogy helyébe más politikai pártok lépnek vezető erőként, s olyan mértékben kezdik átformálni a szocialistává váló viszonyokat, hogy azzal közvetlenül rátérnek a tőkés rend restaurációjára. 1956-ban Magyarországon a párt ellen kibontakozó általános támadás talajáról már megindult a szocialista viszonyok fölszámolása is. És ezzel összefonódott a nem kommunista, de haladó, ténylegesen demokratikus fölfogású emberek elszigetelése, lejáratása, eltávolítása, sőt kifejezett üldözése.

Itt negatív módon bizonyosodott be a párt döntő szerepe a munkáshatalom, a szocialista forradalom szempontjából. Bebizonyosodott ugyanis: ha a társadalom vezető ereje, a munkásosztály forradalmi pártja válságba kerül, egysége megbomlik, és éppen a legsúlyosabb időszakban, az osztályharc legélesebb periódusában nem tudja biztosítani a szükséges eszmei-politikai útmutatást, szervezeti és cselekvési egységet, akkor a munkásosztály egysége, a munkás-paraszt szövetség megbomlik, a munkáshatalom meginog, szétesik. Ezért nem véletlen, hanem a harc logikus, törvényszerű jellemzője, hogy az ellenforradalom meggyőződéses, stratégiailag és taktikailag képzett vezetői voltaképpen kezdettől fogva és mindenekelőtt a párt ellen folytatták a harcot, ha ez a rendkívül bonyolult helyzetben eleinte nem is volt világos.

Mindaz, ami hazánkban 1956 őszén történt, bebizonyította: az a megmozdulás és fegyveres harc, amelyik a munkáshatalom irányító intézménye, vezető ereje, a párt ellen irányul, az előbb vagy utóbb szükségszerűen ellenforradalmi jelleget ölt. Hogy előbb vagy utóbb-e; az attól függ, hogy a mozgalomban és a fel-

kelésben mely osztály által támogatott irányzatok és áramlatok vesznek részt, illetve melyiküké a vezető szerep.

A Budapesti Pártbizottság székháza elleni ostrom nyilvánvalóvá tette, hogy a kibontakozott mozgalom nem tesz különbséget, hanem elsöpör mindent és mindenkit, aki útjában áll.

Ebben a szakaszban már megkezdődik a harc azok ellen a revizionisták ellen is, akik kitartanak eredeti nézeteik mellett, és nem állnak át teljesen a nyílt ellenforradalom oldalára. Ettől kezdve őket is éppúgy fenyegeti a nyers fizikai erőszak, mint a kommunista párt egészét. Cikkek és politikai megnyilatkozások sokaságát idézhetnénk, amelyekből kiviláglik, hogy az ellenforradalom politikusai, pártjai elismerték ugyan a revizionisták „történelmi szerepét" a nyílt ellenforradalom számára való kapunyitásban, de idejétmúltnak tekintették őket, olyanoknak, akik maguk is „súlyos bűnöket, hibákat követtek el", akiknek általában nincs helyük a „forradalom által szült világban". S még kevésbé van helyük a vezetésben, a kulcspozíciókban, a döntő posztokon.

Nem kevesen állítják a nyugaton megjelent írások szerzői közül, hogy ekkor, 30-án köszöntött be az igazi szabadság; a 23-tól 30-ig eltelt nyolc napon át ezért a szabadságért folyt a harc. Egyébként maga Nagy Imre is így nyilatkozott. Október 30-án délután – miközben még folyt a Köztársaság téren az öldöklés – a Parlament előtt beszédet tartott néhány száz embernek, s kijelentette: – Szabadságunk első óráit éljük.

Feltűnő azonban, hogy e változások kiindulópontjáról szólva a legtöbben kihagyják a Köztársaság téri ütközetet, vagy, akik foglalkoznak vele, röviden az atrocitások kategóriájába sorolják, tehát nem a lényeghez, nem a „forradalom" alapvető történéseihez, nem a Rubicon átlépésének eseményeihez.[7] Holott, mint már

[7] A „Négy nap szabadság" című könyv szerint e nap legfőbb eseményei, amelyekben a változás megnyilvánult, a következők: Mindszenty szabadon bocsátása; a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt újjáalakulása; Nagy Imre bejelentése, hogy az 1945. évi kormány mintájára koalíciós kormányt kíván alakítani; az új koalíciós kormány belső kabinetjének előkészítése. Ezen a napon jelenti ki Nagy Imre nyomatékosan, hogy nem ő hívta be a szovjet csapatokat, és tárgyalások útján rövidesen biztosítja, hogy a szovjet csapatokat az egész ország területéről kivonják. E napon Nagy Imre állást foglal a szabad választások mielőbbi megtartása mellett. E nappal kezdődött – állítják – a „... for-

több ízben leszögeztük, a fordulatban, a „második szakasz" kibontakozásában kiemelkedő szerepe van a Köztársaság téren történteknek. Hiszen bármilyen fontos is a többi esemény, hogy a hatalom merre billen, az alapjában mégis attól függ, kiknek a kezében van a fegyver és a fegyveres erő, kik azok, akik „szabadon" léphetnek fel, vagyis milyen erők törnek előre és támadják meg, foglalják el többek között a Budapesti Pártbizottság székházát. Az ostrom politikai és lélektani hatásában van e nap igazi jelentősége. Ha nem létezik a Budapesti Pártbizottság, akkor ez azt jelenti, hogy az ország centrumában és szívében a kommunista párt nemcsak hogy ki van szorítva a hatalomból, de lényegében már törvényen kívül áll. Akkor hiába van még a kormányban kommunista miniszter, akkor majdnemhogy hiába küzdenek a kormányon belül és a még megmaradt pártközpontban, a központi vezetésben a forradalomhoz hű emberek, mert egyik legjelentékenyebb hátvédjüket és támaszukat már szétverték.

A budapesti pártház elfoglalása a kommunisták között peszszimizmust, kétségbeesést, szörnyű nyugtalanságot, a vereség hangulatát idézte elő; a cselekvésre készek soraiban már az illegalitásba vonulás gondolatát keltette; a szocializmus bizonytalan, megzavart híveit kétségbe ejtette, nem kis részüket pedig – kiváltképpen a karrieristákat – az új hatalom és az új hatalmi centrumok felé való orientálódásra ösztönözte. Az ellenforradalom támadásban levő szervezetei, alakulatai pedig újabb és jelentős bizonyítékát kapták annak, hogy érdemes továbbharcolniuk, hiszen ezen a módon növelhetik befolyásukat és foglalhatnak el újabb pozíciókat.

Október 25-én Eisenhower, az Egyesült Államok elnöke, nyilatkozatában még csak arról szólt, hogy „Amerika teljes szívével a magyar nép mellett áll. Az Egyesült Államok a Magyarországon jelenleg lezajló eseményeket úgy tekinti, mint a magyar nép intenzív szabadságvágyának ismételt kifejezését".[8]

radalom második szakasza, amelynek feladata és hivatása volt a teljes szabadság kivívása". Szerintük a „forradalom" e nappal lépte át a Rubicont. (Négy nap szabadság. A magyar forradalom és a világ szabad szakszervezetei. Kiadja a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége. Brüsszel, 1958. 15. old.)

[8] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 100. old.

Alighogy befejeződött a pártbizottság elfoglalása és az azt követő vérengzés, figyelemreméltó beszédet közvetítettek az éter hullámai. Eisenhower elnök 1956. október 31-én a többi között a következőket mondotta: „Ma láthatólag új Magyarország születik ebből a küzdelemből, olyan Magyarország, amely – szívből reméljük – megismeri a teljes és szabad nemzeti létet. Örömünk telt e történelmi eseményekben."[9]

Van még egy összefüggés, amit fontosnak és jellemzőnek tartunk: a Köztársaság téren a magyar ellenforradalmárok ütköztek meg magyar kommunistákkal. S voltaképpen ez volt az értelme 1956-nak; belső társadalmi harc, osztályharc folyt a „legmagasabb" fokon, melyben osztályok, társadalmi csoportok küzdöttek egymással. E harc tétje Magyarország társadalmi rendszere, a társadalmi berendezkedés, és ennek a legérzékenyebb pontja, az alapja – a hatalom jellege.

Mindaz, ami rárakódott az ellenforradalomra, amit képes volt önmagához vonzani, ezen a napon mint külső, s nem szerves rész lehámlik, leválik róla. Ezért volt szükség akkor is és utólag is a megtévesztésre és a hazugságra, a gyermekded mesékre a lakomákról, a titkos pincékről, a börtönökről. Mindez kísérlet volt a valóság elfedésére, eltakarására. A valóság mégis átüt e kísérletsorozaton; a Köztársaság téri ütközet során nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar kommunisták a magyar munkásosztály, a magyar népi demokrácia érdekeiért harcolnak és védik a munkáshatalmat az egyik oldalon, és az ellenforradalom szervezett erői lépnek fel, harcolnak a munkáshatalom ellen a másikon.

Bármilyen súlyos hibák történtek is, és bármennyire kritikus helyzet alakult is ki az október 23-tól kezdődő ellenforradalommal, még megvoltak a lehetőségek arra, hogy a párt és a kormány vezetése e válságos helyzetből kikerüljön. Az ellenforradalom soha nem tudott volna előretörni és átmenetileg a hatalomhoz férkőzni, ha a pártvezetésben nem uralják a terepet a szektás és a jobboldali opportunista irányzat képviselői. Már írtunk arról, hogy a korábbi években elkövetett szektás hibák hogyan hatottak, és hogyan befolyásolták a lakosság jelentékeny részét. A revizionista irányzat vezetői a párt jelentékeny részét

[9] Ugyanott.

megtévesztették; a tagság azt hitte és remélte, hogy Nagy Imre e válságos helyzetből az ellenforradalom visszaszorításával, legyőzésével, a népi demokratikus rendszer győzelemre juttatásával kivezeti az országot. Ehelyett az történt, hogy Nagy Imre és hívei, amilyen mértékben a hatalom a kezükbe került, olyan mértékben engedték át a terepet az ellenforradalmi irányzatoknak. Ha a 23-a és 27-e közötti eseményeket áttekintjük, azt látjuk, hogy 24-re virradó éjjel a Központi Vezetőség ülésén helyes határozat és program született. Kimondta: az ellenforradalmat, ha fegyveresen támadott, fegyveresen kell visszaszorítani, a népi demokráciát meg kell védeni. A korábbi években a gazdasági életben, az iparban, a mezőgazdaságban és kulturális téren elkövetett hibákat fel kell számolni. De az alapvető pillanatnyilag az ellenforradalom felszámolása. És e határozat végrehajtásához meg is volt az erő. Bár nagyon súlyossá vált a helyzet, a katonai alakulatok túlnyomó többsége, a rendőrség nagy része, a karhatalom, a pártszervezetek, a munkásosztály jelentős tömegei az internacionalista segítségre támaszkodva az ellenforradalmi támadást vissza tudta volna szorítani.

Ehelyett tanúi lehettünk annak, hogyan teljesítették az ellenforradalmi fegyveres csoportok és politikai irányzatok híveinek a követeléseit még részleteikben is. A kormányt minduntalan átalakították, és ezzel mindig jobbra tolták. Nagy Imre újabb és újabb engedményeket tett: feloldotta a kijárási tilalmat; megakadályozta a meghirdetett statárium érvényre juttatását; meggátolta az ellenforradalmi gócok felszámolását; tárgyalásokat folytatott a fegyveresek vezetőivel; feláldozta az ellenforradalom oltárán azon párt- és állami intézményeket és szervezeteket, amelyeket erősíteni és fejleszteni kellett volna az ellenforradalom felszámolása érdekében.

Október 24. és 28. között még igen jelentős párt-, munkás-, katonai és rendőri erő állt a párt és a kormány rendelkezésére az ellenforradalom elleni harcban. Ezek harcoltak is az ellenforradalom ellen, de 28-án Nagy Imre keresztülvitte az események átértékelését, hátba támadva a harcolókat. És 30-án, az ellenforradalmi támadás teljes kibontakozásának időszakában, meghirdette a többpártrendszert, az 1945-ös koalíció visszaállítását.

Ma már világos, hogy e politikai vonalvezetésnek, koncepciónak jelentős szerepe volt az ellenforradalom előretörésében. De nem kisebb Nagy Imrének és közvetlen híveinek a felelőssége abban sem, hogy jóval 1956 októbere előtt, a belső pártharcok során, a szektás irányzat elleni harcban, olyan elméleti, politikai platformot dolgoztak ki, amellyel alaposan megkönnyítették az ellenforradalom dolgát. Nagy Imre „Erkölcs és etika" című tanulmányában, amelyet 1955 decemberében dolgozott ki, „a népi demokratikus államrendet »elfajult bonapartista hatalomnak« nevezte, és annak erőszakos megdöntésére hívott fel". 1956 januárjában „Néhány időszerű kérdés" című tanulmányában már a többpártrendszer visszaállítását tűzte ki célul. „A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve" című tanulmányában pedig, amelyet szintén 1956 januárjában írt: „A »tömbpolitika felszámolása« ürügyén az ország védelmi szövetségének, a Varsói Szerződésnek megsemmisítését, az országnak az imperialisták kezére játszását jelölte meg."[10]

Ezeket az írásokat 1955-ben és 1956-ban hívei terjesztették maguk között. De az ellenforradalom kitörésének kezdeti szakaszában még nem volt mindenki előtt világos, hogy a revizionista irányzat egy olyan központi csoportot hívott életre, amely a hatalom megszerzése érdekében a legmesszebb ment: titkos központtá alakult, amely megpróbálta – és nem eredménytelenül – tömöríteni a legkülönbözőbb irányzatokat, hogy azokkal szövetséget kötve biztosítsa kormányra és hatalomra jutását.[11]

Mint tudjuk, Nagy Imre elment egészen a Varsói Szerződés felbontásának deklarálásáig. Ez a lépése is törvénytelen volt. „Nagy Imre és áruló csoportja, céljainak megvalósítása érdekében, továbbá azért, hogy teljesen szabaddá tegye az utat az imperialista beavatkozás számára, megkísérelte az ország védelmi szövetségét, a Varsói Szerződést törvénytelen módon és egyoldalúan felbontani."[12] Törvénytelen volt az ország alkotmányában rögzített irányító intézményeknek – az országgyűlésnek, az

[10] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 11. old.
[11] Ugyanott.
[12] Ugyanott, 15. old.

Elnöki Tanácsnak, sőt a kormánynak is – a vezetésből való kirekesztése.

Október 30-a után Nagy Imre már olyan mértékben alakította át a kormányzati szerveket, hogy azoknak nem sok közük maradt a törvényes intézményekhez. „A kabinetet már ekkor úgy állította össze, hogy – bár megtévesztés céljából még helyet adott benne a szocializmushoz hű személyeknek is – abban a reakciónak többsége legyen. November 2-án azonban még ezt a kabinetet is átszervezte, bevonva a burzsoá restauráció további elszánt, szélsőséges képviselőit, s az ellenforradalmi felkelés vezetőit. A kabinetnek ekkor már Nagy Imrén, Losonczy Gézán, Tildy Zoltánon kívül tagja lett többek között Kéthly Anna, B. Szabó István, Bibó István, valamint honvédelmi miniszteri minőségben Maléter Pál, a fegyveres ellenforradalmi felkelők parancsnoka is."[13]

Ennek köszönhető, hogy még ebben a gyorsan változó helyzetben is van az ellenforradalmi vezérkar egy részének annyi érzéke, hogy azt a miniszterelnököt, aki értékelésével és pecsétjével hitelesíti az ellenforradalmi mozgalmat, ne támadja. Arra a miniszterelnökre, aki kommunista párttag létére hajlandó a Varsói Szerződésből kilépni és a Szovjetunióval szembefordulni, a hatalmat mindinkább kézbe ragadó ellenforradalmi politikusoknak még szükségük van. De ebben a folyamatban a miniszterelnök, aki kinyújtja a kezét az ellenforradalmárok felé, olyan helyzetbe kerül, hogy amilyen mértékben erősíti szövetségét velük, olyan mértékben olvad el saját ereje és hatalma.

Ugyanakkor a válságba jutott kommunista párthoz ragaszkodók jelentős része bízott Nagy Imrében és híveiben. Remélték, hogy a Rákosi Mátyás vezetése által elkövetett hibákat kijavítva és jóvátéve, új programmal kivezethetik a válságból a pártot és a rendszert. A párt tömegeinek jelentékeny része ezzel a reménnyel csoportosult Nagy Imre zászlaja mögé. De ő és hívei a kommunistákból nem mertek és nem akartak egy új sereget toborozni. Nagy Imre nem akart a kommunistákra támaszkodni. Sőt a „felkelőkkel", a régebbi koalíciós pártok jobboldali csoportjaival, a váratlanul felbukkanó legkülönbözőbb, Nagy Imrével

[13] Ugyanott, 13–14. old.

és kormányával is szemben álló irányzatokkal való tárgyalások során a tét, az alku tárgyát elsősorban a népköztársasághoz hű erők jelentették. Megegyezni a volt koalíciós pártok jobboldalával, a fegyveres ellenforradalmi csoportok vezetőivel csak azon az áron tudott, hogy odadobta azt a politikai és katonai erőt, amelynek újjászervezésével elősegíthette volna a válságból való – akkor sem könnyű, sőt gyötrelmes, de mégis sikerrel kecsegtető – kibontakozást.

Mindez lépésről lépésre történt. Alkuval, megegyezéssel, huzavonával, miközben a rendszerhez hű erők még harcoltak. Harcoltak a Központi Vezetőségben, a kormányban, az egyre súlyosabb és szorongatott helyzetbe került pártbizottságokban, katonai, rendőri és más biztonsági alakulatokban. Ennek ellenére, különösen 28-tól, a szélsőségesen reakciósok politikailag is, fegyveresen is egyre inkább tért hódítottak. De a hatalom még nem volt teljesen a kezükben. A fegyveres felkelőcsoportok, miközben folytatták a harcot, hajlandók voltak tárgyalni is Nagy Imrével, mert jól tudták, ha a miniszterelnök tárgyal velük, ezáltal elismeri őket. Sőt, ha megpróbálja meggyőzni és kérlelni őket, ez már nemcsak az elismerésüket jelenti, hanem annak az elismerését is, hogy erővel, súllyal rendelkeznek.

Azzal összefüggésben, hogy az ellenforradalmat forradalomnak minősítsék és ennek gyakorlati következményeit is érvényesítsék – megegyezés a fegyveres csoportok vezetőivel, a kibontakozó ellenforradalmi pártokkal, mozgalmakkal –, arra volt szükség, hogy ne csak lemondjanak az ellenforradalom elleni harcról, hanem egyenesen odadobják az ellenforradalmároknak mindazokat a politikai és katonai erőket, amelyek hajlandók lettek volna harcolni. Október 28. és 29. tehát az előretört ellenforradalmárok számára nagy siker, pozícionyerés és térhódítás volt, de még nem a teljes siker. A teljes sikerhez tovább kellett folytatniuk a harcot azok ellen, akik a kormányban, a pártvezetésben a felkelőkkel való megegyezés ellen vannak. Mint ahogy Kádár János elvtárs megállapította a Budapesti Pártbizottság harcának jelentőségével kapcsolatban: „Az ellenforradalom a fontos stratégiai pontok megszerzése után összpontosította erejét; azt akarták megmutatni, hogy a fegyveres erők a kezükben vannak, és meg akarták gyorsítani győzelmüket. A mi oldalunkon is de-

monstratív volt az ellenállás: a Budapesti Pártbizottság áll, él, működik. A kommunisták kezében is van fegyver, vannak áldozatkész emberek. Az ellenforradalomnak számolnia kellett ezzel. Ha sikerül, meg lehet állítani a romlás folyamatát, újra lehet gyülekeztetni a szocializmus híveit. Egy széles fronton folyó bonyolult háború közben a legfontosabb csomópontok közé tartozott a pártház, amely még tartotta magát; ezért, ez ellen koncentrált az ellenség, és ennek védelmére álltunk ki mi is."[14]

Mivel a Budapesti Pártbizottság volt az egyik legfontosabb csomópont, amely útjában állt az előrenyomuló ellenforradalomnak, ezért határozták el már október 28-án, hogy a további térnyeréshez, a teljes frontáttöréshez erőteljesebb csapást mérnek a harcoló, ellenálló erőkre, és közülük is az egyik legjelentősebbre, a Budapesti Pártbizottságra. Ahogy Kádár elvtárs a pártház elfoglalásával kapcsolatban megemlítette, korábban a Központi Vezetőség székházát akarták elfoglalni. A Rádió eleste után belőttek az épületbe is, miközben a vezetőség ülésezett. „Megindult az ostrom ott is, de a katonák visszaverték a támadókat."[15] Az ellenforradalom fegyveres csoportjai ezzel bizonyítani akarták önmaguk és a tömegek előtt, hogy ők az erősebbek, a tényleges hatalom az ő kezükben van. De bizonyítaniuk kellett ezt a velük tárgyaló Nagy Imrének is.

Az ostrom idején Nagy Imre és hívei, mint láttuk, nem siettek a Budapesti Pártbizottság segítségére. Lett volna-e elegendő erő a pártház védelmére? Kétségtelen, hogy 30-án délelőtt a helyzet már nagyon kritikus volt. Ennek ellenére még volt lehetőség a védelemre, s egy más politikai koncepcióból, más alapállásból kiindulva ezt fel is használhatták volna. A kormányban és a pártvezetésben Nagy Imre köré tömörülő politikusok azonban nem tartották fontosnak, hogy a pártház védelmében intézkedjenek. Nagy Imre és hívei – akiknek még volt befolyásuk – megpróbálhatták volna mozgósítani a Budapesti Főkapitányságot, a hadsereget, a karhatalmat, a belügyi egységeket; ennek lett volna eredménye. De ki ellen mozgósítottak volna? Azok ellen, akiket ők maguk minősítettek forradalmároknak? Úgy lát-

[14] *Szántó Miklós:* Köztársaság tér 1956. Szabadság, te szülj nekem rendet! 238. old.

[15] Ugyanott.

ták, hogy a Budapesti Pártbizottság útjában áll a „felkelőkkel", a „forradalommal" való megegyezésnek. Ezért könnyen elfogadták azt a híresztelést, hogy a pártbizottságon levők provokálták a felkelőket. Ez megnyugtató magyarázat volt önmaguk becsapására, saját lelkiismeretük megnyugtatására, amikor éppen azoknak a fegyveres csoportoknak a vezetőivel tárgyaltak, amelyek a Budapesti Pártbizottság elfoglalásáért folyó harcban a derékhadat alkották. Ott és akkor, a Köztársaság téren október 30-án lepleződött le Nagy Imre áruló magatartása, éppen a Budapesti Pártbizottság székházának megvédéséhez nyújtott segítség megtagadásával, a védők életének feláldozásával.

Nem elszigetelt, ismeretlen, kisebb nemzetőr csoportok vettek részt a támadásban. Azok támadták meg és foglalták el, akik az ellenforradalom szélsőséges szárnyát képviselték, akik már részesei voltak a hatalomnak, de még nem érezték azt szilárdan a kezükben. Így akarták vitathatatlanná tenni, hogy e megmozdulás „az ő forradalmuk", s elsöpörni az útból mindazokat, akik még harcoltak és készek voltak harcolni ellenük.

A Budapesti Pártbizottság ostromát olyan terv alapján készítették elő, amely egyben egy újabb, nagyarányú előretörésnek az alapjait vetette volna meg, előkészítve a „hosszú kések éjszakája" s a Szent Bertalan-éjszakák sorozatát. Olyan csapássorozatot akartak mérni a kommunista párt még megmaradt és még harcoló erőire, hogy ezek elszigetelt és megfélemlített helyzetbe kerüljenek.

A Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalása olyan kiemelkedő esemény az ellenforradalom menetében, amelynek tanulmányozásakor nyilvánvalóvá válik, hogy az október 23-án kezdődő események jellegét alapvetően nem a revizionisták, nem a jobboldali népiesek, nem a jobboldali kisgazdák és szociáldemokraták, nem a polgári demokrácia hívei szabták és határozták meg. A történtek feltárása megmutatja, valójában kiknek a kezébe került a hatalom az október 23-án megindult mozgalom során. Vaslogikával, kérlelhetetlenül bebizonyosodik: az események nem 1947-ig csúsztak vissza, de még csak nem is 1945-ig. Nem a koalíciós világ tért vissza akkori, 1945–1947 közötti harcaival, viszonyaival, hanem valami egészen más. Új formában, új módszerekkel, de tartalma, lényege nem új. A hatalom régi bir-

tokosai és egykori szovetségeseik, a történelmileg sajátos módon osszeforrt legreakciosabb uralkodo csoportok és a veluk egyutt masirozo, egyutt élo és harcoló tarsadalmi és politikai elemek tértek viharsebesen vissza, eljutva nem csupán a hatalom széléhez, hanem október 30-án már – épp a revizionisták és kozvetlen szövetségeseik segítségével – a hatalom szívéhez. S ez nem valamifele elvont kovetkeztetés; kozvetlenul bizonyítjak ezt a székház elfoglalasat kovető fővárosi és videki események.

Az ellenforradalom újabb térhódítása

Miközben a Corvin közi, a Kilián-laktanyai és a többi ellenforradalmár felkelő csoportok megszervezték, előkészítették és végrehajtották a Budapesti Pártbizottság ostromát, Nagy Imre tárgyalásokra készült ugyanezen „felkelő" csoportok vezetőivel, hogy megegyezzen velük. E tárgyalások 30-án döntő fázisba jutottak. A miniszterelnök megbízásából két magas rangú tiszt a Kilián-laktanyában felkereste Maléter Pált. Magos Gábor kísérte őket; ő tudta, hogyan lehet Maléterhez bejutni. A beszélgetés Maléter szobájában folyt. Közben felkelők jöttek be, jelentettek, majd távoztak. Később átmentek a Corvin köziekhez, és ezek több vezetőjével együtt folytatták a tárgyalást. Egyszerre három fegyveres jött be és jelentette Maléternek: – Ezredes bajtárs! A Köztársaság téri pártházat elfoglaltuk! – Ezután részletezték, hogyan semmisítették meg az ellenállókat. Maléter megdicsérte őket, kiemelte nagyszerű harckészségüket. Rövidesen egy sebesült karhatalmistát hoztak be, csak alsónadrág és atlétatrikó volt rajta. Kísérői egymás szavába vágva hangoskodtak: – Itt van, nézze meg, ezredes bajtárs, nem öltük meg. – Maléter csupán arra figyelmeztette őket, ne kiabáljanak összevissza, nyugodtan mondják el, mi van, jelentsenek.[1]

Ezen a napon a Budapesti Főkapitányságon is lezajlott egy tanácskozás abból a célból, hogy másnapra, 31-re előkészítsenek egy széles körű összejövetelt a Kilián-laktanyában. E tanácskozások az úgynevezett Forradalmi Védelmi Bizottmány létrehozá-

[1] A támadás előkészítői és végrehajtói közül a Baross téri csoport parancsnokát és nyolc vezetőjét Budapest főkapitánya rendőrtiszttté: századossá és főhadnaggyá nevezte ki; másokat a Corvin közből – mint már írtuk – Maléter léptetett elő őrnaggyá, illetve alezredessé. November 1-én a Baross téri csoport parancsnoka, a pártház elleni ostrom egyik vezetője, már az úgynevezett „forradalmi karhatalmi operatív bizottságnak", az egyik legmagasabb ellenforradalmi katonai irányító szervnek a tagja volt. (Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.)

sát voltak hivatva előkészíteni. (Ezt a továbbiakban Forradalmi Karhatalmi Bizottságnak nevezték.)[2]

Ennek a bizottmánynak a megalakítására a budapesti főkapitány október 29-én telefonon kapott utasítást Nagy Imrétől. Az utasítás szerint egy olyan új karhatalmat kell létrehozni, amelybe a felkelőket is bevonják (ez volt tulajdonképpen a nemzetőrség, amelynek szervezése már 29-e előtt megindult). Nagy Imre kifejezetten azt kívánta, hogy a Karhatalmi Bizottság élére egy régi, jó katonai tudással rendelkező, lehetőleg rehabilitált személyt állítsanak. Ez a személy Király Béla volt.[3]

A budapesti főkapitány már 25-én és 26-án kapcsolatot keresett és talált a fegyveres csoportok jelentősebb vezetőivel. Így a Karhatalmi Bizottság létrejötte azokra a korábbi megbeszélésekre, tanácskozásokra épült, amelyek a főkapitányságon a fegyverszüneti tárgyalások keretében történtek. E fegyverszüneti tárgyalásokon részt vettek a felkelő csoportok vezetői, mint például Pongrácz Ödön és dr. Antalóczi Sándor a Corvin közből, Dudás József és mások.[4]

A jegyzőkönyvből kitűnik, hogy egy Forradalmi Karhatalmi Bizottságot és annak operatív bizottságát kívánták létrehozni abból a célból, hogy ez a testület irányítsa a szervezés alatt álló nemzetőrséget, valamint a karhatalmi feladatokat ellátó különböző honvédségi és rendőrségi egységeket. Feladatai közé tartozott volna továbbá a nemzetőr-alakulatok működési engedélyének kiadása vagy megvonása. De a tanácskozás arra is irányult, hogy a már szervezés alatt álló nemzetőrség létrejöttét hivatalosan is deklarálja, annak szervezeti felépítését és mindenekelőtt főparancsnokságát elfogadtassa a „felkelőkkel". Szó esett itt kerületenként létrehozandó osztagokról, amelyek honvédekből, rendőrökből és felkelőkből állnának, és ezek alkotnák a nemzetőrséget. Felvetődött egy központi nemzetőr ezred felállításának gondolata is, amely harcászati, karhatalmi feladatot is ellátna, és közvetlenül az operatív bizottság mellett működne.

Az operatív bizottság összetétele nem hagyott kétséget a szerv

[2] Forradalmi Védelmi Bizottmány. Jegyzőkönyv. Felvéve 1956. október 30-án, Budapest V., Deák Ferenc tér 6. sz. alatt.

[3] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 46–47. old.

[4] Ugyanott.

jellegére vonatkozólag. Helyet kaptak benne a legjelentősebb fegyveres ellenforradalmi csoportok képviselői, sőt ezek kerültek többségbe. Köztük olyanok, akik részt vettek a Köztársaság téri székház ostromának előkészítésében és végrehajtásában. Így többek között az operatív bizottság tagjai lettek a Corvin közi és a Baross téri csoportok parancsnokai, köztük az az ember is, aki csoportjának élén sortüzet adott Mező Imrére, Asztalos Jánosra és Papp Józsefre, amikor fehér zászlóval kiléptek a székház kapuján.[5] Egyébként ez a személy részt vett fiatal karhatalmisták kivégzésében is.

Az október 30-i összejövetelen abban is megállapodtak, hogy a másnapi Kilián-laktanyai tanácskozást egy héttagú előkészítő bizottság szervezze, melybe beválasztották Király Bélát és a Corvin köziek egyik parancsnokát, Pongrácz Ödönt is. Elhatározták, hogy a létrehozandó Karhatalmi Bizottság székhelye egyelőre a Budapesti Rendőrfőkapitányság lesz. Döntöttek abban is, hogy a Kilián ban megtartandó tanácskozáson kik vegyenek részt. A jegyzőkönyv szerint: „A felkelők részéről negyven fő, ifjúsági vonalról két fő, értelmiség két fő, egyetemi ifjúság két fő, rendőrség részéről tíz fő, honvédség részéről pedig öt fő vegyen részt."[6] (A valóságban a másnapi tanácskozáson még nagyobb volt a fegyveres ellenforradalmárok aránya. Igaz, hogy a létszám is sokkal nagyobb volt, mint amelyben 30-án megállapodtak, mivel a fegyveres csoportok mindenképpen jelentős túlsúlyra törekedtek.)

Az október 30-i megbeszélés jegyzőkönyvét Király Béla, a megalakítandó nemzetőrség parancsnoka, az adott pillanatban budapesti katonai parancsnok, meg Pongrácz, a Corvin közi felkelők egyik parancsnoka, és a budapesti rendőrfőkapitány írták alá. A kijelölt küldöttség még ezen a napon felkereste a miniszterelnököt, és aláíratott vele egy nyilatkozatot, amelyben tudomásul veszi a Forradalmi Karhatalmi Bizottság létrehozását.[7]

[5] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.

[6] Ugyanott.

[7] Nyilatkozat. A forradalmi harcokban részt vett egységek megbízottaiból, a honvédség és rendőrség képviselőiből, a megalakulás alatt álló munkás- és ifjúsági fegyveres egységek képviselőiből alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának a mai napon történt megalakulását a Magyar

Ugyancsak ezen a napon, 30-án délután folytatódtak a tárgyalások Nagy Imréék és Dudás József, az úgynevezett Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke között. A tárgyaláson, amely a Parlamentben folyt, Dudás feltételei a következők voltak: „Csak akkor hagyják abba a harcot, ha az alkotmányozó nemzetgyűlést összehívják a felkelők képviselőiből, és titkos választás lesz ENSZ-csapatok felügyelete mellett."[8]

E tárgyalásokról Balogh Józsefné, Nagy Imre titkárnője a következőket mondta: „Dudás József, majd Dudás felesége többször sürgette a találkozót. A másnap délutáni órákra állapodtak meg végül. Nagy Imre mondta, hogy hívjam fel Dudást, és közöljem vele az időpontot.

A találkozó időpontjában Nagy Imre várta és többször sürgette Dudás érkezését. Körülbelül egy óra múlva Dudás telefonált, hogy más dolga akadt és később jön. Nagy Imre ezt tudomásul vette, és megvárta Dudást. A tárgyalás részleteiről nem tudok, a tanácsteremben folyt le."[9]

Népköztársaság Minisztertanácsa nevében tudomásul veszem és megerősítem. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat. Ennek segítségével is teremtse meg hazánk belső békéjének helyreállítását és az október 28-án és 30-án elhangzott kormányprogramok végrehajtásának feltételeit.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság az általános titkos választásokkal létrehozandó új kormány hivatalba lépéséig működjék.

Budapest, 1956. október 30.

Nagy Imre, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. (Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 7. old.)

[8] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 81. old.

[9] A tárgyalásokról Dudás József lapja, a „Magyar Függetlenség" is megemlékezett 1956. október 31-i számában. A cikk szövege így hangzik: „1956. október 30-án délután hat órakor tárgyalások indultak Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke és a felkelő fegyveres szabadságharcos erők képviselői, a Nemzeti Forradalmi Bizottmány tagjai, továbbá a forradalmi értelmiség és diákság képviselői között. A fegyveres felkelő szabadságharcos erők nevében Dudás József, a Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke előterjesztése alapján a tárgyalások kedvező légkörben folynak, és a felkelők javaslatait Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke a kormány elé terjeszti." Ezenkívül már október 30-án a rádió is többször beolvasta a Nagy Imre és Dudás közötti tárgyalásokról szóló közleményt. (Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 82–83. old.)

Október 31-én a Kilián-laktanya egyik helyiségében valóban összeültek tanácskozásra a meghívottak. Maléter Pál elnökölt, Király Béla tartotta a beszámolót. A beszámoló központi gondolata az egységes katonai vezetés megteremtése. Ahogy Király Béla megfogalmazta: „A forradalom vívmányait csakis összefogott erőkkel, egységes vezetéssel lehet megoldani." Beszédében a jegyzőkönyv szerint arra hivatkozott, hogy „Nagy Imre 1956. október 30-án megbízta a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, hogy lássa el az új karhatalom egységes központi vezetését". A tanácskozáson kimondták, hogy „... a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a legfelsőbb irányító szerv, vezeti a karhatalmi szolgálatot, összehangolja a honvédség és a rendőrség munkáját, valamint feladata segíteni a megalakítandó nemzetőrséget".[10]

Jól jellemzi a helyzetet, hogy a Corvin közi, a Baross téri és a Kilián-laktanyai parancsnokokat október 31-e után katonai és rendőri rendfokozatokkal látták el. De nem kevésbé jellemző az is, hogy a Kiliánban tartott tanácskozás elnökségében, fogadó bizottságában is az ellenforradalmi csoportok képviselői voltak többségben, mégpedig elsősorban a Corvin köziek, Baross tériek, a Kilián-laktanyabeliek.

Lényegében tehát a fegyveres „felkelés" résztvevőiből és vezetőikből alakult meg az az irányító testület, amely az adott helyzetben a hatalom fő erőit összpontosította. És hiába jöttek létre olyan katonai és rendőri, úgynevezett forradalmi tanácsok és bizottságok, amelyek megpróbálták befolyásolni és fékezni a fehér terrort, csupán alárendelt helyzetbe jutottak, és vagy teljesen csatlakoztak az ellenforradalomhoz, vagy szétszóródtak.

Az október 31-i tanácskozás ilyen módon már egyértelműen jelezte, kiknek az oldalára billentek az erőviszonyok az ellenforradalom táborában, kiknek a kezébe került az irányítás a pártház elfoglalása után. Nemcsak az operatív bizottság összetétele mutatja ezt, de jelzi a nemzetőrség parancsnoksága is, amelynek élén a volt horthysta tiszt, Király Béla állt.

Érdemes néhány mondatban megemlékezni arról, ki lett az ő személyében a nemzetőrség főparancsnoka. Apja 1943-ig Somogy

[10] Jegyzőkönyv. Felvéve a Kilián-laktanya helyiségében 1956. október 31-én, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alakuló gyűlésén.

megyében a Magyar Élet Pártjának egyik vezetője volt. Ő maga Ludovika Akadémiát végzett, 1942-ben vezérkari tiszt lett, majd a HM szervezési osztályára került. 1944 őszétől a nyilas HM-ben teljesített szolgálatot; többször tárgyalt nemcsak Beregfyvel, a volt nyilas honvédelmi miniszterrel, de Kovarcz Emillel, a Szálasi-féle totális mozgósítással és harcba állítással foglalkozó minisztérium vezetőjével is.[11] Igaz, a felszabadulás után a demokratikus honvédség egyik tisztje, sőt tábornoka lett, de később, mint angol ügynököt letartóztatták, s több évre elítélték. 1956 októberében helyezték szabadlábra. E rövid életrajz is bizonyítja, hogy személyében olyan katona került a nemzetőrség élére, aki biztosítékot jelentett a felkelők számára. Nem meglepő tehát, hogy a Szabad Európa Rádió megelégedéssel nyugtázta Király Béla kinevezését. Egyébként a nemzetőr-alakulatok létrehozásában, majd gyors ütemű fejlesztésében általában jelentős szerepük volt az egykori horthysta tiszteknek, csendőröknek.

Király Béla rendelkezései alapján a különböző fegyverraktárakból 31-től gyors ütemben felszerelték a most már a nemzetőrség keretében szervezett ellenforradalmi felkelőket. A Timót utcai fegyverraktárból rövid idő alatt „2206 karabélyt és puskát, három golyószórót, két nehézgéppuskát, húsz pisztolyt, száz kézigránátot és 1339 géppisztolyt, valamint korlátlan mennyiségű lőszert adtak ki az ... ellenforradalmi csoportoknak".[12] A Timót utcai raktáron kívül Budapest főkapitányának, valamint a nemzetőrség parancsnokának intézkedései következtében október 31-e után a rendőrség készleteiből is „... több mint húszezer darab lőfegyvert osztottak ki a felkelők számára".[13] Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy bár a nemzetőrség főparancsnoksága több parancsot adott ki, hogy a hadsereg vidéki fegyverraktáraiból is lássák el fegyverekkel a gyorsan szerveződő nemzetőr-alakulatokat, e parancsokat nem hajtották végre maradéktalanul. Vidéken „alapjában véve megóvták a fegyverkészletet, mert a hadsereg vidéki fegyverraktáraiból a fegyverek döntő több-

[11] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 65–67. old.
[12] Ugyanott, 69. old.
[13] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 12. old.

sége Király Béla többszöri parancsa ellenére sem került az ellenforradalmárok kezébe".[14]

Október 31-e után nemcsak a nemzetőrség szervezése gyorsult meg, de erősödött az a törekvés is, hogy ennek főparancsnoksága alá vonják a hadsereg és a rendőrség vezetését. Mind több kísérlet történt a hadsereg és a rendőrség átalakítására, mindenekelőtt a munkásokból és parasztokból lett katonatisztek eltávolítására. A sorra megalakuló katonai tanácsok olyan tiszteket is leváltottak és eltávolítottak, akik a „forradalom" első napjaiban bizonytalanok voltak, nem tudták, hol a helyük, sőt még olyanokat is, akik az ellenforradalom „forradalommá" minősítése után csatlakoztak a „felkeléshez". Mindenekelőtt persze azokat a katonai vezetőket távolították el, akik felismerték az események jellegét, s esküjükhöz híven harcoltak az ellenforradalom leveréséért.

November 1-én Király Béla vezetésével létrejött egy olyan bizottság is, amely rehabilitálta azokat a tiszteket, akiket a korábbi években eltávolítottak a néphadseregből, vagy oda be se kerülhettek. Többek között egy horthysta altábornagynak szánták a honvédség szervezési és mozgósítási csoportfőnöki posztját. November 3-ig ötszáz volt horthysta tiszt jelentkezett és kérte reaktivizálását. Több mint háromszázan írásban nyújtották be felvételi kérelmüket a HM-be. Jelentős részük annak idején, 1945 után, háborús bűnösként felelt tetteiért.[15]

Itt is megindult tehát az a folyamat, amely országszerte kibontakozott. S ez minden bizonnyal rövid időn belül a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a főkapitányság vezetésében és személyi állományában olyan mélyreható változást idézett volna elő, amely gyökeresen átalakította volna azok jellegét. Hamar el kellett volna tűnniük a katonai vezetésből mindazoknak, akiknek nem volt olyan múltjuk, mint Király Bélának, Maléter Pálnak, a Corvin köziek, a Baross tériek, a Széna tériek parancsnokainak. Ezt Mindszenty november 3-i beszéde félreérthetetlenül érzékeltette.

A Köztársaság téri ostrom irányítói között szintén voltak el-

[14] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 69. old.
[15] Ugyanott, 70–71. old.

lentétek. Az egyik kezdeményezővel, Maléter Pállal, a Corvin köziek és a Baross térieк szemben álltak. Maléter ugyanis október 25-én délelőtt még harcolt a Kilián ellen (amelynek már aznap a parancsnoka lett); a Corvin közi vezetők fel is rótták neki, hogy csak 25-én csatlakozott a felkeléshez. Maléter viszont támaszkodni tudott arra, hogy egységei nem kis szerepet játszottak a Köztársaság téren. Nyilvánvaló, hogy itt politikai és személyi ellentétek, ambíciók is keveredtek. Többek között szó volt az új honvédelmi miniszter személyéről, és ellenfelei jól látták, hogy ebben a helyzetben Maléter az első számú esélyes. Ők viszont úgy vélték, hogy alkalmasabb a honvédelmi miniszteri posztra egy olyan ember, aki 23-tól vett részt a „felkelésben", sőt annak előkészítésében is volt szerepe.

A különböző fegyveres csoportok helyének, súlyának alakulásában fontos tényező volt, hogy milyen szerepet játszottak a stratégiailag és taktikailag jelentős ütközetek megvívásában. Itt elsőrendű jelentősége volt a Köztársaság téri ütközetnek. A felkelők táborában sokan szinte természetesnek és magától értetődőnek tartották, hogy az ebben részt vett csoportoknak kell alkotniuk az új fegyveres testület magvát, s majorizálniuk kell a vezetést. Ebben a vonatkozásban a Kilián-laktanyai tanácskozás nagyon lényeges állomás volt; ami október 31-én a laktanyában történt, az elválaszthatatlan a Köztársaság téri ostromtól. Ezért tehát távolról sem véletlen, hogy október 30-a után a nemzetőrség parancsnokságában, az operatív bizottságban, tehát a fegyveres alakulatok irányításában valóban ezek a csoportok jutottak túlsúlyra. Mindez pedig széles utat tárt a reakciós jobboldali politikai pártok és egyesületek előtt a hatalomhoz, vagy legalábbis a hatalomban való részesedéshez.

A megerősödött, létszámban is felduzzadt fegyveresek most már általános rohamot indítottak a pártbizottságok, a pártszervezetek ellen, és ezzel összefonódva általános kommunistaellenes hajsza kezdődött. A másik póluson pedig, a Budapesti Pártbizottság eleste után, még inkább romlott az ellenforradalom ellen harcoló politikai, katonai és rendőri erők helyzete. Harcuk 30-a után még inkább megnehezült, szórványosabbá vált, noha számbelileg még mindig ezek az erők voltak többségben. Az ország lakosainak zöme még a legkritikusabb napokban is a mun-

káshatalom és a szocializmus híveiből állt; de ez a tábor sokkal rosszabb helyzetbe került, mint a kisebbség, mert erői dezorganizálódtak, vezetése megoszlott, defenzívába szorult. Az ellenség viszont támadásba tudott lendülni, mert vezetése az adott pillanatban átgondoltabb és egységesebb volt.

A fegyveres felkelő csoportok – a Corvin köziek, a Baross téríek, a Kilián-beliek, a IX. kerületiek, Dudásék, a Széna téríek, a Móricz Zsigmond körtériek stb. – mindegyike megszállás alatt tartotta Budapest bizonyos kerületeit, illetve ezek bizonyos utcáit, tereit. Támaszpontjaik kiválasztásában már érvényesült a katonai szakszerűség, s ez csak fokozódott az akciókban, a fegyveres csoportok közötti összeköttetés megteremtésében, a fegyverek szerzésében és az egyes csoportok fölépítésében.

A Baross téríek például ellenőrzésük alatt tartották a Baross tér környékét, a Fiumei út egy részét, a Rottenbiller utcát, a Péterfy Sándor utcát, a VII. kerület „Csikágónak" nevezett részét. A Széna téríek a Maros utca, a Rózsadomb, a Vörös Hadsereg útja, a Vár, a Mechwart tér, a Marcibányi tér körzetét. Hozzájuk hasonlóan a többi fegyveres csoport is hatalmat gyakorolt a saját körzetén belül. Mindez a teljes anarchia képét mutatta. Ebből az anarchiából a legjelentősebb csoportok parancsnokságai, éppen az ellenforradalom megszilárdítása érdekében, megpróbáltak kijutni. Ezért is törekedtek a nemzetőrség, a Forradalmi Védelmi Bizottmány és annak operatív bizottsága létrehozására. Közös parancsnokság alatt akarták egyesíteni a fegyveres „felkelőket", valamint a hozzájuk csapódott katonai és rendőri erőket, hogy ily módon biztosítsák az ellenforradalom győzelmét, majd későbbi megszilárdítását, konszolidációját.

A „felkelők" vezetői a fegyveres gócok köré egy szélesebb és jelentékenyebb ellenforradalmi tömegmozgalmat igyekeztek tömöríteni. Ezenkívül mindegyik csoport speciális részlegeket hozott létre a felderítéshez, a letartóztatásokhoz, a kihallgatásokhoz, a házkutatásokhoz. Ezeket a legkülönbözőbb elnevezéssel illették: „Operatív csoport", „Kék autóbuszosok", „Különleges osztag", „Defenzív részleg" és így tovább. Házkutatásokat tartottak, előállításokat, letartóztatásokat foganatosítottak, és saját hatáskörben kihallgatásokat végeztek; fogdákat, börtönöket rendeztek be a Corvin közben, a Práter utcában, a Baross téren, a

„Szabad Nép" székházában, a Széna téren, a Tűzoltó utcában és másutt, ahová a letartóztatottakat beszállították, egy részüket súlyosan bántalmazták, sőt meg is ölték. A hatalomba bejutott ellenforradalmi felkelők szerepe oly gyorsan nőtt, valamint a kormány és az államhatalom átalakítása oly ütemben ment végbe, hogy a letartóztatottak jelentékeny részét már az állami börtönökbe, a rendőrkapitányságokra vihették. Vagyis, az államhatalmi szervek azon része, amely összefonódott az ellenforradalommal, átállt hozzá vagy az ellenforradalmárok kezébe került, már maga vált a kommunisták és a szocialista rendszer védői elleni hajsza és terror eszközévé.

Az ellenforradalmi különítmények és az úgynevezett forradalmi bizottságok fogdáin kívül az állami börtönökben, a Fő utcában, a főkapitányságon és az egyes kapitányságokon már ezrekre rúgott a letartóztatott kommunisták száma. Csak a Fő utcai ügyészségen november 4-én hajnalban kétszázkilencven letartóztatott kommunista volt.

E néhány nap alatt, október 31-től november 3-ig, a terror kezdett „törvényessé" válni. Mielőtt azonban rátérnénk arra, mi történt a fegyveres csoportok életében, hogyan terjedtek a letartóztatások, és kiket miért tartóztattak le, érdemes megemlíteni valamit, amit jelképnek is tekinthetünk. Az ellenforradalmárok követelésére Tildy Zoltán államminiszter, a miniszterelnökkel való megegyezés alapján, elrendelte a parlamenti kupola tetején levő ötágú vörös csillag – mint idejétmúlt jelkép – lebontását. Ez a művelet kissé nehezen ment; 31-től 3-ig, tehát négy napon keresztül próbálkoztak vele, s bár megrongálták, de végül is nem tudták levenni.

A legerősebb ellenforradalmár csoportok befolyásának és tekintélyének további növelésére lázas erőfeszítéseket tettek oly módon is, hogy egyes csoportokat egyesítettek, és úgy is, hogy újabb csoportok létesültek olyanokból, akik 30-a után látták elérkezettnek és alkalmasnak a helyzetet az aktiv cselekvésre. Az ellenforradalom vezetői, politikai pártjai, de különösen fegyveres csoportjai lázasan készülődtek a hatalom teljes átvételére. Október 30-tól kezdve ugrásszerűen nőtt a fegyverraktárak, a laktanyák, a rendőrségi szervek elleni támadások száma, s vá-

rosszerte új fegyveres csoportok kapcsolódtak be ebbe. Nagy mennyiségű új harci eszközt szereztek nyugatról is.[16]

Október 30-a után megállapodtak abban is, hogy Maléter tanácsadási joggal rendelkezik a Corvin közieknél, bár azok megtartják teljes önállóságukat. A 31-én megválasztott operatív bizottságot is csak azért ismerték el vezető testületnek, mert abban jelentős befolyáshoz és szerephez jutottak.

A Corvin közi parancsnokság október 25-től a VII., a VIII. és a IX. kerületi fegyveresekkel is szoros kapcsolatot teremtett, s jelentékeny részüket befolyása alá vonta. Sőt, érintkezésbe lépett a Széna tériekkel és néhány fegyveres egyetemi gárdával is. Ellenőröket, tanácsadókat, szakértőket küldtek a kisebb fegyveres szervezetekhez. Október 31-től a Corvin köz számára külön telefonvonalat létesítettek a Honvédelmi Minisztériumban. De nem szorítkoztak fegyveres akciókra, hanem kifejezetten politikai tevékenységük is megnőtt. Megbízottakat küldtek ki az úgynevezett forradalmi bizottságok létrehozására; ez meg is történt több budapesti kerületben, például a XVIII., a XIX. és a XX. kerületben. Jó néhány helyen beleszóltak abba is, hogyan alakuljon a kerületi kapitányságok vezetése. Majd mindegyik jelentősebb fegyveres alakulat, így a Corvin köziek is, különítményeket indítottak útnak vidéki városokba azzal a feladattal, hogy „a forradalmat" továbbfejlesszék.[17]

A csoport kezdetben, 24–25-én, hetven-nyolcvan főt számlált; ez volt az úgynevezett szilárd gerinc, mely körül azután váltakozó létszámú tagság hullámzott.[18] Az első két napon még meglehetősen nagy volt a fejetlenség és az anarchia, de hamarosan működésbe lépett a parancsnokság, amely megpróbálta szervezett formába önteni az egységet. 28-án már mintegy háromszázan voltak, 27-ig egy parancsnok és egy helyettes vezetése alatt. Később már két helyettes, és egy törzsparancsnok is volt, s kiépült a tanácsadók rendszere. Október 30-án este e parancsnokság tovább bővült a legkülönbözőbb politikai és katonai összekötőkkel, tolmácsokkal. November 1-én már főparancsnok, két parancsnokhelyettes, katonai tanácsadó, rádiós, páncélos- és tüzér-

[16] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/58. sz.
[17] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958/2. sz.
[18] Pest megyei Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. 002/1957/5. sz.

parancsnok, külön őrszakaszparancsnok, kötözőhely-felelős, továbbá összekötők, tolmácsok, gépírók tevékenykedtek. 30-a után – és ez nyilvánvalóan összefügg a Köztársaság téren játszott szerepükkel is – létszámuk ugrásszerűen megnőtt. A Corvin közben e napokban már mintegy öt-hatszáz, a Práter utcai iskolában pedig mintegy négyszáz fegyveres tanyázott. Az egyesülés és a további növekedés hatására a csoport teljes létszáma körülbelül három-négyezer főre emelkedett.[19]

A Corvin közieknél és a legtöbb fegyveres csoportnál 30-a után a korábbinál is erőteljesebb jobbratolódást figyelhetünk meg, ami kifejezésre jut a szociális összetétel további változásában. Október 29-ig a legtöbb alakulatnál még szép számmal voltak találhatók ifjúmunkások, diákok, de 30-a után a horthysta elemek, a szélsőjobboldaliak, a deklasszáltak és a lumpenproletárok elsöprő többségre jutottak. A vezetésbe is elsősorban ezek az elemek kerültek be. A Práter utcai csoportból például háromszázhetven főnek pontosan ismertek az adatai, s ezekből kitűnik, hogy negyven százalékuk többszörösen elítélt politikai és köztörvényes bűnöző volt.[20]

A Corvin közben már 29-én alakult egy különleges csoport, amelyet maguk között „zöld vadászkalaposok társaságának" neveztek.[21] Ezek 30-án estétől kezdve tömeges letartóztatásokat foganatosítottak. A lefogott párt- és állami funkcionáriusokat a Práter utcai iskolába vitték, ahol külön részleg őrizte és hallgatta ki őket. A letartóztatások nagyrészt összefüggtek a Köztársaság téri állítólagos föld alatti börtön titkainak megfejtésével, de nem korlátozódtak azokra, akiknek, szerintük, tudnia kellett valamit a börtönökről, hanem széles körű letartóztatási hullám indult meg. A Corvin köziek különleges osztagai a megszerzett címekre fegyveres csoportokat küldtek, akik az esetek többségében körbevették a házakat, megrohanták a lakásokat, házkutatást tartottak, s mindezzel a lakosságban félelmet keltettek.

A Práter utcában 30-a után már több úgynevezett begyűjtő és kihallgató csoport működött. Sőt, a Corvin közi parancsnokság, a IX. kerületi és a VII. kerületi fegyveres felkelő csoportokra is

[19] Ugyanott.
[20] Ugyanott.
[21] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118016/1958/2. sz.

kiterjesztve befolyását, már úgy kezdett fellépni, mint ezeknek valamilyen központjuk. Még a Baross tér 19-ben működő és elég nagy létszámú csoport is a Corvin közieket ismerte el „feletteséneк".[22]

Különben a fentiekhez hasonló „fejlődést" figyelhetünk meg a Baross tér 19-ben tanyázó felkelőknél is. Október 24-én hajnalban a Baross téren mintegy hatvan-hetven fegyveres gyülekezett, körülöttük több száz fegyvertelen emberrel, akik az eseményektől és a harci cselekményektől függően hol velük voltak, hol eltávoztak a tett színhelyéről.[23] A nap folyamán azután a katonai és rendőri erők szétszórták őket, mint ahogy más csoportosulásokat is. Ezért kisebb csoportokban mellékutcákban, nehezebben hozzáférhető helyeken próbáltak maguknak „harcállást" kialakítani. A Baross téri első hatvan-hetven főnyi csoport többsége a Timót utcai fegyverraktárnál, a Lámpagyárnál és más üzemeknél harcolt, és szerzett fegyvereket. 26-tól megerősödött a pozíciójuk. Ekkor már tárgyalásban álltak néhány íróval, a Budapesti Főkapitányság egyes tisztjeivel, már összeköttetést teremtettek más felkelőkkel, közöttük a Corvin köziekkel is, akiknek utasításait 27–28-tól kezdve elfogadták. Az ugrásszerű számbeli fejlődés itt is 30-a után következett be. November 3-án már több mint ötszáz fegyveres tartozott hozzájuk. Az ötszázból kétszázötvennégynek ismertek a személyi adatai, s ezeknek több mint ötven százaléka többszörösen büntetett politikai vagy köztörvényes bűnöző volt.[24]

Fegyverzetük ugyancsak 31-én gyarapodott tetemesen: százötven géppuskát, százötven puskát, három golyószórót és ezekhez tartozó nagy mennyiségű lőszert kaptak. Itt is, akár a Corvin közben, propagandacsoport is működött, röpiratokat, újságot nyomtak. Lapjuk „Magyar Felkelők Lapja" címen jelent meg. Létrehozták speciális, felderítéssel és letartóztatásokkal foglalkozó különítményeiket is. Az egyik speciális csoport vezetője egykori nyilas párttag volt, aki fegyvereseinek élén 31-én behatolt a Szondy utca 75. számú házba. Összehívták a ház lakóit, és felszólították őket, „hogy mindenki mindent mondjon el, mit

[22] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.
[23] Ugyanott.
[24] Ugyanott.

tud Lakatos Péter ÁVH-s őrnagyról és feleségéről". Egyébként Lakatos Péter soha nem dolgozott az ÁVH-nál, a pártfőiskola tanára volt, s a Budapesti Pártbizottság ostrománál gyilkolták meg.[25]

A csoport politikai arculatát jól jellemzi, hogy parancsnoksága november 1-én kinyilvánította: „A Nagy Imre-kormány nem képez reális erőt, a reális erő a felkelők kezében van, ezért a hatalom őket illeti meg."[26]

A Baross téri csoportot erősítette a vele szorosan együttműködő, s a Thököly út 44. számú házat megszálló fegyveres társaság is, amely jórészt a Jobbágy utca környékéről kikerült huligánokból, bűnözőkből tevődött össze. Hozzájuk csatlakozott 27-én a kiszabadult oroszlányi rabok egy csoportja, és sajátos módon egy Budapesten rekedt, ipari tanulókból álló nagyobb társaság is. Megpróbáltak közöttük katonai fegyelmet kialakítani, ami elég nehezen ment.

A különböző fegyveres alakulatok – most már nemzetőr-zászlóaljak – századok – valósággal versenyt futottak, hogy melyik tud több olyan pártmunkást elfogni, aki vallomást tehet a Köztársaság térre vonatkozóan. Kovács Antalért, a DISZ budapesti titkáráért november 1-én este öt fegyveres ment. Letartóztatták, és közölték vele, hogy azért viszik el, mert neki, mint a budapesti DISZ-bizottság titkárának, „tudnia kell, hogy a Köztársaság téri pártházból hol vezet le az a titkos lejárat, amely a székház alatti börtönbe visz". Mivel apósát is a lakásán találták, őt is elvitték a Corvin közbe. Itt november 1-től 4-ig többször kihallgatták őket, amíg egy kedvező alkalmat kihasználva, másokkal együtt megszöktek. A kihallgatások hangneme rendkívül goromba volt; állandóan kivégzéssel fenyegetőztek. Időközben felbukkantak a Corvin közben nyugatról érkezett újságírók is. November 4-én este az egyik Corvin közi vezető a fogdába betérve közölte a foglyokkal, hogy ismét megkezdődött a harc a függetlenségért, de nem lesznek egyedül, mert az amerikaiak biztosan segítenek katonasággal, fegyverekkel, felszereléssel.[27]

Kelemen Ágnest – róla már írtunk – a Koltói Anna Kórházból

[25] Ugyanott.

[26] Budapesti Fővárosi Bíróság Tnb. I. 9045/1959/4. sz.

[27] BPA B. 21/1957/a. Kovács Antal visszaemlékezése.

vitték a Práter utcába, majd a Corvin közbe, ahol igen durva fenyegetések közepette kihallgatták. Természetesen őt is arról faggatták, milyen pincék és börtönök vannak a pártbizottság székháza alatt, de nem tudott felvilágosítást adni. „Semmire sem adtam választ nekik, azzal, hogy egy véletlen folytán kerültem a pártházba, és ha tudtam volna, hogy ott pince is van, nyilván oda mentem volna."[28]

Forgó Józsefet, a székház fűtőjét is meghurcolták. November 2-án délután hat fegyveres ment a lakására, és elvitték azzal, hogy neki tudnia kell, hol van a székház titkos pincéje. Forgó közölte velük, hogy ilyen ott soha nem volt. Az Erkel Színházba vitték, ahol hárman hallgatták ki. Egyik kihallgatója, aki minden bizonnyal a téren végzett kutatásokat vezette, egy alezredes volt. Forgó bajban volt, hiszen nem tudott semmilyen pincéről, semmilyen titkos lejáratról. De többen is kérdéseket tettek fel, kiabáltak, fenyegették, hogy neki tudnia kell a lejáratról, a börtönről, mert ott több százan vannak. Hosszas huzavona után végül is, miután meggyőződtek róla, hogy tőle nem kaphatnak segítséget, elengedték.[29]

Ugyancsak a Baross tériek egyik részlege hajszolta azt a mérnököt, aki állítólag részt vett a nem létező Köztársaság téri pincebörtönök építésében. Tíz fegyveres „nyomozó" feladata volt az előállítása. Mintegy tizenkét-tizenöt tagú fegyveres különítmény valósággal megszállta Kiss Pálék lakását a Rákóczi út 30-ban. Többségük civil ruhában, nemzeti karszalaggal, mások katonaruhában, géppisztollyal. Ennek a csoportnak a vezetője, egy esőköpenyes férfi, Kiss Pált kereste, aki nem tartózkodott otthon. Feleségére géppisztolyt szegeztek, és igen durva szitkozódások és fenyegetések közepette követelték, mondja meg, hol tartózkodik a férje. Nem tudta, és nem is akarta megmondani. Erre megfenyegették, hogy apró gyermekeivel együtt őt viszik el, amennyiben a férje nem kerül elő. Az egyik fegyveres a hároméves kisgyermeket kezdte vallatni apja tartózkodási helyéről, míg egy másik Kissnét fenyegette géppisztollyal, sőt a fegyvert többször el is sütötte a padló felé. Az egész lakást felforgatták, majd

[28] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 85. old.
[29] BPA B. 21/1957/a. Forgó József visszaemlékezése.

Kiss Pálnét és a két gyereket a szomszéd lakóhoz vitték, akit szintén kihallgattak. Ezek után eltávoztak azzal, hogy „amennyiben nem kerül elő a férje, Kiss Pálnét fogják elvinni".[30]

Lendvai Zoltánt először október 27-én kereste a lakásán egy négy főből álló fegyveres csoport. Ketten bementek, kettő pedig az ajtóban maradt. Igazoltatás után eltávoztak, de 30-án este ismét visszajöttek, és Lendvai Zoltánt a Víg utcai rendőrkapitányságra vitték. A második emeleti parancsnoki szobában kihallgatták. Lendvai nem titkolta, hogy párttag, kommunista. Kihallgatása alkalmával többször is súlyosan bántalmazták, majd fogdába zárták. Másnap újból kihallgatták, és azzal fenyegették, hogy felakasztják. De november 3-án kiengedték.[31]

Fehér László lakásán 31-én tizenöt fegyveres jelent meg. A feleségét keresték, de az még nem volt otthon. Így Fehér Lászlót igazoltatták, és miután kitűnt, hogy a pártközpontban dolgozik, letartóztatták. Átkutatták a lakást, megtalálták a kitüntetéseit és igen sok könyvet. Ezek láttán az egyik megjegyezte: – Ezekből a könyvekből, úgy látom, hogy maga ortodox marxista.[32] Fehér Lászlót először a Baross tér 19-be vitték, ahol kihallgatták. Főleg az iránt érdeklődtek, hogy milyen munkakörben dolgozik a pártközpontban. A kihallgatás befejeztével a Kilián-laktanyába szállították, ahonnan november 3-án átvitték a Gyűjtőfogházba. Az őt őrizetbe vevő csoport parancsnoka egyébként a Baross téri T. L. volt, aki a Köztársaság téren is jelentős szerepet játszott.[33]

November 1-én késő este letartóztatták lakásán Sz. Klára könyvtárost. Három géppisztolyos fiatalember kísérte be a Práter utcai fogdába. Azzal gyanúsították, hogy az ÁVH-nál dolgozott. S bár ez nem felelt meg a valóságnak, amit igazolványaival is bizonyított, állítását nem fogadták el. A teremben, ahová vitték, már sokan voltak. A rabokra három géppisztolyos vigyázott. A foglyok száma óráról órára nőtt. Sz. Klárának szerencséje volt,

[30] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Kiss Pálné tanúvallomása.

[31] Budapesti Katonai Bíróság E. V. V. 5/1958. sz. Lendvai Zoltán tanúvallomása.

[32] BPA B. 21/1957/a. Fehér László visszaemlékezése.

[33] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Fehér László tanúvallomása.

mert a Práter utcai fogdában megjelent egy újságíró, aki igazolta, hogy nem dolgozott az ÁVH-nál, így elengedték.[34]

Az egyes ellenforradalmi alakulatok, amelyek már mint nemzetőr részlegek működtek, vagy pedig a kapitányságok, ügyészségek elfoglalása után rendőri és ügyészi hatóságként jelentkeztek, nemcsak a saját működési területükön folytattak letartóztatásokat és házkutatásokat, hanem a bejelentések, feljelentések, valamint a megszerzett iratok, dokumentumok alapján a legkülönbözőbb más városrészekben, kerületekben, sőt vidéki városokban és községekben is. Így a Víg utcai ellenforradalmárok, miután 30-án este a kerületi rendőrkapitányság végleg és szilárdan a kezükbe került, működési területüket kiterjesztették a VIII. kerület határain túlra. November 2-án délelőtt például letartóztatták Kovács Miklósnét, aki a XI. kerületi Dinnye utcában tartózkodott a húgánál. Bekísérték a Víg utcai kapitányságra, és kihallgatták. Kommunista funkcionáriusok után érdeklődtek tőle, fényképeket mutattak neki, és azt kérdezték, hogy kiket ismer az illetők közül. Kovács Miklósnét nem bántották, csak fenyegették, de látta, amint egy idős embert vittek kihallgatásra, akit igen csúnyán bántalmaztak. Kihallgatója azzal dicsekedett, hogy „... azt a férfit ő hallgatta ki". Egyébként Kovácsnén kívül kerestek a lakás tulajdonosát, Diósi Imrét is, aki a Budapesti Pártbizottságon dolgozott. A Köztársaság térre akarták vinni, hogy mutassa meg a föld alatti börtönöket.[35]

A Víg utcai kapitányság úgynevezett politikai csoportjához egymás után hozták be a letartóztatottakat. Előállítottak többek között a Népszínház utca 16-ból egy ÁVH-s főhadnagyot, máshonnan egy tartalékos honvéd ezredest. Letartóztatták az egyik gyufagyár igazgatóját, s elfogtak egy karhatalmistát, aki a Rádió védelmében vett részt. A foglyokat mind fenyegették, többségüket bántalmazták, majd átkísérték a Kilián-laktanyába. Ez az úgynevezett politikai csoport vidékre is küldött fegyvereseket letartóztatások és „reakciós fészkek felszámolása" céljából. A csoport azzal a kifejezett céllal jött létre 31-én, hogy „kommunistaellenes nyomozást" folytasson.

[34] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 66–67. old.

[35] Budapesti Katonai Bíróság E. V. V. 5/1958. sz. Kovács Miklósné tanúvallomása.

Kiterjedt hajszát folytattak Bíró László ellen, aki évekig a VIII. kerületi pártbizottság titkára, majd a Budapesti Pártbizottság egyik osztályvezetője volt. Október 31-től november 3-ig mindennap keresték: lakásán, barátainál, mindenütt, ahol feltételezték, hogy megtalálhatják.

Az említett kommunistaellenes nyomozással megbízott részlegnél nagy mennyiségű pénz, óra, ruhanemű, ékszer halmozódott föl. De szép számmal gyűltek össze személyi igazolványok, párttagsági könyvek is, mert ezeket minden házkutatás alkalmával elvették a letartóztatottaktól.

Apróságnak tűnő, de jellemző epizód, hogy a Baross tériek egyik fegyveres osztaga megszállta a párt Központi Vezetőségének apparátusához tartozó egyik bölcsődét és óvodát a Bezerédi utcában. Átkutatták az egész gyermekotthont, és összeszedték a gyerekek egészségügyi törzslapját, mivel ezeken fel volt tüntetve a szülők neve, beosztása és lakcíme.[36] November 1-én egy tizenöthúsz tagú fegyveres csoport elfoglalta, és november 5-ig ott tartózkodtak.

Itt térnénk vissza annak a pénznek a sorsára, amelyet a Budapesti Pártbizottság gazdasági osztályának vezetője, Kertész István azért hozatott el a bankból, hogy az esedékes fizetéseket a budapesti és a kerületi bizottságok munkatársai számára biztosítsa. A pénzt Várnai Vilmosné kezelte. A támadás megindulása után, mielőtt a kazánházba lement volna, az egyik páncélszekrénybe betett belőle hatvanezer forintot, és a kulcsot magához vette. Amikor Várnainét a kazánházból kihurcolták, a nagy izgalomban és zűrzavarban elvesztette a kézitáskáját, összes irataival együtt. Sikerült épségben kikerülnie a házból és a térről, de már október 31-én délelőtt hat fölfegyverzett férfi kereste a lakásán. A fegyveresek megmutatták Várnainé személyi igazolványát, és megkérdezték, hogyan került az igazolvány a pártbizottság pincéjébe. Várnainé megmondta, hogy ott van a munkahelye és 30-án a pincében volt. Ezután kényszerítették, hogy menjen velük a Köztársaság térre.[37]

[36] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz. Donáth Irma csecsemőgondozónő tanúvallomásából.

[37] Budapesti Fővárosi Bíróság Tnb. I. 9045/1959/4. sz. Várnai Vilmosné tanúvallomása.

Várnai Vilmos nem engedte el egyedül a feleségét, ő is vele ment. A székházhoz érve követelték, hogy Várnainé mutassa meg a „titkos föld alatti folyosókat" – természetesen hiába. Akkor a pincében megparancsolták Várnainénak, hogy vezesse fel őket abba a szobába, ahol dolgozott. Itt azután észrevették a páncélszekrényt, s most azt követelték, hogy adja át a kulcsát. Az asszony elmondta, hogy elvesztette a táskáját, amiben a kulcs is volt. Ketten – sűrű fenyegetések közepette – ismét levitték őt a pincébe, hogy keresse meg a táskát, de nem találták sem a táskát, sem a kulcsot. Időközben a szobában maradt fegyveresek szétlőtték a páncélszekrény zárját. Mire Várnainét visszakísérték a szobába, a pénzt már kivették a páncélszekrényből. A csoport vezetője a hatvanezer forintot és a páncélszekrényben talált iratokat magához vette, majd kikísérték őket, és közölték, tartózkodjanak a lakásukon, mert ha szükség lesz rájuk, értük mennek a titkos folyosók ügyében. Másnap valóban újból megjelentek, házkutatást tartottak, feldúlták a lakást. Várnai Vilmost letartóztatták és a Corvin közbe vitték, ott kihallgatták, majd a Práter utcai fogdába kísérték a többi letartóztatott közé.[38]

Azok a fegyveresek, akik a pénzt elvették, a Práter utcai csoporthoz tartoztak. Zsákmányukat nem adták át a parancsnokságnak, hanem egyszerűen eltulajdonították és szétosztották maguk között. Különben ők voltak azok, akik november 4-én kivégezték egyik társukat mint árulót, mert azzal gyanúsították, hogy a Práter utcai iskolából az ott fogva tartott letartóztatottakat ki akarja szabadítani.[39]

Október 31-én a Baross téri központ parancsa alapján a VII. kerületi „forradalmi bizottságtól", valamint a Péterfy Sándor utcai Kórházból ellenforradalmárok érkeztek az Ajtósi Dürer sor 21-be, a pártfőiskola épületébe. A parancs úgy szólt, hogy vegyék birtokba az épületet. November 1-én a Péterfy Sándor utcai Kórházból új parancsnok érkezett, aki őrszolgálatot szervezett; fegyvereseket állítottak a portásfülkéhez és az épület bejáratainál, átkutatták a főiskolát, fegyvereket kerestek, de mindössze három ismétlőpisztolyt találtak. Még november 1-én hozzákezdtek a

[38] Ugyanott.

[39] Budapesti Fővárosi Bíróság Tnb. I. 9045/1959/4. sz.

második emeleten egy külön rész berendezéséhez, mondván: Nyugat-Németországból egy kórházi szerelvényt várnak. A pártfőiskolát elfoglaló fegyveresek parancsnoka Tóth Ilona doktornő volt, a Péterfy Sándor utcai Kórházban működő egyik ellenforradalmi szervezet vezetője, aki később részt vett egy brutális gyilkosságban is.[40]

1-én és 2-án a pártfőiskola hallgatói közül többen telefonon érdeklődtek. Tóth Ilona úgy intézkedett, hogy minden érdeklődőt hívjanak be. Akik aztán megjelentek, azoktól elvették a párttagsági könyvüket és felírták a címüket. Ezenkívül összeszedték az iskola oktatóinak és hallgatóinak munkakönyveit, és elvitték először a Baross térre, majd a Péterfy Sándor utcai Kórházba, az ott székelő ellenforradalmárok irattárába. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy miért volt szükségük a pártfőiskolán szerzett dokumentumokra.[41]

Bár Nyugat-Németországból nem jött kórházvonat, de feltűnt egy ismeretlen férfi, aki állítólag onnan érkezett. Tóth Ilonával lakott egy szobában, és együtt intézkedtek. Később, amikor a helyzet kedvezőtlenül alakult számukra, Tóth Ilona és az illető férfi a pártfőiskola hátsó udvarán, a kerítésen keresztül, két bőrönddel megszökött.[42]

Különben a Péterfy Sándor utcai Kórház egy részét a felkelők még 25–26-án megszállták, és november 4-e után ide vonultak vissza a Baross tériek és más felkelő csoportok. A kórházban levő ellenforradalmárok elkergették vagy megpróbálták elkergetni a számukra megbízhatatlanokat. 1956 novemberében, sőt még de-

[40] A fiatal orvosnő az ellenforradalom napjaiban fegyvereseket toborzott. Egyik munkatársa és közvetlen segítője a második világháború után több mint három évet töltött börtönben, mint háborús bűnös. Tóth Ilona és e társa november 4-e után is folytatta a szervezkedést, csoportot alakítottak, röpiratot gyártottak. November 18-án este, röpiratszórás közben, lefogtak egy Kollár István nevezetű segédmunkást, aki látta, amint szórták és ragasztották a röplapokat. Azzal vádolták Kollárt, hogy el akarja őket árulni, és ezért a Domonkos utcai kórházba vitték, ahol bestiális módon meggyilkolták. Először elaltatták, majd benzines injekciót fecskendeztek bele. Ettől még nem halt meg ezért Tóth Ilona orvosnő zsebkésével többször szíven szúrta. (Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 38. old.)

[41] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Tb. 46/1960/5. sz.

[42] Ugyanott.

cemberében is, az ellenforradalmi csoportoknak titkos bázisuk volt a kórházban.

November-decemberben a kórház területén tartott razziák során nemcsak nagy mennyiségű fegyvert, lőszert, kézigránátot, de adó-vevő készüléket és nitroglicerint is lefoglaltak. November 20-a körül az MSZMP VII. kerületi ideiglenes intéző bizottságának néhány tagja kint járt a Péterfy Sándor utcai Kórházban, egyrészt a kórház ügyeinek rendezése, másrészt az ottani pártszervezet megalakítása végett. Ekkor derült ki, hogy a Köztársaság téri székházból összeszedett holmik egy részét odahordták.[43] Így a kórházban találtak meg huszonhárom írógépet, egy számológépet, két rádiót, három kerékpárt, egy mentőládát, egy rekamiét, konyhafelszerelési tárgyakat, továbbá tizennégy szőnyeget, öt paplant, kilenc tollpárnát.[44]

Már szóltunk róla, hogy a VII. kerületi pártbizottságot a felkelők 29-én elfoglalták. Két nap múlva nemzetőr-igazolványokat, rendőr- és katonaruhát, felszerelést szereztek a Corvin közi parancsnokságtól. 31-én és 1-én vita támadt közöttük azon, hogy részt vegyenek-e a letartóztatásokban vagy sem. A vitában azok kerültek többségbe, akik a részvétel mellett voltak, és a parancsnokváltás is ennek alapján történt. Bekapcsolódtak a járőrszolgálatba, körzetet kaptak. November 2-án a Corvin közi parancsnokság huszonhárom névre szóló nemzetőr-igazolványt juttatott a csoport tagjainak. (A fegyveresek egy része nem volt hajlandó a nevét és adatait megadni, így csak azok kaptak igazolványt, akik ennek eleget tettek.) Ez egyben azt is jelentette, hogy november 2-re a VII. kerületi pártbizottság épületében levő felkelőket katonai egységbe szervezték. Új fegyvereket kaptak, és az új parancsnok az eddiginél „hatékonyabb" feladatokat akart megoldani.

Elfoglalták a VII. kerületi Tanács épületét is, ahol megalakították a kerületi „forradalmi bizottságot". Ennek tagjai többségükben a fegyveresekből kerültek ki, s elnökké is e fegyveres csoport vezetőjét választották. 30-a után ez a csoport is új erők-

[43] BPA B. 21/1957/a. Pusztai Jánosnak, a Köztársaság téri pártház gondnokának visszaemlékezése.

[44] Pest megyei Bíróság Népbírósági Tanácsa Nb. 002/1957/5. sz. Jegyzőkönyv. Felvétetett 1957. április 9-én a Péterfy Sándor utcai Kórház igazgatóságán.

kel bővült. Rajokat, szakaszokat hoztak létre, őrséget állítottak, megszervezték a járőrözést, a razziákat. Részt vettek házkutatásokban, előállításokban, és hozzáfogtak a tanács apparátusának átalakításához. 31-én százötven új géppisztolyt és nagy mennyiségű lőszert kaptak, s a Baross tériek irányításával folytatták akcióikat.

Október 31-e után őrséget adtak a Köztársaság téren, ahol folyt az állítólagos börtön keresése. Majd az egyik raj a börtön feltárása céljából a Baross téren is ásatásokhoz kezdett. Ez a csoport 4-én a Royal-szállóba vonult vissza, egyes részlegei pedig a Divatcsarnokot szállták meg.[45]

Említettük, hogy 31-től a korábban kisebb jelentőségű csoportocskák is számszerűen megerősödtek. Ilyen volt például a Wesselényi utcai csoport, amely önmagát Wesselényi-zászlóaljnak nevezte. Egyébként ez a csoport 31-én a szabók szakszervezetének Almássy téri székházába költözött át, mert az előző hely a Wesselényi utca 49. számú házban már szűknek bizonyult. November 1-én „forradalmi bizottmányt" választottak, új katonaruhát, fegyvereket, lőszert kaptak. Kihirdették azt is, „... hogy mától kezdve mint katonaság működnek. Ha valaki el akar távozni, csak engedéllyel mehet; minden napra harminc forintot kapnak, és mindenki fegyverhasználati jogosítványt kap". Tudomásukra hozták továbbá, hogy mivel ők nemzetőrök, tehát katonák, igazolványuk feljogosítja őket arra, hogy igazoltassanak. Ha olyan emberrel találkoznak, akinek nincs megfelelő igazolványa és fegyverrel rendelkezik, attól azt el kell venni, sőt a parancsnokságra be kell kísérni. Azt is közölték, hogy rendszeres fegyveres kiképzést kapnak.[46]

Ezek az intézkedések azt mutatják, hogy csökkenteni próbálták az anarchiát, s a fegyveres felkelőket valamiféle központi irányítás alá akarták vonni. De még inkább mutatják azt a folyamatot, hogyan válnak a fegyveres „felkelők" a hatalom elismert részeseivé, sőt tényleges birtokosaivá. Mert nem őket olvasztják be, hanem ők olvasztanak be, nem őket szelídítik meg, hanem ők vonzzák magukhoz egy részét a hatalom birtoklóinak

[45] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 11806 8/1958. sz.
[46] Ugyanott.

azért, hogy az egészet megszerezzék. Azon rendőrtisztek és katonatisztek közül, akiket 30-a után a nemzetőrség keretében a „felkelőkhöz" küldtek tanácsadóként vagy segítőként, sokakat az a cél vezetett, hogy megpróbálják befolyásolni, visszatartani az atrocitásoktól a fegyveres csoportokat. Ez azonban hiú ábrándnak bizonyult. Vagy teljesen át kellett állniuk az ellenforradalom oldalára, vagy gyanúsak lettek, veszélyes helyzetbe kerültek, elszigetelődtek s menekülniük kellett.

Mindenesetre az Almássy tér 2-be befészkelődött fegyveresek is nagyobb szabású razziákat szerveztek, az utcákon igazoltattak, házkutatásokat tartottak és letartóztatásokat végeztek. A Corvin köziek utasítására az Almássy térről egy raj a Vas utcai kórházban őrséget rendszeresített, hogy a kórházban levő sebesült kommunisták ne tudják elhagyni az épületet. Egy másik raj az utcai igazoltatásokat és razziákat gépjárművek szerzésére használta föl.[47]

Nemegyszer találomra randalíroztak. Végigrazziázták például a Majakovszkij utca egy részét. A Majakovszkij utca 15. számú ház második emelet 11-es lakásába Viczián Józsefhez 1-én hatoltak be. Házkutatást tartottak, igazoltatták, és szidalmazták Viczián, bár nem tartóztatták le. Ugyanezen a napon a déli órákban betértek a Majakovszkij utca 31. számú ház földszint 10-be, Jankó Sándor lakásába. Mindenkit, aki a lakásban tartózkodott igazoltattak, majd minősíthetetlen hangon szidalmazták az ott levőket, mondván: „... kommunisták és fegyvert rejtegetnek". Jankó Sándortól el is vették a személyazonossági igazolványát és a pártkönyvét. Itt, ebben a lakásban tartóztatták le Jankóné öccsét, Sipos Pál egyetemi hallgatót azért, mert kommunista volt. Őket az albérlőjük jelentette fel.[48]

A VII. kerület Kertész utca 4. szám alatti, második emelet 11. számú lakásba ugyancsak behatolt október 27-én este egy fegyveres csoport. Rácz Imrét keresték, aki nem volt otthon, csak a felesége. Őt a falhoz állították. A csoport parancsnoka kijelentette: – Most meg akarok fizetni azért, amiért a börtönben voltam. – Ezután eltávoztak, de másnap egy nagyobb csoport tért

[47] Ugyanott.

[48] Ugyanott. Sipos Pál és Jankó Sándor tanúvallomásából.

vissza. A lakásban senki nem tartózkodott. Nyomozni kezdtek Rácz Imréné tartózkodási helye után, meg is találták a Dohány utca 56. számú ház egyik lakásában. Visszavitték eredeti lakásába, ahol mintegy tíz-tizenkét fegyveres tanyázott. Itt közölték vele, hogy a lakást lefoglalták.[49] A Madách téren és a környékén is tartottak razziákat, behatoltak lakásokba, pincékbe, padlásokra.

Október 30-a után mind sűrűbbé váltak a fölfejlődő ellenforradalmi alakulatok közötti tárgyalások, fokozódott a kapcsolatok kiépítése. A már említett Wesselényi-zászlóalj parancsnoksága például nemcsak a Baross tériekkel és a Corvin köziekkel működött együtt, hanem november 2-án már a Széna tériekkel is felvette a kapcsolatot.

November 3-án reggel a Wesselényi-csoport parancsnokságára két osztrák férfi érkezett, akik közölték, hogy felkelő központokkal kívánnak érintkezésbe lépni. Elkísérték őket a Corvin közbe, majd a Corvin köz egyik parancsnokával a Kilián-laktanyába Maléterhez, aki éppen az Országházban tartózkodott. Utánamentek, de az Országházban sem tudtak vele tárgyalni, ezért a Budapesti Főkapitányságra mentek, ahol végre sikerült Király Bélával találkozniuk. A tanácskozás során a két osztrák közölte, amennyiben írást visznek arról, hogy a felkelőknek fegyverre van szükségük, úgy Bécsből komoly mennyiségű fegyverzetet, például Thompson típusú géppisztolyokat tudnának szállítani. Javaslatuk az volt, hogy a fegyvereket Bécsből vöröskeresztes gépkocsival szállítsák a mosonmagyaróvári vöröskeresztes raktárba, onnan pedig Budapestre. Király Béla közölte, hogy a segítségre szükség van, csak óvatosan kell cselekedni.

A IX. kerületben is több fegyveres csoport jött létre: a Tompa, a Berzenczey, a Liliom és a Ráday utcai, a Ferenc körúti és a Bakáts téri csoportok. E csoportok 24-én hajnalban egyenként körülbelül tizenöt-harminc fegyveresből álltak. Az említett utcákban elfoglaltak egy-egy házat, illetve egy-egy emeletet vagy pincét. 26-ig többségében önálló csatározásokat folytattak, ettől kezdve a Kilián-laktanya és a Corvin közi parancsnokság vezetése alá kerültek.

[49] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118068/1958. sz.

A Tompa utca 10. számú házban 24–25-én egy tizenöt-húsz főnyi csoport működött; 30-a után számuk kétszázra szaporodott.[50] E csoport is szép számmal hajtott végre letartóztatásokat.

A Ráday utcai diákotthonban székelő fegyveres csoport diákokból, ifjúmunkásokból és bűnöző fiatalokból alakult. Teherautókat és személygépkocsikat szereztek, amelyeket felhasználtak arra, hogy házakat, lakásokat rohanjanak meg. Razziázó csoportokat létesítettek; ők tartóztatták le többek között Ács Imre, Solti József, Toldi Ferenc pártfunkcionáriusokat. Letartóztatást foganatosítottak és házkutatást tartottak Győri Józsefnél, Jancsik Mihálynál, Abai Sándornál, Szekeres Károlynál és Takács Imrénél.[51]

A Berzenczey utca 13. számú házban egy egész emeletet foglaltak el a felkelők. A létszám itt is 31-én ugrott meg. November 3-án egy „gyanús egyént" lelőttek. Október 31-től november 3-ig huszonkét karhatalmistát tartóztattak le.[52]

Ez a csoport foglalta el a Pannónia utcai belügyi garázst, mégpedig a következőképpen. Tudomásukra jutott, hogy a Belügyminisztérium egyik gépkocsivezetője bizonyos időközönként felhívja a feleségét. Egy fegyveres csoportot odaküldtek, de az asszony nem volt hajlandó elárulni a férje tartózkodási helyét. Ekkor az úgynevezett elhárító részleg vezetője manőverhez folyamodott. A szomszéd lakásba, ahol a telefon volt, átküldte két emberét, azok lehívták a sofőr feleségét azzal, hogy a férje keresi telefonon. Amikor a telefonhoz ért, közölték vele, hogy a vonal megszakadt, de a férje valami fontosat akart mondani, ezért hívja fel ő. Mikor ezt megtette, a telefont kivették a kezéből, és közölték a férjével, hogy feleségét túszként őrizetbe veszik, ha nem mondja meg, hol a szolgálati helye.[53] Így hatoltak be a Pannónia utcai garázsba, ahonnan huszonöt géppisztolyt, huszonöt puskát, hat Pobeda személygépkocsit és egy Csepel teherautót szereztek.

Egy másik akciójuk során fegyvereseket küldtek az István Kórház közelébe, akik a vidékről élelmiszerrel érkező teherautó-

[50] Budapesti Fővárosi Bíróság B. II. 5652/1957/17. sz.
[51] Fővárosi Bíróság B. 135308/1958/27. sz.
[52] Ugyanott.
[53] Budapesti Fővárosi Bíróság B. II. 5652/1957/17. sz.

kat lefoglalták, és a hozott élelmet a Ferenc tér 15. számú házba szállították. Ilyen módon három teherautó-rakomány élelmiszert biztosítottak – akkor már nemzetőr – alakulatuk számára. A Vöröskereszttől is nagy mennyiségben szereztek élelmet, valamint civil ruhát, s ezt szétosztották az alakulat tagjai között.

Korántsem a teljesség igényével felsorolunk még néhányat „harci" cselekményeik közül. Letartóztatták Ruscsák Lajos nyugalmazott rendőr alezredest. Az alakulat helyettes parancsnoka és nyolc fegyveres Ruscsák Lajost először a Köztársaság térre vitték, megmutatták neki a meggyilkolt és felakasztott karhatalmistákat, pártfunkcionáriusokat, s közölték vele, hogy „ő is erre a sorsra jut". Utána a Ferenc tér 15-be vitték, ahol igen drasztikus módon hallgatták ki. Több napon keresztül vallatták, majd november 3-án este a Budapesti Főkapitányságra kísérték. November 1-én egy másik fegyveres csoportjuk Izsó István törzsőrmester lakásába hatolt be, ott házkutatást tartottak, majd utasították Izsót, hogy másnap reggel nyolc órakor jelentkezzen a Corvin közben a parancsnokságon. Azután távoztak, de még aznap éjjel újabb három ismeretlen fegyveres ellenforradalmár jelent meg Izsó Istvánért. Először a Corvin közbe, majd a Práter utcai iskolába vitték, ahol máig is tisztázatlan körülmények között tarkón lőtték.[54]

Behatoltak a Mester utca 34. számú házba, Józsika Ferenc nyugdíjas lakásába is. A lakást feldúlták, majd fenyegetőzések közepette eltávoztak. Este újból visszatértek, addigra azonban Józsika Ferenc már nem volt otthon. Most már alaposabb házkutatást végeztek, meg is találták a házigazda párttagsági könyvét. Ezt az asztalra helyezték, körülrakták kézigránáttal, és egy papírt tettek mellé a következő felírással: „Ezért még meglakolsz".

Október 31-én előállították Kuszenda Miklóst is. Érte valóságos hajsza indult, mert megtudták róla, hogy valamikor a Köztársaság téri pártházban dolgozott, és ki akarták faggatni az állítólagos börtönökről. Miután elfogták, elvitték a Ferenc tér 15-be, s többször kihallgatták. A kihallgatásokon minden egyes alkalommal „... a föld alatti börtön lejáratát akarták megtudni".

[54] Ugyanott.

Kuszenda semmilyen felvilágosítással nem tudott szolgálni. Több alkalommal súlyosan bántalmazták, meghurcolták. Végül visszakerült a Ferenc tér 15-be, ahonnan sikerült egy motorkerékpárral megszöknie.[55]

A Tűzoltó utcában egy eléggé sajátos politikai arculatú fegyveres alakulat jött létre. Vezetőjét a 31-i Kilián-laktanyai tanácskozáson szintén beválasztották abba a bizonyos forradalmi karhatalmi operatív bizottságba, és egyben tagja lett a Király Béla vezetésével működő Karhatalmi Tanácsnak is. Ez a csoport határozottan a Nagy Imre-kormány mellett volt, azt támogatta. Követelték a Dudás-féle fegyveres testület feloszlatását, és az elsők között voltak, akik szorgalmazták a nemzetőrség létrehozását. 31-e után minden bizonnyal emiatt kerültek egyre elszigeteltebb helyzetbe. Mindamellett ők is szereztek teherautókat, személygépkocsikat, fegyvereket, s kiadtak orosz nyelvű röpiratokat. Október 30-tól november 3-ig mintegy harminc kommunistát tartóztattak le, s közülük nem egyet igen brutálisan hallgattak ki.[56] Bár november 3-án a fóti fegyverraktárból teljesen új géppisztolyokat, géppuskákat, golyószórókat, kézigránátokat, s nagy mennyiségű lőszert kaptak, ez nem változtatott azon a tényen, hogy amilyen mértékben a politikai harc szférájában Nagy Imre és hívei elszigetelődtek, úgy a fegyveres harc szférájában is elszigetelt állapotba jutottak a hozzájuk szorosabban tapadó erők, köztük a Tűzoltó utcaiak.

A IX. kerületi pártbizottságot az ellenforradalmárok október 31-én végleg elfoglalták és megszállták. Ott voltak köztük azok az egyetemisták – főképp az orvosegyetemről –, akik részt vettek a Köztársaság téri eseményekben is: A. E., B. P., Sz. I. és a vezetőjük, R. I., akiről már említést tettünk a Köztársaság téri harcok tárgyalása során. (Vezetőjük és a csoport jó néhány tagja november 4-e után csatlakozott a Péch Géza vezette titkos ellenforradalmi szervezethez.) A székházban találtak többek között ötven darab jegyzőkönyvet, szívópapírt, sokszorosítógépet. A jegyzőkönyveket áttanulmányozták, majd a Corvin közbe vitték, a szívópapírból pedig röpiratokat készítettek. Ők is új fegy-

[55] Ugyanott.
[56] Ugyanott.

vereket kaptak. Különösen fontos feladatuknak tartották, hogy a környékbeli klinikákon részt vegyenek a bizottságok, munkástanácsok újjáalakításában, gyűlések szervezésében, röpiratok készítésében. Amikor a pártbizottság székházát visszafoglalták tőlük, az épület pincéjében jelentős mennyiségű géppisztolyt, hozzávaló lőszert, pisztolyokat, puskákat találtak.[57]

A „Szabad Nép" székházát elfoglaló, Dudás vezette fegyveresek is kivették a részüket a hajszából. Ők is igyekeztek fölkutatni és letartóztatni azokat, akik szerintük valamit tudhatnak a székház alatti börtönökről. Dudás így próbálta behozni helyzeti hátrányát, ami többek között abból adódott, hogy csoportja később, és viszonylag csak kis erővel kapcsolódott be a Budapesti Pártbizottság székházának ostromába. Annál nagyobb hangoskodással, nyilatkozatokkal, beszédekkel magyarázta az eseményt. Fegyvereseket küldött a térre, hogy biztosítsák az ásatásokat. Már 30-án este elkezdték ezt a zajos fölhajtást. Szereztek két gépkocsit, s volt egy címük is; a Kertész utca 50-ben vagy a környéken lakik a pártbizottság egyik alkalmazottja, aki ismeri a titkot. Megszállták az említett házat, de ott nem lakott olyan ember, aki valaha is dolgozott volna a Budapesti Pártbizottságon. Akkor elmentek a Majakovszkij utcába, a Teréz-templommal szemben levő házba. Ott ugyanez megismétlődött. S bár nem találták azt, akit kerestek, de véletlenül lakott ott egy gépkocsivezető, aki az ÁVH-nál dolgozott. Őt fogták el, és bevitték a Deák téri főkapitányságra. Ezután Zuglóba mentek, mert úgy tudták, hogy a 44-es villamos végállomásának környékén lakik egy pártbizottsági alkalmazott. Másfél óráig folyt a hajsza, eredmény nélkül. Ezért a XIV. kerületi kapitányságra mentek, és megpróbálták a kapitányságon levőket is bevonni a keresésbe. Olyan információt is kaptak, hogy a Lágymányosi Dohánygyárban dolgozik valaki, aki a pártbizottság munkatársa volt, így oda is kimentek.

Miközben a hajszát szervezték, gondoskodtak újabb fegyverek beszerzéséről is. Dudás ehhez ilyen megbízólevelet adott: „A Magyar Forradalmi Nemzeti Bizottmány és Katonai Tanács meghatalmazza . . . bajtársat, hogy a honvédséggel megértesse a for-

[57] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. 118016/1958/2. sz.

radalom célkitűzéseit, és egyben megparancsolja a honvédség, a rendőrség és a fegyveres ifjúságnak, hogy parancsait a független magyar haza parancsának tekintsék. Budapest, 1956. október 31. *Dudás József*, az Országos Forradalmi Nemzeti Bizottmány elnöke."[58] Elég nagy mennyiségű fegyvert sikerült szerezniük. Csupán egyetlen akciójuk során, 1-én, nyolcvanhárom darab karabélyt, öt géppisztolyt, öt pisztolyt szereztek a hozzávaló lőszerrel. Általában a különböző rendőri és katonai erőktől zsákmányolták a fegyvereket. November 1-én a „Szabad Nép" székházban tanyázó fegyveresek túlnyomó többsége géppisztollyal, pisztollyal, rengeteg kézigránáttal rendelkezett, géppuskáik, golyószóróik voltak. Két nagy szobát használtak fegyverraktárként. Az elfogottakat pedig a második emeleten külön erre a célra kijelölt szobában tartották.[59]

Dudás József mindenképpen arra törekedett, hogy a „Szabad Nép" székházában levő erőin kívül Buda minél nagyobb részére is kiterjessze befolyását. Ezért a II. kerületi úgynevezett nemzeti bizottság katonai parancsnokát kinevezte a budai fegyveres erők főparancsnokává. Székhelye a II. kerületi Tanács épületében volt. November 1-én össze is hívtak egy tanácskozást, ahol a II. kerület különböző fegyveres alakulatainak parancsnokai – főleg a Széna tériek – voltak jelen. Bejelentették, hogy Dudás József lett a forradalmi fegyveres erők főparancsnoka, továbbá, hogy a II. kerületi katonai parancsnokot Dudás alezredessé léptette elő, és hogy másnap, november 2-án Dudás József, mint főparancsnok megtekinti a Maros utcai, a Széna téri és a Szabadság-hegyen levő fegyveres alakulatokat. Elhatározták, hogy felveszik a kapcsolatot az I. és a III. kerületben levő összes fegyveres csoportokkal, azokat is hatókörükbe vonják, és megpróbálják elérni, hogy a II. kerületi katonai parancsnok tudta nélkül semmilyen jelentős intézkedést ne hozzanak.

Ezen a tanácskozáson a II. kerület katonai parancsnoka kifejtette: – Egyesek már – főleg írók – azt hiszik, hogy győzött a forradalom. De ezek tévednek. Az igazi forradalom még ezután fog kezdődni. – Abban is megállapodtak: „Természetes, hogy

[58] Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa Tnb. XV. 8023/1958/7. sz.
[59] Ugyanott.

elvtárs megszólítás semmi esetre sem lehet, mert elavult, bajtárs azért nem jó, mert nem vagyunk bajban, ezért a szabad, független magyar államban mindenki úr. Ezért a megszólítás is úr kell hogy legyen."[60]

A budai ellenforradalmi csoportok közül a Széna tériek váltak leginkább ismertté. Már 24-én hajnalban elfoglalták a földalatti gyorsvasút Széna téri felvonulási épületét. A történet itt is hasonló: kezdetben szervezetlenség és fegyelmezetlenség uralkodott, de már 25-én harcot folytattak az I., II. és III. kerületi rendőrkapitányságok és rendőrőrsök ellen. 25-e után csatlakoztak hozzájuk az oroszlányi rabmunkahelyről kitörtek közül több mint százan, és bár 28-án nagyrészt szétszórták őket, 29-én, Nagy Imre nyilatkozatát követően, új bátorságot merítve visszatértek a Széna térre. Új erőket toboroztak, nemzetőr-igazolványokat szereztek, és 30-án délután, miközben a Köztársaság téren folyt a brutális bosszúállás, újból megtámadták a II. kerületi pártbizottságot, amely 30-ig már több fegyveres támadást visszavert. 31-én el is foglalták, s az ott talált könyvek és iratok nagy részét elégették. 31-én elfoglalták a Maros utcai laktanyát is. A parancsnokság még aznap este sajtóértekezletet tartott további terveiről nyugati, köztük amerikai újságírók előtt. Az újságírók ennek során érdeklődtek: „... megkapják-e a külföldi csomagokat?"[61]

Azokat, akiket a pártbizottság és a laktanya elfoglalásakor letartóztattak, a laktanya mellett levő homokos lőtéren gyűjtötték össze. Sokuk kihallgatásán ott volt a Széna tériek parancsnoka is. A letartóztatottak száma óráról órára nőtt. November 3-án este már több mint száz őrizetest tartottak fogva.[62]

A Széna tériek hatókörébe 3-án a következő fegyveres ellenforradalmi alakulatok tartoztak: a Széna téri, a Maros utcai és a szabadság-hegyi csoportokon kívül a II. kerületi pártbizottság Mechwart téri épületébe befészkelődött mintegy harminc fegyveres, az MHSZ Marcibányi téri épületében egy tíz-tizenöt tagú csoport, a pasaréti templom plébániaépületének egyik szobájában szintén egy tíz-tizenkét tagú csoport. 31-én este a Maros utcai laktanyában hatszáz fegyverest szerveztek katonai alakulat-

[60] Ugyanott.
[61] Ugyanott.
[62] Ugyanott.

ba, s ez a szám november 3-ig kétezerre emelkedett. Ők is létrehozták felderítő és elhárító szerveiket, melyeket a „Kék autóbuszosok csoportjának" neveztek, minden bizonnyal azért, mert kék autóbuszokon jártak. A „Kék autóbuszosok" 31-e és 4-e között főleg Budán és egyes dunántúli városokban tartóztattak le embereket. A laktanyában egy egykori horthysta főhadnagy vezetésével „operatív" csoport alakult, amely a letartóztatottak kihallgatásával foglalkozott.

Egyik különítményük még Győrbe és Szombathelyre is eljutott. Szombathelyen november 3-án elfoglalták a határőrlaktanyát.

Az október 31-én megválasztott operatív bizottságnak a Széna tériek egyik parancsnoka is tagja lett. Akárcsak a Corvin közben és a Baross téren, a nemzetőr-igazolványokat a Széna téren is a saját bélyegzőjükkel látták el. A Széna téri parancsnokság csak azokat a fegyvereseket ismerte el saját nemzetőreinek, akiknek igazolványain az ő pecsétje is rajta volt. November 1-én már mintegy ötven darab személygépkocsi felett is rendelkeztek.[63]

Akcióik jellege és iránya olyan volt, mint a többi ellenforradalmár csoportosulásé, ezért nem látjuk szükségesnek részletesen ismertetni. Csupán a felderítőszázad egyetlen csoportjának tevékenységével foglalkozunk. Ez a csoport néhány nap alatt tizennégy helyen tartott házkutatást, s a lakások többségéből nemcsak iratokat, igazolványokat, de a legkülönbözőbb értékeket is elvitt. A fegyveresek a felderítőszázad parancsnokától kapták a címeket, ez viszont az operatív részlegtől. Az operatív részleg kapcsolatban állt a Corvin köziekkel és a Baross tériekkel; tőlük is kapott neveket és címeket, részben a pártházban megkaparintott listákról. November 1-én például a Széna tériek megjelentek Marosán György Csévi utcai lakásán. Marosán Györgyöt és a nála tartózkodó Nagy Dánielt egy tehergépkocsin a Maros utcai parancsnokságra vitték. Azután a Mártonhegyi út 36-ba, Berta József lakására mentek, s bár a házmester közölte velük, hogy már voltak ott fegyveresek, akik nem találtak senkit és semmit és a lakást is lezárták, ennek ellenére egy létra segítségével a már betört ablakon bemásztak. Innen a Mártonhegyi

[63] Ugyanott.

út 27-be mentek, majd átkutatták a szomszéd házat, s ott megtalálták, akit kerestek. Közben egy másik fegyveres csoport érkezett, szintén ugyanezért az elvtársért, akit írásos elismervény ellenében át is adtak nekik.

A II. kerület Battai út 12/b-ben Muzserák Józsefet keresték, házkutatás közben meg is találták, s nyomban agyon akarták lőni. Hatéves gyermekére is puskát fogtak; az egyik fegyveres a padlóba lőtt. Mindez egy nap alatt történt, de még nem volt vége a napnak. Amikor a csoport visszatért a parancsnokságra, a felderítőszázad vezetőjétől újabb feladatot kapott. Békásmegyerre kellett kimennie, megadott címekre. Ott aztán többek között letartóztatták Békefi Gyulát. Házkutatást tartottak Farkas Imréné lakásán; férjét keresték, de nem találták. A gyerekeket pisztollyal megfenyegették. A kutatás során megtalálták Farkas Imréné párttagsági könyvét, amit az arcába vágtak.[64]

Másnap, november 2-án a csoport Visegrádra szállt ki. De volt egy feladatuk Tahitótfaluban is: Szabó Istvánnál házkutatást tartottak. Szabót géppisztollyal kényszerítették, hogy fölszálljon a tehergépkocsijukra. Dunabogdányban a tanács elnökénél és elnökhelyettesénél tartottak házkutatást; felforgatták Mezőfi Alfréd lakását is, őt pedig letartóztatták. Visegrádon a kórházat szállták meg, s az éjszakát ott töltötték. Szentendrén őrizetbe vették Baranyák Antalt; őt akkor már a szentendrei laktanyában tartották fogva; érte mentek és magukkal vitték.[65]

A felsorolt tények önmagukért beszélnek, és igazolják a Legfelsőbb Bíróság megállapítását: „A Széna téri csoport által 1956. október 31-től kezdődően megvalósított terror jellegű cselekmények bontakoztak ki." Sok esetben valósággal megrohanták a házakat, körbevették az épületeket; az elhurcoltakat és hozzátartozóikat fenyegették, bántalmazták.[66]

Az ellenforradalmi fegyveres csoportok fejlődésében nemcsak a központosítás, az összeolvadás folyamata ment végbe, hanem decentralizálódás is megfigyelhető volt. Az erősebb, népesebb fegyveres csoportokból kiváltak kisebb alakulatok, osztagok,

[64] Ugyanott.
[65] Ugyanott.
[66] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa Nbf. 5166/1958/25. sz.

amelyek új erőkkel gyarapodva kiterjesztették hatósugarukat, s így váltak tevékeny részesévé az eseményeknek. Ez történt többek között az úgynevezett szabadság-hegyi ellenforradalmi csoporttal is. Tagjai a Széna tériekből szakadtak ki, de továbbra is megmaradtak annak parancsnoksága alatt. Új fegyveresekkel bővítették soraikat, hogy valósággal rázúduljanak ellenségeikre.[67]

Október 30-tól november 3-ig a szabadság-hegyi csoport már századként működött, létszáma is tovább gyarapodott. Bőven ellátták őket fegyverekkel, és tevékenységüket kiterjesztették az egész Szabadság-hegyre.

A Széna téri parancsnok 31-én erősítésként a hegyre vezényelt a Maros utcából egy tizenhat tagú szakaszt, V. A. vezetésével. V. A. öt évet szolgált az idegenlégióban. Emberei azt a feladatot kapták, hogy segítsék a szabadság-hegyieket a nyomozómunka megindításában, és együtt vegyenek részt a Szabadság-hegy „megtisztításában". V. A. csoportja hamarosan huszonöt főre emelkedett, és ő lett az egész század helyettes parancsnoka is. Csapatához tartozott B. P., aki ugyan munkás volt, de figyelemre méltó politikai múlttal rendelkezett. 1944-ben a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségének tagjaként fegyveres kiképzést kapott, majd 1944. október 17-től halálfejes karszalaggal, felfegyverkezve az SS-ekkel és a nyilasokkal együtt részt vett különböző razziákban, amiért a felszabadulás után mint háborús bűnöst felelősségre vonták.[68]

November 2-án a szabadság-hegyi csoporthoz csatlakozott egy olyan személy, akinek már korábban is igen jó összeköttetései voltak az amerikai követségen. A vele kapcsolatban álló követségi tisztviselőt részletesen tájékoztatták mindenről, ami a Szabadság-hegyen és a Széna téren történt.[69] November 3-án a szabadság-hegyiek székhelyére nyugatnémet, francia és angol újságírók érkeztek, akiknek a parancsnok sajtóértekezletet tartott. Ismertette a felkelés történetét, részletezte tennivalóikat, és az újságírók közbenjárásával segítséget kért a Nyugattól.

Így aztán nem lehet csodálkozni azon, hogy ez a társaság, miután elfoglalta a Mártonhegyi úti pártiskolát, különös gonddal

[67] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B. F. VIII. 3303/1958/7. sz.
[68] Budapesti Fővárosi Bíróság B. VIII. 2212/1958/4. sz.
[69] Budapesti Katonai Bíróság B. III. 711/1957. sz.

kutatta át. Összegyűjtöttek négy aktatáskára való dokumentumanyagot, amelyek alapján megkezdődött az emberek utáni hajsza. Letartóztatták Hajdú Elemért, a pártiskola igazgatóját, és Szekeres Mártont, a helyettesét. Előállították őket, s durva fenyegetések közepette megkezdték kihallgatásukat. Különösen a tanárok és a hallgatók címei érdekelték a nyomozókat. Körülzárták a szabadság-hegyi Lóránt út 22. számú házat, ahol a pártiskola könyvtárosa lakott. Pisztolyt szegeztek a mellének, s felszólították „... a lakásban levő fegyverek átadására". A házkutatás során mindent feldúltak, és a lakásban tartózkodó Berczi Jánost is meghurcolták. Még az iskola gépírónőjét és férjét is letartóztatták, akik ott maradt holmijukat akarták elvinni.[70]

Bejelentés érkezett a csoporthoz, hogy a Mártírok útja 59. számú házban lakik Moldoványi Béla, aki a BM-ben dolgozik. November 2-re virradó éjszaka gépkocsival el is indultak hozzá, kocsijukat azonban a Széna tériek egyik fegyveres csoportja igazoltatta, s miután elmondták, hova és miért mennek, azok kijelentették: ez az ő területükön van, csak az ő ellenőrzésük alatt lehet a letartóztatást végrehajtani. Ezek után mind a két különítmény együttesen ment el Moldoványi lakására. Moldoványi Béla valójában egy vállalat főkönyvelője volt, s rendkívül megdöbbent az éjjeli dörömbölés miatt, hát még amikor ajtónyitás után hat fegyveres nyomult be a lakásba! Moldoványit a szoba jobb sarkába terelték, ott kellett állnia, miközben egy fegyveres állandóan rászegezte a pisztolyát. Fölforgatták a lakását, kerestek, kutattak. Végül is magukkal vitték Moldoványit, és csak másnap engedték el.[71]

November 3-án a szabadság-hegyiek újabb fegyver- és lőszerutánpótlást kaptak a Széna tériektől. Emellett a Széna téri parancsnok utasítására a Böszörményi úti rendőrakadémiáról egy szolgálati jegy ellenében negyven honvédségi posztóruhát, derékszíjat, sapkát szállítottak fel a Mártonhegyi úti pártiskolát elfoglaló ellenforradalmároknak. Ez is bizonyítja: a nemzetőrség oly módon szerveződött, alakult, hogy a fegyveres ellenforradalmárok mindinkább túlsúlyba kerültek. A fegyver, a felszerelés,

[70] Ugyanott; Budapesti Fővárosi Bíróság B. VIII. 2212/1958/4. sz.
[71] Ugyanott, Moldoványi Béla tanúvallomása.

amihez hozzá tudtak jutni, az egyre erőteljesebben felfejlődő ellenforradalmi alakulatok erejét és befolyását növelte. Ugyancsak hangsúlyozni akarjuk azt a megítélésünk szerint nagyon fontos tényt – ami általános volt ezekben a napokban –, hogy azok a rendőrök (tisztek, altisztek, közlegények), akik valamilyen oknál fogva csatlakoztak a nemzetőr-alakulatokhoz, amikor látták, kikből tevődnek ezek össze, és miről is van szó tulajdonképpen, a legtöbb helyen elhagyták ezeket az alakulatokat. Egyes esetekben persze hozzájárult ehhez az a nagymérvű bizalmatlanság, pozícióféltés is, amely az ellenforradalmárok részéről megnyilvánult a hozzájuk sodródott vagy átállt rendőrök, katonatisztek iránt.

Az atrocitások eközben szaporodtak, és még csak azt sem mondhatjuk, hogy elérték a csúcspontot. Sőt, a tények és adatok azt bizonyítják, hogy csupán elkezdődtek. Október 31-én délután például a Lenin körúti Művész mozival szemközti járdán egy férfira, mert khaki színű nadrágot és a Dózsa Sportegyesület színeit mutató blúzt viselt, valaki rákiabált, hogy ÁVH-s. Erre megrohanták, bántalmazták, és a Lenin körút és az Aradi utca sarkán egy vasárubolt előtt felakasztották egy fára.[72] A XX. kerületben agyonlőtték Turner Kálmánt, a Hazai Fésűsfonó hegesztőjét, mert részt vett a kerületi pártbizottság védelmében. Ugyanebben a kerületben hasba lőtték lakásának ajtajában Lábadi József tanácstagot. Lados Mihályt, Kispest tanácselnöknőjének a férjét pedig lakásán géppisztolysorozattal súlyosan megsebesítették. A III. kerületben letartóztatták Bihari Ottót, a Goldberger-gyár párttitkárát, és Molnár Ernőt, a kerületi pártbizottság titkárát.[73]

Megrázó eseményekre került sor a IV. kerületben, Újpesten is. A kerületi tanács helyére lépő „forradalmi bizottság" vezetése már 30-án szélsőjobboldaliak kezében volt. Ezen a napon letartóztatták az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét, s a Belügyminisztérium több munkatársát. Szobácsi Józsefet és Valde Gézát a legsúlyosabb vallatásnak vetették alá. Ezek a vallatások csak a Gestapo, a horthysta csendőrség és politikai rendőrség valla-

[72] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. köt. 25. old.
[73] Ugyanott, 29. old.

tásaihoz hasonlíthatók. Egyébként jó néhányan, akik itt vallattak, valamikor az említett intézmények munkatársai voltak. November 3-ig ez a bizottság tizenhét embert tartóztatott le.[74]

Sorolhatnánk még az utcákat, házakat, ahol házkutatásra, igazoltatásra, megtorlás kilátásba helyezésére, elhurcolásra, letartóztatásra került sor. E könyvnek azonban nem feladata, hogy részletezze, egyenként felsorolja a történteket, és számszerűen összegezze azt a terrorhadjáratot, amely 30-a után elmélyült, kiszélesedett, tovaterjedt. Ha idéztünk eseményeket, neveket, utcákat, címeket, csak azért tettük, hogy érzékeltessük az általános folyamatot. A tendencia, amelyet voltaképpen ki akartunk emelni, a következő: a fegyveres csoportok 28-tól számszerűen is növekedtek, minőségi ugrás azonban 30-a után történt. Lényegesen megváltozott a szociális összetételük, s ez megnyilvánult a vezetésben is. 30-a után már bőségesen el voltak látva a legmodernebb fegyverekkel. Politikai szerepük is ugrásszerűen megnőtt.

*

Térjünk vissza ezek után a „nagypolitikához", vessünk egy pillantást az október végén gomba módra megjelenő politikai pártokra, előzményeikre és szerepükre.

Nagy Imre, a kormány miniszterelnöke, október 30-án hirdette meg az 1945-ös koalíciós állapot visszaállítását. Ez a munkáshatalom nyílt feladásával volt egyenlő.

Nagy Imre és hívei az októberi események előtt már tárgyalásokat folytattak a különböző koalíciós pártok jobboldali vezetőivel abban az értelemben, hogy amennyiben támogatják kormányalakítási törekvéseiket, úgy ismét engedélyezik pártjaik működését. Megállapodás jött létre a többi között a jobboldali szociáldemokraták vezetőjével is. Ebben az volt a legveszélyesebb mozzanat, hogy az SZDP jobboldali vezetés alatt történő újraszervezése az egységes munkáspárt szétszakítását jelentette, amely közvetlenül a munkáshatalom meggyengülését vagy felbomlását hordozta magában. „Már 1956 júliusában személye-

[74] Ugyanott, II. köt. 67–70. old.

sen, később Erdei István közvetítésével megállapodtak Kéthly Annával is a létesítendő Nagy Imre-kormányban való részvételben."[75]

Az október 23-a után jelentkező pártok többsége korábban különböző méretű és intenzitású mozgalmakban, csoportosulásokban, asztaltársaságokban, titkos szervezetekben, baráti társaságokban, körökben élt. Október 24-től 30-ig azután jelentős részük nagy előkészületet tett a nyílt zászlóbontásra, amely 30-a után meg is történt. De hol voltak már az 1945-ös koalíciós idők? Hiszen e pártok vezetése nagyrészt olyanok kezébe került, akik már 1945–1947-ben is a koalíció ellenségei voltak, és olyan mértékű átalakítást akartak, amelyből a saját pártjuk baloldali demokratikus irányzatait is ki akarták szorítani.

Az egykori koalíciós pártok tevékenységét azonban messze túlhaladták a tőlük jobbra álló pártok, különösen az úgynevezett kereszténypártok harcba lendülése a hatalomért. Az ellenforradalom rövid néhány napja alatt hetven különböző párt és egyesület alakult.[76]

Megalakulásukban, föllépésükben és a hatalomért való harcukban a következők figyelhetők meg: egyik párt sem egységes, mindegyikben a legkülönbözőbb irányzatok találhatók, de 25-től mindegyikben azok a csoportok lépnek előre, amelyek a „radikálisabb" álláspontot képviselik, vagyis mindig a jobboldalibb csoport és irányzat tör előre.

Ha csak vázlatosan is, vegyük sorra e pártokat. Október 25-én jobboldali vezetés alatt létrejött a Szociáldemokrata Párt, Kéthly Anna elnökletével. Úgy döntöttek, hogy az újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetésében, sőt tagjai sorában sem lehet senki azok közül, aki a kommunistákkal való együttműködés vagy az egységes munkáspárt létrehozásának a híve. Még azokat se fogadták el, akiket a személyi kultusz idején törvénytelenül elítéltek és bebörtönöztek. Intézkedések sorozatát hozták, amelyek arra irányultak, hogy magát a pártot újonnan megszervezzék, és a különböző „forradalmi bizottságokban" és „bizottmányokban" vezető szerephez juttassák. Politikai arculatukra jellemző a kö-

[75] Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. 13. old.
[76] Ugyanott.

vetkező megállapításuk: „Megszületett a szabadság, amelyért Peyer Károly egész életében küzdött, harcolt."[77]

Az újjáalakult Szociáldemokrata Párt politikáját, programját Peyer Károly elvbarátai, egykori munkatársai határozták meg: forradalomnak tekintették az ellenforradalmat; élesen kommunista- és szovjetellenesek; a Nagy Imre-kormányban csak abban az esetben voltak hajlandók részt venni, ha a kormány felmondja a Varsói Szerződést.[78]

De a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek messzebb menő terveik is voltak. Az úgynevezett nemzeti kommunistákkal való együttműködést átmenetinek tekintették, és 31-én abban állapodtak meg, hogy Magyarországon – Ausztriához hasonlóan – a szociáldemokratáknak a kereszténydemokratákkal kell koalíciót alkotniuk, és velük kell majd kormányt alakítaniuk. Ilyen irányban meg is kezdődtek a tárgyalások. Ennek a törekvésnek egyébként volt hagyománya, hiszen 1945 után már próbálkoztak evvel a koncepcióval, s 1953 és 1956 között ismét megkíséreltek a kereszténydemokrata politikai csoportosulásokkal közös frontot alkotni. Mindezzel a jobboldali szociáldemokrata vezetők az ellenforradalmi folyamatot segítettek továbblendíteni, és ezen nem változtatott az sem, hogy bizonyos jelenségeket ők is nyugtalanítónak tartottak. Kéthly Anna írt arról, hogy bizonyos ellenforradalmi veszélyek vannak, és hogy a Szociáldemokrata Párt elhatárolja magát azoktól, akik ellenforradalmi törekvéseket hordoznak. De mi volt az értéke e megállapításoknak, ha közben a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői versenyt futottak a reakciósokkal, a kleriko-fasisztákkal, a régi nacionalistákkal és az újfasisztákkal szovjetellenességben és antikommunizmusban?! Az események azt bizonyítják, hogy a versenyben lemaradtak, és csak a tőlük jobbra állók még gyorsabb előrelépését segítették elő. Pártalakításukkal a sok évtizedes testvérharcot újították fel, s ezzel a későbbiekben a legnagyobb segítséget és támogatást nyújthatták volna az ellenforradalom teljes győzelméhez.

A Független Kisgazdapárt október 23-a után szintén élénk tevékenységbe kezdett. Neve alatt főleg a jobboldali reakciós po-

[77] Népszava, 1956. november 1.
[78] Ugyanott.

litikusok gyülekeztek, az újjáalakulás, az újjászervezés irányát is ők határozták meg. 30-án mintegy háromszáz ember részvételével huszonöt tagú vezetőséget és kilenctagú intéző bizottságot választottak, többségében jobboldaliakból. Kimondták: mindazok, akik együttműködtek a kommunistákkal, nem kerülhetnek vissza a Kisgazdapártba, különösen nem annak vezetésébe. A Kisgazdapárt egyik jobboldali vezetője a program meghirdetésekor kijelentette: „A Kisgazdapárt programja azonos az 1930-as programmal."[79] Ez világos állásfoglalás volt. A jobboldali kisgazda vezetők politikai megnyilatkozásai, cikkei a „Magyar Nemzet"-ben és a „Kis Újság"-ban tükrözték a párt politikáját, amely szintén a Varsói Szerződés felbontására, a népi demokratikus rendszer felszámolására, egy polgári Magyarország megteremtésére irányult.

A jobboldali kisgazda vezetők nemcsak a Szociáldemokrata Párt, a Demokrata Néppárt, a Petőfi Párt jobboldali politikusaival tárgyaltak. Budapestre érkeztek a Szabad Európa Rádió munkatársai is, közöttük olyanok, akik 1945 után a Kisgazdapárt képviselői voltak. Ezekkel tárgyalni kezdtek egy közös antikommunista, szovjetellenes koalíció létrehozásáról.

Az egykori Nemzeti Parasztpárt ideiglenes szervező bizottsága 1956. október 30-án az esti órákban kezdett nyílt tevékenységbe. Megalakult a párt ideiglenes irányító szerve, az intéző bizottság. A folyamat itt is hasonló az előzőkben ismertetettekhez: a párt vezetése a jobboldali politikusok kezébe került, akiknek javaslatára a párt nevét is megváltoztatták; 31-e után Petőfi Párt néven működtek. Politikai megnyilatkozásaik, programadó beszédeik és írásaik nem hagytak kétséget afelől, hová tartoznak.

A Petőfi Párt egyes vezetői is felléptek az ellenforradalmi veszéllyel szemben, a szocializmus fő vívmányainak megtartása érdekében, de mindez nem változtatott pártjuk politikai arculatán és az eseményeken.

A 30-án meghirdetett „többpártrendszer" helyreállításával az események menetében jelentékenyebb szerepet játszott olyan pártok zászlóbontása, mint a Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt, a Magyar Szabadság Párt, a Keresztény Demokrata

[79] Nagy Imre és társai ellenforradalmi összeesküvése. 84–85. old.

Párt, a Katolikus Néppárt, a Nemzeti Tábor Független Magyar Szocialista Pártmozgalom, a Magyar Forradalmi Ifjúság Pártja. Ezeknek részben múltjuknál fogva volt súlyuk. De felbukkantak, létrejöttek olyan új pártok is, amelyeknek az első időben sem volt, s valószínűleg a későbbiekben sem lett volna különösebb befolyásuk: az Igazság Párt, a Magyar Demokratikus Unió, a Pártonkívüliek Blokkja. Az utóbbi „Független Magyarország" címmel lapot kívánt indítani. Programja szerint nemcsak a termelőszövetkezetek felszámolását, a kommunista párt megszüntetését, de a partizánok felelősségre vonását is tervezte.

Jó néhány helyen zászlót bontott a Nyilaskeresztes Párt, a Hungarista Mozgalom. Felszínre kerültek a legkülönbözőbb szervezetek és egyesületek, a felsoroltakon kívül is, mint például a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége, a Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa (KALOT), a Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE), a Szívgárda, a Magyar Cserkészszövetség, a Keresztény Front, a Jézus Szíve Szövetség, a Katolikus Népszövetség, a Katolikus Kör, a Hontalanok Szövetsége. A nagyobb befolyású szervezetek közé tartozott az illegalitásból felszínre került Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége. A november 1-én megalakult Radikális Párt olyan legfőbb közjogi testület létrehozásáért szállt síkra, amelyben Mindszenty József hercegprímás is helyet foglal. A Magyar Demokratikus Unió célkitűzései közé tartozott „az osztályharc nélküli nemzeti összefogás".

A továbbiakban kicsit részletesebben szólunk a nagyobb befolyással rendelkező reakciós pártokról. Közülük talán a legjelentékenyebbnek, a Demokrata Néppártnak a vezetése Mindszenty József következetes híveinek a kezébe került.

A Demokrata Néppárt október 31-én alakult meg nyíltan, mégpedig miután az ellenforradalmárok elfoglalták az V. kerületi pártbizottság székházát. A Demokrata Néppárt az úgynevezett Barankovics-párt utóda volt. A már évek óta emigrációban élő disszidens Barankovics István és hívei még 1947–1948-ban politikai okok miatt konfliktusba keveredtek Mindszentyvel; nem értettek egyet Mindszenty túlzottan reakciós és merev politikájával. Ennek ellenére az október 31-én újjáválasztott vezetőség túlnyomó többsége Mindszenty híve volt, és Barankovics embereit elszigetelték. A párt főtitkára és más vezetői novem-

ber 2-án tárgyaltak Mindszentyvel, aki áldását adta a Demokrata Néppárt újjászervezésére, és útmutatást adott híveinek egyesítésére. Összeköttetést teremtettek az osztrák Katolikus Néppárttal, onnan politikai és egyéb segítséget kértek. Tárgyalni kezdtek a jobboldali szociáldemokratákkal is, akik a Nagy Imre-kormány szűk kabinetjének utolsó ülésén felvetették, hogy a Demokrata Néppártot be kellene vonni a kormánykoalícióba.

A párt megalakulása után nyomban kiadta a „Hazánk" című lapot, s hozzáfogott régi és súlyosan kompromittált szervezetek, például a KALOT újjászervezéséhez. A „Hazánk" című lap a többi között „a forradalom konszolidációját" kívánta oly módon, hogy abban a kommunisták semmilyen irányzatának ne legyen helye és szerepe. Egyébként e párt vezetői november 3-án már az egykori horthysta iparügyi minisztert, a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) egykori főtitkárát, valamint arisztokratákat, régi vezérkari tiszteket gyülekeztetett. Arról tárgyalt velük, hogy a közeljövőben nekik kell kormányt alakítaniuk. November 3-án tárgyalásokat kezdtek a Magyarországon tartózkodó Löwenstein Hubert herceggel, akinek támogatását kérték kormányalakításukhoz. De megbeszéléseket folytattak a Keresztény Magyar Párttal, a Keresztény Fronttal, a Katolikus Néppárttal, a Keresztény Néppárttal és más egyesületekkel, pártokkal is. S ez adta e párt jelentőségét és szerepét. Ezek az emberek alkalmasak voltak arra, hogy Mindszenty útmutatásával és segítségével a különböző kisebb vagy nagyobb pártokat, egyesületeket, pártcsoportokat egyesítsék egy átütőbb erejű, jelentős mindszentysta párt keretén belül.

A színre lépett pártok közül jelentőségben a Demokrata Néppárt után következett a Magyar Szabadság Párt, amelyet 1946-ban mint Súlyok-pártot ismertek. Ennek vezetői már október 25-én gyülekeztek, de csak november 1-én cselekedtek, amikor is P. Ábrahám Dezsőnek, az 1919-es ellenforradalmi kormány miniszterelnökének a vezetésével kimondták a párt megalakítását. Vezetőséget is választottak, az elnök P. Ábrahám Dezső lett. Programot dolgoztak ki, s a legkülönbözőbb területeken igyekeztek kiszélesíteni befolyásukat; tárgyaltak egyetemistákkal, polgári csoportokkal, régi párthíveikkel, fegyveres felkelőkkel. November 4-re nagygyűlést hívtak egybe, amelynek vezérszónokait

is kijelölték. Pártjuk megalakulásáról értesítettek néhány nyugati követséget, ahonnan támogatást, biztatást kaptak. Delegációt állítottak össze abból a célból, hogy felkeresik Mindszenty Józsefet, tájékoztatják pártjuk célkitűzéséről, és felkérik őt kormányalakításra.

Az 1947-es időkből ismert, számottevőbb antikommunista pártok közül jelentkezett a Magyar Függetlenségi Párt is. Ezt a pártot a magyar nemzetgyűlés még 1947 őszén, mint fasiszta tendenciájú pártot feloszlatta. Most, miután október 31-én újjáalakultak, a Minisztertanács elnökéhez küldött beadványukban a következőket írták: „Az 1947-es választásokon kinyilvánított programunkat rajtunk kívül álló okoknál fogva nem valósíthattuk meg. Most újra lehetőség nyílik arra, hogy harcos pártunk akkor kettétört programját ne csak hogy folytassuk, hanem meg is valósítsuk." Nem kívánjuk részletezni a programot, csak 4. és 6. pontját idézzük, melyekben ez áll: „4. A magántulajdon sérthetetlensége ... 6. A tiszta, örök és magyar polgári demokrácia megvalósítása."[80]

A Keresztény Magyar Párt mindenekelőtt a főváros vezetését próbálta megszerezni. Október 30-án alakult meg, s november 1-én a Fővárosi Tanács egyik helyiségében nyílt gyűlést tartott. Itt ismertette programját. A párt megalakításában fontos szerepe volt egy reakciós püspöknek; vezetői között megtalálhatók voltak a Horthy-korszakból ismert politikusok, országgyűlési képviselők, az egykori Nyilaskeresztes Párt több tisztségviselője stb. Igaz, hogy színre lépésük alkalmával ők is „demokráciáról", „forradalomról", „szabadságharcról" beszéltek, de fő törekvésük az volt, hogy a budapesti, most már polgármesteri hivatalban, valamint a szervezendő elöljáróságokban megkaparintsák a vezető pozíciókat.

A Keresztény Front megalakulásakor azt is bejelentette, hogy közel tíz éve illegális harcot folytat a népi demokratikus rendszer ellen. Ez egyébként meg is felelt a valóságnak. A front részletes programmal rendelkezett, amely az államformára, a közigazgatásra, az iparra, a mezőgazdaságra, általában az életnek majdnem minden területére kiterjedt. Lényege a hivatásrendi ál-

[80] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. III. köt. 101. old.

lam életre hívása volt. E front vezetői Mindszenty következetes híveinek vallották magukat, meg is keresték őt, és egy közös párt vagy front létrehozását kívánták Mindszenty irányítása alatt.

Október 31-én alakult meg a Keresztény Demokrata Párt. Szervezését egykori horthysta politikusok, földbirtokosok, ügyvédek kezdeményezték. Ők is tárgyaltak a Szabad Európa Rádió Budapestre küldött munkatársaival, a többi között Cupi Bálinttal. Röplapot adtak ki, újság alapítását tervezték, állást foglaltak egy Mindszenty vezette kormány mellett.

A Katolikus Néppárt vezetői között tisztviselőket, jogászokat találunk, köztük az 1947-es Keresztény Néppárt egykori főtitkárát. Szintén kidolgozták programjukat, amelyet röplapokon ismertettek.

Az ellenforradalmi felkelés során alakult pártok közül figyelmet érdemel még a Magyar Forradalmi Ifjúság Pártja. Október 30-án alakult, kezdeményezői között találunk egykori nyilas pártszolgálatost is. Mindszenty Józsefet felkérték, hogy vállalja el pártjuk díszelnökségét, és október 31-én a Rákóczi téren tartott gyűlésükön már azt követelték, hogy az ő vezetésével alakuljon kormány.[81]

Az 1956 október végén, november elején megalakult pártok túlnyomó többsége november 2-án, 3-án működési engedélyt kapott a Minisztertanácstól. Alighogy a Nagy Imre-kormány engedélyezte e pártok újjáalakulását vagy megalakulását, többségük bizalmatlanságát fejezte ki a kormánnyal szemben, és egy Mindszenty-kormány mellett foglaltak állást.

*

A Budapesti Pártbizottság elfoglalását követő, számos arra irányuló kísérlet közepette, hogy a reakció a hatalmat megszerezze, egyik kiemelkedő mozzanat volt az az esemény, melynek során a törvényesen megválasztott Fővárosi Tanácsot és Végrehajtó Bizottságát megszűntnek nyilvánították, és helyébe az úgynevezett Fővárosi Nemzeti Bizottságot állították. Most nem fog-

[81] Ugyanott, IV. köt. 47. old. és I. köt. 60–61. old.

lalkozunk azzal, hogy kik és hányan választották meg a Fővárosi Tanácsot és a Végrehajtó Bizottságot, de az mindenesetre feltűnő, hogy a Fővárosi Nemzeti Bizottságot október 30-a után a Kisgazda-, a Szociáldemokrata, a Keresztény Magyar, a Petőfi és a Demokrata Néppárt, valamint a Keresztény Ifjúsági Szövetség két-két képviselője választotta meg; igaz, bevonták még a kommunisták két képviselőjét is. Különösen figyelemreméltó itt a Keresztény Magyar Párt színre lépése, amely valójában a horthysta időszakban jól ismert fővárosi Wolff-féle párt örökébe akart lépni. Ez a párt a Fővárosi Tanács épületében azonnal szobát foglalt, s központot szervezett.

A Nemzeti Bizottság két ülést tartott, mindkettőn a jobboldali szociáldemokrata Bechtler Péter elnökölt. Az első intézkedés az volt, hogy azonnal „visszaállítják a polgármesteri tisztséget, valamint a régi közgyűlést". Polgármesternek a Kisgazdapárt egyik jobboldali politikusát, Kővágó Józsefet nevezték ki. Ugyancsak az első ülésen, november 1-én, az úgynevezett Keresztény Magyar Párt vezetője javaslatot tett: „... hogy osztályvezetőtől felfelé minden vezetőt nyilvánítsanak leváltottnak". Abba az albizottságba, amelynek felül kellett vizsgálnia, hogy kiket vesznek át a polgármesteri hivatalba, már kommunistákat nem választottak. Még egy kérdést megvitattak ezen az ülésen: a Varsói Szerződés felbontását. Ebben is a Keresztény Magyar Párt vezetője volt a kezdeményező, de dönteni nem tudtak. Mire november 2-án ismét tanácskozni kezdtek, a Nagy Imre-kormány már döntött: egyoldalúan felbontotta a Varsói Szerződést.

Ezen az ülésen a Keresztény Magyar Párt képviselői követelték, hogy mindazokat, akiket a Magyar Dolgozók Pártja javasolt funkcióba, váltsák le, azokat viszont, akik 1945 előtt a fővárosi közigazgatásban dolgoztak vagy fővárosi üzemek élén álltak, de 1945 után elbocsátották őket, vissza kell helyezni funkcióikba. A Keresztény Magyar Párt vezetőjének javaslata így hangzott: „A Nemzeti Bizottság rendelje el azt, hogy az 1945-től politikai magatartásuk miatt elbocsátott összes dolgozókat a főváros és üzemei ugyanazokra a helyekre fogadják vissza, ahonnan elbocsátották őket." Indoklása a következő volt: „A Nemzeti Bizottság a javaslatot jól szívlelje meg, mert ezzel a forradalmi szellemet igazolják, hogy tényleg változás történt." A vitá-

ban annyi engedményt tettek, hogy a visszavétel ne vonatkozzék azokra, akiket nyilas magatartásuk miatt bocsátottak el.

Az 1956-os ellenforradalmi felkelés jellemző sajátossága volt, hogy a fegyveres ellenforradalmi testületek, alakulatok, csoportok – különösen Budapesten – meghatározó szerepet játszottak az úgynevezett forradalmi bizottmányok, valamint a munkástanácsok létrehozásában. Sőt a legkülönbözőbb pártok, társadalmi egyesületek, intézmények újraszületésében, életre keltésében és abban is, hogy ezek ismét a politikai harc arénájába lépjenek. Bizonyos kölcsönhatás jött létre, mert a „forradalmi bizottságok", a munkástanácsok és a politikai pártok is visszahatottak a fegyveres csoportokra, összefonódtak velük. A IV., a VII., a VIII., a XI., a XII., a XVIII. és a XIX. kerületben például a fegyveres csoportok részt vettek az újabb és újabb választásokon, s jelenlétükkel és befolyásukkal elősegítették, hogy az amúgy is jobbra csúszó intézmények mind összetételükben, mind vezetésüket illetően még inkább szélsőségesen jobboldali irányba tolódjanak. A kibontakozó politikai harcba, amely elsősorban akörül éleződött ki, hogy kik kerüljenek be e bizottságokba és még inkább, hogy kik legyenek a vezetők, a fegyveres csoportok beleszóltak, útmutatást adtak, elősegítették, hogy a még ott levő kommunisták, a népköztársaság hívei elszigetelődjenek.

S ez nemcsak Budapesten volt így! A budapesti események jobboldali erőket bátorítottak és mozgósítottak országszerte. Jól mutatják ezt a folyamatot a Miskolcon, Veszprémben, Szombathelyen, Szolnokon, Fehérvárott, Győrött és még jó néhány megyeszékhelyen történt események. Bár különböző úton-módon, de mégis egyöntetűen a szélsőjobboldal tört előre. A szélsőjobboldaliak mindinkább kiszorították a kommunistákat, s a velük együttműködőket, és elszigetelték a jobboldali szociáldemokratákat, a kisgazdákat, a parasztpártiakat, sőt a revizionistákat is. A hangadók, akiknek helyzete egyre szilárdabb lett, a szélsőségesek lettek.

Kétségtelenül a legjellemzőbbek voltak a Győrben történtek. A Győri Nemzeti Tanács kezdeményezésére Dunántúli Nemzeti Tanács alakult, és ez november 1-től mindinkább ellenkormányként kezdett működni. Kapcsolatot teremtett a dunántúli megyék különböző bizottságaival, de Miskolc, Eger és más megyeszék-

helyek ellenforradalmi vezetőivel is. Hozzáfogott egy úgynevezett dunántúli hadsereg szervezéséhez. A Dunántúli Nemzeti Tanács kifejezte bizalmatlanságát a központi kormánnyal, tehát a Nagy Imre-kormánnyal szemben, jobbról nyomást gyakorolt a kormányra. És bár a Nagy Imre-kormány teljesítette követeléseiket, hiszen kilépett a Varsói Szerződésből, bejelentette az úgynevezett semlegességi politikát, visszaállította a többpártrendszert, mindez a Dunántúli Nemzeti Tanácsnak kevés volt. Elhatározta, hogy elkobozza az MDP összes épületét és vagyonát. A Szabad Európa Rádió munkatársainak közvetítésével az ENSZ főtitkárához fordult segítségért.[82]

Csongrádon november 1-én egy 1919-ben hírhedtté vált különítményest választottak meg polgármesternek, akinek a neve az ellenforradalom 1919–1921-es éveiben vetekedett Franczia Kiss Mihályéval és Héjjas Iványéval.

Nyíregyházán a megyei vezetést magához ragadó munkástanács vezetője egykor Gestapo-felderítő iskolát végzett. A vezetőségben voltak még nagygazdák, illegális szervezkedők, egy horthysta tiszt, a Kisgazdapárt egykori megyei vezetője és Szabolcs-Szatmár megye egykori horthysta főispánjának a fia. A városi karhatalom szervezését egy egykori jutasi őrmester vette kezébe, és azonnal felajánlotta szolgálatait a megyei munkástanácsnál.

A letartóztatások és a terrorcselekmények vidéken is rohamosan követték egymást. 30-a után Szabolcs megyében elfogták a tanácselnököt és a megyei pártbizottság első titkárát, Varga Sándort, Debrecenben Ménes Jánost, a városi tanács elnökét, és Tatár Kis Lajost, a Hajdú megyei tanácselnököt. November első napjaiban harminc kommunistát tartóztattak le, köztük a tudományegyetem pártbizottságának titkárát is. A „Debreceni Hírlap" november 3-i száma közölte, hogy a letartóztatások „a munkástanácsok és a forradalmi bizottmányok határozata" alapján történtek.

Besenyőtelken őrizetbe vették Vadnai Lászlót, a Végrehajtó Bizottság elnökét. Zalaegerszegen Gyarmati Horváth János és Horváth László tiszteket. Sátoraljaújhelyen Szücs István járási

[82] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága V. B. F. II. 5139/1957/19. sz.

párttitkárt, valamint Papp János és Kőműves László honvéd századosokat.[83]

Ahogy az ellenforradalom továbbgyűrűzött, vidéken is mindinkább a párt került a támadás középpontjába. Debrecenben október 31-én elfoglalták és feldúlták a megyei és a városi pártbizottság székházát. Makón egy negyvenfőnyi fegyveres különítmény elfoglalta a járási és a városi pártbizottság épületét, majd az ott talált iratokat elégették. Sátoraljaújhelyen egy volt földbirtokos vezetésével diákok fegyveresen elfoglalták a járási pártbizottságot; letartóztatásokat is eszközöltek. Kál községben a pártszervezet helyiségében elégették Lenin képeit, a párt zászlóit, a nyilvántartást viszont magukhoz vették, „intézkedés" végett.[84]

Szatymazon a lakásán keresték Horváth István párttitkárt; édesapját, Horváth Antalt találták otthon, akit súlyosan bántalmaztak. Szentmártonkátán a Nagykátai Járási Pártbizottság munkatársát, ifjú Bene Mihályt megtámadták, majd édesapját elhurcolták és megölték. Dabason Kovács Imre rendőr törzsőrmestert az utcán megtámadták és összeszurkálták. Makón egy ötös bizottságot hoztak létre, amely összeállította a kivégzendők listáját. Cigánd községben is hatvanöt nevet tartalmazó listát készítettek arról, hogy kiket kell letartóztatni és kivégezni. Kiskunmajsán a községi tanács kereskedelmi osztályának dolgozóját, Neményi Józsefet agyonverték. Zana Pál kunszállási agronómust keresték, s mivel nem találták, a lakását felgyújtották. Petőfiszálláson Tóth Imre tanácsi dolgozót szintén nem találták otthon, ezért feldúlták a lakását, és súlyosan bántalmazták a családját. Kakucs községben Gavló Józsefet, a tsz párttitkárát késsel leszúrták, Bugyi községben Lengyel Lászlót, az Új Élet Tsz elnökét agyonlőtték. Dány községben Lázár Flórián rendőr törzsőrmestert lelőtték. Mezőcsáton a munkástanács intézkedésére a pártbizottság munkatársai házi őrizetbe kerültek; egyelőre csak a lakásukat nem hagyhatták el, de mindegyikük lakása elé géppisztolyos fegyverest állítottak. Igen súlyos terrorcselekményekre került sor Ózdon, ahol meggyilkolták Horning Ferenc ügyészségi nyomozót és

[83] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 89. old.
[84] Ugyanott, 89–92. old.

Horváth József államvédelmi hadnagyot. Úgy hisszük, nem véletlen, hogy a meggyilkoltak, a meglincseltek többsége munkás és szegényparaszt volt, a támadók, a gyilkosok többsége viszont egykori nagygazda, csendőr, horthysta tiszt; ahol nem ez volt a helyzet, ott is ők voltak a hangadók, az irányadók, a szervezők, akik az események menetét a kezükben tartották.[85]

A különböző elnevezésű bizottságok összetételének alakulása az ellenforradalom permanens voltát tükrözi. Az, hogy miképpen ment át egyik szakaszából a másikba, nemcsak az emberek és embercsoportok taktikai magatartásának, tehát a szubjektív tényezőnek a következménye volt, hanem az osztályerők mozgása folyamatának is. E mozgás sajátossága, hogy minden jelentős esemény után eggyel jobbra lépve tolják a folyamatot mind szélsőségesebb irányba. Mint már többször hangsúlyoztuk, e vonatkozásban a Budapesti Pártbizottság székházának elfoglalása a szélsőjobboldalnak az egész országban újabb erőt, lendületet adott. A hatalomra törő és ténylegesen szerepet is játszó bizottságok összetételének változását jelzik az alábbi példák. Mezőkövesden a létrejött járási munkástanács vezetője egy egykor százötven kataszrális holddal rendelkező ügyvéd lett. Mezőcsáton a munkástanács vezetője hetven hold föld egykori tulajdonosa volt. Bogácson az egykori főjegyző, Zemplénagárdon száz holddal rendelkező volt birtokos, Mezőkeresztesen százhuszonkét holdas volt földbirtokos. Boldogkőváralján a munkástanács elnökhelyettese egykori horthysta katonatiszt, aki többször volt büntetve a népi demokratikus rendszer elleni bűncselekményért.[86] A példákat, amelyek a folyamatot jellemzik, még sokáig sorolhatnánk.

Falun azonban – éppen azért, mert nagyon gyorsan talpra ugrottak a régi világ levitézlett népnyúzói, és ott akarták folytatni, ahol 1945-ben abbamaradt – az események értelme hamarabb tisztázódott, mint a városokban. A nagygazdák, az egykori csendőrök, főjegyzők, földbirtokosok és a velük együtt érzők fellépése, kezdeményező szerepe, gyort előretörése a dolgozó parasztok tömegei számára hamar nyilvánvalóvá tette, hogy milyen „forrada-

[85] Ugyanott, 93–96. old.
[86] Ugyanott, III. köt. 13–15. old.

lomról" is van szó. Vidéken már puszta jelentkezésükkel is megmutatták valódi céljaikat, önálló arculatukat, s így hamarább vált nyilvánvalóvá a sok tekintetben zűrzavaros események igazi értelme. Ebben minden bizonnyal nagy szerepe volt annak, hogy a községekben, a falvakban, a járási székhelyeken az emberek jobban ismerik egymást. A nagyobb városokban a mélyreható szociális átalakulás sajátos módon megnehezítette, hogy azonnal felismerjék, személy szerint kik azok, akik a „forradalomért", a „független, szabad, demokratikus Magyarországért" szállnak síkra. Itt az egykori fasiszták, horthysta tisztek, vezető tisztviselők, a különböző klerikális és kleriko-fasiszta irányzatok hívei vagy titkos ellenforradalmi szervezetek vezetői és tagjai meglehetősen könnyűszerrel léphettek fel úgy, mintha dolgozók, demokraták lennének, s elhitethették, hogy „forradalmat", „szabadságot", „demokráciát" akarnak. Ezzel szemben a falvakban, a községekben, a járási székhelyeken „forradalmárokként" fellépő és a kezdeményezést magukhoz ragadó emberek jelentős része ismert volt, s jelszavaival nem sok hitelt keltett.

Ez a körülmény nagyon sok helyen nemcsak hogy semlegesítette a parasztttömegeket, megakadályozva az ellenforradalom mögötti felsorakozásukat, hanem a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, gépállomások dolgozóinak egy részét aktív harcra is késztette a szocialista vívmányok védelméért. Nem egy helyen tevékenyen felléptek a pártszervezet és a tanács védelmében, a termelőszövetkezeti vagyon megóvásáért. Nagyiván községben például munkásőrséget szerveztek, és bár 28-án a nagygazdák itt is népgyűlést hívtak össze, oda a kommunisták is elmentek. Vita, sőt összetűzés támadt. Igaz, a kommunisták azt nem tudták megakadályozni, hogy az egykori gazdagparasztok olyan tanácsot válasszanak, amelynek elnöke egy volt Barankovics-párti képviselő lett. De 29-én a termelőszövetkezet dolgozói, közöttük a kommunisták is, felvonultak a községi tanács épületéhez, ahol a „forradalmi tanács" ülésezett, és határozott fellépésükkel keresztülvitték, hogy a tanács lemondatta az elnököt, és tagjai közé hat kommunistát választott.[87]

Békés megye Gyulavári községében október 27-én forradalmi

[87] Ugyanott, 25–26. old.

tanácsot választottak, amelynek elnöke egyszerű parasztember lett. De már másnap leváltották, és helyébe egy egykori horthysta őrnagyot tettek.[88] Azután egy csoport behatolt a községi pártszervezet helyiségébe, elégették a pártszervezet iratait, a párttitkárt megtámadták, az összegyűlt tömeg egy része azonban megvédte. Hasonló eseményre került sor a községi termelőszövetkezetnél is. Megtámadták a szövetkezetet, pontosabban, meg akarták támadni, hogy a vagyont széthordják, de a szövetkezet tagjai fejszével és kaszával megvédték a közös tulajdont.

Arra az eseménysorozatra, amelyet 30-a felgyorsított és a Köztársaság téri események előrelendítettek, a nyugaton megjelenő újságok, folyóiratok, hírügynökségek egy része is igen érzékenyen reagált. A Londonban megjelenő „Reynolds News" október 31-én a következőket adta hírül: „Megerősítést nyert, hogy Nyugat-Magyarországon lázas sietséggel szélsőséges katonai szervezeteket hoznak létre, hogy azok beláthatatlan következményekkel járó politikai akciókat kezdjenek." Továbbá: „A magyar »forradalmárok« jobboldali radikálisok... Magyar fasiszták özönlenek külföldről Magyarországra... Fennáll egy szélsőséges fasiszta rezsim lehetősége."

A Párizsban megjelenő polgári „L'Express" 1956. november 9-i száma a következőket állapította meg az október 30-a után kialakult helyzetről: „A Nagy-kormány november 1-én a zavar nyilvánvaló jeleit mutatta... A haragvó tömeg vadul öldökölt, s a politikai rendőrség tagjai nem voltak az egyedüliek, akiket meglincseltek. Vidéken a jobboldal a felszínre került, és bizonyos nemzeti tanácsok kevésbé népi irányzatokat mutattak. Hemzsegni kezdtek az új politikai pártok." Az angol Reuter hírügynökség is kénytelen volt jelenteni: „Bizonyos információk szerint a fasiszta mozgalom egykori tagjai megkísérlik pártjukat újjászervezni... Az egész országban olyan jelenetek játszódnak le, amelyek a »fehérek« 1919-es visszatérésére emlékeztetnek. A magyar politika jobbratolódása az ország demokratikus elemeit méltán nyugtalanítja."

Október 30-án a „Daily Telegraph" tudósítója ezt írja: „A katonai és rendőri egységek által nem korlátozott erőszakosság

[88] Ugyanott, 26. old.

ragadta karmaiba Budapestet . . ." A „Bild-Telegraph" október 31-én: „A kommunistaellenes erők meg vannak győződve közeli győzelmükről."

A terrorhullám emelkedése, a bizottságok jobbracsúszása és bennük a szélsőjobboldali politikai erők hegemóniája, a pártok újjászervezése és megjelenése drámaian kifejezésre juttatta és kézzelfoghatóvá tette a hatalom átbillenését. E folyamat „csúcsa" Mindszenty megjelenése és politikai szereplése volt; a szélsőjobboldali antikommunista erők ő köréje kezdtek tömörülni. A Hamburgban megjelenő „Der Spiegel" 1956. november 7-i számában találóan tapintott az igazságra: „Mindszenty a felkelőknek antikommunista mártírmítoszt és katolikus ideológiát nyújt . . . Nyilvánvalónak látszik, a felkelés vezéreként Mindszenty alig jöhet szóba, de feltétlenül szóba kerülhet mint egy új rend jelképe." Hasonlóan ír a „New York Herald Tribune" 1956. november 20-án: „Számos nyugati szakértő úgy gondolta, hogy a magyaroknak, legalábbis egy ideig, meg kell elégedniük egy kommunistákból és nem kommunistákból álló koalícióval, amelynek élén a kommunista, de ugyanakkor nacionalista Nagy Imre áll . . . Amikor kiszabadították a katonák Mindszentyt, már új hangok hallatszottak. Egyesek már azt is követelték, hogy alakítson új kormányt Mindszenty . . . Mások viszont azt szorgalmazták, hogy Mindszenty vegyen részt egy főtanácsban, amelyet azokból a nemzeti vezetőkből állítanának össze, akikben bíznak; s ez a főtanács a régensség szerepét töltené be, kinevezné a miniszterelnököt és a kormányt. A hercegprímás legközelebbi támogatói egyébként nyíltan megmondták, mit várnak az ENSZ-től: Az ENSZ-megfigyelők azonnali megérkezését Magyarországra, és azt, hogy ejtőernyővel dobjanak le fegyvereket, élelmiszert és gyógyszert."

Október 29-től erősödött a harc Nagy Imre kormányának már nemcsak átalakításáért, hanem megbuktatásáért is. S ez a küzdelem a pártház elfoglalása után mindinkább a Mindszenty-kormányért való harcot jelentette. Október utolsó napjaiban a Szabad Európa Rádióhoz Washingtonból, ahonnan irányították, megérkezett „a híres napiparancs: »Build up Mindszenty!« (Az élre Mindszentyvel!) Őt akarták megtenni Magyarország miniszterelnökévé, hogy megkezdődjék annak a rendi államnak a föl-

építése, amelyben a nagybirtokosok és az egyház megint visszakapják földjeiket és kiváltságaikat."[89] Mindszenty fellépése tehát nem egyszerűen egy egyházi vezető vagy akár csak egy reakciós politikus jelentkezése volt; kifejezte az ellenforradalmi mozgalom szélsőséges erőinek előretörését, egybeesett a legkülönbözőbb szélsőjobboldali pártok nyílt színre lépésével, amelyek, ha sok mindenben nem is értettek egyet, de abban kezdtek egyetérteni, hogy Mindszenty politikája jó alap lehet a „kommunista rezsim" teljes felszámolására.

A „New York Herald Tribune" november 2-án azt írta: Mindszenty „visszatérése egyike a katolikus egyház legfényesebb sikereinek . . . a kommunizmus ellen az utóbbi tíz esztendőben vívott harcában". Egy angol újság, a „Scotsman", szintén e napokban írta: „Az antikommunisták előnyomulásának színpadias csúcspontja volt Mindszenty bíboros diadalmas bevonulása Budapestre, harangzúgás kíséretében, amit a rádión keresztül az egész világ hallhatott. A körülmények ereje folytán Mindszenty lett a zendülés szellemi feje. Szavának nagyobb súlya volt, mint Nagy Imre valamennyi felhívásának."[90]

Mindszenty 1956. november 3-i beszédében körvonalazta is „. . . a régi rend elleni" harc programját. S ha ezt nem is fejtette ki teljesen, de szavai elegendők voltak ahhoz, hogy világossá váljon, hogyan értelmezik ezek az erők az új „társadalmi rend" létrehozásának politikai feltételeit. Az osztályerők átcsoportosulásának, a hatalom átformálódásának irányát jól jellemzi Mindszenty József színre lépése. De október 30-a, a Köztársaság tér, és november 3-a, Mindszenty József legjelentősebb politikai fellépése között mély összefüggés van. Ha október 23-a titkát 30-a fejti meg, akkor 30-án, a Köztársaság téren fellépő „forradalmárok" cselekedeteinek igazi politikai jelentőségét Mindszenty november 3-i beszéde fejti meg. Amilyen brutális volt október 30-a a Köztársaság téren, annyira nyílt és világos volt politikailag Mindszenty beszéde. Ennek lényege a következő:

1. A régi rendszer megbukott. (Itt természetesen a szocializmust építő rendszerről van szó.)

[89] *Horváth Béla–Vámos Imre:* Tiltakozás. A Szabad Európa Rádió és Magyarország. Látóhatár, 1962. február 19.

[90] Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. II. köt. 130. old.

2. A régi rendszer örököseit is felelősség terheli, és ezért felelősségre is kell vonni őket. (Ez a Nagy Imre-kormány volt.)
3. Az egyházakat vissza kell állítani erkölcsi, anyagi és politikai jogaikba. (Ez többek között egymillió hold föld visszavételét jelentette a parasztoktól.)
4. Magyarország a korlátozott magántulajdon alapján álló kultúrnacionalista nemzet lesz. (Beszédének e mondatai valóságos politikai hadüzenetet jelentettek a szomszédos népi demokratikus országok ellen.)

Mindszenty József politikai fellépését az átgondoltabb, hajlékonyabb magyar burzsoá politikusok, az okosabb reakciósok, de még maga a Vatikán sem tartotta szerencsésnek. Hisz kimondta nyíltan és világosan, miről van szó; de nyílt és világos cselekedet volt a Köztársaság tér is! Ettől elválaszthatatlan a november 3-i Mindszenty-beszéd.

Bár 1956. november 4-e után a Szabad Európa Rádió is siratta a Nagy Imre-kormányt, ezt megelőzően nem keveset tett azért, hogy az ellenforradalom permanens legyen, és egyik szakaszból átmenjen a másikba. Amikor a Nagy Imre-kormány kiadta a tűzszüneti felhívást és tárgyalásokba bocsátkozott a lázadókkal, a Szabad Európa Rádió azonnal reagált erre, utasítást adva a „felkelőknek" a további támadásra. A rádió katonai szakértője, Bell ezredes, október 29-én a következőket mondotta: „Nagy Imre és társai ravaszul és korszerű formában akarják megismételni a trójai faló esetét. A tűzszünetre, mint trójai falóra, azért van szükség, hogy a pillanatnyilag még uralmon levő budapesti kormány, ameddig csak lehet, megtarthassa pozícióját... A szabadságért küzdőknek egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteniük a velük szemben álló kormány tervét, mert különben megismétlődik a trójai faló tragédiája."[91]

A fegyveres ellenforradalmi csoportok, egyebek között a Szabad Európa Rádió utasításainak megfelelően, nem is tartották be a tűzszünetet. Miután a Köztársaság téri székház ellen indított rohamuk sikerrel járt, 31-én a Szabad Európa Rádióban a következő hangzott el: „A magyar fegyveres erők éléről el kell távozniuk azoknak a kommunista vezetőknek, akiknek ott eddig sem

[91] Ugyanott, 114. old.

volt semmi keresnivalójuk! Szabadságharcos bajtársak! Követeljétek azonnal magatoknak a honvédelmi tárcát, a főparancsnoki és vezérkari főnöki tisztséget! Ez lenne a legnagyobb szavatosságtok!" És még ugyanezen a napon úszítva sugározza: „Még mindig övék a belügy, és még mindig övék a hadügy! Ne hagyjátok, szabadságharcosok! Egy csepp szenet, egy csepp olajat ne adjatok addig a budapesti kormányzatnak, amíg a belügy és a hadügy nincs a kezetekben!"[92]

A Szabad Európa Rádió vezetői természetesen jól tudták, hogy 30-tól már egészen konkrét tárgyalások folynak a miniszterelnök néhány híve és a legnagyobb fegyveres csoportok vezetői között. Már nem arról, hogy a felkelést el kell ismerni „népforradalomnak", „szabadságharcnak", hanem a legfontosabb hatalmi pozíciókról, sőt magáról a hatalomról. Az előbb idézett utasítások bátorítást és következetes kitartásra buzdítást jelentettek a hatalom megszerzése érdekében. Ezért a Szabad Európa Rádió folytatta a korábbi napokban kialakított politikai vonalát, harcát a Nagy Imre-kormány további átalakításáért. 31-én este az újonnan átalakított Nagy Imre-kormány ellen is támadást intézett. Azt állapította meg róla, hogy „... semmire sem garancia". Ez az állapot olyan ostobán képtelen – jegyzi meg –, hogy átmenetileg sem lehet elfogadni. A legfontosabb teendő elérni, hogy alakítsanak új ideiglenes nemzeti kormányt. „Ebben csak a pártok igazi képviselőinek és a szabadságharc tényleges vezetőinek lehet helye." Követeli a Varsói Szerződésből való kilépést s „szabad választásokat" nemzetközi ellenőrzés mellett.[93]

Le kell szögeznünk, hogy nem volt egységes a különböző imperialista körök taktikája, sőt még az amerikai uralkodó csoportoké sem. Hiszen, amíg a Szabad Európa Rádió siettette a jobbratolódást, a Nagy Imre-kormány elsöprését, hajtotta az eseményeket mindjobban „előre", „radikális irányba", addig az amerikai külügyminisztérium már 27-én olyan utasítást küldött budapesti követségének, hogy figyelmeztesse Nagy Imrét: „ne siessen, és tanúsítson több bizalmatlanságot a Nyugattal szemben". Ezért amikor október 31-én az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalának elnöke a külügyminisztérium intencióitól eltérően

[92] Ugyanott, 114–115. old.
[93] Ugyanott, 115–116. old.

úgy nyilatkozott, hogy Nagy Imre kormányát csak átmenetinek tekinti, amelyet követnie kell „egy vaskezű, emigráns politikusok részvételével szervezett kormánynak, amely gyökeresen szakít a kommunista rendszerrel", s szerinte „Mindszenty alkalmasnak látszana egy ilyen kormány vezetésére", a Tájékoztatási Hivatal elnökét e nyilatkozatáért leváltották. Voltak másutt is „józanabb" burzsoá politikusok, ideológusok, újságírók, akik úgy ítélték meg a helyzetet, hogy Nagy Imrére még szükség van. A „L'Aurore" november 2-i számában olvashattuk: „Bizonyos, hogy Nagynak még van szerepe, és erre adtak neki a kormány nem kommunistái megbízatást. Alkalmasabb arra, mint ők, hogy az oroszokkal tárgyaljon és elérje távozásukat."

Nyilvánvaló, hogy miről van szó, miben rejlik az ellentét. Két alternatíva között lehet – és kell – választani: betartani a fokozatokat, s lassú ütemben, de biztosabban haladni a hatalom megszerzése felé, bizonyos kompromisszumokkal, kiegyezésekkel, sőt a „kommunista" miniszterelnököt megtartva, és egy revizionista, „nemzeti kommunista" irányzattal szövetségben alakítani át a hatalmat, vagy pedig a revizionista és „nemzeti kommunista" irányzatokat is félrelökve, rajtuk is átgázolva, Nagy Imrét és kormányát is elsöpörve azonnal megszerezni a hatalmat.

Az október 30-a utáni helyzetben, mint láttuk, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Nagy Imre és hívei részben elszigetelődtek, elvesztették befolyásukat az események menetére, részben pedig, hogy megtartsák pozícióikat, az ellenforradalomra támaszkodtak, s átmentek annak táborába. Ezért az előző napokhoz képest élesebben és sürgetőbben merült fel hazánkban a szocializmus létének és jövőjének kérdése. Mert 28-ig, de legkésőbb 30-ig még fennállhatott annak a lehetősége, még élhetett az az elképzelés, hogy Nagy Imre tárgyal ugyan a „felkelőkkel", lavíroz és egyezkedik velük, de csak annak érdekében, hogy a népköztársaságot megszilárdítsa, pozícióit megerősítse, a kommunisták pártját tömörítse, erősítse, időt nyerjen ahhoz, hogy a szervezett és tudatos ellenforradalmárok befolyása alól kivezesse a megtévesztett és félrevezetett embereket, s bizonyos tömegtámogatást szerezve, politikai és fegyveres erővel visszaszorítsa és felszámolja a hatalom és a rendszer ellen támadó ellenforradalmi szervezeteket és csoportokat. De október 28-a, illetve 30-a nyilvánvalóvá tette,

hogy Nagy Imre tárgyalásai a „felkelőkkel", a különböző pártokkal, küldöttségekkel nem a népköztársaság megerősödését eredményezik, hanem annak fokozatos, de gyors likvidálását.

Ezt a magyar ellenforradalmi burzsoázia okos és tapasztalt politikusai jól látták. Ezért próbálta egy részük az események menetét visszatartani, az erőket ismét a hatalmától lényegileg megfosztott vagy mindinkább megfosztott Nagy Imre köré csoportosítani. Azt remélték, Nagy Imre így elérheti, hogy az országban levő forradalmi erők ne kapjanak támogatást, internacionalista segítséget a Szovjetuniótól és a többi szocialista országtól, sőt a szovjet csapatok vonuljanak ki az országból. Az ellenforradalmi táboron belül azonban ez a józanabb, taktikusabb, megfontoltabb irányzat kisebbségben maradt, sőt mindinkább elszigetelődött. Ezt jelezték a fegyveres felkelők közti erőeltolódások is, s azok a változások, amelyek a lázadó fegyveres csoportok vezetésében végbementek. A megfontoltabb, taktikusabb parancsnokokat több helyen, így a Corvin közben is leváltották. Ez a folyamat ment végbe a különböző bizottságokban, bizottmányokban és az újjáalakult vagy újonnan létrejött politikai pártok vezetésében is. A hatalom mindinkább a szélsőséges reakció kezébe került, amely átgázolt tegnapi szövetségesein.

A „Le Monde" november 1-i számában, október 31-re utalva, már a következők olvashatók: „Mire a szürkület a harcok füstjébe burkolva Budapesten leszállt, mindenki számára világos volt, hogy a magyar népi demokrácia nincs többé." Ugyanez az újság írta november 2-i számában: „A forradalom, vagy ha úgy tetszik, az ellenforradalom, győzött Magyarországon." A nyugatnémet „Die Welt" november 3-i számában is találó sorokat olvashatunk: „a győzelmes nemzeti kommunista felkelés általános antikommunista felkelésbe csapott át. Nagy Imre abban keresett menedéket, hogy jobbfelé menekült... Nagy Imre belpolitikai gyengeségét erősödő szovjetellenes akciókkal ellensúlyozta. Olyan messzire ment, hogy többé nem fordulhatott vissza." Csupán annyiban nem teljesen pontos ez a megállapítás, hogy a győzelmes „nemzeti kommunista felkelés" is lényegileg antikommunista erők irányítása alatt állt.[94]

[94] Ugyanott, 127–129. old.

November 4.

Az ellenforradalom szélsőséges irányzatai kezdettől fogva maguk előtt lökték, taszították a különböző revizionista áramlatok és irányzatok képviselőit, de oly módon, hogy „... azok vállán jó erősen rajta tartották a kezüket". Az így folyamatosan előrelendített revizionista csoportok nélkülözhetetlen szerepet játszottak, de csak mint segédcsapatai a szélsőséges irányzatoknak, s létük lényege tulajdonképpen azok győzelmének elősegítésében rejlett. Ezt oly módon próbálták igazolni, nem kevesen még önmaguk előtt is, hogy makacsul hajtogatták: a „forradalomnak", amely egy „... semleges, független szocialista és demokratikus Magyarországot szült", semmi köze az ellenforradalmi jelenségekhez, a jobboldali kilengésekhez. Ezért a revizionisták közül azok, akik 30-án még nem voltak kifejezetten árulók és nem játszottak össze a fegyveres ellenforradalmárokkal, nemcsak átvették ezt az érvelést, hanem önmagukat meg is nyugtatták vele: a Köztársaság téren történtekért a pártházban levők a felelősek.

Az eseményeknek ez sajátos, 1956 októberéig talán sehol nem tapasztalt jellegzetességet kölcsönzött; a párton belüli jobboldali revizionista irányzat olyan párton kívüli erőkre támaszkodott, amelyeknek nem egyszerűen a revizionisták párton belüli ellenfeleivel volt elszámolnivalójuk, hanem az egész rendszerrel. Bizonyos idő után tehát a revizionistákkal is! Egy ideig úgy tűnhetett – a párt tömegei és a pártonkívüliek számára is –, hogy a fegyveres harc voltaképpen nem más, mint a párt különböző irányzatai közti politikai harc folytatása. Ebben csupán annyi az igazság, hogy a párton belüli harc a kirobbant ellenforradalmi lázadást motiválta, de semmiképpen sem fejezi ki annak a lényegét. Mert az igazi kérdés a fegyveres harc közepette, a különböző események sorozatában nem az volt, hogy a párt melyik irányzata kerüljön ki győztesen, hanem a rendszer léte vagy nemléte. A párton belüli revizionista „felkelés" nélkülözhetetlen volt az „igazi" felkeléshez, nélküle az nem jöhetett volna létre. A revi-

zionisták maguk is a „forradalom" előkészítőinek vallották magukat. Ám ez a „szabadságharc" egyáltalán nem valamiféle eddig soha nem látott „antitotális, antibürokratikus forradalom" volt, nem is a XX. század ötvenes éveinek valamilyen teljesen új társadalmi jelensége. Bármilyen sajátos volt, bármennyire is új körülmények között, korábban nem látott új vonásokkal jelentkezett, tartalmát az az alapvető tény döntötte el, hogy mely osztályok álltak egymással szemben. Igaz, azokban a napokban nem kevesek előtt tűnhetett úgy, hogy a harcoló Budapesti Pártbizottság nem a munkások, a dolgozó parasztok, az egyszerű emberek forradalmi érdekeiért szállt síkra, hanem ez csupán az elbürokratizálódott párt- és állami vezetés utóvédharca. De mint már oly sokszor hazánk történetében, a forradalmi és ellenforradalmi erők küzdelmének történetében, a látszat és a valóság nagyon távol állt egymástól.

Október 30-án a legsúlyosabb körülmények között a két „ősellenség" találkozott. A pártházat támadók képében a magyar reakció, az ellenforradalom, a fasizmus és a velük szövetkezett alvilág ütközött össze a forradalmi magyar proletariátus képviselőivel. A támadók jól tudták, hogy a Budapesti Pártbizottság elsöprése erős csapás az egész kommunista mozgalomra, ennek következtében sikeres és eredményes támadás a népköztársaság rendje ellen.

Nagyon hamar világossá vált, milyen lehetőségeik vannak azoknak a revizionista politikusoknak és irodalmároknak, akik meg akartak szabadulni minden „tehertől", és akik számára a harcoló, vérző Budapesti Pártbizottság is csak súlyos „ballaszt" volt. Milyen eshetőségek nyíltak számukra? Milyen erővel rendelkeztek? Milyen demokratikus és forradalmi alternatívát tudtak adni? Mindent csak szavakban, a valóságban semmit. Hiszen a revizionista alternatíva valójában azok előtt tárta szélesre a kaput, akik egymás után hozták létre az ellenforradalmi, reakciós, klerikó-fasiszta pártokat, társadalmi intézményeket, akik gyors ütemben olyan mértékben formálták és alakították át a végrehajtó hatalmat, hogy annak már szinte köze sem volt eredeti tartalmához és formájához. A gyakorlat leleplezte: a szovjetellenes revizionista alternatíva lényege, az „antibürokratikus, antitotális forradalom" igaz tartalma – az ellenforradalom. S amikor a re-

vizionista irányzat vezetői összefogtak a Budapesti Pártbizottságot támadó, lincselő ellenforradalmárokkal, ezzel az árulásnak szinte páratlan mélységéig süllyedtek.

Azóta sokszor megállapították már: Király Béla, a Corvin köz parancsnokai, a Baross téri felkelők, a Víg utcai osztagok attól nem lettek forradalmárok, szocialisták, a szocialista rendszer hívei, hogy a revizionisták támogatták őket s összefogtak velük. Ellenkezőleg, az események megmutatták, hogy a „forradalom" (értsd ellenforradalom) nem akart megállni semmiféle liberalizálódásnál; hívei nem azért fogtak fegyvert, nem azért harcoltak, hogy egy „rossz kommunista vezetés" helyébe egy „jobb kommunista vezetés" lépjen.

A szavakat a helyükre kell rakni, s így egyértelmű választ lehet adni a fiatal olvasónak, ha a ma már történelemmé vált eseményekről hallva vagy olvasva, megkérdezi, mi lett volna a helyes alternatíva, ki cselekedett helyesen. A közel húsz év távlatába merült eseménysorozat valóban zűrzavaros és ellentmondásos volt, de nem volt kiúttalan. 1956-nak azokban a napjaiban, amikor már hidegre fordult az idő és az őszi szél egyre több falevelet kergetett Budapest utcáin, New York, Párizs, München, London legnagyobb újságjai örömmel írták: eltűnt, megsemmisült a népi demokratikus Magyarország. Ám ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben az igazi alternatíva ott érlelődött a harcoló, vérző, gondolkodó kommunisták, a pártbizottságok épületeiben küzdők cselekedeteiben. Az alternatíva a harcnak és az összeütközésnek arról a csúcsáról volt látható, ahová a Budapesti Pártbizottság felemelkedett. Ott élt a központi vezetésben, a kormányban, az ország legkülönbözőbb városaiban, üzemeiben, az egyre inkább szétszóródó, de harcolni kész emberek gondolataiban, szívében. Nem voltak egyedül a Budapesti Pártbizottság épületében harcolók. Sőt, magatartásuk gondolkodásra késztette és tettekre ösztönözte azokat is, akiket a történtek egy időre megzavartak, megbénítottak, szétszórtak. A kommunistáknak a válságból, életük talán legkritikusabb helyzetéből a Budapesti Pártbizottság harca segített kiutat találni.

A november 4-i fordulat, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány létrejötte nemcsak és nem is elsősorban azért következett be, mert az országban lincselések voltak. A lincselések csak je-

lezték azt a sokkal lényegesebb folyamatot, amely október 23-án elkezdődött: a hatalom teljes átalakulását, olyan osztály- és politikai erők hatalomra jutását, amelyek az osztály- és pártárulókkal együttműködve készek voltak Magyarországot kiszakítani a szocialista országok közösségéből, hazánk társadalmi rendszerét megváltoztatni, és végrehajtani a tőkés restaurációt.

1956-ban azonban merőben más volt a helyzet, mint 1919-ben. Akkor még vérbe tudták fojtani az ellenséges burzsoá környezetben küzdő első proletárdiktatúrát. Négy évtized múltán azonban az országban jelentősebb forradalmi erők vannak, és hazánkat szocialista országok határolják, köztük a Szovjetunió. A forradalmi erőknek van hová segítségért fordulniuk a külső és belső reakció elleni harcban. A magyarországi események felidézték egy világméretű háborús összecsapás veszélyét, hazánk kettészakítását: például ellenkormány létesítése Győrött; egy mindszentystamozgalom erőteljesebb, gyorsabb kibontakozása Budapesten és az országban; a Mindszenty vezette kleriko-fasiszta diktatúra létrejöttének reális veszélye stb. De a harcoló, küzdő pártbizottság, a forradalmi munkáscsoportok, a rendszerhez hű katonai, rendőri, karhatalmi osztagok jelzik, hogy van erő az ellenforradalom hatalomátvételének megakadályozására, a népi demokratikus rendszer, a munkáshatalom megszilárdítására, a hatalomba már bekerült szélsőjobboldali burzsoá elemek kiszorítására. Ebben a helyzetben az egyik legfontosabb feladat éppen annak a forradalmi centrumnak a létrehozása, amely a meglevő erőket zászlaja alá gyűjti, és harcba viszi az ellenforradalomnak utat nyitó revizionisták és a nyílt ellenforradalom ellen. Ez a forradalmi centrum jön létre szinte közvetlenül a Köztársaság téri események után, és támaszkodik az ellenforradalom ellen harcoló munkásokra, fiatalokra, katonákra, rendőrökre, kommunistákra, hazafiakra, demokratákra – mindazokra, akik számára az október 23. óta eltelt napok nyilvánvalóvá tették, milyen erők kerülnek hatalomra. A forradalmi centrumnak a létrehozása, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a megszervezése ezért történelmi jelentőségű. A program, a politika, amelyet meghirdetett, alkalmas volt a hazug „nemzeti egység" széttörésére, a forradalmi tömegek tömörítésére, a tudatos ellenforradalmi irányzatok befo-

lyása által félrevezetett és becsapottak leválasztására, a korábbi években elkövetett hibák felszámolására.

Ezért a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programja és politikája támogatásra talált hazánkban a népköztársasághoz hű emberek között, valamint a Szovjetunióban és a többi szocialista országban, amelyek internacionalista segítséget nyújtottak az ellenforradalom gyors felszámolása érdekében.

Az 1956-os október végi napokban a Szovjetunió vezetői több kísérletet tettek a magyarországi helyzet normalizálásának elősegítésére. Elsősorban – különösen, amíg volt remény rá – politikai megoldással próbálkoztak, még a katonai erők felvonultatásakor és mozgatásakor is. De amikor a belső és a külső ellenforradalmi erők vérszemet kaptak, s fokozták támadásukat, politikai megoldásra nem volt többé lehetőség.

Kádár János elvtárs 1957-ben az országgyűlés előtt, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány féléves tevékenységéről szóló beszámolójában a következőket mondta: „A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjai november első napjaiban szakítottak az ellenforradalom bábjává vált, tehetetlen és széthullóban levő Nagy Imre-kormánnyal. Ilyen körülmények között jött létre és alakult meg a mai Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Ez a kormány úgy döntött, hogy a Szovjetunió fegyveres segítségét kéri az ellenforradalom szétveréséhez és a rend helyreállításához. Ehhez a Szovjetunió testvéri segítsége múlhatatlanul szükséges volt."[1]

A Szovjetunió kormánya – a pillanatnyi meg nem értéssel is számolva – a lenini internacionalizmus elvei alapján nyújtott fegyveres segítséget az ellenforradalom leveréséhez. A Szovjetunió indítékait a „Pravda" 1956. november 4-i „El kell torlaszolni a reakció útját Magyarországon!" című vezércikke így határozta meg: „A népi Magyarország olyan napokat él most át, amelyek döntőek lesznek sorsának további alakulására. A kérdés most az: tovább halad-e Magyarország a szocialista fejlődés útján, vagy győznek a reakciós erők, amelyek olyan rendszert akarnak visszaállítani, amely évtizedekre visszavetné az országot."

[1] *Kádár János:* Szilárd népi hatalom: független Magyarország. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 97. old.

Hasonló módon ítélte meg a helyzetet a többi szocialista ország kormánya is.

Számukra sem volt közömbös a veszélyt látva, hogy egy testvéri országban milyen fordulatot vesznek az események. Érdemes még idézni Palmiro Togliattinak, az Olasz Kommunista Párt akkori vezetőjének álláspontját is, amely a „L'Unità" 1956. november 6-i számában jelent meg: „Lehet, hogy az ellenség féktelen propagandájának hatása alatt égyesek ingadoznak, reszketnek, hibáznak. Később vissza fogják nyerni biztonságukat. Nem különös és nem új dolog az, hogy vannak a munkásmozgalomban olyanok is, akik csak néhány hónapi, sőt néhány évi késéssel értik meg a dolgok lényegét. De az események lényege világos ... A Szovjetuniónak kötelessége megakadályozni azt, hogy határain katonai provokációk tűzfészkei keletkezhessenek. Kötelessége, különösen a jelen pillanatban, megvédeni mindazokat a hadállásokat, amelyek a béke frontjának szerves részét alkotják, kötelessége megakadályozni, hogy ezeket a hadállásokat áttörjék, vagy akár csak kis mértékben is meggyöngítsék. Kötelessége ez nemcsak saját magával vagy a kelet-európai országokkal és népekkel szemben, hanem velünk és az összes népekkel szemben is."

Helyes volt tehát a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusán kifejtett értékelés, mely szerint a „magyarországi ellenforradalmi lázadás nemcsak a magyar nép szocialista vívmányait, nemzeti függetlenségét fenyegette, hanem támadás volt az egész szocialista világ, Európa és az egész emberiség békéje ellen. A harc nemcsak a magyarországi forradalmi és reakciós erők ütközete, hanem egyben a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus, a háború és a béke nemzetközi erőinek összecsapása is volt."[2]

A magyar kommunisták és a haladó erők a Szovjetunió és a szocialista országok közvetlen segítségével hozzáláttak az ellenforradalmi lázadásnak és következményeinek felszámolásához. Mindenekelőtt a fegyveres ellenforradalmi csoportokat kellett ártalmatlanná tenni. Bár a szocialista rendszer védelmére kész erők jelentősek voltak az országban, de szétszóródtak és részben de-

[2] Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó. 1969. 563. old.

moralizálódtak. Megszervezésük és harcba vetésük viszonylag hosszabb időt jelentett volna, ezért döntött úgy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, hogy a testvéri internacionalista segítséget is igénybe veszi a fegyveres ellenforradalmi bandák leverésére, a rend helyreállítására. Közben politikai és ideológiai harccal újjászervezi a belső haladó erőket, és kivívja a dolgozó nép bizalmát.

A Szovjetunió kormánya, eleget tévé a magyar kérésnek, segített az ellenforradalmi fegyveres gócok felszámolásában; a szovjet katonák a szocializmushoz hű magyar harcosokkal együtt küzdöttek és véreztek. A külföldi propagandaszervek, főleg a Szabad Európa Rádió, nagy ígéretekkel ösztönözte a harc folytatását. Ennek ellenére a fegyveres harc lényegében néhány nap alatt befejeződött. Sem a nép, sem egyetlen jelentős magyar katonai egység nem nyújtott támogatást az ellenforradalmi csapatoknak, de elmaradt a nyugatról ígért segítség is. A fegyveres harc november 8–10-re véget ért. Egyes kisebb elszigetelt csoportok még próbálkoztak, de ez már nem volt összefüggő harc, és velük a magyar karhatalom egységei számoltak le. November 11-én Kádár János, a Munkás-Paraszt Kormány elnöke bejelenthette: „Közölhetem, hogy a Magyar Népköztársaság ellen intézett fegyveres támadást az ország egész területén – mind a fővárosban, mind a vidéken – leverték."[3]

Hogy 1956 októberében is valójában milyen erőviszonyok uralkodtak Magyarországon, azt jól mutatja a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány politikájának gyors sikere, a konszolidáció viszonylag rövid időn belüli megvalósulása. Néhány hónap alatt népköztársaságunk tudatos és szervezett ellenséges erői elszigetelődtek. Nyilvánvalóvá vált, hogy tíz- és tízezrek félrevezetés, becsapás és önbecsapás áldozatai lettek. Százezrek és milliók ismerték fel a történtek igazi értelmét és jellegét. Az események megmutatták, hová jut az ország, hová sodródhatnak a munkások, a parasztok, az értelmiségiek, a fiatalok, ha a tévedések, a félreértések, a tudatos manőverek ellenforradalmárokat juttatnak a hatalomhoz.

[3] Fontosabb adatok az 1956. október–decemberi időszakról. Budapest, 1957. 47. old.

A Budapesti Pártbizottság megtámadása és az azt követő események minden bizonnyal még gyorsabb cselekvésre késztették azokat, akik a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt életre hívták. Ezért a gondolkodó, harcoló és vérző Budapesti Pártbizottság harca 1956 októberében felejthetetlen jelentőségű eseménnyé lett, a munkáshatalomért harcoló magyar kommunisták szimbólumává vált.

In memoriam

Nem véletlen, hogy a Köztársaság téren harcoló pártmunkások, katonatisztek, karhatalmisták életének ismertetését azzal kell kezdenünk, hogy üzemi munkás, tsz-paraszt, értelmiségi – dolgozó ember. És nem véletlen az sem, hogy életüket kutatva minduntalan a munkásmozgalom, a szakszervezetek, az illegális Kommunista Párt, a függetlenségi mozgalom eseményeihez érünk.

Nem életrajzgyűjteményt írunk, e könyv keretében ez nem férne el. Lehet, egyik-másik életrajz unalmasnak, sablonosnak tűnik majd. A pártbizottság vezetői és munkatársai 1945 előtt vagy után az osztályharc és a forradalmi küzdelem semmivel össze nem hasonlítható iskoláját járták ki. Ők maradnak ott, ők azok, akik óráról órára érzik, hogy valami szörnyű dolog készül.

A szocialista Magyarország halálos ellenségei közül egyre inkább azok kerültek előtérbe, akik szocializmusról, forradalomról, semlegességről, függetlenségről, demokráciáról, népjogokról kiabáltak, s ami különösen fájdalmas, mind többen hallgattak rájuk azok közül, akiknek ténylegesen a szocializmus, a forradalom, a függetlenség, a népjog az érdeke. Ilyen helyzetben felismerni a tömegek között azok halálos ellenségeit, tudatosan vagy ösztönösen megérteni és megérezni, hol a helye az embernek, ez nem lehet véletlen. Abban pedig, hogy ki milyen Magyarországot akar, azon a napon az egymással szemben állók múltja, környezete, élete, törekvései perdöntő szerepet játszanak. Mint minden hasonló esetben, az emberek cselekedeteiben ott is a társadalom valamely csoportjának törekvései jutottak kifejezésre. Nem lehet vitás, hogy milyen csoportok és osztályok jelentkeztek Mező, Asztalos, Várkonyi és a többiek cselekedeteiben, mint ahogy az sem, hogy milyen osztályok, társadalmi csoportok léptek a küzdelem arénájába a Corvin köziekkel, a Baross tériekkel, a Víg utcaiakkal.

A látszat és a valóságos érdekek konfliktusa minden ország osztályküzdelmeiben többé-kevésbé jelen van, de nálunk több ok-

nál fogva erősebben. A látszat és a valóság, a tényleges és a vélt érdekek sokkal kuszáltabbak, mert erősebben elválnak egymástól. Különösen 1919 után. A látszat az, hogy a proletariátus harca, föllépése vezet 1920 Trianonjához, a valóság pedig egészen más: a forradalmi proletariátus nemcsak saját osztályának fölemelkedéséért harcolt, hanem a nemzeti érdekekért is; az antant megszálló csapatait Horthyék hívták be. A látszat az, hogy a Horthy-fasizmus küzd a nemzeti célokért, a valóság az, hogy az uralkodó osztályok kicsiben is elárulják a nemzeti célokat, és nagyban is előidézik a nemzeti tragédiát; úgy harcolnak Trianon ellen, hogy egy súlyosabb nemzeti katasztrófát idéznek elő. A látszat az, hogy a nemzet egészének sérelme ellen küzdenek, sőt sikeresen; hiszen bekövetkezik az „országgyarapítás". A valóság – mint rövidesen kiderül – viszont az, hogy a saját magántulajdonukként kezelt ország gyarapítását oly szélsőségesen reakciós hatalmak segítségével és imperialista céljainak szolgálatával fizetik meg, hogy az ország történelmének legsúlyosabb tragédiáját idézik elő. Úgy tűnik, mintha a küzdő forradalmi proletariátus az ország, a nemzet egészének igazi érdekei ellen harcolna. A valóság egészen más: az, hogy a nép érdekeit, a nemzeti célokat, az ország felemelkedését a forradalmi proletariátus képviseli.

1956 októberében a látszat ismét felülkerekedett a valóságon. De 30-án a valóság kitört a látszat mögül; nehezen lehetett szabadságharcosoknak, a forradalom hű és tiszta kezű harcosainak látni azokat, akik a Köztársaság téren felvonultak és tették, amit tettek.

A nagy nyugati újságok kiküldött tudósítói, újságírói, riporterei, a kapitalista országok budapesti követségeinek sok beosztottja a Budapesti Pártbizottság ostromának hírére kíváncsian siettek a Köztársaság térre. Úgy gondolták, a téren végignézhetik egy rendszer végvonaglását. De valami mást nézhettek végig. Azt, amit a székház szívós védelme bizonyított, hogy van erő az ellenforradalmi felkelés elleni harchoz, hogy egy igazi és tényleges forradalmi központ tömöríteni tudja Budapesten és az egész országban a népköztársaság, a forradalom híveit.

Azok, akik védték a Budapesti Pártbizottság székházát és életben maradtak, meg azok, akik harc közben életüket áldozták, megdöbbentő erővel bizonyították ezt.

A téren elesett pártmunkások, nők és férfiak, katonák, tisztek és egyszerű közlegények halálukkal tették világossá, hogy mi történt az „összekuszált Budapesten", hogy a rendszerre támadó többféle irányzat közül melyik a legerősebb. És ennek ökle – sokak számára váratlanul – a már jól ismert 1944. októberi ökölre hasonlított.

A következőkben azokról szólunk, akik hősi halált haltak az ellene vívott harcban.

Albert György 1935-ben született Brăilában. Fiatalon került Budapestre, a felszabadulás után az egész család Csepelre költözött. Itt élt szüleivel és két testvérével. Albert a Csepel Vas- és Fémművekben volt esztergályostanuló, majd a Csepeli Acélmű tmk-műhelyében dolgozott, s közben elvégezte a gépipari technikum esti tagozatát. Tagja lett a népi táncegyüttesnek és az üzemi futballcsapatnak. Munkatársai emlékezetében szakmáját szerető, igen szorgalmas emberként él. Az idősebb esztergályosok úgy emlékeznek a fiatal Albert Györgyre, mint aki hozzájuk, közéjük tartozott. Fizetését rendszeresen hazaadta, könnyítve szülei anyagi helyzetén. 1955 augusztusában lett katona; tevékenyen részt vett a zászlóalj kulturális életében, s rövidesen őrvezetővé léptették elő. Október 23-án este vezényelték a Budapesti Pártbizottság székházának védelmére. Többször is beszélt édesapjával telefonon; ha nem tudta elérni, üzenetet hagyott neki: „Jól van, egészséges, ne aggódjanak érte." Apja persze szerette volna megtudni, hol van, de Albert mindig csak ennyit mondott: „Budapest egyik pontján teljesít szolgálatot." Mikor családja megtudta, mi történt a Köztársaság téren, nyugtalankodva kereste, de sehol sem talált rá – csak 1957 tavaszán a Rákoskeresztúri új köztemető egyik tömegsírjában.[1]

Asztalos János ezredes, a Budapesti Pártbizottság védelmének egyik szervezője, irányítója, annak a tiszti csoportnak a tagjaként került a Budapesti Pártbizottságra, amely október 28-án azonnal, önként vállalta a munkásmilícia megszervezését, a megbízható munkások felfegyverzését. A csoport parancsnokának, Tóth Lajos ezredesnek a politikai helyettese volt.[2] Eddig a napig

[1] Id. Albert György közlése alapján.

[2] Határőr, 1957. február 14.; *Millok Éva:* A névtelen tiszt. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1958. 53. old.

a Központi Vezetőség Akadémia utcai székházában teljesített szolgálatot katonai parancsnokként.

Édesapja cipészsegéd volt. A Tanácsköztársaság idején való szereplése miatt egyévi börtönbüntetésre ítélték. Asztalos 1918-ban született, három testvérével egy szoba-konyhás udvari lakásban, nehéz körülmények között nőtt fel. Aranyművesinas lett, szakmáját jól értő, olvasni vágyó, gondolkodó ifjúmunkás.[3] Életében 1935 nyara jelentette a fordulópontot. Testvéröccse elvitte a vasas tornászokhoz, majd a szakszervezetbe. A vasas tornászoknál a KMP erős szervezettel rendelkezett. Hamar megtalálták Asztalos Jánost is, aki ezután már nemcsak tornászott, úszott, énekelt, de plakátokat is ragasztott, röpcédulát terjesztett, szemináriumra járt, és megkapta első munkáját a Vörös Segélyben. Ebben a légkörben magától értetődően vált kommunistává – egyénisége kiteljesedett.[4] Tizennyolc éves volt, amikor a vasas tornászoknál megismerte későbbi feleségét. 1940-től, anélkül hogy tudták volna ezt egymásról, mindketten tagjai lettek a Kommunisták Magyarországi Pártjának, részt vettek illegális munkájában, szervezték a függetlenségi mozgalmat. 1942-ben majdnem egyszerre tartóztatták le őket.

Asztalos éppen katona volt, szakaszvezető. A csendőrnyomozók bilincsbe verve vitték az Andrássy-laktanyába. Igen kemény vallatásnak vetették alá. A börtönből szabadulva Nagykanizsán internálták. Amikor Nagykanizsa felszabadult, előbb Zalaegerszegen segített a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetének a létrehozásában,[5] majd pártiskolára került, oktató lett, később a budatétényi pártiskola igazgatója. Azok közé tartozott, akik meg tudták őrizni mindazt az erkölcsi-politikai tartást, amit a forradalmi küzdelemben való részvétel adott a harcosainak, és képesek voltak új körülmények között is megújulni. 1948-ban a néphadsereg politikai tisztje lett. Levelező úton elvégezte a tiszti akadémiát.

Amikor október 29-én utoljára hazament a családjához, „megcsókolta a gyerekeket, és a feleségétől is elbúcsúzott. Nem mondta meg, hogy a Köztársaság térre megy vissza. De az ajtóban

[3] Ugyanott, 11. old.; A szabadság vértanúi. 297. old.

[4] *Millok Éva:* A névtelen tiszt. 25–29. old.

[5] Határőr, 1957. február 14.; Munkásmozgalmi történeti Lexikon. 40. old.

visszafordult, és az asszonyra nézett. Aztán váratlanul azt mondta: – Húsz éve egymáshoz tartozunk. Remélem, az elkövetkező húsz év legalább ilyen szép lesz. – És becsukta az ajtót maga után."[6]

1956. november 4-e után, amikor a kommunisták számba vették halottaikat, a Köztársaság téri pártház áldozatai között egy férfit ástak ki a sírból, akinek nem volt arca. Testét katonatiszti egyenruha fedte, kifosztott zsebekkel. De arca nem volt. Csizmasarokkal taposták szét? Puskaaggyal verték alaktalanná? Már nem lehetett tudni. Úgy emlegették egy ideig: „a névtelen tiszt".

„Asztalos János honvéd ezredes is eltűnt a pártház ostrománál. Családja és elvtársai kétségbeesetten keresték. Hová tűnhetett? Szép fejét keresték, magas homlokát, nemes vonalú száját; egy arcot kerestek az élők és halottak között, amelyen fölismerhetik az ő vonásait. De ilyen arcot sehol sem találtak."

Aztán valaki arra gondolt, hogy talán ez a „névtelen", talán ő Asztalos János. De nem akarták hinni a többiek. Lehetetlen! Az egészséges emberi értelem visszariadt a gondolattól, hogy ebben az arc nélküli halottban Asztalos Jánost keresse. Az egészséges emberi képzelet sokáig nem volt képes követni mindazt, ami ahhoz kellett, hogy Asztalos János arcából ez váljék, ez, amit szinte megnevezni sem lehet.

De „ez" a valóság volt.

A „névtelen" és „arctalan" tiszt Asztalos János volt.[7]

Bata Ferenc 1933. augusztus 16-án született Maglód községben. Szintén munkáscsaládból származott; apja a MÁV-nál dolgozott, mindhárom testvére munkás lett. Bata az általános iskola elvégzése után a Magyar Állami Vas- és Acélművekben lett ipari tanuló, majd segédként az Acélöntő és Csőgyárban dolgozott.[8] Az üzemi sakkcsapat egyik erőssége volt. 1953 novemberében lett katona. Részt vett a mohácsi nagy árvíz mentési munkálataiban, majd 1956-ban Taksonyban a földrengés okozta károk helyreállításában.

1956. október 22-én szabadságon volt Maglódon a szüleinél.

[6] *Millok Éva:* A névtelen tiszt. 54. old.

[7] Ugyanott, 6–8. old.

[8] BPA B. 21/1957/a. Bognár Jenő, Bata Ferenc szaktársának visszaemlékezése.

Már tervezgették a jövőt, éppen leszerelés előtt állt. De aznap parancsot kapott: azonnal vonuljon be a szolgálati helyére. 23-án már ott volt a Budapesti Pártbizottság székházában. Szülei, értesülve haláláról, azonnal fölutaztak Pestre: holttestét meg is találták, de elvinni mégsem tudták, mert nem engedték meg nekik. Apja megrendülten nézte a drága, megkínzott halottat; mivel őt magát nem vihette el, magához vette szolgálati igazolványát, és őrzi a mai napig is ereklyeként bátor katona fiáról. Később azonban már sehol sem találták a tetemet. A maglódi temetőben a monori járási KISZ-bizottság emléksírt emelt a tiszteletére.[9] Monoron utcát neveztek el róla, és több KISZ-szervezet felvette a nevét.

Elek László 1935. május 14-én született Sárospatakon. Nyugtalan fiatalsága volt. Három évig Csehszlovákiában élt, itt egy porcelángyárban dolgozott, majd visszakerülve Magyarországra, szállítómunkás lett. Tagja volt a DISZ-nek, szerette a sportot, különösen az ökölvívást; csapata 1951-ben serleget is nyert. Víg kedélyű, életszerető fiatal volt. Bár Elek László menekülhetett volna, vállalta bajtársai sorsát utolsó szavaival: „Én is közéjük tartozom!" Menyasszonya az ellenforradalom napjaiban mindenütt kereste, de már hiába.

Frank Ferenc 1935. április 11-én született Vencsellőn. Szülei régen cselédek voltak, 1945-ben négy és fél hold földet kaptak. Hatan voltak testvérek. Ő hat elemit végzett: nem tanulhatott tovább, mert keresetére szüksége volt a családnak. „Feri nagyon csendes és szorgalmas gyermek volt, kinek a jóból elég kevés jutott. Tízéves korától már fél napot iskolában töltött, felet a határban volt, ahol apjának segített a mezei munkában" – emlékszik erre az időre az édesanyja. 1952-ig otthon, saját földjükön dolgozott. Szabad idejét az ifjúsági szervezetben töltötte barátaival, majd a MÁV-hoz került Sárospatakra, mint segédmunkás. 1953-ban visszament a falujába, és az ifjúsági szervezet egyik vezetője lett. Ő is 1955 szeptemberében lett katona. Már a dunai árvízvédelemnél és a mentésnél is kitűnt példamutatásával. Híven katonai esküjéhez, bátran kitartott harci posztján. Szülei ke-

[9] *Péntek Gyula:* Beszélő kövek. 121. old.; BPA B. 21/1957/a. Bata István, Bata János és Bata Pál visszaemlékezései.

restették, és csak 1957 márciusában értesültek haláláról, amikor is földi maradványait azonosították. Vencsellőn temették el.[10]

Gajdán Imre 1935-ben Kunhegyesen született. Apja 1945-ig napszámos, aratómunkás volt; 1943-tól özvegyen, egyedül nevelte négy gyermekét. A felszabadulás után kilenc hold földet kapott, később géplakatos lett. Gajdán az általános iskola után előbb a kunhegyesi Lenin Tsz-ben, majd a fővárosban a Magasépítő Vállalatnál segédmunkásként dolgozott. Szakmunkás akart lenni; az Óbudai Hajógyárban kitanulta az autogén- és villanyhegesztő szakmát, 1955-ben vonult be. Október 23-án este mint karhatalmista a Rádiót védte, majd a Köztársaság térre vezényelték. Tsz-beli és hajógyári munkatársai szeretettel gondolnak vissza rá. Szülőfalujában az ellenforradalom után megalakult KISZ-szervezetet róla nevezték el.

Gajdán Imre bátyja, Sándor, tudta, hogy öccse a Budapesti Pártbizottság védői között van. Ezért az ostrom után odament, hogy megkeresse. De nem találta. „Láttam egy halottat egy összeégett teherautó alatt, arccal a földön fekve, a háta összeégve, és a fejéről a bőr hiányzott. Nagyon ismerős volt, de nem mertem elhinni, nem mertem arra gondolni, hogy ez lenne a testvérem." Tovább kutatva utána bukkant rá Zsótér Jánosra, aki sebesülten az I. sz. Sebészeti Klinikán feküdt. Zsótér elmondta, hogy együtt harcoltak. Az első napokban a székház földszintjére voltak beosztva azzal a feladattal, hogy rendszeresen ellenőrizzék az épület előtti térséget. Zsótér látta, amint Gajdán a támadás reggelén a téren egy kézigránáttól megsebesült, de azt nem tudta, hogy meghalt. A család tovább kutatott. Gajdán Imre holttestét 1957 márciusában találták meg az Új köztemetőben, a Köztársaság téri pártháznál elesettek exhumálása során.[11]

Gyurgyovics Sándor 1956-os fényképe egy valószínűtlenül fiatal embert ábrázol. Pedig „már" ő is huszonegy éves volt. Velencén született. Apja géplakatos volt; később a család Kelenföldre költözött. Gyurgyovics a nyolc általános után az Óbudai Hajógyárba került géplakatos ipari tanulónak. Mint apja visszaemlékezik rá: „fiamat már kora gyermekkorában érdekelte a gép-

[10] Özv. Frank Jánosné közlése alapján.
[11] BPA B. 21/1957/a. Gajdán Sándor visszaemlékezése.

lakatos szakma. Sokszor jött hozzám az üzembe, figyelte, hogy dolgozom, és próbálta utánozni mozdulataimat."

Gyurgyovicsékkal egy házban lakott a Damjanich utcai troligarázsban dolgozó régi kommunista, Teszár Szilárd, aki felfigyelt a fiatal Gyurgyovicsra. Bevitte a garázsba dolgozni, ahol nemcsak mint szakmunkás állta meg a helyét, de ő lett az üzemi ifjúsági szervezet vezetője is. Itt hamarosan megszervezte a színjátszó és népi tánc csoportot, mely 1955-ben egy népi tánc fesztiválon serleget is nyert. Gyurgyovics 1955-ben lett tényleges katona, a karhatalmi ezredhez került. Egykori munkatársainak emlékezete szerint magatartását kötelességtudat és elvtársiasság jellemezte. Az erzsébeti Motoröntvénygyár az ő nevét viseli.

Katona Gyula 1934. október 5-én született Dánszentmiklóson. Édesapja uradalmi gépész és kovácsmester volt Dánoson. A négy polgári iskola elvégzése után előbb a ceglédi Közlekedési Gépjavítónál dolgozott. Az üzemben tevékenyen részt vett az ifjúsági szervezet munkájában. Ennek eredményeként elküldték Kecskemétre az általános gépjárműtanfolyamra, ami régi vágya volt. A tanfolyamot kitűnően végezte el. Utána a Ceglédi járási Tanácshoz került, és gépkocsivezetőként dolgozott bevonulásáig. Aktívan sportolt, főleg futballozott, és sok barátja volt. Bevonulásáig rendszeresen támogatta szüleit anyagilag is, 1954 szeptemberében vonult be. A honvédségnél is megállta a helyét, példamutató szorgalmáért többször is megdicsérték a csapatzászló előtt. Társai szerették, mert derűs, kiegyensúlyozott ember volt.

Ő vezette az egyik teherautót, amellyel a karhatalmistákat szállították a pártházba. 25-én reggel rádión keresztül még azt üzente az öccsének, hogy jól van. Családja nem tudta, hol teljesít szolgálatot. Később, egy hét elteltével, egy ismeretlen férfi kereste fel az édesanyját, és elmondta, hogy látta fia holttestét a Köztársaság téren, mellére tűzött igazolvánnyal. De családja csak 1957 márciusában találta meg az exhumálás során. Édesanyja és testvérei kívánságára Albertirsán temették el az apja mellett.[12]

Kállai Éva 1917. március 31-én született Budapesten. Fiatalon került a mozgalomba, mert fiatalon került az életbe is. Tizenöt éves korában egy nagykereskedés mindenese lett: kifutó, eladó,

[12] BPA B. 21/1957/a. Katona Ferenc és Jakab Albert visszaemlékezései.

irodai munkás. Bátyja a csepeli WM-ben dolgozott esztergályosként. Mint szervezett munkás, húgát 1936 őszén magával vitte a vasasszakszervezet ifjúsági csoportjába.[13]

Kállai Éva részt vett a csoport életében, vitáiban. Értelme, tehetsége itt kezdett kibontakozni. Az 1940-es nagy letartóztatások után az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) tagja lett. „Szervezni járt Pest környékére, de legtöbbet és legszívesebben Felsőgallán dolgozott akkor, ahol szervezve tanította a bányászifjúságot, és ismerkedett a számára új, jelentős proletárréteg életével."[14] Három hétig volt vizsgálati fogságban az Andrássy-laktanyában. „Napról napra próbára tették fizikai erejét, lelki ellenállóképességét. Ütötték-verték, eléje tárták mások terhelő vallomásait. Kállai Éva nehezen viselte a gyötrelmeket, rettegve gondolt mindig a másnapra, amikor minden újra kezdődik . . ." De mégis kitartott.[15] Néhány nap után rosszul lett. A nyomozók mindenképpen vallomásra akarták bírni. Orvost hívtak, aki „. . . injekciót adott, . . . de ez nem hatott. Akkor letakarták csomagolópapírral. A többiek iszonyodva lesték a papírt: moccan-e alatta az alélt test." Mikor kezdett magához térni, még félig öntudatlanul is csak azt mondta: „nem tudok semmit . . . nem mondok semmit . . ."[16]

Az Andrássy-laktanyából több mint egy évre a nagykanizsai internáló táborba került, majd miután elítélték, a Conti utcai katonai börtönbe. 1944. március 22-én szabadult. Az illegális KP tagja lett, s az ellenállási mozgalomban sajtóvonalon dolgozott egészen a felszabadulásig.

1945-től előbb a VIII. kerületi pártbizottságon dolgozott, majd a XI. kerületi pártbizottság titkára lett, utána pártiskolát vezetett. A Budapesti Pártbizottságra 1954 végén került. Az ellenforradalom alatt végig ott volt, csak egyszer ment haza a gyermekeihez.

Mikor a felkelők ordítozva, „Egyre közeledtek a hosszú folyosón ahhoz a szobához, amelyben Éva tartózkodott . . . Csak a biz-

[13] A szabadság vértanúi. 314–315. old.; Népszabadság, 1967. március 31.

[14] Nők a társadalmi haladásért. Magyar Nők Országos Tanácsa. Budapest 1969. 40. old.

[15] A szabadság vértanúi. 317. old.

[16] Dél-Magyarország, 1967. március 31.

tosnak tűnő halál vagy a bizonytalan kimenetelű, bár szinte lehetetlennek látszó menekülés között választhatott."[17] Leugrott az emeletről.

Családja, elvtársai reménykedtek, hogy meggyógyul. Ő is le akarta küzdeni a halált; új erőt adott neki, hogy férje, aki a székházban szintén megsebesült, meggyógyult. Összetört testtel, mozdulatlanul kellett feküdnie a kórházi ágyán, de szellemi frissesége töretlen volt. Az orvosok közel hat hónapig harcoltak életéért. Mikor megmondták neki, hogy már csak a természet segíthet, Kállai Éva halkan így felelt: „Ugyan, doktor úr, ön materialista, és tudja, hogy ha a szervezet feléli tartalékát – nincs tovább. Nálam ez történt." 1957. április 14-én halt meg.[18]

Kálmán István szakaszvezető sokgyermekes parasztszülők gyermeke volt. Korán szükség volt az ő munkaerejére is; 1947-ben már a közeli iharosberényi erdőgazdaságban dolgozott.[19] 1953 novemberében lett katona. Szegedre került; a faluhoz, az erdőgazdasághoz képest teljesen új világba. Szenvedélyesen szívott magába minden újat. Társai, parancsnokai úgy látták, mintha most akarna pótolni mindent, amit addig nem tudott megtanulni. Jól jellemzi a tisztes iskoláról írt levele: „Kedves Szüleim! Most pillanatnyilag nagyon boldog vagyok, azt is megmondom, miért: megkezdődtek a vizsgák. Meg kell mutatnunk, mit tanultunk és mit tudunk." A legjobbak között végzett, szakaszvezető lett. Mielőtt a pártba felvették, menyasszonyának a következőket írta: „Az embernek az egész élete semmi más, mint harc. Én pedig mindig szem előtt tartom azt, hogy igaz ügyért harcolni akkor is kötelesség, ha sikerben kevés is a remény." Budapestre már képzett katonaként került. 1956 októberében szabadságon volt otthon, 23-án délben érkezett vissza. A közeli leszerelést várva, már magával hozta a civil ruháját is. Erre azonban többé nem volt szüksége. Nevét felvette az iharosberényi úttörőcsapat, a nagyatádi nyomda és a Budapesti Mélyfúró Berendezések Gyára KISZ-szervezete.

Kárpáti István 1935 augusztusában született Budapesten, munkáscsaládból. Apja a Tanácsköztársaság védelmében, a Vörös Őr-

[17] Nők a társadalmi haladásért. 42. old.

[18] A szabadság vértanúi. 320. old.

[19] BPA B. 21/1957/a. Pákai Tibor összeállítása.

ség tagjaként, Miskolcon fegyverrel harcolt az ellenforradalmárok ellen. A fiatal Kárpáti apja szakmáját tanulta, és így, mint varrógépműszerészek, együtt dolgoztak. Jó szakmunkás lévén, munkatársai megbecsülték. Kétszer kapta meg a Kiváló Dolgozó címet. Munkája mellett szeretett sportolni, különösen a röplabdában tűnt ki válogatott – később hadsereg-válogatott – játékosként. Számos díjat, plakettet kapott kiemelkedő sportteljesítményeiért.

Életvidám, mindig jókedvű fiatalember volt, tele ambícióval, tervekkel, elképzelésekkel. Mindenki szerette, mert ő is mindenkin segítő, egyenes jellemű ember volt.

1955-ben vonult be, szintén Szegedre, majd Budapestre került. A hadseregben a zászlóalj DISZ-titkáraként végzett társadalmi munkát. Jól röplabdázott, csapatával röplabdabajnokságot nyert. 1956. október 23-án vezényelték a pártház védelmére, s posztján példásan kitartott. Szülei szinte az utolsó percig kapcsolatban voltak vele.

Édesapja 30-án kilenc óra után személyesen is felkereste, mivel már elterjedt a városban a pártház megtámadásának híre. Felajánlotta, hogy civil ruhát hoz neki. A fiú megnyugtatta aggódó édesapját, hogy csak délig lesz őrségben, utána úgyis hazaengedik, a civil ruha nem kell.

A többit az édesanya mondja el: „Férjem alig ért vissza a Rákóczi út sarkáig, amikor fegyverropogást hallott...

Holttestét meggyalázták... Haláláról aznap délután szereztünk tudomást, mert a teret nem lehetett megközelíteni. Egy ismeretlen fiatal férfi jött a lakásunkra, megmutatta fiam igazolványát, és azt mondja férjemnek: ha uralkodni tud érzelmein, akkor elvezeti a fia holttestéhez... Férjem rögtön felismerte fiát (bár arca felismerhetetlen volt), és mivel rosszul lett, az ismeretlen férfi hazáig kísérte."

A leszereléstől és az esküvőjétől egy hónap választotta el...

Emlékére a Spartacus sportkör rendszeresen emléktornát és külföldi túrákat tart. Volt munkahelyén egy szocialista brigád és a Damjanich-laktanyában egy KISZ-szervezet vette fel a nevét. Itt emlékművet is állítottak a tiszteletére.[20]

[20] Özv. Kárpáti Jenőné visszaemlékezése alapján.

Kókai László 1933 szeptemberében született Jászágón. Édesapja uradalmi cseléd volt; ma falujában a fiáról elnevezett termelőszövetkezetben dolgozik. Kókai kiskorában a falu módosabbjainak a teheneire vigyázott, hogy segítse a családját. A felszabadulás földhöz juttatta a családot, s Kókaiék az elsők között voltak, akik 1950-ben hozzáfogtak Jászágón a termelőszövetkezet megalapításához. Kókai a hat általános elvégzése után a jászárokszállási gépállomáson lett munkagépkezelő, majd traktorvezető. Itt tevékeny tagja volt az ifjúsági szerveznek és az önkéntes tűzoltó-egyesületnek. 1952-ben egy tűzoltóversenyen bronzérmet és dicsérő oklevelet nyert.[21] 1953 novemberében vonult be katonának. A honvédségnél többször kitüntették, megkapta az Árvízvédelmi Emlékérmet is.[22] Október 23-án a budapesti karhatalmi ezrednél teljesített szolgálatot, a Bajcsy-Zsilinszky-laktanyában. Este részt vett a rádió védelmében, majd 25-én a Budapesti Pártbizottság székházához vezényelték. Emlékét a róla elnevezett termelőszövetkezet és a nevét viselő jászberényi munkásőrzászlóalj őrzi.

Kuba János Szolnokon született 1933 novemberében. Négyen voltak testvérek; édesanyja cseléd volt, apja gyári munkás és kubikos. Kuba már általános iskolás korában hol napszámba járt, hol pásztornak szegődött. De mindenképpen szakmunkás akart lenni. Ki is tanulta az asztalosságot, s utána Budapesten bútorgyárban dolgozott. Keresetét testvéreire költötte. 1953 őszén vonult be katonának. Először Szombathelyre, majd Szegedre került, tanfolyamot végzett, szakaszvezető lett. Vőlegény volt; úgy tervezte, hogy 1956 karácsonyán lesz az esküvője. Leszereléséhez már csak öt nap hiányzott, amikor 30-án délelőtt tíz órakor felhívta menyasszonyát – aki akkor kórházban dolgozott –, és azt mondta neki: „Erzsikém (Ambrus Erzsébetnek hívták), ha nem kapunk segítséget, végünk van." Menyasszonya azonnal mentőautóval indult segíteni, de közel sem engedték őket. A szomorú hírt Kuba János haláláról is Ambrus Erzsébet mondta el a fiú édesanyjának.[23]

[21] BPA B. 21/1957/a. Petrányi József visszaemlékezése.
[22] *Péntek Gyula:* Beszélő kövek. 121. old.
[23] Özv. Kuba Józsefné közlése alapján.

Ifj. Kucsera Zoltán 1935 májusában született Ózdon. Édesapja az Ózdi Kohászati Üzemekben volt hengerész, négyszeres élmunkás. Ifj. Kucsera Zoltán elvégezte a gépipari technikumot. Rokonszenves, eleven fiatalember volt, aktívan dolgozott az ifjúsági szövetségben, eredményesen tevékenykedett a sportkörben és a kultúrcsoportban. Az iskola elvégzése után egy évre behívták katonai szolgálatra. Dédelgetett terve volt: ha leszerel, jelentkezik a Műszaki Egyetemre. 1955-ben vonult be Szegedre, majd Budapestre került, és mesterlövészi kiképzést kapott. Szerény, jó képességű fiatalember volt, parancsnokai szerették. Politikai felkészültségével sokat tett a kollektíva összekovácsolásáért. Jó eredményeiért többször kapott jutalomszabadságot, és őrvezetői rendfokozatot ért el. A pártház védőjeként, mint mesterlövész, az első emeleten, az épület bal szárnyán olyan tüzelőállást kapott, ahol „jó tüzelési szektora volt".[24] Holttestét többszöri exhumálás után sem sikerült megtalálni. Emlékműve Ózdon van.

Lakatos Péter 1924 márciusában született Pusztaottlakán. Édesapja földnélküli szegényparaszt volt. 1945-ben kapott két és fél hold földet. Lakatos tizennégy éves korától a felszabadulásig a falu gazdag parasztjainál volt béres, cséplőmunkás, részes arató. Így jól ismerte és jól meg is értette az agrárproletárság életét és gondjait. 1945-ben tagja lett az MKP-nak. A felszabadulás után mint a földosztó bizottság elnöke vett részt abban a munkában, amelynek eredményeként a román nemzetiségű Pusztaottlaka nincstelenjei földhöz jutottak. Szülőfalujában pártvezetőségi taggá, majd alapszervezeti titkárrá választották. 1946. márciusától az MKP országos központja falusi osztályának, ezt követően a párt Csanád megyei járási bizottságának politikai munkatársa lett.

Ebben az időben vált igazi pártmunkássá. Igyekezett minél nagyobb elméleti felkészültséget szerezni. Ez elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy a hozzá forduló embereknek segíthessen munkájukban, új életük megtervezésében. Jó munkája eredményeképpen 1949-ben a budapesti pártfőiskola hallgatója

[24] BPA B. 21/1957/a. K. Farkas József és id. Kucsera Zoltán visszaemlékezései.

lett. Utolsó vizsgáit már az MDP KV káderosztályának munkatársaként tette le. Ezután átkerült a mezőgazdasági osztályra. 1953-ban az Állami Mezőgazdasági Gépközpont politikai osztályára, majd annak Pest megyei politikai osztályára került. Ez idő alatt szakmailag is továbbképezte magát. Kitüntetéssel végezte el a Mezőgazdasági Akadémiát. A sikeres vizsga után felvételt nyert a gödöllői Agrártudományi Egyetemre, és 1956-ig ott folytatta tanulmányait.

1954 elején a Pest megyei pártiskola tanárává nevezték ki. 1956 őszén – oktatási szünet lévén – beosztották a Budapesti Pártbizottságra.

Október 30-án reggel fél kilenckor a Lakatos házaspár együtt indult a Budapesti Pártbizottság székházába. Lakatos Péterné az asszonyokkal és a házban rekedt gyermekekkel az óvóhelyen tartózkodott. Csak jóval később mondták el neki a szemtanúk férje halálának körülményeit.

Lakatos Péter a Kerepesi temető mártírkertjében nyugszik. Róla nevezték el a mezőkovácsházi és a ráckevei munkásőrzászlóaljat, valamint a pusztaottlakai munkásőralegységet. Nevét szülőfaluja új iskolájának falán emléktábla is őrzi.[25]

Papp József tüzér ezredes 1917-ben született Újpesten. Édesapja 1919-ben a Vörös Hadsereg zászlóaljparancsnoka volt, ezért a Tanácsköztársaság bukása után internálták, majd évekig rendőri felügyelet alatt állt. Papp 1932-ben géplakatosinas lett. Már tanoncként részt vett az ifjúmunkás-mozgalomban. Először a Ganz Hajógyárban dolgozott, majd az Egyesült Izzóban, 1941-től pedig rádiótávírászként a postánál. 1946-tól 1948-ig a MADISZ újpesti titkára volt. 1950-ben őt is a hadseregbe küldte az újpesti pártbizottság.[26] Nevét munkásőr-zászlóalj őrzi Újpesten.

Szabó Ferenc 1933 júliusában született Doba községben. Szülei kisparasztok voltak; gyermekéveit és iskoláit (nyolc általánost) is a szülőfalujában végezte, azután a Bakonypölöskei Állami Gazdaság ferencmajori üzemegységében dolgozott csikónevelőként. Munkahelyén szerették lelkiismeretes, jó munkájáért. Lelkesen részt vett a községi DISZ-szervezet munkájában, ahol szin-

[25] Pest megyei Hírlap, 1974. március 3.
[26] Munkásmozgalom-történeti Lexikon. 450. old.

tén kedvelték vidám, derűs lényét. Az állami gazdaságból vonult be katonai szolgálatra.[27]

Életben maradt elvtársai tanúsítják, hogy velük együtt őrségben állt, hordta a lőszert, részt vett különböző akciókban, harcolt az emeleten. Délután fél kettőkor még látták, amint a tankok mögött fölvonuló fegyveresekre tüzelt, de halálának körülményeiről senki nem tud semmit. Szemtanúk – mint például a „Life" cikkírója, Sadovy – emlékeznek, hogy amint betörtek a pártház kapuján, egy rendőrt hoztak ki, s egészen közelről, azonnal lelőtték. Lehet, hogy éppen Szabó Ferenc volt. Bajtársai, hozzátartozói hónapokig keresték, évekig eljártak a Köztársaság tér halottainak exhumálásaira, de Szabó Ferencet nem ismerték föl. Valahol névtelenül alussza örök álmát. Többet nem tudunk róla, csak azt, hogy az utolsó pillanatig harcolt.

Szabó Lajos miskolci munkáscsaládban született. Tízenkét éves korában már pékinas volt Prágában; akkor aludt először ágyban, azelőtt csak istállóban, csűrben, padláson vagy kemencepadkán. Tizenhat éves korában már tagja volt Csehszlovákia Kommunista Pártja ifjúsági szövetségének. 1927-ben visszatért szülővárosába, Miskolcra. Itt is szervezte a fasizmus elleni harcot; 1944 őszén ifjúmunkásokból megalakította a miskolci MOKAN-komité egyik partizáncsoportját. Mint életrajzában írta, mindig arra vágyott, hogy csapattiszt legyen. Ez a vágya teljesült is; a felszabadulás után a néphadsereg tisztje lett, egy időben ezredparancsnok volt Mezőtúron.

Szabó Lajos 1956. október 23-án jött Budapestre, hogy részt vegyen egy magasabb parancsnoki tanácskozáson. Nem volt kétséges előtte, ellenforradalom van kibontakozóban. Ott harcolt ellene, ahol csak tudott: október 28-ig a Honvédelmi Minisztériumban, majd azt a feladatot kapta, hogy vegyen részt a munkásmilíciák szervezésében. Így került a Köztársaság téri pártházba.[28]

Szanyi Nagy István 1934 áprilisában született, szegényparaszt családból. Apja 1937-ig földműves volt, majd családjával Budapestre költözött, és építőipari segédmunkás lett. A fiatal Szanyi Nagy István már tizenhárom éves korában dolgozott, hogy segítse

[27] Szabó Ferenc közlése alapján.

[28] Észak-Magyarország, 1957. május 5.

szüleit és kistestvérét. Sokat sportolt, már gyermekkorában kitűnő úszó volt. Egy alkalommal egyik barátját mentette meg a vízbe fulladástól, és alig múlt tizenkét éves, amikor egy fiatalasszonyt mentett ki a Duna hullámaiból. A felszabadulás után a Kábel- és Sodronykötélgyárban mintakészítő asztalos lett. Barátai úgy emlékeznek vissza rá, mint erős jellemű, dolgos, de ugyanakkor vidám fiatalemberre, aki szeretett szórakozni, kedvelte a zenét, a táncot. A karhatalomnál gyorsan kitűnt, iskolába küldték. Rajparancsnok lett és mesterlövész. Az volt az álma, hogy édesapjával közösen családi házat építenek.

Szanyi Nagy 1956 januárjában megnősült; november 8-án született kislányát már nem láthatta. Amikor apja megtudta, hogy mi történt vele, a következőket mondta: „Nagyon megtört az, ami történt, nagyon megtört a hír, amikor megtudtam fiam halálát. De büszke vagyok rá." Szanyi Nagy István emlékét emléktábla őrzi a Kábel- és Sodronykötélgyárban, és az ő nevét vette fel a gyár első szocialista brigádja. De nevét viseli a XI. kerületi munkásőr-zászlóalj, az erzsébeti Kossuth Gimnázium KISZ-szervezete és egy III. kerületi iskola úttörőszervezete is.

Szepesi Róbert 1934 júniusában született Budapesten, munkáscsaládból. Az általános iskola hét osztályának elvégzése után kitanulta az elektroműszerész szakmát. Az Egyesült Izzóban dolgozott műszerészként. Keresetével hozzájárult testvéreinek iskoláztatásához. De arról álmodozott, hogy tovább tanul, és esti tagozaton mérnökké képezi magát. Be is iratkozott az újpesti technikum esti tagozatára, de tanulmányait a katonai behívó megszakította. 1955-ben vonult be katonai szolgálatra. Ezt is éppolyan komolyan vette, mint munkáját és tanulmányait. Szolgálati ideje alatt számos elismerést és többször jutalomszabadságot kapott. Különösen szeretett moziba járni és futballozni. Társai szerették csendes, szerény, őszinte természetéért és segítőkészségéért, becsülték szaktudását. A DISZ-nek aktív tagja volt. Bár közvetlenül a Budapesti Pártbizottságra vezénylése előtt kapott öt nap jutalomszabadságot, nem ment haza. Édesanyjának – aki hazahívta – telefonon azt mondta: „ott a helye, ahol a többi bajtársának", majd a többiekkel megy ő is.[29]

[29] Szepesi Jánosné közlése alapján.

Halálhírét egy környékbeli fiú vitte meg a családnak. Huszonkét éves korában halt meg a pártház védelmében.

Schulz László 1916 júniusában született Kistarcsán, munkáscsaládból. Apja vésnök volt. A polgári iskola elvégzése után fodrászszakmát tanult. A második világháború alatt katona, majd munkaszolgálatos volt. 1944-ben Sopronkőhidára, majd Mauthausenba hurcolták, ahonnan 1945 nyarán tért haza. Már a felszabadulás előtt is részt vett baloldali ifjúsági mozgalomban. 1945-ben belépett a Kommunista Pártba és a szakszervezetbe.

Részt vett a szövetkezetek alapításában, és ő vezette az első fodrászszövetkezeti üzletet.

Közben pártiskolát és katonai akadémiát végzett. Ennek eredményeként hadnagyi rendfokozattal kiképző politikai tisztként is szolgált.

1949-től a Budapesti Pártbizottságon folytatta tanult mesterségét, de egyben alapszervezeti titkárként, illetve kultúr- és sportfelelősként is munkálkodott. Ő maga aktívan sportolt.

A pártház ostroma alatt a betegeket ápolta és segített, ahogyan tudott.[30]

Vaszily Iski József 1934. februárban született Révleányváron. Apja urasági cseléd volt, és 1919-ben vöröskatona lett. A család – két gyermek volt – nehezen élt. Majláth gróf uradalmában dolgoztak mint részes aratók, az apa mint fakitermelő és napszámos.

A felszabadulás után két hold földet és házhelyet kaptak. Vaszily József elvégezte az általános iskola nyolc osztályát, és a mezőgazdaságban dolgozott.

Daliás termetű, jó kedélyű, szorgalmas fiú volt, különösen szerette édesanyját.

1954-ben vonult be a katonasághoz. Október 23-án őt is a pártbizottság védelmére vezényelték, ahol utolsó percig harcolva teljesítette kötelességét.

Az ellenforradalom után családja kerestette, és a Vöröskereszt útján értesült haláláról.[31]

Szülőfalujában temették el, katonai tiszteletadással. Az ő nevét viseli a járási munkásőrzászlóalj.

[30] Özv. Schulz Lászlóné közlése alapján.

[31] Iski Bertalan közlése alapján.

Várkonyi György, aki annyit tett a pártház védelméért, 1933-ban született Budapesten, munkáscsaládban. A Vörösvári úti elemi iskola és az Árpád Gimnázium régi irataiban lapozva megtaláljuk az ott tanuló Várkonyi György osztályzatait; majdnem mind jeles volt. Ennek ellenére a gimnáziumot abba kellett hagynia, mert dolgoznia kellett. A Mátravidéki Erőműhöz került. Itt csakhamar a DISZ üzemi titkára, majd rövidesen Nógrád megye egyik titkára lett. 1950-ben felvették a pártba; abban az évben ő volt az ország egyik legfiatalabb párttagja. 1951 végétől ismét üzemben dolgozott, az Acélöntő- és Csőgyárban, mint villanyszerelő, egészen 1953-ig, a bevonulásáig.

Talán vannak fiatalemberek, akiknek furcsán tűnhet, hogy Várkonyi és oly sokan mások is, akikről e könyvben szólunk, a honvédségnél leltek igazán magukra. Először Várkonyi is félt a katonaságtól, de rövidesen megtalálta a helyét. Itt is példásan tanult, nemsokára tiszti iskolára küldték; ezt szintén kiváló eredménnyel végezte el. És mint tiszt – ez is „sematikusan" hangzik – rendszeresen találkozott az acélöntő- és csőgyárbeli szaktársaival, akik meghívták az üzem különböző rendezvényeire.

Nagyon szerette a családját. Különös gonddal foglalkozott Karcsi öccsével; az volt a vágya, hogy ő is katonatiszt legyen. Öccse mondta el róla, hogy egyszer a Dunán fürödtek; a víz közepén felborult egy csónak, két utasa fuldokolni kezdett. Várkonyi György habozás nélkül odaúszott, és mindkettőjüket kimentette. Jóval halála után megtalálták a naplóját. Ebből egy érzékeny, mélyen érző fiatalember belső élete tárul elénk. És ez az érzékeny lelkű fiatalember, amikor kellett, teljes tudásával irányította a harcot, és minden erejével harcolt maga is – mindvégig.

Várkonyi éppen a családjánál töltötte szabadságát, amikor október 23-án reggel értesítették: „azonnal bevonulni". Éppoly nyugodtan és mosolygósan búcsúzott, mint máskor; szülei és testvérei ekkor látták utoljára élve. A laktanyából két szakasszal indult a Budapesti Pártbizottság székházának védelmére. Édesapjával mindennap beszélt telefonon. Mindig tréfásan figyelmeztette: „A drótra vigyázzon!" (Apja ugyanis az egyik legnagyobb áramelosztóban dolgozott. Nagy szerepe is volt abban, hogy a zűrzavaros napokban nem szűnt meg a villanyvilágítás Budapesten. Bátor helytállásáért utóbb ki is tüntették.) Várkonyi október

29-én délután beszélt utoljára édesapjával; szülei csak november 4-e után tudták meg, hogy fiuk a Köztársaság téren elesett.

Holttestét sokáig keresték. Csak jóval az ellenforradalom leverése után derítették ki, hogy tetemét négy társáéval együtt a Köztársaság térről november 3-án a Kőbányai temetőbe szállították. Szülei, elvtársai, alakulatának parancsnokai csak nagy sokára találták meg és helyezték el a Kerepesi temető díszsírhelyén.[32]

Várkonyi György fényképe fiatal, megnyerő, értelmes, rokonszenves és magabiztos embert ábrázol. Személyes bátorsága, önzetlen és önfeláldozó harca nem elérhetetlen jellemek, hősök világát jelzi. Mégis megkapó és megrendítő e fiatal kommunistának a magatartása, az, ahogy szervezi és vezeti annak a karhatalmi csoportnak a küzdelmét, amelyet rábíztak. És miközben katonai fegyelmet tart, valami egészen sajátos és felejthetetlen légkört tud teremteni maga körül. A szavak, a jelzők majdnem feleslegesek. Csak a tények, egyszerűen az események, amelyekben részt vesz, azok beszélnek róla; egy hét minden napja, majd az utolsó nap délelőttje és délutánja mondja el szavak nélkül is, ki volt ez a fiatalember.

Várkonyi György huszonhárom éves korában, a történelemben ritkán látott rendkívüli helyzetben tudta, hol a helye, mit kell tennie, és volt ereje, hogy meg is tegye töretlenül, megingás nélkül, haláláig.

Akik a székházban voltak, tudták, mit jelent a védelme. A válság elért mélypontjához. De a rendkívüli helyzet rendkívüli embereket szült; vállalták a harcot a túlerővel szemben. És ebben jelentős szerepe volt Várkonyi Györgynek, a karhatalmista parancsnok emberi magatartásának, példamutatásának. Nem véletlen, hogy igen sok KISZ- és úttörőszervezet vette fel a nevét.

Várkonyinak és fiatal társainak bátor harca, és az idősebbek: Mező Imre, Asztalos János, Kállai Éva és a többiek helytállása együtt válik szimbólummá. A tapasztalt, forradalmi harcokban megedződött, kulturált, gazdag marxista ismeretekkel és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező idősebb forradalmárok, és az ő

[32] A Várkonyi György nevét viselő karhatalmi KISZ-szervezet gyűjtéséből; Várkonyi Károly közlése.

útjukat járó fiatalok mindhalálig tartó közössége volt ez. Valamennyien alulról, a szociális mélységekből emelkedtek föl, valamennyien tanultak, képezték magukat, és végül együtt küzdöttek a szabad életért.

*

A Köztársaság téri vadállati őrjöngést mutatja az a megrendítő tény is, hogy amikor 1957. március 4-én a rákoskeresztúri Új köztemetőben kihantolták a Budapesti Pártbizottság székháza védelmében elesett tizennégy elvtárs sírját, közülük hozzátartozóik csak hetet ismertek fel. „A felsorakozott díszszázad díszsortüze mellett helyezték örök nyugalomra a hős katonákat, akik életüket áldozták a munkás-paraszt hatalomért."[33]

A katonákat a harcban tanúsított hősies és bátor magatartásukért, hősi haláluk után előléptették és kitüntették.

Emlékezzünk ezekre a nagyrészt fiatalon elpusztult életekre. Még nem alkottak igazán nagy dolgokat, olyan is akadt köztük, aki még kedvest sem választhatott magának, de meghaltak azért, hogy nagy dolgok, hogy boldog, virágzó családok szülessenek, hogy hazánkban is felépüljön egy emberibb társadalom, és Magyarország is eljusson a szabadság birodalmába.

A merészség lehet valakinek vele született jó tulajdonsága, de van bátorság, amelyet nem a bölcsőből hoz magával az ember, amely a gondolatok és az érzések érettségével függ össze. Az ügy iránti odaadás és az elszánt akarat tette ezeket a fiatalokat hősökké.

[33] Honvédi Újság, 1957. május 12.

Tartalom

Előszó [7]
Október 30-a, reggel tíz óra tíz perc [13]
A Budapesti Pártbizottság életéből. 1956. október 23–30. [37]
Az ellenforradalmárok [80]
A forradalmárok [120]
A pártház elesik [144]
A Köztársaság téren délután [174]
A provokáció [191]
Idegen lobogó alatt [212]
Az ellenforradalom újabb térhódítása [238]
November 4. [294]
In memoriam [302]

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette Réz Miklósné. A borító és a kötéstervo Szántó Tibor munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Jordán Gusztávné. Képszerkesztő Fábri Magda. A szedést 1974. VI. 27-én kezdték meg. Megjelent 1974. X. 15-én, 40 000 példányban. Terjedelme 16,4 (A/5) ív + 1 ív képmelléklet.

74.3634 *Athenaeum Nyomda, Budapest – Rotációs magasnyomás*
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató